ORHEIUL VECHI
REZERVAȚIA CULTURAL-NATURALĂ

Institutul
de Cercetări
Bioarheologice
și Etnoculturale

Revista

de Arheologie, Antropologie și Studii interdisciplinare

Journal of Archaeology, Anthropology and Interdisciplinary Studies

In Memoriam
Valentin Mircea Dumitrașcu (1978-2024)

6

2024

COLEGIUL EDITORIAL

Prof. Paul PETTITT, editor onorific (Marea Britanie)

Dr. Angela SIMALCSIK, editor responsabil (Republica Moldova, România)
Dr. Bianca PREDA-BĂLĂNICĂ (Finlanda, România)
Dr. Daniel GARVĂN (România)
Dr. Cristian Eduard ȘTEFAN (România)
Dr. Denis TOPAL (Republica Moldova)

COLEGIUL DE REDACȚIE/PEER-REVIEW

Dr. Angela SIMALCSIK, redactor responsabil (Republica Moldova, România)
Dr. Bianca PREDA-BĂLĂNICĂ (Finlanda)
Dr. Cristian Eduard ȘTEFAN (România)
Dr. Mircea ANGHELINU (România)
Dr. Mariana COCIERU (Republica Moldova)
Dr. Denis TOPAL (Republica Moldova)
Dr. Gabriel VASILE (România)
Dr. Cătălin-George FEDOR (România)
Dr. Ștefan HONCU (România)
Dr. Cristina-Elena CORDOȘ (România)
Dr. Vasile DIACONU (România)
Dr. Dmitriy KIRICENKO (Azerbaidjan)
Dr. Alexandru BERZOVAN (România)
Dr. Andrei COROBCEAN (Republica Moldova)
Dr. Raluca KOGĂLNICEANU (România)
Dr. George BODI (România)
Dr. Dorina ONICĂ (Republica Moldova)

Ion CIOBANU, secretar de redacție (Republica Moldova)
Dr. Daniel GARVĂN (România)
Dr. Ștefan VASILE (România)
Dr. Lavinia GRUMEZA (România)
Dr. Robert Daniel SIMALCSIK (Republica Moldova, România)
Dr. Roxana MUNTEANU (România)
Dr. Lucian MUNTEANU (România)
Dr. Andrei ASĂNDULESEI (România)
Dr. Vlad VORNIC (Republica Moldova)
Dr. Lilia DERGACIOVA (România)
Dr. Vitaliy S. SINIKA (Moldova)
Dr. doc. Oksana HRYTSYUTA (Ucraina)
Marian LIE (România)
Dr. Ioan Sebastian BRUMĂ (România)
Dr. Victor COJOCARU (România)
Dr. Bogdan-Stelian HAIDUC (România)

Dr. Bianca PREDA-BĂLĂNICĂ, concept grafic, traducere și consultanță pentru limba engleză, limba franceză și limba română (Finlanda)
Dr. Denis TOPAL, concept copertă (Republica Moldova)
Alexandru KOVÁCS, traducere și consultanță pentru limba engleză, limba franceză și limba germană (România)
Dr. Mihail BĂȚ, machetare și aranjare în pagină (Republica Moldova)

Colegiul de redacție nu răspunde de opiniile exprimate de autori.
Editorial board is not reponsible for the opinions expressed by authors.

Toate lucrările publicate în Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare (RAASI) sunt recenzate de specialiști în domeniu (peer-reviewed journal).

Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare (RAASI) este publicația anuală a Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi", în colaborare cu Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE) din Chișinău.

Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare (RAASI) este indexată în bazele de date internaționale CEEOL, ERIHPLUS și EBSCO.

CC BY NC SA

Editare și tipar: Bons Offices

ISSN: 2587-3768
E-ISSN: 2587-3776
Chișinău 2024

Cuprins

STUDII // MATERIALE // NOTE

In memoriam
Valentin Mircea Dumitrașcu (25.12.1978 - 02.06.2024) 7

Ihor Pistruil
Flintknapping of the Upper Palaeolithic site Kaystrova Balka IV
Prelucrarea silexului în situl paleolitic superior Kaystrova Balka IV 11

David Baciu, Daniel Garvăn
Analiza unui lot de faună precucuteniană de la Gherăseni-*Movila Cremenea* (județul Buzău)
*Analysis of a Precucutenian faunal assemblage from Gherăseni-*Movila Cremenea *(Buzău County)* 21

Cristian Eduard Ștefan
Notă asupra unor descoperiri preistorice de la Garvăn, județul Tulcea
Note on some prehistoric discoveries at Garvăn, Tulcea County 37

Constantin S. Nicolăescu-Plopșor
Raport asupra cercetărilor arheologice de la Perișor, Dolj
Report on archaeological research in Perișor, Dolj 49

Bianca Preda-Bălănică, Marius Bâsceanu, Angela Simalcsik, Daniel Garvăn
Notă asupra cercetărilor arheologice realizate de Constantin S. Nicolăescu-Plopșor în movilele funerare de la Perișor și Plenița (județul Dolj)
Note on the archaeological excavations conducted by Constantin S. Nicolăescu-Plopșor in burial mounds in Perișor and Plenița (Dolj County) 53

Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Sergiu Popovici, Andrei Asăndulesei, Radu-Gabriel Pârnău, Ion Ciobanu
Rezultatele investigațiilor interdisciplinare efectuate în tumulul T1 de la Târgu Frumos-*Vest de oraș* (județul Iași, România)
*The results of the interdisciplinary investigations conducted in barrow T1 at Târgu Frumos-*Vest de oraș *(Iași County, Romania)* 83

Angela Simalcsik, Robert Daniel Simalcsik, Serina Daniela Bobe, Maricela-Rebeca Cefalan, Alina-Georgiana Patriche

Tumulul T1 de la Târgu Frumos-*Vest de oraș* (județul Iași, România). Date antropologice

*Barrow T1 from Târgu Frumos-*Vest de oraș *(Iași County, Romania). Anthropological data* 131

Serghei Agulnicov

Notă privind câteva date antropologice referitoare la mormintele Belozerka dintre Dunăre și Nistru

Note on some anthropological data relating to the Belozerka burials between the Danube and the Dniester 155

Gabriel Mircea Talmațchi

Despre câteva descoperiri de stateri târzii de tip Lysimachos din teritoriul istro-pontic

On some discoveries of late Lysimachos-type staters from the Istro-Pontic territory 165

Lucian Munteanu, Adelina Picior

Notă despre o monedă romană „reparată"

Note on a "repaired" Roman coin 189

Vlad Vornic, Valeriu Bubulici

O fibulă emailată romană descoperită în raionul Sîngerei (Republica Moldova)

A Roman enamel fibula from the Sîngerei district (Republic Of Moldova) 199

Lavinia Grumeza, Adrian Ursuțiu, Cristina Tica, Ștefan Lipot

Analiza și restaurarea unor piese de centură sarmatice descoperite recent în situl V Borș (județul Bihor)

Analysis and restoration of some recently discovered Sarmatian belt parts at the V Borș Site (Bihor County) 207

Ana Honcu

Cartarea descoperirilor ceramice romane din județul Iași, România. Stadiul actual al cercetărilor

Mapping of Roman ceramic finds from Iași County, Romania. Current state of research 227

József Puskás

New data on the absolute chronology of the Sântana de Mureș-Černjachov Culture in southeastern Transylvania (Covasna County, Romania)

Date noi privind cronologia absolută a culturii Sântana de Mureș-Černjachov în sud-estul Transilvaniei (județul Covasna, România) 245

George-Dan Hânceanu, Andrei Baltag
Sondajul arheologic din incinta Bisericii ortodoxe a satului Gherăești (județul Neamț)
The archaeological survey within the Orthodox Church of the village of Gherăești (Neamț County) 253

Robert Daniel Simalcsik, Cătălin-George Fedor, Angela Simalcsik
Cercetări de antropologie fizică și socială în localitatea Gherăești din județul Neamț
Physical and social anthropology research in the village of Gherăești in Neamț County 289

Sergiu Suvac
Prelucrarea artistică a pietrei în satele Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi”
Artistic processing of stone in the villages of the “Orheiul Vechi” Cultural-Natural Reserve 311

Cătălin-George Fedor
Despre capitalul social într-o comunitate rurală moldovenească. Studiu de caz
About social capital in a Moldovan rural community. A case study 329

RECENZII // PREZENTĂRI DE CARTE

Sergiu Popovici, Angela Simalcsik, Ion Ciobanu, Serghei Agulnikov
Turanicii în sudul Moldovei. O perspectivă arheologică și antropologică asupra înmormântărilor medievale și premoderne
Gabriel Vasile 341

Norme de redactare / Publishing Rules 346

Valentin Mircea Dumitrașcu

(25.12.1978 - 02.06.2024)

.....

În acest an, chiar la începutul verii, o veste foarte tristă s-a abătut asupra noastră. Colegul și prietenul nostru drag, Vali (aka Spiri, Gărgă, Puşkin), ne-a părăsit în mod neașteptat. La început, recunosc, nu mi-a venit să cred, am sperat să fie o farsă ori vreo glumă proastă... din păcate era adevărat, căci așa cum se spune în popor, veștile proaste circulă repede.

Valentin Mircea Dumitrașcu s-a născut la Târgoviște, jud. Dâmbovița, în ziua de 25 decembrie 1978. După studiile primare și gimnaziale efectuate la Ibrianu și Cornești (jud. Dâmbovița), apoi cele liceale la Târgoviște, a urmat cursurile Facultății de Biologie din cadrul Universității București, între anii 1999-2003. După facultate a parcurs studiile masterale (în domeniul Ecologie Sistemică și Dezvoltare Durabilă) în cadrul aceleiași facultăți și cele doctorale, în cadrul Universității „Valahia" din Târgoviște, cu o temă foarte interesantă, *Economia comunităților paleolitice de pe Valea Bistriței. O perspectivă arheozoologică*, sub conducerea științifică a Prof. Dr. Marin Cârciumaru. Este autor al unei monografii (teza de doctorat) și a numeroase studii și articole științifice, publicate în țară și în străinătate. De asemenea, a susținut comunicări la manifestări științifice

CC BY NC SA

din țară și din afara acesteia, ca membru al unor colective ce aveau teme de cercetare dintr-o paletă crono-culturală diversă. A participat la o serie de cercetări arheologice în situri emblematice ale arheologiei românești (Hârșova, Bordușani, Bucșani, Nufăru, Rotbav, Iepurești, Buda, Lespezi, Bușag, Poiana Cireșului etc.). De asemenea, a fost cooptat în patru proiecte importante derulate în cadrul Universității „Valahia" din Târgoviște, Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din București, dar și CNCSIS. Vali însuși a coordonat două astfel de proiecte, unul vizând „Considerații paleoecologice și economia comunităților paleolitice de pe Valea Bistriței în contextul paleoliticului superior din România" (CNCSIS), iar celălalt, „Hrană și statut la Dunărea de Jos în secolele X – XIV", derulat în cadrul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan", sub forma unei burse postdoctorale.

L-am cunoscut pe Vali la începutul anilor 2000, când, pentru o vreme, am împărțit „biroul Berciu" din corpul B al Casei Macca (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București). Tocmai era în curs de a-și finaliza teza de doctorat, la care lucrase cu deosebită acribie, la Universitatea „Valahia" din Târgoviște. Ne-am împrietenit rapid, fiind o fire veselă și deschisă, stilul lui direct de a fi cucerind pe oricine, din prima clipă. N-am să insist aici asupra parcursului academic al dragului nostru coleg, pot spune doar că era un specialist remarcabil, fapt pe care am putut să-l observ atât în cadrul reuniunilor științifice sau parcurgând studiile realizate împreună, dar mai ales în urma discuțiilor nenumărate pe care le-am avut de-a lungul anilor. Principala lui preocupare era să înțeleagă procesele și fenomenele care stau în spatele unei descoperiri arheologice, nu să facă simple liste de specii, ceea ce ar fi fost un lucru facil și la îndemână!

Fiind prieteni apropiați, am avut șansa să-i cunosc familia (mama, soția, fiul), de care era foarte mândru și cu care era foarte protector, susținându-i pe toate planurile și cu toate puterile. Pe lângă bunătatea lui proverbială, simțul umorului remarcabil (cine nu a râs măcar o dată din tot sufletul la unul din bancurile dragului nostru Spiri?), Vali era și o fire foarte pragmatică. A rămas în istorie o întâmplare din biroul lui de la Casa Academiei, când Vali a reparat un modem de internet cu ajutorul unui bețigaș, respectivul dispozitiv funcționând impecabil și în prezent!

Vali înfrunta greutățile și nedreptățile cu o seninătate remarcabilă, mereu găsind un aspect pozitiv, chiar și acolo unde era de neconceput. Avea acea rară charismă a omului care se face plăcut și iubit din prima clipă, fără nici un pic de agresivitate sau ranchiună. În cei aproape 20 de ani în care am fost colegi, nu-mi aduc aminte sa fi ridicat măcar tonul la cineva! Putea să dezamorseze cea mai tensionată împrejurare, printr-un banc sau șotie, toată lumea izbucnind în râs într-o clipă. Mi-aduc aminte de o situație haioasă, în care soția lui, Eliza, în cadrul unui eveniment familial la care luam parte mai mulți colegi și prieteni, îl tot chema cu apelativul Gărgă, evident de la gărgăriță. La care noi, imediat, am început cu

tachinările, repetând în cor: Gărgă!, Gărgă!... Vali s-a prefăcut supărat și i-a zis Elizei: „Vezi ce mi-ai făcut!?", spre hazul tuturor…

Mărturisesc că mereu mi-am închipuit că ne vom întâlni la bătrânețe la câte o șuetă, vorbind despre copii și nepoți, amintindu-ne de tinerețe, evident spunând bancuri și bombănind guvernarea. Dragul nostru Spiri a plecat către lumină, lăsând un gol imens în birou, dar mai ales în sufletele noastre. Rămas bun, drag prieten! Nu te vom uita niciodată!

Murim ca mâine
Magda Isanos

E-așa de trist să cugeți că-ntr-o zi,
poate chiar mâine, pomii de pe-alee
acolo unde-i vezi or să mai stee
voioși, în vreme ce vom putrezi.

Atâta soare, Doamne, atâta soare
o să mai fie-n lume după noi;
cortegii de-anotimpuri și de ploi,
cu păr din care șiruie răcoare...

Și iarba asta o să mai răsară,
iar luna tot așa o să se plece,
mirată, peste apa care trece –
noi singuri n-o să fim a doua oară.

Și-mi pare-așa ciudat că se mai poate
găsi atâta vreme pentru ură,
când viața e de-abia o picătură
între minutu-acesta care bate

și celălalt - și-mi pare nețeles
și trist că nu privim la cer mai des,
că nu culegem flori și nu zâmbim,
noi, care-așa de repede murim.

Cristian Eduard Ștefan
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Academia Română
cristarh_1978@yahoo.com

Flintknapping of the Upper Palaeolithic site Kaystrova Balka IV

Ihor Pistruil[1]

Abstract. The Kaystrova Balka IV site was discovered by A. V. Dobrovolsky in Kaystrova Balka in 1933. In 1936, A. N. Rogachev examined the collections from the Kaystrova Balka sites and conducted their technical and typological classifications. The materials were subsequently transferred to the Odesa State Historical and Archaeological Museum. The first publication of the excavated materials from this site occurred in 1949. In 1971, S. V. Smirnov also published the flint inventory from the Kaystrova Balka IV site. It was assumed that part of the flint artefacts was lost during World War II. In the initial publication of materials from the Kaystrova Balka IV site, certain items were attributed erroneously. This error was perpetuated in subsequent publications on the site materials. The author of this study established that the Odesa Archaeological Museum curates the entire collection of the Kaystrova Balka IV site (approximately 7,000 exemplars). Based on the typological analysis of flint knapping products (core, chips, etc.), a reconstruction of the knapping technology is proposed. In the first stage, the platform was prepared (most likely with a single blow). In the second stage, the blanks were detached. Knapping could also occur without the initial preparation of the crest, which is typical for the prismatic technique. In the third stage, further knapping could occur, with or without crest preparation. Blades 1-1.5 cm wide were chipped off to produce retouched bladelets or backed bladelets and other small tools.
Keywords: Ukraine; Dnieper Nadporozhye region; Upper Palaeolithic; Kaystrova Balka; knapping.

Prelucrarea silexului în situl paleolitic superior Kaystrova Balka IV. Situl Kaystrova Balka IV a fost descoperit de A. V. Dobrovolsky în localitatea Kaystrova Balka în anul 1933. În anul 1936, A. N. Rogachev a studiat colecțiile din siturile Kaystrova Balka și a realizat clasificarea tehnică și tipologică a pieselor. Ulterior, aceste materiale au fost transferate la Muzeul Național de Istorie și Arheologie din Odesa. Materialele excavate au fost publicate pentru prima dată în anul 1949. În anul 1971, S. V. Smirnov a publicat și inventarul de silex din situl Kaystrova Balka IV. S-a presupus că o parte din artefactele din silex s-au pierdut în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În prima publicație a materialelor descoperite la Kaystrova Balka IV, unele piese au fost încadrate incorect. Această eroare a persistat și în publicațiile ulterioare ale materialelor sitului. Autorul acestei lucrări a constatat că la Muzeul de Arheologie din Odesa se păstrează întreaga colecție a sitului Kaystrova Balka IV (circa 7.000 de exemplare).

[1] Odesa Archaeological Museum, National Academy of Sciences of Ukraine, Odesa, Ukraine; pistruiligor@ukr.net.

CC BY NC SA

Pe baza analizei tipologice a pieselor de silex (nucleu, aşchii etc.), se propune o reconstrucţie a tehnologiei de prelucrare. În termeni generali, pentru situl Kaystrova Balka IV este posibilă reconstituirea tehnologiei de prelucrare. În prima etapă a fost pregătită platforma (cel mai probabil cu o lovitură). În a doua etapă au fost cioplite suporturile. Cioplirea ar fi putut avea loc şi fără pregătirea iniţială a unei creste, ceea ce este tipic pentru tehnica prismatică. În cea de-a treia etapă, debitajul era continuat, cu sau fără pregătirea crestei. Lamele de 1-1,5 cm lăţime au fost debitate pentru a fi transformate ulterior în lame retuşate inclusiv abrupt, dar şi în alte unelte mici.
Cuvinte cheie: Ucraina; regiunea Nipru-Zaporojie; Paleoliticul superior; Kaystrova Balka; tăiere.

.....

The Kaystrova Balka IV site was discovered by A. V. Dobrovolsky in Kaystrova Balka in 1933. The site is located on the left bank of the Dnieper River in the Zaporizhzhia region, 30-35 km south of the city of Dnipro. Here, in 1931, during the construction of the Dneproges, three small Stone Age sites were discovered and researched. The collections of these sites range from several dozens to several hundreds of flint and bone items. During an additional survey of the banks of Kaystrova Balka, partially destroyed after water raising in the reservoir, A. V. Dobrovolsky discovered and then examined the fourth site (Rogachev 1949, p. 249-250; Smirnov 1973, p. 88). As a result of the excavations, A. V. Dobrovolsky identified ten cultural horizons with a similar inventory. In total, during the excavation of the Kaystrova Balka IV site, approximately 7,000 flint items were collected.

In 1936, A. N. Rogachev examined the collections from the Kaystrova Balka sites and made their technical and typological classifications. These materials were subsequently transferred to the Odesa State Historical and Archaeological Museum.

For the first time, materials from the Kaystrova Balka sites were published in 1949 (Rogachev 1949). In this publication, A. N. Rogachev used A. V. Dobrovolsky's documentation and paid special attention to the location, stratigraphy, and planigraphy of the sites. He concluded that instead of the ten cultural horizons identified by A. V. Dobrovolsky, there was only one heavily destroyed cultural layer on the Kaystrova Balka IV site. A. N. Rogachev described the flint inventory from the sites in general terms. For Kaystrova Balka IV, the researcher provided one plate with 11 items (Rogachev 1949, fig. 8). Later, P. I. Boriskovsky published these drawings in a monograph on the Palaeolithic of Ukraine (Boriskovskiy 1953).

In 1971, S. V. Smirnov published the flint inventory from the Kaystrova Balka IV site (Smirnov 1971, p. 164-172). In 1973, materials from the Kaystrova Balka sites were also published in his monograph on the Palaeolithic of the Dnieper Nadporozhye region (Smirnov 1973, p. 88-99, 135-137). Subsequently, these materials were cited in academic papers to demonstrate the development of Upper

Palaeolithic industries in the Dnieper region (Rogachev, Anikovich 1984, p. 220; Nuzhniy 2015, p. 379).

Absolute data of the site are unavailable. Several animal bones (bison) were found during the excavations (Smirnov 1973, p. 98). Currently, these bones are not in the museum site collection. At the same time, based on the analysis of the archaeological collection and stratigraphic position of the cultural layer, all researchers dated the site to the end of the Upper Palaeolithic ("Magdalenian time") (Rogachev 1949; Smirnov 1973, p. 99).

The author of this study also reviewed the collection from the Kaystrova Balka IV site, which includes more than 7,000 flint objects. The collection comprises the entire cycle of flint exploitation – from amorphous fragments to various products, indicating secondary processing and use.

The raw materials used in knapping are of high quality, although their geological origins remain to be established.

There are a few cores – approximately ten pieces. One gets the impression that several large flint pebbles, which were used in the technological process, were brought to the site. However, it should be noted that A. V. Dobrovolsky perhaps did not completely excavate the site. After World War II, a large number of flint items were collected near the site. This locality was named Kaystrova Balka VI (Smirnov 1973, p. 82-88). At the same time, some researchers suggested that this locality represents the remains of the Kaystrova Balka IV site washed out by the water reservoir (Nuzhniy 2015, p. 380).

The cores display one- and two-platforms, with dimensions of up to 6 cm. The knapping technique is prismatic. The striking platform was obtained through one or more removals. A hard hammer was used in the flintknapping process. This is confirmed by the presence of a large percussion bulb on the ventral surface of the flakes and blades. Blade negatives on the cores range between 1.8 to 0.7 cm (**Pl. I; II**).

The larger part of the collection from the Kaystrova Balka IV site, as well as from other Upper Palaeolithic sites, consists of flakes and blades (more than 6000 pieces), with flakes being predominant. Their sizes differ. Small flakes and chips, which are production waste, predominate. At the same time, the collection contains a few rather large and massive flakes (approximately 150 pieces), ranging in size from 4 to 11 cm. The pebble cortex is present on the dorsal surface of most of these flakes. Several large flakes have been attributed to the core category by previous researchers (e.g., **Pl. III/3**). At least one turned out to be a large flake with dimensions of 7.8 × 4.5 × 2.2 cm (**Pl. III/3**). The dorsal surface preserves the negatives of elongated removals. They reach the middle of the item, where the spalls broke off. The rest of the dorsal surface is cortical. No traces of processing

were observed on the ventral surface. A large bulb of percussion is present. Judging from the remains of the striking platform, it can be assumed that it was made by one removal. Thus, this item is not a core (Pistruil 2023).

However, one core on a large flake is present in the collection (**Pl. I/3**). Blades are also quite diverse in terms of size. Those up to 2 cm predominate. However, as with the flakes, there are a series of large and massive blades (approximately 200 pieces), ranging from 2 to 4.8 cm in width. Their length reaches 8-10 cm. Some of them show remnants of the pebble cortex on the dorsal surface.

The vast majority of items with secondary processing (burins, scrapers, points, blades, and flakes with retouching and so on) were made on large blanks (mostly blades). Blades (1-1.2 cm wide) were used mainly for making truncated blades, retouched blades, or backed bladelets (**Pl. IV**).

Thus, in general terms, it is possible to reconstruct flintknapping technology at the Kaystrova Balka IV site (**Pl. V**). Flint pebbles or large fragments (judging by the removals, larger than 10 cm) were brought to the site. Flint testing and initial preparation for knapping took place directly on the site. In the first stage, the platform was prepared (most likely with one blow). In the case of fragments, a suitable surface could be used as a platform, or a new platform could be additionally made. The second stage involved the reduction process. The knapping could also occur without the initial crest preparation, which is typical for the prismatic technique. During knapping, flakes could break off, which prevented further use of the core. At the same time, the working surface was renewed for further knapping. In the third stage, further knapping could occur, with or without crest preparation. Blades 1-1.5 cm wide were selected for making retouched bladelets or backed bladelets and other small tools.

Bibliography

Boriskovskiy 1953: P. I. Boriskovskiy, *Paleolit Ukrainy*, Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR, Izdatelstvo akademii nauk, Moskva-Leningrad, 1953.

Nuzhniy 2015: D. Yu. Nuzhniy, *Verkhnii paleolit Zakhidnoi ta Pivnichnoi Ukraini (tekhniko-tipologichna variabelnist ta periodizatsiia)*, Kyiv, 2015.

Pistruil 2023: I. Pistruil, *Regarding one flint item from the collection of the Upper Paleolithic site Kaystrova Balka IV*, Емінак 2 (42), 2023, p. 13-21.

Rogachev 1949: O. M. Rogachev, *Paleolitichni stoianki v Kaistrovii baltsi*, Paleolit i neolit Ukraini 1, IV, 1949, p. 249-263.

Rogachev, Anikovich 1984: O. M. Rogachev, M. V. Anikovich, *Pozdnii paleolit Russkoi ravniny i Kryma*, Paleolit SSSR, Moskva, 1984, p. 162-271.

Smirnov 1971: S. V. Smirnov, *Paleoliticheskoe mestonakhozhdenie Kaistrova balka IV*, Materiali z arkheologii Pivnichnogo Prichornomor'ia 7, 1971, p. 164-172 // С.В. Смирнов, *Палеолитическое местонахождение Кайстрова балка IV*.

Smirnov 1973: S. V. Smirnov, *Paleolit Dniprovskogo Nadporizhzhia*, Kyiv, 1973.

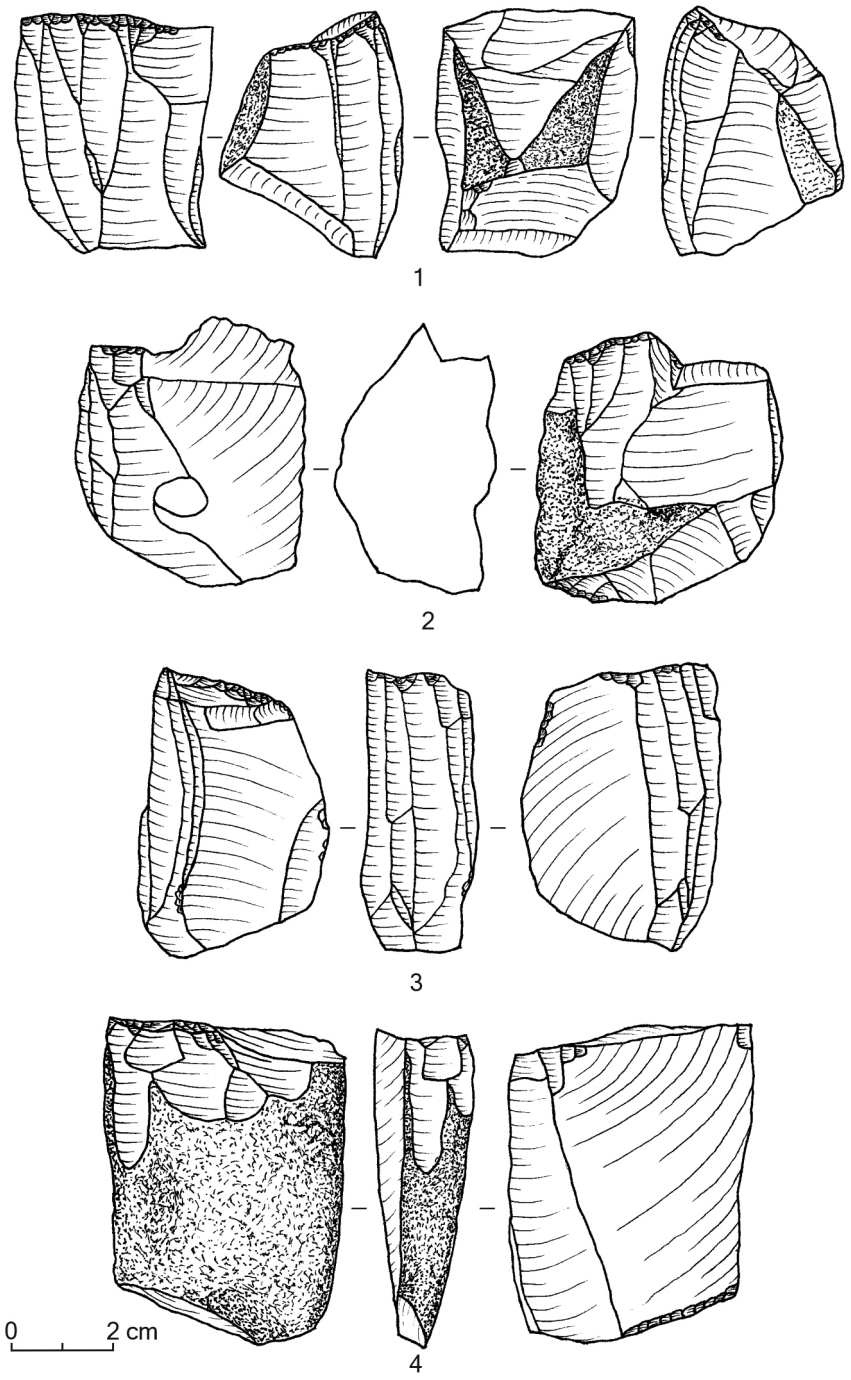

Pl. I. Kaystrova Balka IV site. Cores.
Pl. I. Situl Kaystrova Balka IV. Nuclee.

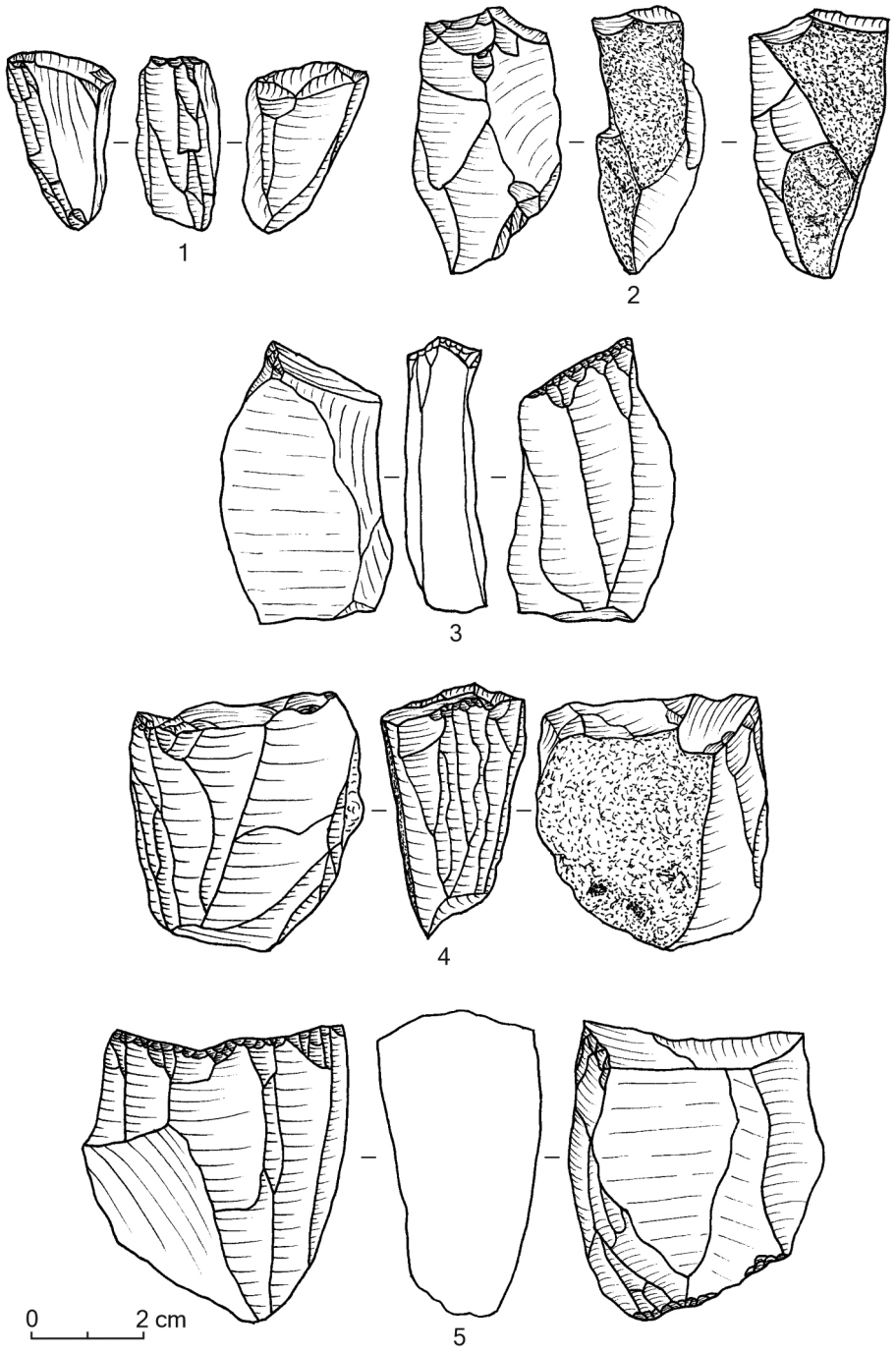

Pl. II. Kaystrova Balka IV site. Cores (after Pistruil 2023).
Pl. II. Situl Kaystrova Balka IV. Nuclee (după Pistruil 2023).

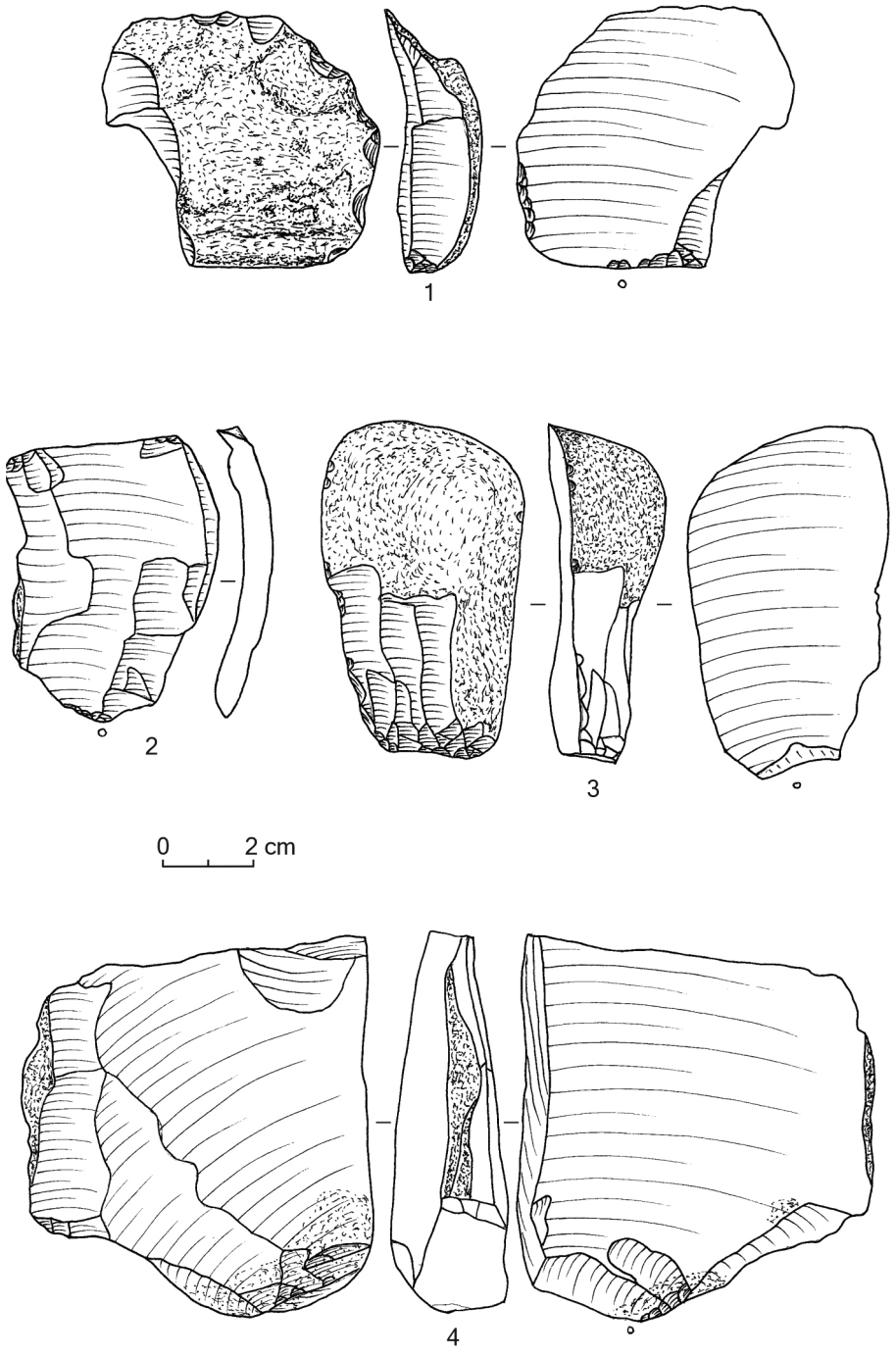

Pl. III. Kaystrova Balka IV site. Flakes (after Pistruil 2023).
Pl. III. Situl Kaystrova Balka IV. Așchii (după Pistruil 2023).

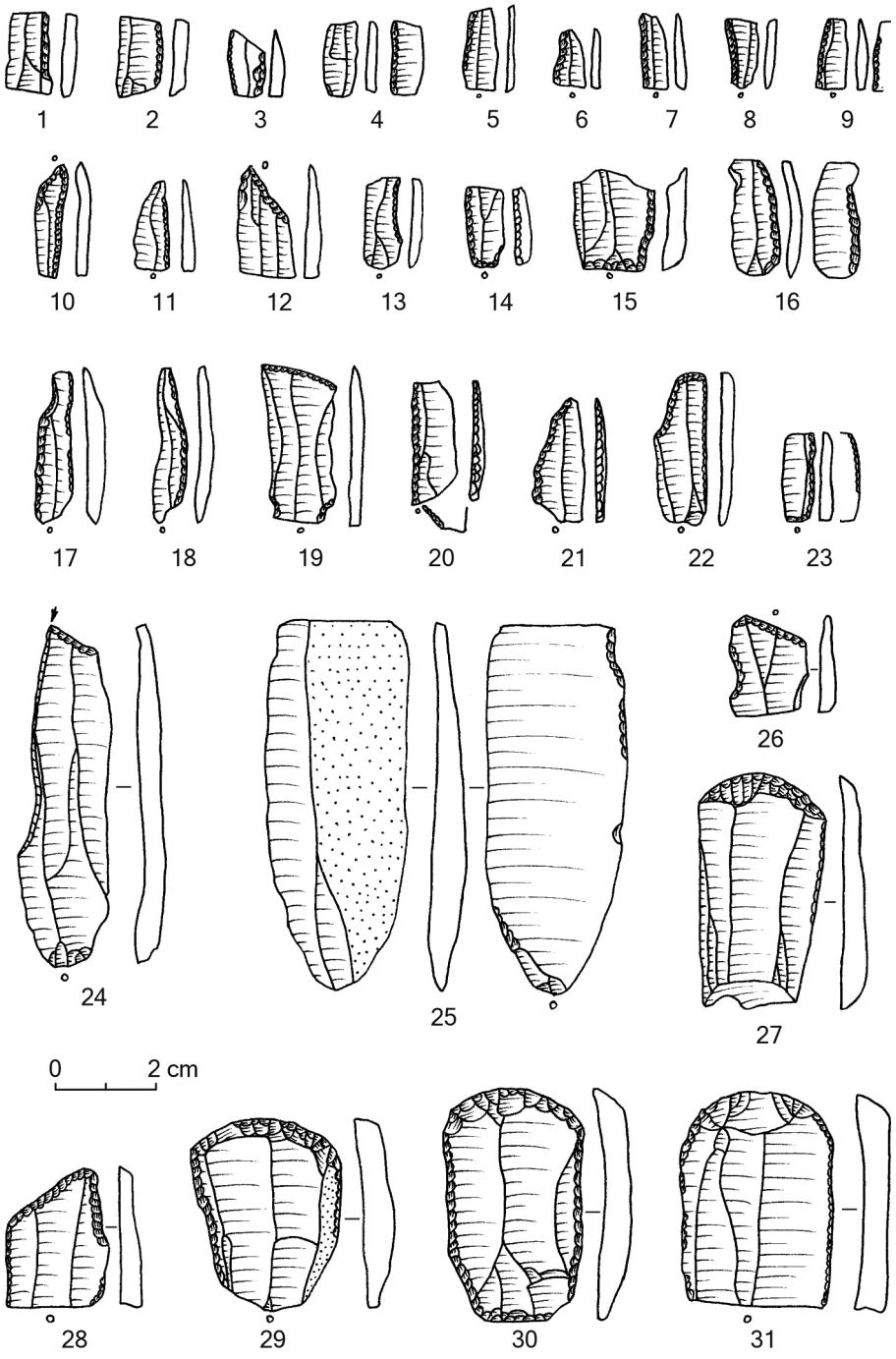

Pl. IV. Kaystrova Balka IV site. Tools on blades.
Pl. IV. Situl Kaystrova Balka IV. Unelte pe suport laminar.

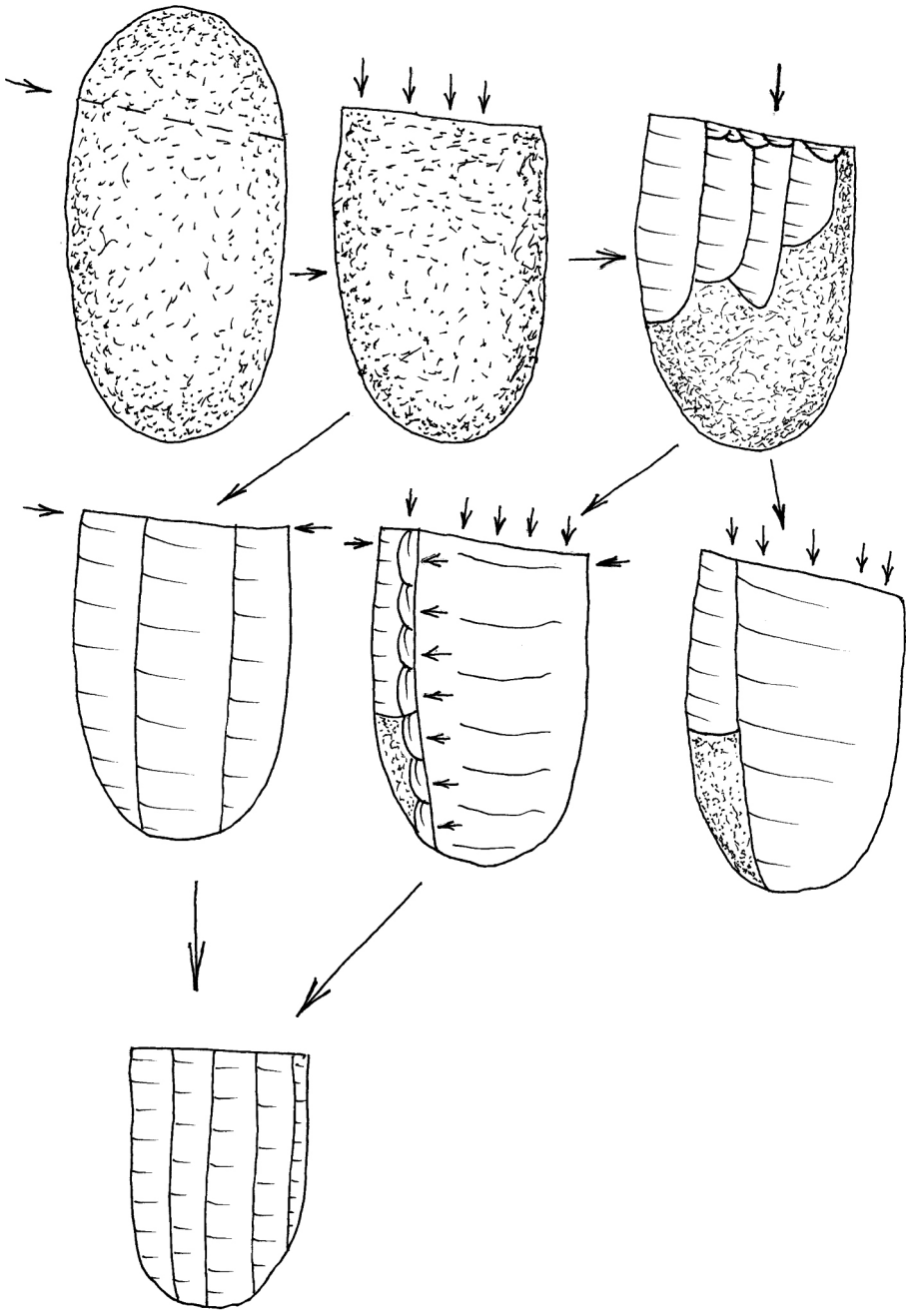

Pl. V. Kaystrova Balka IV site. Knapping technology scheme.
Pl. V. Kaystrova Balka IV. Schema tehnologiei de debitaj.

Raasi 6/2024, 21-35.

Analiza unui lot de faună precucuteniană de la Gherăseni – *Movila Cremenea* (jud. Buzău)

David BACIU[1]*, Daniel GARVĂN[2]*

Rezumat. În prezentul articol este analizat un lot de resturi faunistice ce provine dintr-o groapă atribuită culturii Precucuteni, identificată pe *tell*-ul *Movila Cremenea* de la Gherăseni (jud. Buzău). Depunerea arheologică atinge circa 2,5 m grosime, fiind constituită dintr-un cimitir datat în perioada medievală târzie, mai multe niveluri de locuire atribuite culturii Gumelnița / Stoicani-Aldeni și un nivel Precucuteni, ce reprezintă cea mai veche locuire de pe *tell*. Din acest nivel au fost cercetate până în prezent o locuință incendiată, surprinsă parțial în săpătură, și o groapă, ce face obiectul discuției în prezentul studiu. Din aceasta au fost studiate 251 de resturi faunistice, dintre care 246 aparțin exclusiv mamiferelor, trei resturi aparțin gasteropodelor, iar celelalte resturi sunt două scoici (*Unio pictorum* și *Unio* sp.).
Cuvinte cheie: Precucuteni; Muntenia; Gherăseni-*Movila Cremenea*; *tell*; faună.

Analysis of a Precucutenian faunal assemblage from Gherăseni – *Movila Cremenea* (Buzău County). This paper analyses a batch of faunal skeletal remains from a pit attributed to the Precucuteni culture, identified on the *Movila Cremenea tell* at Gherăseni (Buzău County). The archaeological deposit is about 2.5 m thick, comprising a cemetery dated to the late Mediaeval period, several habitation levels attributed to the Gumelnița / Stoicani-Aldeni culture and a Precucuteni level, which represents the oldest habitation on the *tell*. From this level, a burnt dwelling, partially uncovered in the excavation, and a pit, which is the subject of discussion in the present study, have been investigated thus far. Of these, 251 faunal remains have been studied, of which 246 are exclusively mammalian, three are gastropod remains, and the remaining specimens are two shells (*Unio pictorum* and *Unio* sp.).
Keywords*:* Precucuteni; Muntenia; Gherăseni-*Movila Cremenea*; *tell*; fauna.

[1] Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" București, Academia Română, București, România; davidbaciu98@gmail.com.

[2] Muzeul Județean Buzău, Buzău, România; daniel.garvan@gmail.com.

* Autori corespondenți: daniel.garvan@gmail.com, davidbaciu98@gmail.com.

CC BY NC SA

Amplasarea și stratigrafia sitului

Satul Gherăseni se află în nord-estul Munteniei, în zona de câmpie, la cca. 20 km distanță față de zona deluroasă (**Pl. I/1**). Situl arheologic de la Gherăseni este situat în nordul localității, pe malul drept al Râului Călmățui și este compus din două areale – *Grindul Cremenea* și *Movila Cremenea*, separate de un mic curs de apă. Primul areal (*Grindul Cremenea*) ocupă o suprafață de peste 20 ha și prezintă o stratigrafie dezvoltată pe orizontală, cu urme antropice din eneoliticul timpuriu până în perioadă medievală. Cel de-al doilea areal (*Movila Cremenea*) este un *tell* de mici dimensiuni (cu o înălțime de cca. 4,5 m și suprafața păstrată de cca. 0,1 ha), care s-a dezvoltat pe un martor de eroziune (**Pl. I/2-4**).

Depunerea arheologică atinge 2,5 m, cea mai mare parte fiind rezultatul locuirii Gumelnița. La baza *tell*-ului a fost descoperită o groapă cu material Precucuteni. Partea superioară a depunerilor Gumelnița a fost afectată de un cimitir din perioada medievală. Așezarea Precucuteni de aici reprezintă, până în prezent, cea mai sudică descoperire de acest tip din întreg arealul atribuit acestei culturi.

Movila a fost cercetată sumar în anul 1971 de către membrii colectivului șantierului arheologic Sudiți (Victor Teodorescu – Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova; Vasile Drâmboceanu – Muzeul Județean Buzău). Din jurnalul de șantier aflăm că movila era distrusă în proporție de 2/3. În anul 2017 au fost realizate patru sondaje, unul singur (S.1) fiind relevant în acest context, deoarece aici a fost descoperită groapa Precucuteni prezentată în acest studiu (Garvăn *et alii* 2018). În anul 2023 a fost deschisă o nouă suprafață, de 6×4 m, amplasată spre capătul de nord al movilei, cu această ocazie fiind surprinsă parțial o locuință incendiată, ce a aparținut acelorași comunități (Garvăn, Munteanu, Dinu 2024).

Contextul descoperirii

La baza depunerii Gumelnița a fost descoperită o groapă circulară (Gr. 2), cu diametrul și adâncimea de aproximativ 1 m, fățuită cu lut galben până aproape de gură (**Pl. II; III**). Pe fund avea o a doua lutuială dintr-o argilă cenușie, consistentă, de circa 5 cm grosime. Aceasta acoperea integral fundul și urca pe pereți circa 5-10 cm. Umplutura gropii era afânată și pigmentată cu lipitură arsă la partea superioară, mai compactă și cu multă cenușă spre jumătatea inferioară. Structura umpluturii indică o umplere în mai multe etape. În interior au fost descoperite fragmente ceramice exclusiv precucuteniene (patru vase întregibile și peste 100 de fragmente ceramice), mai multe râșnițe în poziții secundare, piese de silex și oase de animale (Garvăn 2021, p. 69). Repertoriul ceramic al gropii cuprinde cupe,

străchini, vase bitronconice, vase cu picior și boluri, acestea fiind forme de vase specifice mediului Precucuteni, faza III (**Pl. IV**).

Contextul cultural și cronologic

Cultura Precucuteni a ocupat un areal cuprins între sud-estul Transilvaniei, nord-estul României, Republica Moldova și parțial Ucraina. Pe teritoriul României a fost împărțită în trei faze (notate I, II și III), analiza stilistică a ceramicii fiind principalul criteriu de separare. Originea acestei culturi este pusă pe seama contactelor dintre comunitățile aparținând culturii Boian, faza Giulești și cele aparținând culturii ceramicii liniare. Din cauza numărului mic al așezărilor cercetate, primele două faze sunt puțin cunoscute. În faza Precucuteni III, arealul acestor comunități se extinde spre sud și spre est. Dacă inițial se considera că acestea ocupau nord-estul României (Moldova), cercetările recente au demonstrat o pătrundere a acestor comunități spre sud, atât în zona de deal, cât și în cea de câmpie din nord-estul Munteniei, așa cum este cazul așezării de la Gherăseni (**Pl. I/1**).

Datele radiocarbon realizate pe două oase de *Bos taurus* din complexul de la Gherăseni (DeA 13462 - 5732±30 BP = 4685-4496 cal BC și DeA 13463 - 5788±31 BP = 4711-4551 cal BC) indică sfârșitul primei jumătăți a mileniului al V-lea î. Hr. ca intervalul cronologic de evoluție a acestor comunități în nord-estul Munteniei (Garvăn 2021, p. 73).

Analiza materialului faunistic descoperit în Gr. 2

În cadrul procesului de determinare taxonomică a resturilor osteologice, în special a oaselor de mamifere, s-a folosit colecția de referință (anatomie comparată) a Laboratorului de Arheozoologie din cadrul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române. Pentru identificarea acestora a fost utilizată, de asemenea, metodologia propusă de Adrian Bălășescu (Bălășescu 2014, p. 25-35).

Din punct de vedere taxonomic, au fost studiate 251 de resturi faunistice (cu o greutate de 2551 g), dintre care 246 de resturi (98,01% ca NR/număr de resturi, 99% ca greutate) aparțin exclusiv mamiferelor, trei resturi aparțin gasteropodelor, iar celelalte resturi sunt două scoici (*Unio pictorum* și *Unio* sp.) (**Tab. 1**). Specificăm că fragmentele faunistice au toate caracteristicile unor resturi menajere (de bucătărie), precum urme de tăiere, unele fiind mai fine (care sugerează descărnarea), altele mai grosiere (de dezarticulare și de spargere a diafizei pentru extracția măduvei osoase), iar alte oase prezintă urme de dinți pe suprafața epifizelor.

Gradul de determinare taxonomică a faunei este destul de redus, ținând cont că din 246 de resturi de mamifere doar 96 (39,02%) au putut fi determinate taxonomic. Acestea cântăresc 1849 g (73,63%).

Specie/grup	NR	%	G	%	NMI	%
Bos taurus	43	44,79	1109	59,98	3	18,75
Ovicaprine	11	11,46	81	4,38	4	25,00
Sus domesticus	31	32,29	563	30,45	4	25,00
Canis familiaris	3	3,13	42	2,27	1	6,25
Capreolus capreolus	1	1,04	16	0,87	1	6,25
Canis lupus	3	3,13	19	1,03	1	6,25
Vulpes vulpes	3	3,13	16	0,87	1	6,25
Lepus europaeus	1	1,04	3	0,16	1	6,25
Total determinate	96	100,00	1849	100,00	16	100,00
Total indeterminate	**150**		**662**			
Total mamifere	**246**		**2511**		**16**	
Gasteropode	3		8			
***Unio* sp.**	1		7			
Unio pictorum	1		10			
Total faună	**251**		**2536**	**16**		

Tab. 1. Distribuția numerică și procentuală a fragmentelor faunistice a resturilor descoperite la Gherăseni (NR – număr de resturi; G – greutate în grame; NMI – număr minim de indivizi).
Tab. 1. Numerical and percentage distribution of the faunal fragments of the remains discovered at Gherăseni (NR – number of remains; G – weight in grams; MNI – minimum number of individuals).

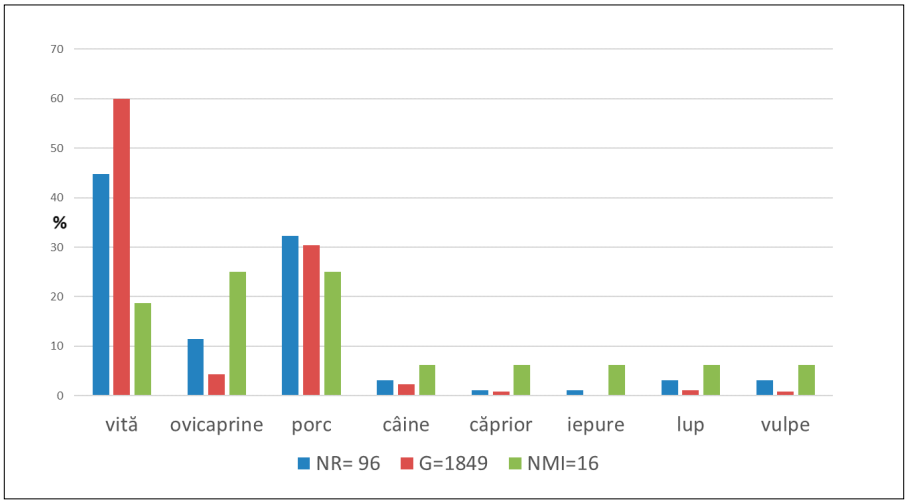

Fig. 1. Distribuția procentuală a resturilor faunistice de mamifere descoperite la Gherăseni (NR – număr de resturi; G – greutate în grame; NMI – număr minim de indivizi).
Fig. 1. Percentage distribution of the faunal remains of mammals discovered at Gherăseni (NR - number of remains; G - weight in grams; MNI - minimum number of individuals).

Lista speciilor determinate nu este una destul de bogată, reunind principalele specii domestice – vită (*Bos taurus*), ovicaprine (*Ovis aries/Capra hircus*), porc (*Sus domesticus*) şi câine (*Canis familiaris*). Din categoria vânatului menţionăm căpriorul (*Capreolus capreolus*), lupul (*Canis lupus*), vulpea (*Vulpes vulpes*) şi iepurele (*Lepus europaeus*).

Din analiza paleofaunistică putem observa cum bovinele predomină spectrul, cu 43 de resturi (44,79%), urmate de porcine, cu 31 de resturi (32,29%), apoi de ovicaprine, cu 11 resturi (11,46%), pe ultimul loc fiind câinele, cu trei fragmente (3,13%). Vânatul este slab reprezentat ca număr de resturi, cu un total de opt fragmente (8,33%), unde vulpea şi lupul sunt prezenţi cu câte trei resturi, iar iepurele şi căpriorul prin câte un singur rest fiecare (**Tab. 1**; **Fig. 1**).

Din punct de vedere al greutăţii, bovinele se menţin pe primul loc, cu 59,98% din greutatea totală, urmate de către porcine, cu 30,45%, ultimele locuri fiind disputate de ovicaprine, cu 4,38%, respectiv câine, cu 2,27%. Speciile sălbatice au un total de 2,92% din greutatea spectrului faunistic.

Din punct de vedere al numărului minim de indivizi (NMI), acesta a fost uşor de realizat datorită numărului redus de resturi analizate.

Astfel, vita (*Bos taurus*) a fost identificată prin cel puţin trei indivizi, dintre care doi adulţi au fost identificaţi pe baza dentiţiei (doi molari M1 superiori de pe partea stângă cu o uzură medie, care indică o vârstă în intervalul 4-6,5 ani), celălalt fiind un juvenil identificat printr-o tibie neepifizată distal de pe partea dreaptă, cu o vârstă de sub 2 ani (**Anexa 1, 2; Pl. V/1**).

La ovicaprine (*Ovis aries/Capra hircus*) au fost identificaţi patru indivizi pe baza a patru scapule de pe partea dreaptă (**Anexa 1, 2; Pl. V/2**).

La porcine (*Sus domesticus*) avem patru indivizi identificaţi exclusiv pe baza dentiţiei: doi juvenili de 8-10 luni şi doi sub-adulţi, unul de 14-16 luni şi altul de 22-24 luni. Astfel, pe baza vârstelor de sacrificare, observăm cum majoritatea specimenelor nu au atins o greutate corporală optimă (peste 18 luni), ceea ce înseamnă că la sacrificare nu s-a obţinut randamentul ideal de carne, grăsime etc. (**Anexa 1, 2**; **Pl. V/3**).

Câinele (*Canis familiaris*) a fost identificat printr-un singur individ, pe baza primelor vertebre cervicale (atlas, axis şi a treia cervicală). Prezenţa acestui individ are o importanţă deosebită, deoarece este semnalat pentru prima dată un caz de cynofagie în cadrul comunităţilor precucuteniene. La nivelul atlasului, pe faţa exterioară, am înregistrat aproximativ cinci urme lăsate de o lamă fină, fiind un caz extrem de interesant, deoarece acest tip de tăietură are ca scop secţionarea tractului respirator şi a principalelor vase de sânge majore (carotida şi jugulara). Nu putem afirma cu exactitate motivul pentru care acest animal a fost sacrificat în acest mod, dar este foarte probabil să fi fost folosit în alimentaţie (**Anexa 1, 2**; **Pl. V/4-5**).

Căpriorul (*Capreolus capreolus*) este reprezentat de un individ sub-adult/adult, de la care am identificat un metatars distal epifizat de pe partea stângă (**Anexa 1, 2**; **Pl. VI/1**).

Lupul (*Canis lupus*) este reprezentat de un singur individ, cu un total de trei resturi, toate fiind metacarpiene (II, III și IV) epifizate de pe partea stângă (**Anexa 1, 2**; **Pl. VI/3**).

Vulpea (*Vulpes vulpes*) este, de asemenea, reprezentată printr-un singur individ, cu un total de trei resturi, dintre care două metatarsiene (II și III) de pe partea stângă și un femur epifizat distal de pe partea dreaptă (**Anexa 1, 2; Pl. VI/4**).

Iepurele de câmp (*Lepus europaeus*) a fost identificat printr-un singur rest, un metapodiu epifizat de pe partea dreaptă (**Anexa 1, 2**; **Pl. VI/2**).

Astfel, dacă NR și G (greutatea) predomină categoric bovinele, la capitolul NMI (numărul minim de indivizi) ovicaprinele și porcinele sunt la egalitate, acestea depășind cu puțin bovinele (**Fig. 1**; **Anexa 1, 2**). Totuși, având în vedere greutatea corporală mai mare a bovinelor și faptul că în arheozoologie putem considera că o vită adultă este egală cu cel puțin șase ovicaprine sau cu cel puțin trei porcine (Udrescu, Bejenaru, Hrișcu 1999), putem sublinia marea importanță pe care o au aceste animale în alimentația comunității precucuteniene de la Gherăseni.

Totuşi, din cauza numărului redus de resturi taxonomice, datele fiind încă preliminare, în acest stadiu al cercetării nu este recomandată o comparație cu alte situri Precucuteni (Mândrișca, Isaiia-*Balta Popii* și Târpești) (Bejenaru, Stanc 2013) sau Lipia, aflate în aceeași zonă cu Gherăseni (Garvăn *et alii* 2019).

Concluzii

Activitatea de creștere a animalelor este foarte bine evidențiată în cadrul sitului de la Gherăseni, dacă avem în vedere numărul mare de resturi (91,67%), greutatea (97,08%) și numărul minim de indivizi determinați (75%) atribuite mamiferelor domestice. Cu toate acestea, numărul de resturi este unul destul de redus, de aceea și datele în acest stadiu al cercetării trebuie tratate cu prudență.

Astfel, bovinele domină ca resturi și greutate, fiind urmate de porcine și ovicaprine. Dacă ne referim la NMI, ovicaprinele și porcinele își dispută primul loc, urmate de bovine. Având în vedere însă cantitatea de carne pe care o poate furniza o cornută mare, putem afirma că acestea sunt cele mai importante în cadrul paleoeconomiei animaliere.

În cadrul acestui eșantion, vânătoarea are un rol secundar, fiind relativ slab reprezentată ca număr de resturi (8,33%) și greutate (2,92%), dar cu o pondere relativ mare a numărului minim de indivizi (25%) (**Tab. 1**; **Fig. 1**).

Resursele acvatice sunt foarte slab reprezentate (*Unio pictorium* și *Unio* sp., **Pl. VI/5**), ceea ce ar sugera un interes extrem de scăzut al acestei comunități pentru activitatea de cules a acestor surse de hrană (**Tab. 1**; **Pl. VI/5**).

Studiul acestui lot faunistic este important pentru perioada eneoliticului, deoarece am pus în evidență pentru prima dată cynofagia în cultura Precucuteni. În așezările atribuite culturilor Stoicani-Aldeni (Bălășescu, Baciu 2023) și Gumelnița (Bălășescu 2014, p. 139), acest fenomen este des întâlnit, prin urmare nu este deloc un caz excepțional pentru această perioadă. Sperăm ca în decursul viitoarelor săpături arheologice materialele osteologice descoperite să ne ofere informații valoroase și o înțelegere mult mai bună a paleoeconomiei acestor comunități preistorice.

Bibliografie

Bălășescu 2014: A. Bălășescu, *Arheozoologia neo-eneoliticului de pe Valea Teleormanului*, Seria Cercetări Pluridisciplinare, XIV, 2014, p. 214.

Bălășescu, Baciu 2023: A. Bălășescu, D. Baciu, *Fauna eneolitică de la Aldeni-Gurguiul Balaurului (jud. Buzău)*, în: C.E. Ștefan, *Așezarea neo-eneolitică de la Aldeni-Gurguiul Balaurului, jud. Buzău. O reevaluare interdisciplinară*. Biblioteca Mousaios 19, 2023, p. 211-237.

Bejenaru, Stanc 2013: L. Bejenaru, S. Stanc, *Arheozoologia neoliticului din Estul și Sud-Estul României*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2013, p. 219.

Von den Driesch 1976: A. von den Driesch, *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*, Peabody Museum Bulletin 1, 1976.

Garvăn 2021: D. Garvăn, *Valea Călmățuiului în neo-eneolitic*, Biblioteca Mousaios, 17, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2021.

Garvăn *et alii* 2018: D. Garvăn, R. Munteanu, C. Dinu, A. Frînculeasa, C. Haită, *Gherăseni, com. Gherăseni, jud. Buzău. Punct: Movila Cremenea*, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2017, București, 2018, p. 35-36.

Garvăn *et alii* 2019: D. Garvăn, R. Munteanu, C. Dinu, A. Frînculeasa, V. Dumitrașcu, *Lipia, com. Merei, jud. Buzău. Punct: Movila Drumul Oilor*, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2018, București / Sibiu, 2019, p. 325-327.

Garvăn, Munteanu, Dinu 2024: D. Garvăn, R. Munteanu, C. Dinu, *Gherăseni, com. Gherăseni, jud. Buzău. Punct: Movila Cremenea*, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2023, București/Târgu Mureș, 2024, p. 140-143.

Udrescu, Bejenaru, Hrișcu 1999: M. Udrescu, L. Bejenaru, C. Hrișcu, *Introducere in arheozoologie*, 1999, Iasi.

Anexa 1. Măsurătorile prelevate de pe elementele scheletice (în milimetri) și codurile acestora (după von den Driesch 1976).
Appendix 1. Measurements taken from skeletal elements (in millimeters) and their codes (after von den Driesch 1976).

Bos taurus		
Falanga II	GL	40,42
	Bp	30,42
	SD	24,24
	Bd	24,50

Sus domesticus			
Humerus	Bd	38,22	
	BT	33,47	
Radius	BP	26,30	29,32
	SD	10,65	
	CD	17,58	
Coxal	LA	31,91	
	LA R	37,49	
	SH	19,65	
	SC	11,39	

Canis familiaris		
Atlas	GB	69,63
	GL	34,13
	BFcr	28,07
	BFcd	37,57
	GLF	35,33
	LAd	7,44
	H	27,19
Axis	LCDe	45,39
	LAPa	46,88
	BFcr	36,62
	BPacd	26,78
	BPtr	34,58
	SBV	18,95
	BFcf	15,25
	H	45,03
Humerus	SD	8,34
	Bd	20,47

Capreolus capreolus		
Metatars	DD	7,97
	Bd	22,31

Canis lupus		
MCII	GL	83,20
	Bd	10,26
MC III	GL	84,59
	Bd	10,30
MCIV	GL	72,88
	Bd	10,24

Vulpes vulpes		
MTII	GL	71,61
	Bd	5,88
MT III	GL	65,84
	Bd	6,10

Anexa 2. Repartiția numerică a resturilor faunistice descoperite la Gherăseni pe specii și elemente anatomice.
Appendix 2. Numerical distribution of the faunal remains discovered at Gherăseni by species and anatomical elements.

Element anatomic	*Bos taurus*	Ovicaprine	*Sus domesticus*	*Canis familiaris*	*Capreolus capreolus*	*Lepus europaeus*	*Canis lupus*	*Vulpes vulpes*
Cranium	10							
Neurocranium	3		2					
Viscerocranium	2		5					
Dinți superiori	2		1					
Mandibulă	1		2					
Dinți inferiori			2					
Dinți			1					
Atlas				1				
Vertebre cervicale	1			1				
Vertebre toracale	1		1					
Vertebre lombare		1						
Vertebre sacrale	1							
Coaste	12	1	2					
Scapulă	1	5	3					
Humerus			2					
Radius		1	4					
Ulnă		1	1					
Radio-ulnă	1							
Carpiene	1							
Metacarp			1					
Pelvis			1					
Femur	2	1						1
Tibia	4		3					
Metatars					1		3	2
Metapodii						1		
Falanga II	1	1						
Total	**43**	**11**	**31**	**3**	**1**	**1**	**3**	**3**

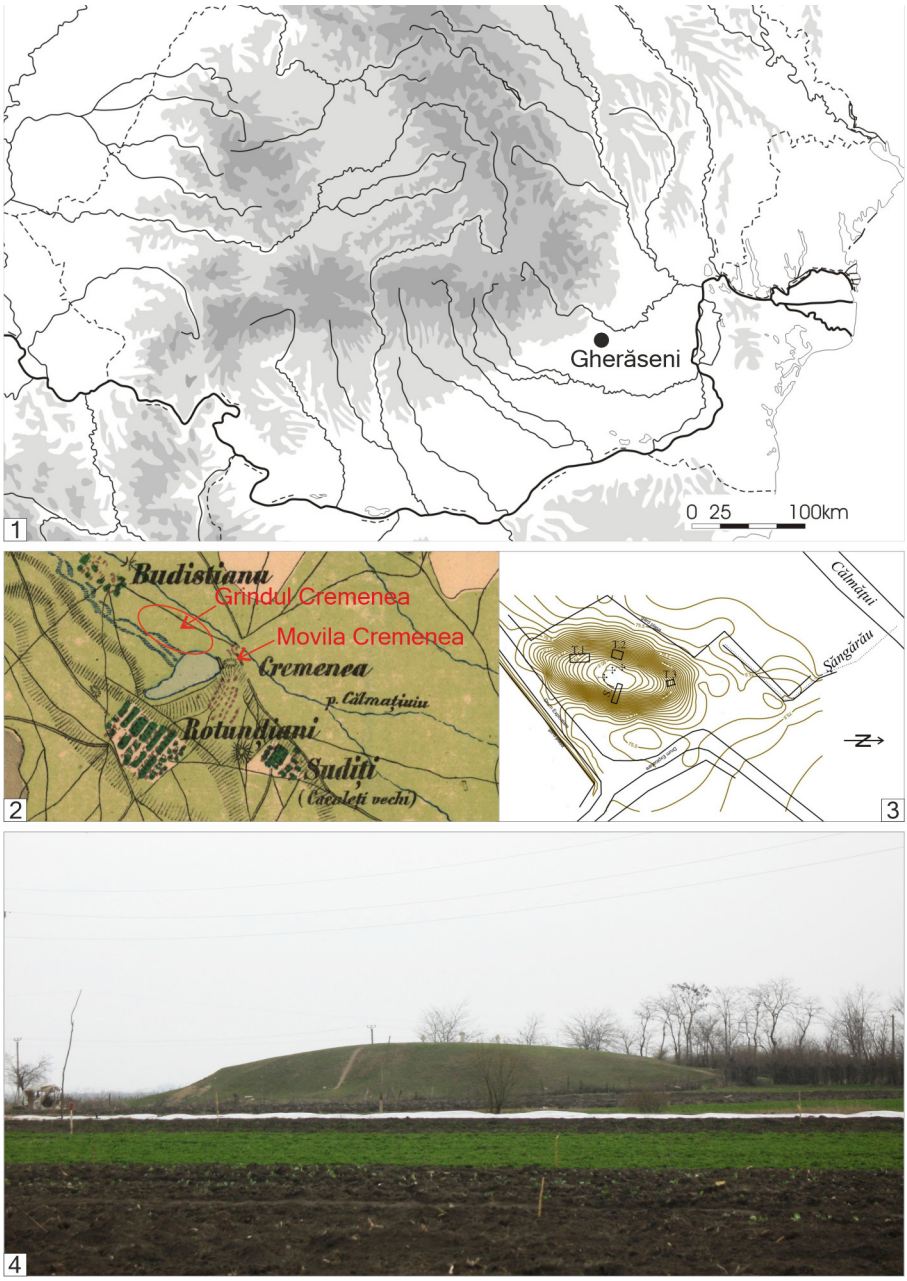

Pl. I. Amplasarea localității Gherăseni (1), a celor două areale și reprezentarea movilei pe Charta României Meridionale (1864) (2); Ridicarea topografică și amplasarea sondajelor din anul 2017 (3); Vedere dinspre vest asupra *Movilei Cremenea* (4).

Pl. I. Location of Gherăseni locality (1), of the two areas and the representation of the mound on the Charta of Southern Romania (1864) (2); Topographic survey and location of the 2017 surveys (3); View from the west on the *Cremenea Mound* (4).

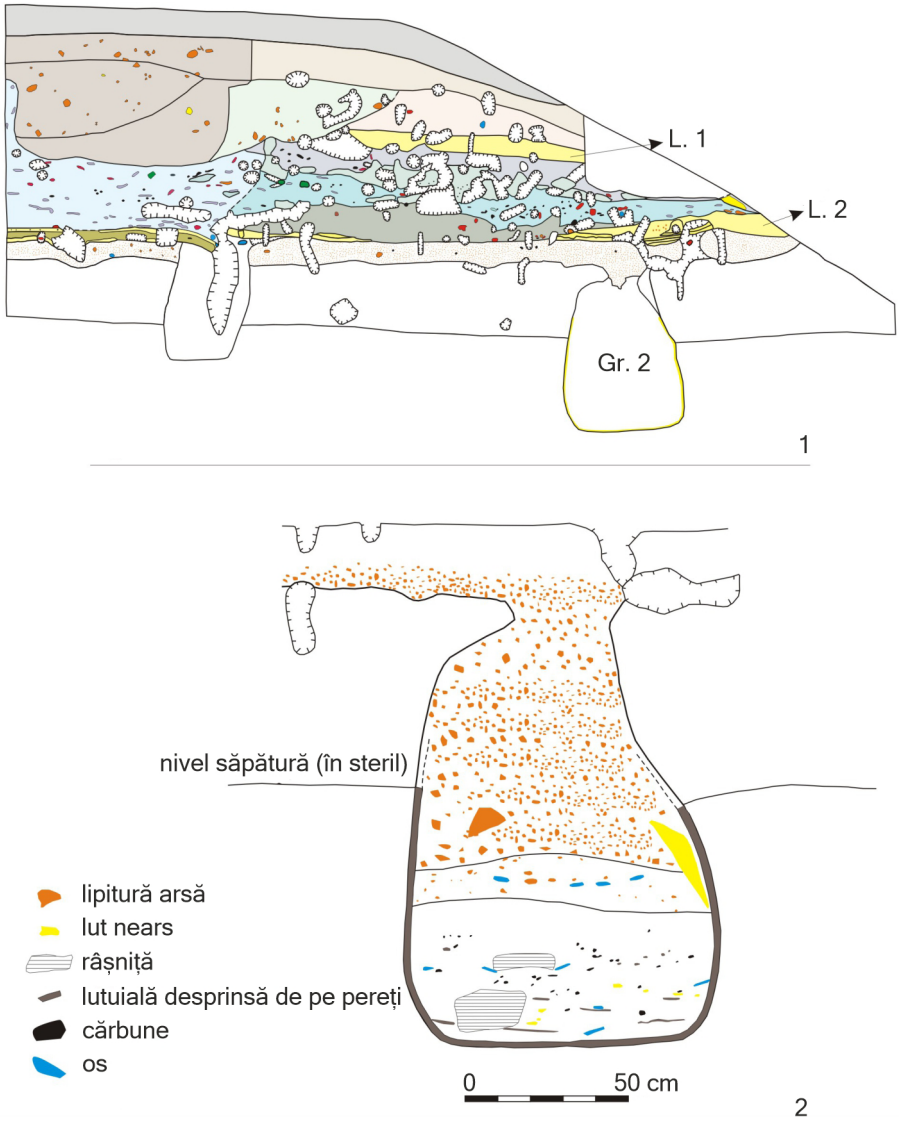

Pl. II. Profilul de nord al S. 1 (1) și Groapa nr. 2 – detaliu (2) (după Garvăn 2021).
Pl. II. Northern profile of S. 1 (1) and Pit No. 2 – detail (2) (after Garvăn 2021).

Pl. III. Groapa nr. 2 – detalii.
Pl. III. Pit no. 2 – details.

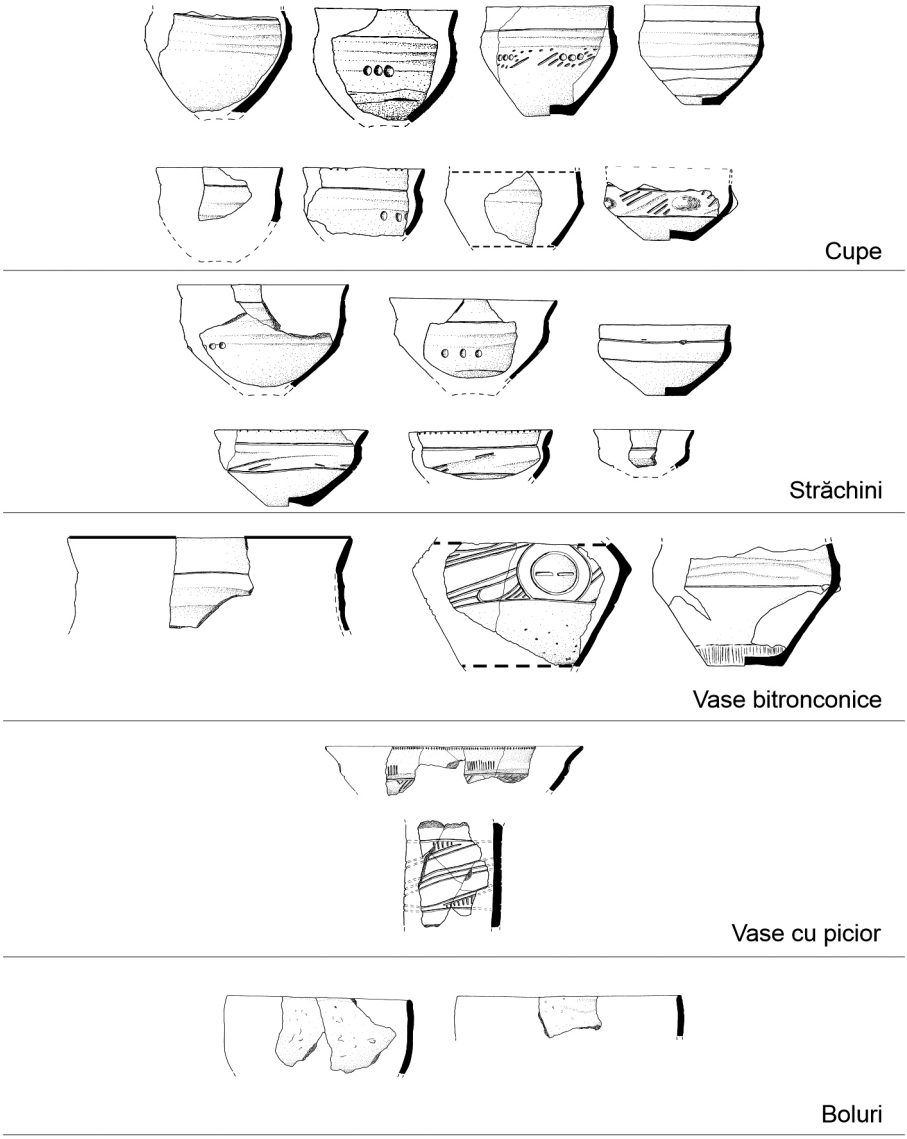

Pl. IV. Tipuri de vase identificate în Groapa nr. 2.
Pl. IV. Pot types identified in Pit no. 2.

Pl. V. 1. Vită (*Bos taurus*), falanga II; 2. Ovicaprin (*Ovis aries*/*Capra hircus*), vertebră lombară tranşată vertical; 3. Porc (*Sus domesticus*), humerus stânga cu urme de dezarticulare; 4. Câine (*Canis familiaris*), atlas; 5. Câine (*Canis familiaris*), detaliu cu urme de descărnare pe suprafaţa atlasului.

Pl. V. 1. Cattle (*Bos taurus*), phalanx II; 2. Ovicaprid (*Ovis aries*/*Capra hircus*), lumbar vertebra sliced vertically; 3. Pig (*Sus domesticus*), left humerus with traces of disarticulation; 4. Dog (*Canis familiaris*), atlas; 5. Dog (*Canis familiaris*), detail with defleshing marks on surface of atlas.

Pl. VI. 1. Căprior (*Capreolus capreolus*), metatars stânga epifizat; 2. Iepure (*Lepus europaeus*), metapodiu dreapta epifizat; 3. Lup (*Canis lupus*), metacarp II stânga epifizat; 4. Vulpe (*Vulpes vulpes*), femur dreapta epifizat; 5. Scoică de râu (*Unio pictorum*).

Pl. VI. 1. Roe deer (*Capreolus capreolus*), left metatarsus, epiphysed; 2. Hare (*Lepus europaeus*), right metapodius, epiphysed; 3. Grey wolf (*Canis lupus*), left metacarpus II, epiphysed; 4. Fox (*Vulpes vulpes*), right femur, epiphysed; 5. Freshwater mussel (*Unio pictorum*).

Notă asupra unor descoperiri preistorice de la Garvăn, județul Tulcea

Cristian Eduard Ștefan[1]

Rezumat: În această contribuție autorul prezintă un mic lot de materiale arheologice din vechile colecții ale Muzeului Național de Antichități (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București). Lotul de artefacte constă în ceramică preistorică, obiecte din silex și piatră șlefuită și o figurină antropomorfă din lut, toate fiind recuperate din apropierea cetății Dinogeția cu ocazia unor cercetări de teren efectuate în anii '50 și '60. O parte din materialul arheologic este inedit și completează imaginea habitatului preistoric din nordul Dobrogei.
Cuvinte cheie: Garvăn; Gumelnița; Cernavodă II; ceramică; silex; piatră șlefuită; figurină antropomorfă.

Note on some prehistoric discoveries at Garvăn, Tulcea County. In this contribution, the author presents a small batch of archaeological materials from old collections of the National Museum of Antiquities ("Vasile Pârvan" Institute of Archaeology in Bucharest). The group of artefacts consist of prehistoric pottery, flint and polished stone items, and a clay anthropomorphic figurine, which were recovered from the area nearby the Dinogetia fortress on the occasion of a few surveys conducted in the 1950s and the 1960s. Part of the archaeological material is unpublished and completes the image of prehistoric habitation in northern Dodroudja.
Keywords: Garvăn; Gumelnița; Cernavodă II; pottery; flint; polished stone; anthropomorphic figurine.

.....

Introducere

Cu ocazia reevaluării vechilor colecții din cadrul Muzeului Național de Antichități (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București) au fost identificate o serie de materiale arheologice preistorice care vor face obiectul notei de față. Acestea au fost descoperite în timpul cercetărilor arheologice efectuate la Dinogeția, dar și în urma unor cercetări de teren efectuate în apropierea acestui important monument arheologic.

[1] Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Academia Română, București, România; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău, Republica Moldova; cristarh_1978@yahoo.com.

CC BY NC SA

Referiri la existența unor urme de locuire preistorice în zona Garvăn-Dinogetia au mai fost făcute de-a lungul vremii, regiunea fiind foarte prielnică locuirii din cele mai vechi timpuri până în vremea stăpânirii romano-bizantine (Morintz, Roman 1968a, p. 559-560; 1968b, p. 106-118; Barnea 1996, p. 57; Bem 2011a, p. 23-24).

Lista descoperirilor

1) Vas întreg (**Pl. I/1**), cultura Gumelnița (nr. inv. V 13283), reprezentând o „amforă" cu două apucători laterale, dispuse simetric; ca tratament al suprafeței a fost folosită barbotina organizată în șiruri paralele, verticale; arderea vasului a fost oxidantă, iar ca degresant au fost utilizate cioburile pisate și calcarul. Înălțimea vasului este de 28 de cm, diametrul gurii – de 12 cm, diametrul maxim – de 30 de cm și diametrul fundului – de 11 cm. Vasul a fost descoperit în locul numit *"via Paraschiv Berechi"*, cel mai probabil la acest recipient ceramic făcându-se referire în monografia așezării de la Dinogetia: "[…*Un vas descoperit întâmplător, într-un loc neidentificat, aparținând culturii Gumelnița, dovedește existența sigură a unei așezări neolitice cu ceramică de tipul celei aflate în cetățuia de la Luncavița*…]" (Ștefan *et alii* 1967, p. 11). Este vorba, cel mai probabil, de vasul achiziționat pentru colecțiile Muzeului Național de Antichități de către Gheorghe Ștefan în anii '30, descoperit, se pare, într-o viroagă dintre satele Garvăn și Văcăreni (Comșa 1953, p. 748). Într-adevăr, în punctul respectiv observăm că terenul era cultivat cu viță-de-vie în perioada interbelică (**Pl. IV/1**), iar cercetările de teren mai recente au pus în evidență existența unei așezări gumelnițene în acest punct, denumit convențional Garvăn-*Jijila 8* (Micu *et alii* 2014).

2) Fragment dintr-un vas de provizii (**Pl. I/2**), cultura Gumelnița (nr. inv. V 13257a, V 13257c); prezintă un brâu alveolar plasat imediat sub buză; tratamentul suprafeței constă în barbotină neorganizată, pasta este grosieră, iar ca degresant au fost folosite cioburile pisate. Diametrul gurii este de 43 de cm, arderea vasului fiind oxidantă.

3) Fragment de vas de provizii (**Pl. I/3**), cultura Gumelnița (nr. inv. V 13256h); prezintă barbotină organizată în șiruri paralele, verticale, pasta este grosieră, iar ca degresant au fost folosite cioburile pisate. Arderea recipientului s-a petrecut într-o atmosferă oxidantă.

4) Fragment de castron (**Pl. I/4**), cultura Gumelnița (nr. inv. V 13258); prezintă umăr carenat, toarte laterale trase din corpul vasului, dispuse simetric; suprafața a fost lustruită, pasta fină, iar ca degresant a fost folosit nisipul fin. Arderea vasului a fost reducătoare.

5) Fragment de castron (**Pl. II/1**), cultura Cernavoda II (nr. inv. V 13932b); marginea vasului este evazată, culoarea acestuia fiind cărămiziu deschis, datorată arderii de tip oxidant; pasta este semifină, ca degresant au fost folosite cioburile

pisate, iar ca tratament al suprafeței a fost observată o netezire în plan orizontal cu materii vegetale, această tehnică ducând la apariția unor striuri pe suprafața vasului. Recipientul a fost decorat cu niște impresiuni alveolare pe buză și a fost descoperit *"pe malul lacului Jijila, la Cheatră, pe locul lui moș Ion"*.

6) Fragment de castron (**Pl. II/2**), cultura Cernavoda II (nr. inv. V 13932a); marginea vasului este dreaptă, culoarea vasului fiind cenușie, datorată arderii de tip reducător; pasta este semifină, ca degresant fiind folosite cioburile pisate, a fost netezit, iar ca decor avem o serie de impresiuni verticale, paralele, pe buza vasului. A fost descoperit *"pe malul lacului Jijila, la Cheatră, pe locul lui moș Ion*".

7) Fragment de castron (**Pl. II/3**), cultura Cernavoda II (nr. inv. V 13931); marginea vasului este evazată, culoarea vasului fiind cărămiziu deschis, datorită arderii de tip oxidant; pasta este semifină, ca degresant au fost utilizate cioburile pisate, ca tratament al suprafeței a fost folosită netezirea, iar ca decor avem crestături oblice pe buza vasului. A fost descoperit *"pe malul lacului Jijila, la Cheatră, pe locul lui moș Ion*".

8) Fund de vas (**Pl. II/4**), cultura Cernavoda II (nr. inv. V 13939); culoarea este cărămiziu deschis, datorată arderii de tip oxidant, pasta este grosieră, iar ca degresant au fost folosite cioburile pisate; suprafața vasului a fost netezită, fiind descoperit *"pe malul lacului Jijila, la Cheatră, pe locul lui moș Ion*".

9) Fragment de castron (**Pl. II/5**), cultura Cernavoda II (nr. inv. V 13930b); culoarea vasului este cenușie, datorată arderii de tip reducător, pasta este grosieră, ca degresant fiind folosite cioburile pisate și nisipul; ca tratament al suprafeței a fost utilizată barbotina, iar ca decor am putut observa o serie de impresiuni paralele pe diametrul maxim. A fost descoperit *"pe malul lacului Jijila, la Cheatră, pe locul lui moș Ion*".

10) Fragment de oală (**Pl. II/6**), cultura Cernavoda II (nr. inv. V 13930a); culoarea este cărămiziu închis, datorată arderii de tip oxidant, pasta este grosieră, iar ca degresant au fost folosite cioburile pisate; suprafața vasului a fost netezită, ca decor a fost observată o serie de incizii paralele pe corpul vasului și un buton tronconic aplicat pe corp. A fost descoperit *"pe malul lacului Jijila, la Cheatră, pe locul lui moș Ion*".

11) Fragment de vas (**Pl. II/7**), cultura Cernavodă II (V 13938); culoarea este cărămiziu închis, datorită arderii în mediu oxidant, pasta este intermediară, ca degresant fiind folosite cioburile pisate; suprafața vasului a fost lustruită, nefiind observate elemente de decor. A fost descoperit *"pe malul lacului Jijila, la Cheatră, pe locul lui moș Ion*".

12) Fragment de oală (**Pl. II/8**), cultura Cernavodă II (V 13935b); culoarea este cărămiziu închis, datorită arderii în mediu oxidant, pasta este grosieră, ca degresant fiind folosite cioburile pisate și nisipul; suprafața vasului a fost netezită,

fiind observate striurile ca elemente de decor. A fost descoperit *"pe malul lacului Jijila, la Cheatră, pe locul lui moș Ion"*.

13) Fragment de castron (**Pl. II/9**), cultura Cernavodă II (V 13933); culoarea este cărămiziu deschis, datorită arderii în atmosferă oxidantă, pasta este fină, ca degresant fiind folosit nisipul; suprafața vasului a fost lustruită, nefiind observate elemente de decor. A fost descoperit *"pe malul lacului Jijila, la Cheatră, pe locul lui moș Ion"*.

14) Fragment de castron (**Pl. II/10**), cultura Cernavodă II (V 13935g); culoarea este cărămiziu închis, datorită arderii în atmosferă oxidantă, pasta este intermediară, ca degresant fiind folosite cioburile pisate; suprafața vasului a fost lustruită, nefiind observate elemente de decor. A fost descoperit *"pe malul lacului Jijila, la Cheatră, pe locul lui moș Ion"*.

15) Fragment de amforă (**Pl. III/5**), cultura Cernavoda II (fără număr de inventar); culoarea este cărămiziu deschis, datorată arderii de tip oxidant, pasta este semifină, iar ca degresant au fost utilizate cioburile pisate și calcarul; suprafața vasului a fost netezită, iar ca decor avem crestături oblice pe buză. Pe biletul însoțitor al fragmentelor ceramice era notat *"Din. 53 Bg"*.

16) Fragment de castron (**Pl. III/3**), cultura Cernavoda II (nr. inv. V 13260); marginea vasului este ușor evazată, culoarea cenușie fiind datorată arderii de tip reducător; pasta este semifină, ca degresant au fost folosite cioburile, iar tratamentul suprafeței a constat în netezire; decorul constă într-o serie de alveole pe buza vasului.

17) Fragment de castron (**Pl. III/1**), cultura Cernavoda II (nr. inv. V 13236); marginea vasului este evazată, pasta este grosieră, ca degresant fiind folosit calcarul pisat; arderea a fost reducătoare, conferindu-i recipientului o culoare cenușiu închis, suprafața este netezită, iar ca decor au fost observate crestături pe buză.

18) Fragment de amforă (**Pl. III/2**), cultura Cernavoda II (fără număr de inventar); culoarea cărămizie deschisă este datorată arderii de tip oxidant, pasta este grosieră, iar ca degresant au fost folosite cioburile pisate. Suprafața vasului a fost netezită.

19) Fragment de oală (**Pl. III/4**), cultura Cernavoda II (nr. inv. V 13235); culoarea cenușie se datorează arderii de tip reducător, pasta este semifină, ca degresant fiind folosite cioburile pisate; suprafața vasului a fost netezită, iar ca decor avem o serie de crestături paralele pe corpul vasului.

20) Vas globular, aproape întreg (**Pl. III/6**), cultura Cernavoda II (fără număr de inventar); culoarea cărămizie se datorează arderii de tip oxidant, pasta este grosieră, iar ca degresant au fost folosite cioburile pisate; suprafața vasului a fost netezită, iar ca decor au fost observate două șiruri de impresiuni oblice, paralele, plasate între gură și diametrul maxim. Înălțimea vasului este de 13 cm, diametrul gurii – de 9 cm, diametrul maxim – de 13,3 cm, iar diametrul fundului – de 6,7 cm. Pe vas erau marcate următoarele: *"Garvăn 1967, Punct Lățime, Limbidis"*.

21) Figurină antropomorfă (**Pl. III/7**); piesa nu are număr de inventar, este modelată neglijent, picioarele sunt rupte din vechime, capul este turtit, iar ochii și gura sunt figurate prin două împunsături, respectiv o incizie în pasta moale; de asemenea, nasul este modelat prin extinderea ușoară spre exterior a lutului. Pasta este grosieră, iar culoarea piesei este cenușiu închis.

22) Percutor (**Pl. I/5**); piesa este din bazalt (nr. inv. V 14120), are culoarea verde, lungimea este de 11,4 cm, lățimea – de 6,8 cm și grosimea – de 4,4 cm. Probabil este un topor din rocă refolosit ca zdrobitor, lucru dovedit de aspectul părților active ale piesei.

23) Frecător (**Pl. I/6**); piesa nu are număr de inventar, doar marcajul *"Din. 52 W1"*; reprezintă un nucleu de cuarț epuizat, refolosit ca frecător, lucru dovedit de partea activă a piesei.

24) Lamă de silex (**Pl. I/7**); piesa nu are număr de inventar, prezintă retușe laterale și are o culoare bej deschis cu pete albe, ceea ce o încadrează în specia silexului de tip "balcanic".

25) Vârf de silex (**Pl. I/8**); piesa nu are număr de inventar, are retușe laterale și o formă ascuțită, culoarea fiind negru translucid. Este posibil să aparțină speciei silexului de Prut.

26) Așchie de silex (**Pl. I/9**); piesa nu are număr de inventar, nu prezintă retușe și are culoarea bej deschis cu pete albe, ceea ce o încadrează în specia silexului de tip „balcanic". Forma piesei sugerează păstrarea ei pentru a fi transformată în vârf.

27) Așchie de silex (**Pl. I/10**); piesa nu are număr de inventar, nu prezintă retușe și are o culoare neagră, mată. Cel mai probabil reprezintă un rest de debitaj.

Discuții

Vasul întreg gumelnițean (**Pl. I/1**) aparține fazei A2 a culturii Gumelnița și are bune analogii la Pietrele, Karanovo, Năvodari sau Hârșova (Voinea 2005, p. 43, Pl. 39; 82/ 2). Face parte din categoria formelor închise și funcția lui era, cel mai probabil, aceea de vas de provizii. Capacitatea lui aproximativă este de circa 9,5 litri. Fragmentele de vase de provizii ilustrate în **Pl. I/2, 3** sunt comune în cultura Gumelnița și nu prezintă valențe cronologice. Castronul cu umăr carenat și toartă trasă din corp este, de asemenea, o formă comună, întâlnită în faza A2 a culturii Gumelnița (**Pl. I/4**). Materialul litic este menționat în treacăt în monografia dedicată sitului de la Dinogeția, ca provenind, cel mai probabil, de la o așezare neolitică distrusă cu ocazia ridicării cetății romane (Ștefan *et alii* 1967, p. 11).

Locuirea gumelnițeană de la est de Dinogeția este consemnată în trei puncte (**Pl. IV/2**). Primul dintre ele este situl de la Garvăn-*Dealul Crăcanele*, aflat la circa 400 m sud-vest de fortificație, cel de-al doilea se află pe plaja Lacului Jijila, la circa 1,5 km est de vestita cetate (denumit convențional Garvăn-*Balta Jijila 1*), iar cel

de-al treilea, tot pe plaja Lacului Jijila, la circa 1,3 km sud-vest (Garvăn-*Balta Jijila 3*) (Bem 2011a, p. 23-24; Micu *et alii* 2014).

Habitatul gumelnițean din nord-vestul Dobrogei este destul de consistent și a fost consemnat în numeroase lucrări, ca urmare a cercetărilor de teren sau a săpăturilor sistematice întreprinse în zonă (Comșa 1953, Fig. 6; 1971, Fig. 1; Haşotti 1997, Fig. 74; Bem 2011b, Fig. 2). Microzona Garvăn, deși neconsemnată ca atare, face parte din grupa Luncavița, dominată de binecunoscuta stațiune de tip *tell*, dar au fost descoperite și așezări plane, în jurul Luncaviței, la Rachelu și Văcăreni (Bem 2011b, p. 173, Tab. 19, Fig. 51).

Un lot consistent de fragmente ceramice aparținând culturii Cernavodă II a fost recuperat de *"pe malul lacului Jijila, la Cheatră, pe locul lui moș Ion."*. Punctul este, cel mai probabil, cel corespunzător stațiunii Garvăn-*Balta Jijila 1*, reidentificată mai târziu de către colegii de la Tulcea (Micu *et alii* 2014). De altfel, Eugen Comșa descrie locul destul de bine cu ocazia cercetărilor de teren efectuate în anul 1951, încadrând corect materialele arheologice în ceea ce atunci era definit drept Gumelnița D, respectiv Usatovo-Folteşti (Comșa 1953, p. 749-750, Fig. 1). Pentru o parte din materiale știm doar că provin din zona Garvăn, fără alte detalii, în timp ce amfora de la **Pl. III/5** are marcajul *Din. 53 Bg*, probabil de pus în legătură cu poalele Dealului Bugeac (vezi **Pl. IV/2**). Vasul de la **Pl. III/6** a fost descoperit în punctul *Lățimea*, despre care știm că se afla "*pe panta dintre șosea și gârla Lățimea, la SE de capătul dinspre Bugeac al podului, la cca. 200 m S de acesta*" (**Pl. IV/2**).

Materialele sunt cu totul caracteristice culturii Cernavoda II, așa cum a fost ea definită în numeroase prilejuri (Berciu, Morintz, Roman 1973; Nestor, Zaharia 1968; Schuster, Popa, Panait 2009; Gavrilă, Ignat, Vintilă 2016). O reevaluare relativ recentă a acestui fenomen specific debutului epocii bronzului la Dunărea de Jos ne-a furnizat și cadrul cronologic absolut al acestei manifestări, anume ultima treime a mileniului al IV-lea î. Hr. (Frînculeasa 2020, Tab. 1 și Fig. 5).

Figurina antropomorfă (**Pl. III/7**) pare să aparțină epocii fierului, deși nu am găsit analogii satisfăcătoare pentru piesă în literatura de specialitate (Sîrbu 1987; Sîrbu 1993; Sîrbu 1999; Sîrbu 2009; Jugănaru 2003; Jugănaru 2005, p. 42-46, Fig. 10, 11). De altfel, urme de locuire din prima epocă a fierului, dar și getice, există și în așezarea de la Dinogeția, dar și în împrejurimi (Ștefan *et alii* 1967, p. 11).

Concluzii

Lotul de materiale discutate, deși puțin consistent, vine să lămurească o serie de informații neclare din trecut și în același timp completează datele privind locuirea preistorică din nord-vestul Dobrogei. Dacă în ceea ce privește locuirea gumelnițeană este clar că siturile deschise de la Văcăreni, Garvăn și Rachelu

gravitează în jurul stațiunii de tip *tell* de la Luncavița-*Cetățuie*, referitor la habitatul Cernavodă II situația este mai complicată. Locuirea Cernavodă II de la Garvăn este foarte izolată, cele mai apropiate situri de această factură aflându-se la Cernavodă și Bordușani-*Popină*, adică la peste 100 de km spre sud (Berciu, Morintz, Roman 1973; Marinescu-Bîlcu *et alii* 1997, p. 37). Mai aproape s-ar situa necropola de la Brăilița, către vest, aici fiind identificate o serie de morminte atribuite acestui aspect cultural (Schuster, Popa, Panait 2009, p. 19, Taf. VII). Pe de altă parte, în zonă sunt semnalate o serie de descoperiri de tip Folteşti II, la Stoicani, Folteşti sau Smeeni (Petrescu-Dîmbovița 1953, p. 152-154; Petrescu-Dîmbovița, Dinu 1974; Frînculeasa *et alii* 2017, p. 39-40), dar și mormintele aparținând bronzului timpuriu de la Jijila (Ailincăi *et alii* 2021, p. 217).

Recenta reevaluare a necropolei de la Brăilița a adus date noi cu privire la cronologia absolută a culturii Cernavodă II. Astfel, dintre cele trei morminte atribuite acesteia pe baza inventarului și a stratigrafiei (M30, M80 și M81), numai unul a corespuns așteptării arheologice[2], unul fiind mai timpuriu (M30), iar celălalt mai târziu (M81). M80 se înscrie, de asemenea, în ultima treime a mileniului al IV-lea î. Hr. (Popescu, Lazăr 2022, p. 247-257). Oricum, celor 19 situri cunoscute la nivelul anului 2009 (Schuster, Popa, Panait 2009, p. 19-20) li se adaugă cercetările mai noi de la Târgşoru Nou (Frînculeasa 2020, p. 141-146, Pl. 5-13) sau Bucureşti-Dămăroaia (Gavrilă, Ignat, Vintilă 2016).

Este clar că pentru a cunoaște mai bine această manifestare de la debutul epocii bronzului la Dunărea de Jos avem nevoie de unul sau mai multe proiecte ample, cu finanțare generoasă, care să ofere date mai consistente cu privire la tipul de habitat, amploarea acestuia, ritul funerar, mobilitatea comunităților respective, etc.

Bibliografie

Ailincăi *et alii* 2021: S.C. Ailincăi, M. Constantinescu, A. Dima, G. Sava, F. Mihail, C. Micu, M. Mocanu, A-D. Stănică, *Bronze Age graves at Jijila (Southeastern Romania)*, în V. Heyd, G. Kulcsár, B. Preda-Bălănică (Eds.), *Yamnaya Interactions. Preceedings of the International Workshop held in Helsinki, 25-26 April 2019*, Budapesta, 2021, p. 207-242.

Barnea 1996: Al. Barnea, vocea Dinogetia, *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, București, 1996.

Bem 2011a: C. Bem, *Le corpus des stations Gumelnița entre Danube et Mer Noire (avec un regard sur Boian-Spanțov et Cernavoda I)*, în: L. Carozza, C. Bem, C. Micu (Eds.), *Société et environnement dans la zone du Bas Danube durant le 5ème millénaire avant notre ère*, Iași, 2011, p. 3-77.

Bem 2011b: C. Bem, *Vision d'ensemble de l'occupation Gumelnița en Dobroudja*, în: L. Carozza, C. Bem, C. Micu (Eds.), *Société et environnement dans la zone du Bas Danube durant le 5ème millénaire avant notre ère*, Iași, 2011, p. 131-211.

[2] M80 a beneficiat de două datări în laboratoare diferite (LTL Lecce, Italia și RoAMS, Măgurele, România), datele obținute fiind sensibil apropiate.

Berciu, Morintz, Roman 1973: D. Berciu, S. Morintz, P. Roman, *Cultura Cernavoda II. Așezarea din sectorul b de la Cernavoda*, Studii și Cercetări de Istorie Veche 24, 3, 1973, p. 373-405.

Comșa 1953: E. Comșa, *Contribuție la harta arheologică a Dobrogei de nord-vest*, Studii și Cercetări de Istorie Veche 4, 3-4, 1953, p. 747-757.

Comșa 1971: E. Comșa, *Neoliticul județului Tulcea*, Peuce II, 1971, p. 11-18.

Frînculeasa 2020: A. Frînculeasa, *Cultura Cernavodă II la Dunărea Inferioară. Relevanța cronologiei și a înmormântărilor tumulare*, Studii de Preistorie 17, 2020, p. 135-193.

Frînculeasa *et alii* 2017: A. Frînculeasa, A. Simalcsik, B. Preda, D. Garvăn, *Smeeni-Movila Mare: monografia unui sit arheologic regăsit*, Târgoviște, 2017.

Gavrilă, Ignat, Vintilă 2016: E. Gavrilă, T. Ignat, M.-C. Vintilă, *Date preliminare privind materiale arheologice din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului descoperite la Dămăroaia, campania 2013*, Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice II, 2016, p. 36-70.

Hasotti 1997: P. Hașotti, *Epoca neolitică în Dobrogea*, Constanța, 1997.

Jugănaru 2003: G. Jugănaru, *Coroplastica în cultura Babadag*, Peuce S.N. I (XIV), 2003, p. 75-90.

Jugănaru 2005: G. Jugănaru, *Cultura Babadag. Vol. I*, Constanța, 2005.

Marinescu-Bîlcu *et alii* 1997: S. Marinescu-Bîlcu, D. Popovici, G. Trohani, R. Andreescu, A. Bălășescu, A.-C. Bălteanu, C. Bem, E. Gàl, C. Haită, E. Kessler, D. Moise, V. Radu, M. Tomescu, M. Venczel, F. Vlad, V. Voinea, *Archaeological researches at Bordușani-Popină (Ialomița County). Preliminary report: 1993-1994*, Cercetări Arheologice X, 1997, p. 35-143.

Micu *et alii* 2014: C. Micu, F. Mihail. A. Stănică, I. Titov, L. Dima, S. Ailincăi, M. Iacob, V. Panait, *Studiu istoric și arheologic aferent Planului Urbanistic General al comunei Jijila*, Tulcea, 2014.

Morintz, Roman 1968a: S. Morintz, P. Roman, *Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos*, Studii și Cercetări de Istorie Veche 19, 4, 1968, p. 553-573.

Morintz, Roman 1968b: S. Morintz, P. Roman, *Aspekte des Ausgang des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, Dacia N.S. XII, 1968, p. 45-128.

Nestor, Zaharia 1968: I. Nestor, E. Zaharia, *Sur la période de transition du Néolithique à l'Âge du Bronze dans l'aire civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, Dacia N.S. XII, 1968, p. 17-43.

Petrescu-Dîmbovița 1953: M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetățuia și cimitirul hallstattian dela Stoicani*, Materiale si Cercetări Arheologice I, 1953, p. 13-211.

Petrescu-Dîmbovița, Dinu 1974: M. Petrescu-Dîmbovița, M. Dinu, *Nouvelles fouilles archéologiques á Folteşti (dép. de Galați)*, Dacia N.S. XVIII, 1974, p. 19-72.

Popescu, Lazăr: G. Popescu, C. Lazăr, *Datarea absolută a necropolelor preistorice de la Brăilița*, în: V. Sîrbu, C. Schuster (Eds.), *Necropolele preistorice de la Brăilița, în zona Dunării de Jos. O nouă abordare*, Târgoviște-Brăila, 2022, p. 247-257.

Schuster, Popa, Panait 2009: C. Schuster, T. Popa, M. Panait, *Gedanken zur Cernavodă II-Kultur (im Lichte der neusten Forschungen von Mironești-Malul Roșu, Bezirk Giurgiu)*, Thraco-Dacica S.N. I (XXIV), 2009, p. 5-23.

Sîrbu 1987: V. Sîrbu, *Figurinele antropomorfe și zoomorfe traco-geto-dacice din prima și a doua epocă a fierului*, Istros V, 1987, p. 91-157.

Sîrbu 1993: V. Sîrbu, *Credințe și practici magico-vrăjitorești la traco-geto-daci*, Banatica 12, 1993, p. 129-175.

Sîrbu 1999: V. Sîrbu, *Les figurines anthropomorphes du Premiere Âge du Fer, trouvées dans le territoire thrace*, Thraco-Dacica XX, 1-2, 1999, p. 153-179.

Sîrbu 2009: V. Sîrbu, *Figurine, statuete și capace antropomorfe și zoomorfe geto-dacice din Muntenia (sec. IV a. Chr. – I p. Chr.)*, Thraco-Dacica S.N. I (XXIV), 2009, p. 37-69.

Ștefan *et alii* 1967: Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia. I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, București, 1967.

Voinea 2005: V.M. Voinea, *Ceramica complexului cultural Gumelnița-Karanovo VI. Fazele A1 și A2*, Constanța, 2005.

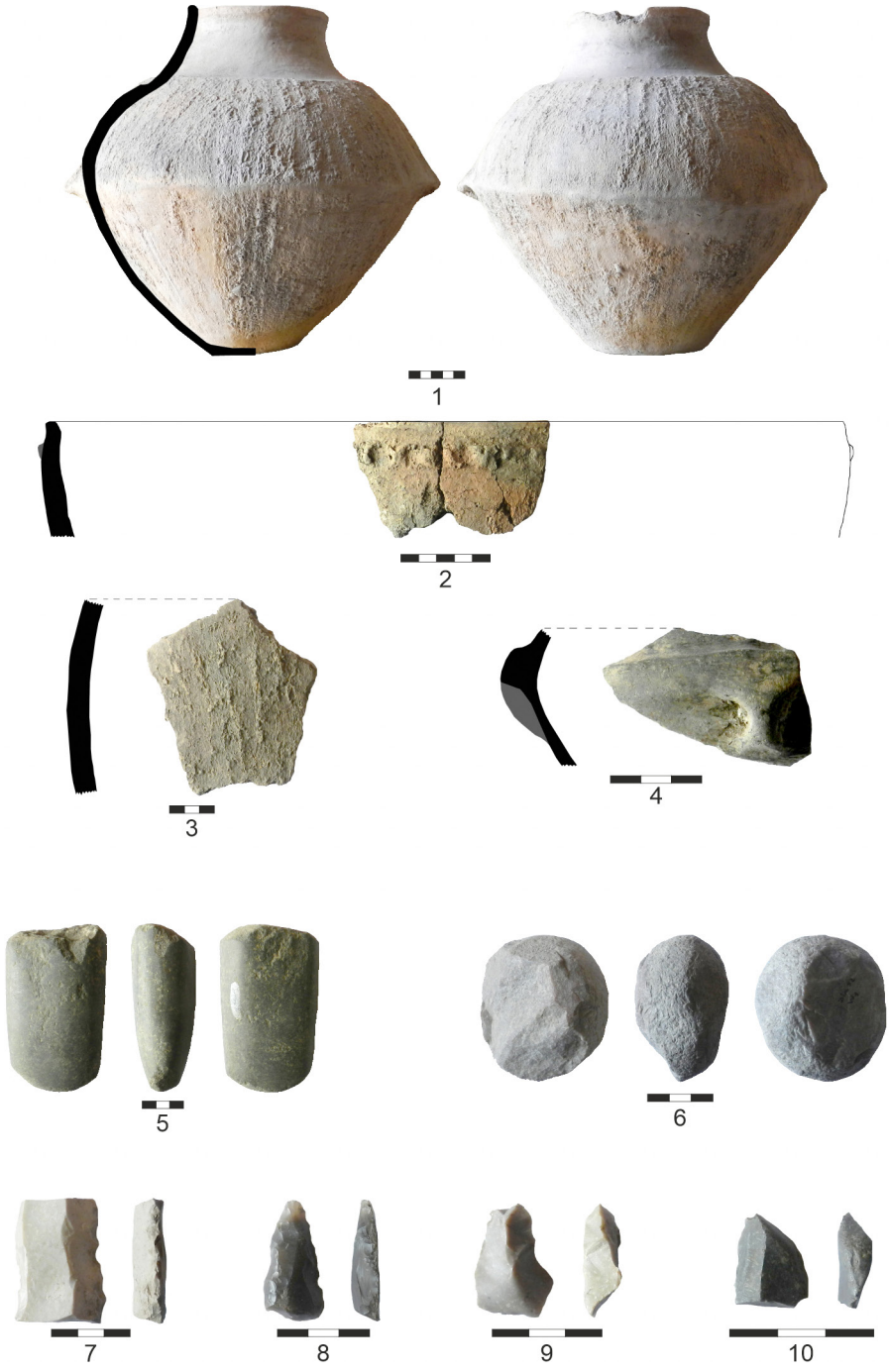

Pl. I. Garvăn. 1-4. Ceramică gumelnițeană; 5. Percutor; 6. Frecător; 7-10. Piese din silex.
Pl. I. Garvăn. 1-4. Gumelnița pottery; 5. Striker; 6. Grinder; 7-10. Flint items.

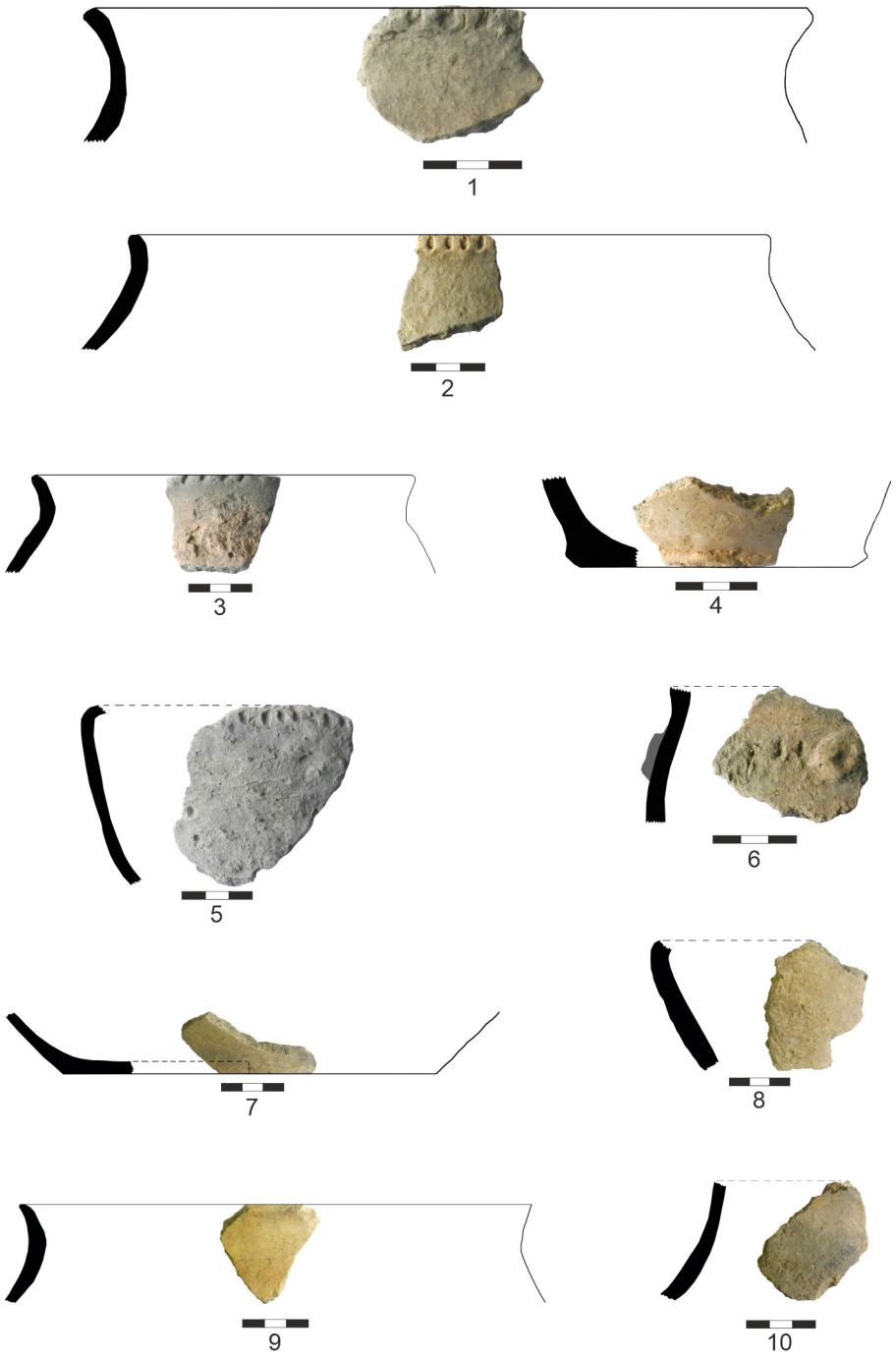

Pl. II. Garvăn. Ceramică Cernavodă II.
Pl. II. Garvăn. Cernavodă II pottery.

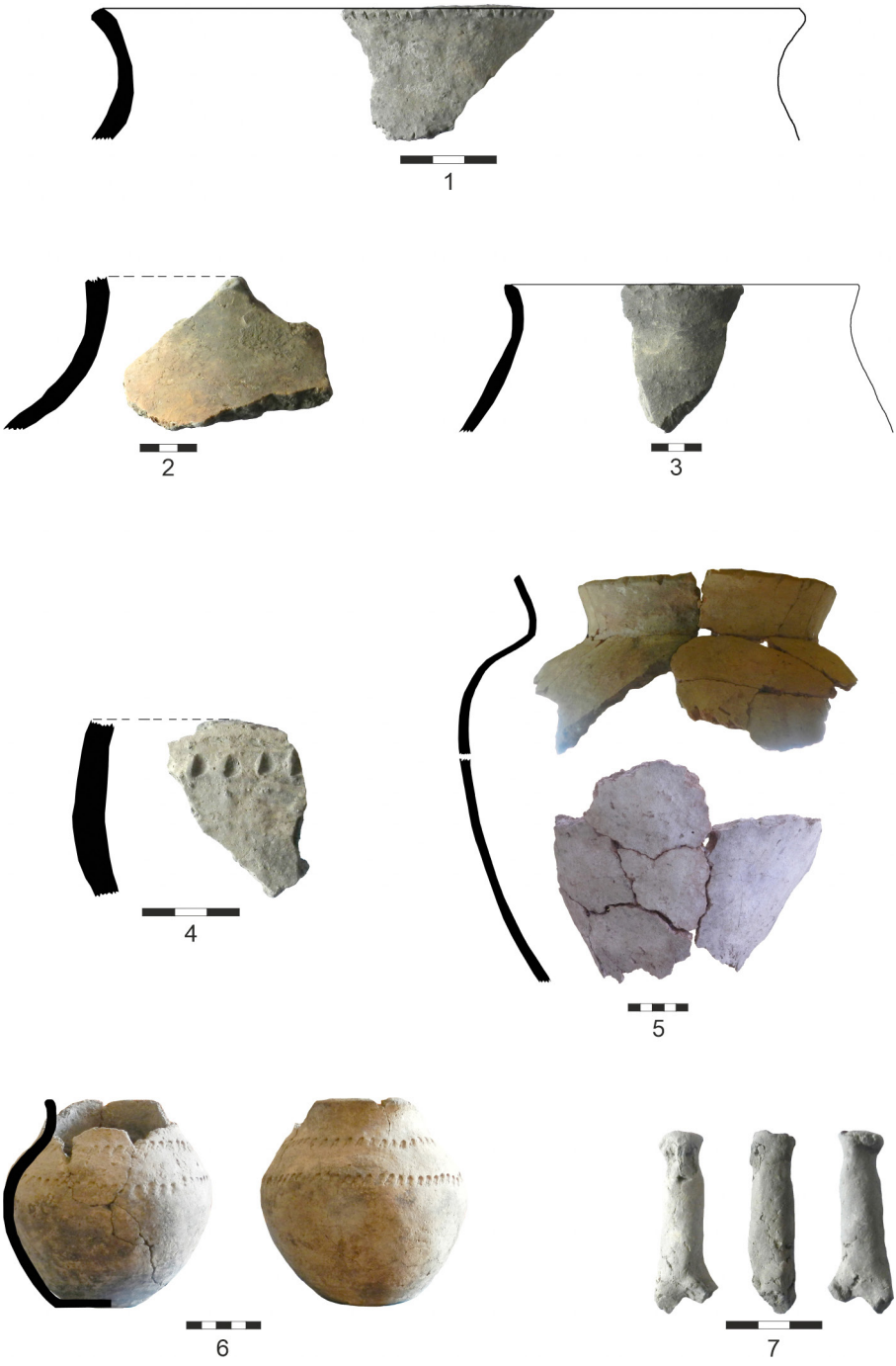

Pl. III. Garvăn. 1-6. Ceramică Cernavodă II; 7. Figurină antropomorfă din epoca fierului.
Pl. III. Garvăn. 1-6. Cernavodă II pottery; 7. Iron Age anthropomorphic figurine.

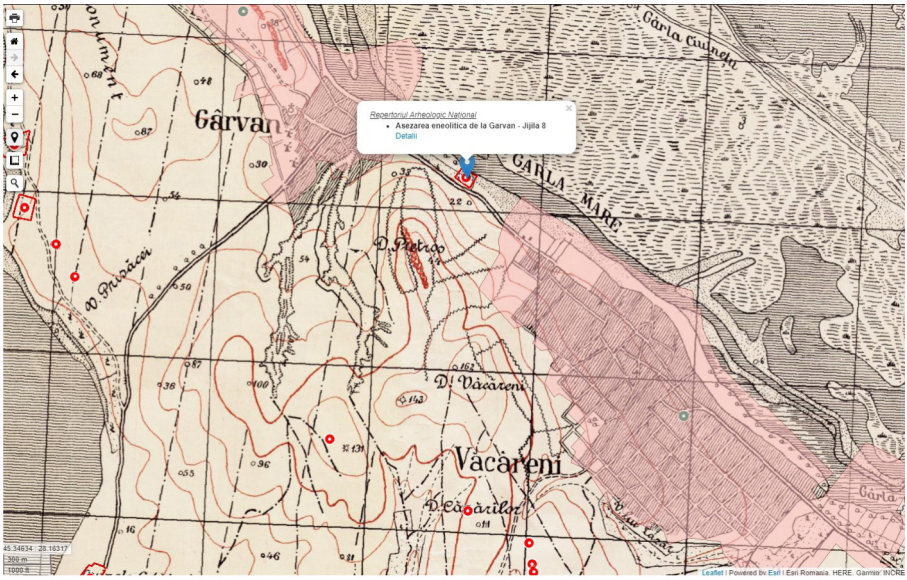

1

2

Pl. IV. 1. Așezarea eneolitică de la Garvăn-*Jijila 8*; 2. Locuirile Gumelnița (pentagon) și Cernavodă II (triunghi) din zona Garvăn.
Pl. IV. The Eneolithic settlement at Garvăn-*Jijila 8*; 2. Gumelnița (pentagon) and Cernavodă II (triangle) habitations from the Garvăn area.

Raport asupra cercetărilor arheologice de la Perișor, Dolj[1,2]

Constantin S. Nicolăescu-Plopșor

.....

Craiova, 25 August 1927

DOMNULE PREFECT,

Asupra însărcinărei ce mi-ați dat spre a face cercetări în măgurile depe teritoriul comunei Perișoru, respectuos vă aduc la cunoștiință următoarele:

Situație geografică

Un șir de măguri unele mai mari altele mai mici trece printre satele Giubega și Perișoru, Nord Giubega sud Perișor, continuându-se atât în spre Apus cât și în spre Răsărit. Am săpat 5 din aceste măguri prima fiind măgura Cerbului însemnată și pe harta Marelui Stat Major 1/100000 foaia Băilești, celelalte în linie nu tocmai dreaptă în direcția Răsărit.

Cercetări

Au durat 5 zile (31 Iulie – 4 August).

[1] Acest raport, rămas inedit până astăzi, este însoțit de un articol ce aduce clarificări asupra cercetărilor efectuate de C. S. Nicolăescu-Plopșor în movilele de la Perișor și Plenița, în județul Dolj, realizat de B. Preda-Bălănică, M. Bâsceanu, A. Simalcsik și D. Garvăn. Recomandăm parcurgerea ambelor studii, în ordinea stabilită în cuprinsul revistei.

[2] În reproducerea textului raportului redactat de către C. S. Nicolăescu-Plopșor, autorii au respectat grafia și modul de exprimare al autorului, pentru a păstra și scoate în evidență savoarea și farmecul limbii unei epoci demult apuse. Asupra textului nu s-a intervenit decât în puține cazuri, prin corectarea unor greșeli de dactilografiere (de ex., la f. 10 „sub Perișor" a fost transcris „sud Perișor", la f. 12 „se pot constatat" transcris „se pot constata", etc.) sau întregirea unor cuvinte care nu se distingeau complet. Având în vedere faptul că filele raportului se găsesc într-un dosar de arhivă legat cu sfoară, în câteva cazuri nu s-au putut identifica anumite cuvinte sau părți de cuvinte aflate la sfârșitul rândurilor, lucru marcat cu „[…]" în text.

CC BY NC SA

Măgura Cerbului (Măgura Nr. 1)

Am început săpăturile la această măgură care era săpată în coastă pe multe locuri de către căutătorii de pământ, o întreagă serie de legende și amintiri care mai de care mai năsdrăvane se pot culege cu privire la această măgură.

Întru cât dimensiunile măgurei sunt prea mari și mijloacele de săpat prea restrânse am întrebuințat la săparea ei cea mai ușoară metodă pe care am găsit-o cu cale în asemenea împrejurări și care a dus la rezultate sigure.

Având un diametru de 40 m. și o înălțime de peste 4 m. a o tăia în cruce sau numai a duce o [...] în prelungirea nivelului pământului în spre centru ar fi necesitat prea multă cheltuială, ori cum se știe că la toate măgurile – când acestea nu sunt necropole colective – mormântul e la centru, am căutat în centru prin metoda care-mi cerea mai puțină cheltuială. Așa începând dinspre Răsărit din coastă [...] tranșee spre centru am scoborât în trepte până la pământul sănătos, scoborârea în trepte ușurându-mi evacuarea pământului săpat.

Am nădăjduit că prin această săpătură către centrul probabil se găsesc dacă nu mormântul cel puțin urme de sacrificii care îmi vor indica direcția mormântului.

Nici una nici alta, am pornit-o dar cu un romb din creștet, având și el o tranșee de evacuare. La adâncimea de 3.m.25 dela creștet în jos, am descoperit un schelet culcat pe spate orientat Apus-Răsărit având genunchii strânși spre dreapta. Oasele scheletului erau în așa stare de putrefacție încât numai rămăsese din ele de cât o pulbere galbenă și bucăți mici sfărămicioase. În afară de câțiva dinți și măsele nu se putea salva nimic din acest schelet. După bucățelele de craniu s'a văzut că era roșit pe frunte – lucru obișnuit după cum vom vedea – iar în dreptul capului s'a găsit o mică spirală de argint cu totul coclită.

Poziținea scheletului nu s-a putut reconstrui decât după felul cum era întinsă pe pământ făina de oase. Întru cât groapa acestui mormânt, a fost făcută în pământ umblat nu am putut reconstrui dimensiunile groapei, fiindcă atât pământul în care a fost săpată groapa cât și cel cu care a fost umplută era de aceeași natură fiind și unul și altul pământ săpat de aceiași culoare negricioasă și aceiași densitate.

Continuând săpătura am ajuns la nivelul solului alcătuit din loes levigat unde lesne mi-a fost să [...] din ce parte este mormântul. Într'adevăr de jur împrejurul groapei mormânt se vedea loesul iar la mijloc pământul negru cu care a fost astupată groapa.

După ce am râcăit de jur împrejur ca să disting lămurit conturul groapei, am scos pământul negru din groapă, descoperind la fund un schelet iarăși în complectă stare de putrefacție în aceiași poziție în[…] cu genunchii spre stânga.

Și acest schelet cu fruntea roșită iar în dreptul capului spre dreapta o spirală de argint mai groasă.

Și unul și altul din cele 2 schelete sunt ale unor oameni adulți, lucruri care se pot constata după dantură.

Atât mormântul central de bază cât și cel superior a avut deasupra lor putregai de lemn cea ce nu s'a găsit la fund.

Putregaiul era prea puțin pentru a se putea stabili ceva precis.

Ținând însă seamă că gropile mormintelor erau făcute în pământ tare cum e casul mormântului de bază, cred că aceste lemne erau puse deasupra mormântului ca un capac pentru a-l astupa. La mormântul superior deasupra lemnelor se vede a fi fost puse multe buruieni pentru a nu lăsa țărâna să se strecoare printre lemnele deasupra mormântului.

De mare însemnătate pentru cultura epocei în care se clădeau asemenea morminte sunt și cele câteva fragmente ceramice descoperite în timpul săpăturilor.

Cioburi mici, majoritatea fără nici-o urmă de ornamentație s'au găsit în tot cursul săpăturilor, toate aparțiând unor vase lucrate cu mâna. Nici unul lucrat cu roata. Făcute dintr'o pastă neagră-vânătă grău[...]să la mijloc iar la suprafață roșcate vinete, bi[....].

Dintre toate numai unul este ornamentat cu linii incisate și cu butonași aplicați. E vorba de o buză de vas din care atât ca formă cât și ca ornamentație s'au mai găsit în Județul nostru. Cele mai bogate așezări preistorice în asemenea ornamentație sunt Botul mare și Botul mic dela Coțofenii din dos, epoca aeneolitică. În afară de cioburi cea ce rămâne de însemnătate excepțională sunt urmele unei țesături vărgat cu negru ce s'a găsit imprimată pe o suprafață mărișioară deasupra mormântului de bază. Ne aflăm în fața unei țesături – o pătură sau un veșmânt ce a fost așezat sau poate scăpat odată cu pământul adus pentru clădirea măgurei. După imprimarea ce a rămas în pământ se vede a fi o țesătură nu tocmai grosolană de lână sau de vre-o materie vegetală (cânepă). Cunoșteau dar răsboiu. Țesătura e simplă urzeală și băteală iar din când în când era vărgată cu vergi late de 0.50-1 cm distanțate neregulat între ele.

De oarece săpăturile dela măgura Cerbului înaintau greu, am început în acelaș timp săparea celorlalte 4 măguri ce se întind înspre Răsărit de ea.

Cu totul mai mici aceste măguri având o rază până la 30 metri și o înălțime variind între un metru și 1.50 m. totuși fiecare a dat la iveală câte un mormânt central. Din creștetul fiecăruia am dus spre centrul probabil câte o tranșee de 2/4m. direcția Nord-Sud, fiecare săpătură ducându-mă la rezultatul dorit.

<u>Măgura Nr. 2.</u>

Schelet bine conservat al unui om adult. Orientarea scheletului, capul spre apus, genunchii spre stânga lipsa roșului pe craniu. S'a ridicat și depus la Muzeul Regional al Doljiului.

<u>Măgura Nr. 3.</u>

Scheletul unui om adult, rău conservat genunchii înspre stânga, lipsa roșului pe frunte. S'au ridicat oasele craniului sfărâmat de presiunea pământului, humerus și radius stâng singurile oase lungi întregi mai bine conservate.

Măgura Nr. 4

Scheletul unui copil de 8-10 ani, roșu pe frunte, provizie de roșu în stânga capului pe fundul gropii, genunchii spre stânga, s'a ridicat pentru Muzeu, oasele craniului complect sfărâmat și o bucățică de pământ cu ocru.

Măgura Nr. 5

Scheletul unui om adult, roșu pe frunte, genunchii spre dreapta. S'au ridicat pentru Muzeu oasele craniului.

Binevoiți, a cunoaște Domnule Prefect, că acesta este un raport provizoriu.

Considerațiunile istorico-archeologice asupra rezultatului acestor săpături vor alcătui un studiu ce va fi tipărit în Dacia publicațiunea în franțuzește ce apare la București anual pentru informarea străinătății de mersul cercetărilor archeologice din țara noastră.

Acest studiu va fi neapărat însoțit de o schiță de plan al așezărei geografice a acestor măguri precum și de secțiuni orizontale și verticale în aceste măguri pentru a se vedea cât mai lămurit poziționea și orientarea mormintelor. De asemenea câteva fotografii luate în timpul săpăturilor vor însoți acest studiu.

Primiți, Vă rog, Domnule Prefect, asigurarea deosebitei mele stime.

Director,
C. S. Nicolăescu-Plopșor

Notă asupra cercetărilor arheologice realizate de Constantin S. Nicolăescu-Plopșor în movilele funerare de la Perișor și Plenița (județul Dolj)[1]

Bianca Preda-Bălănică[2]*, Marius Bâsceanu[3], Angela Simalcsik[4], Daniel Garvăn[5]

Rezumat. În anii ´20 ai secolului trecut, arheologul C. S. Nicolăescu-Plopșor a cercetat o serie de movile funerare în zona de câmpie a Olteniei, în localitățile Plenița și Perișor din județul Dolj. În timp ce săpăturile de la Plenița au fost publicate, descoperirile de la Perișor au fost doar menționate în literatura de specialitate, fără a fi prezentate în detaliu. Recent, raportul săpăturilor arheologice de la Perișor, redactat de C. S. Nicolăescu-Plopșor și adresat prefecturii județului Dolj, a fost descoperit în arhiva Muzeului Olteniei Craiova. Publicarea textului acestui raport, însoțit de prezenta notă, are scopul de a introduce informațiile privind descoperirile de la Perișor în circuitul științific. În plus, în colecția Muzeului Olteniei Craiova s-au păstrat resturi osteologice umane ce provin din săpăturile efectuate în localitatea Plenița, asupra cărora aducem clarificări de ordin arheologic și bioantropologic.
Cuvinte cheie: tumuli; morminte; Oltenia; Iamnaia; arhive.

Note on the archaeological excavations conducted by Constantin S. Nicolăescu-Plopșor in burial mounds in Perișor and Plenița (Dolj County). In the 20s of the last century, archaeologist C. S. Nicolăescu-Plopșor investigated a series of burial mounds in the plain area of Oltenia, in Plenița and Perișor localities, in Dolj County. While excavations from Plenița were published, the discoveries from Perișor were only briefly mentioned in archaeological literature, without being presented in detail. Recently, the report of archaeological excavations from Perișor, written by C. S. Nicolăescu-Plopșor and addressed to the prefecture of Dolj

[1] Acest text este însoțit de raportul referitor la cercetările arheologice din Perișor, Dolj, redactat de Constantin S. Nicolăescu-Plopșor. Recomandăm parcurgerea ambelor studii, în ordinea stabilită în cuprinsul revistei.

[2] Departamentul de Culturi, Universitatea din Helsinki, Helsinki, Finlanda; bianca.preda@helsinki.fi.

[3] Secția Istorie-Arheologie, Muzeul Olteniei Craiova, Craiova, România; mariusbasceanu@yahoo.com.

[4] Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi", Republica Moldova; Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov", Academia Română – Filiala Iași, Iași, România; Centrul de Arheologie „Ion Niculiță", Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Chișinău, Republica Moldova; angellisimal@gmail.com.

[5] Muzeul Județean Buzău, Buzău, România; daniel.garvan@gmail.com.

* Autor corespondent: bianca.preda@helsinki.fi.

CC BY NC SA

County, was discovered in the Oltenia Museum of Craiova archive. The publication of this report, accompanied by this note, aims to introduce information regarding the discoveries from Perișor into the scholarly literature. Additionally, human osteological remains originating from the excavations conducted in Plenița were preserved in the Oltenia Museum of Craiova collection, for which archaeological and bioanthropological clarifications were provided.
Keywords: burial mounds; graves; Oltenia; Yamnaya; archives.

I. Introducere

Cercetarea arheologică a movilelor funerare datând din mileniile al IV-lea și al III-lea î. Hr. a cunoscut o intensificare semnificativă în România în ultimele două decenii. Aceasta a fost favorizată de factori precum adoptarea unei legislații moderne care prevede descărcarea de sarcină arheologică a terenurilor cu patrimoniu arheologic înainte de începerea unor lucrări de construcție, dezvoltarea infrastructurii și a economiei, precum și un interes sporit din partea comunității științifice naționale și internaționale ca urmare a dezvoltării oportunităților de cercetare interdisciplinară. Astfel, trebuie menționate săpăturile preventive intensive efectuate în județul Prahova, în nordul Munteniei (Frînculeasa 2019; 2020a; 2020b; 2021; Frînculeasa, Preda, Heyd 2015; Frînculeasa *et alii* 2013; 2014; 2018; 2019a; 2019b; 2020; 2021; 2022; 2023a; 2023b), în Dobrogea (Schuster *et alii* 2011a; 2011b; Ailincăi *et alii* 2014; 2016; Ștefan *et alii* 2023), în Transilvania (Diaconescu, Tincu 2016; Diaconescu 2020; Gogâltan 2021; Ciugudean *et alii* 2023) și în Moldova (Boghian *et alii* 2016; 2021; Bolohan, Lazanu 2018; Boghian, Enea, Simalcsik 2021; Enea *et alii* 2021; 2022; Jugănaru, Parnic, Adamescu 2023).

Această tendință nu a cuprins însă și regiunea Olteniei, unde movilele din zona de câmpie, datând din mileniile al IV-lea și al III-lea î. Hr., nu au mai fost abordate prin săpături arheologice din anii ’50 ai secolului trecut. În ciuda acestui aspect, în cadrul unui demers recent de reevaluare a acestor monumente funerare la vest de Râul Olt, ne-am străduit să compensăm lipsa cercetărilor recente și să îmbogățim informațiile disponibile prin valorificarea săpăturilor arheologice mai vechi. Astfel, am organizat informația existentă, am introdus în literatura științifică informații și ilustrații inedite din arhiva Muzeului Olteniei Craiova și am abordat interdisciplinar materialul arheologic disponibil, realizând analiza compozițională a artefactelor metalice și datarea radiocarbon a resturilor osteologice umane provenite din morminte (Preda-Bălănică *et alii* 2023). Prin prezenta notă, aducem o completare informațiilor redate în raportul redactat de C. S. Nicolăescu-Plopșor privind cercetările arheologice efectuate în cinci movile funerare din localitatea Perișor (jud. Dolj), raport publicat în acest volum, dar și clarificări cu privire la cele câteva fragmente osteologice umane provenind de la Plenița (jud. Dolj), ce au fost identificate recent în colecția Muzeului Olteniei Craiova.

II.1. Cercetări în arhiva Muzeului Olteniei Craiova[6]

În vara anului 1927, arheologul C. S. Nicolăescu-Plopșor a cercetat cinci movile funerare în zona de câmpie dintre localitățile Giubega și Perișor, județul Dolj, însă informațiile despre aceste săpături au rămas limitate în literatura arheologică până în prezent. Într-un studiu de sinteză publicat în anii '60, care a rămas relevant timp de decenii pentru problematica tumulilor funerari din epoca bronzului prin informațiile inedite pe care le conținea, V. Zirra preciza faptul că C. S. Nicolăescu-Plopșor a cercetat parțial cinci movile funerare din grupa *Măgurilor înșirate* (Zirra 1960, p. 126). Autorul mai menționa că într-una dintre movile au fost cercetate două morminte cu ocru, în timp ce fiecare dintre celelalte patru movile conținea câte un mormânt cu ocru. Am reluat parțial discuția cu privire la aceste descoperiri în analiza recentă a tumulilor funerari din zona de câmpie a Olteniei (Preda-Bălănică *et alii* 2023).

Ulterior, am descoperit în arhiva Muzeului Olteniei Craiova o serie de documente referitoare la aceste cercetări, după cum urmează: o cerere a arheologului C. S. Nicolăescu-Plopșor, datată 29 iulie 1927 și adresată prefectului județului Dolj, prin care solicita sprijinul autorităților locale pentru buna desfășurare a săpăturilor arheologice care abordau o movilă funerară situată între localitățile Giubega și Perișor (Dosar nr. inv. 1bis, fila 1) (**Pl. V**), un raport al rezultatelor cercetărilor efectuate (**Pl. VI-VII, VIII/1**) (Dosar nr. inv. 1bis, filele 10-14) (Nicolăescu-Plopșor 1927a), precum și un memoriu privind cheltuielile pentru realizarea săpăturilor și statele de plată ale muncitorilor (**Pl. VIII/2-4, IX/1-3**) (Dosar nr. inv. 2, filele 90-95) (Nicolăescu-Plopșor 1927b). Textul original al raportului este publicat ca un articol de sine stătător în acest volum, iar prezentul studiu reprezintă un comentariu pe marginea acestuia. Cheltuielile totale au cuprins plata unui fotograf, căruia îi datorăm cele câteva fotografii existente din timpul săpăturilor, plata muncitorilor, materialul necesar confecționării unei cutii din lemn, care a fost utilizată la prelevarea *in situ* și transportul defunctului din movila II la Muzeul Regional de Antichități și Etnografie al Județului Dolj, precum și transportul în diverse ocazii și masa cercetătorului (**Pl. VIII/2**). Acestui memoriu i-au fost atașate factura pentru plata scândurilor, însă aceasta nu s-a păstrat în dosar, precum și statele de plată ale muncitorilor, care s-au păstrat (**Pl. VIII/3-4; IX/1-3**). De asemenea, din această perioadă există o adresă emisă de prefectul județului Dolj în data de 25 august

[6] Arhiva muzeului conține, de asemenea, un raport din 23 august 1927 despre o descoperire funerară realizată în Plenița, în mahalaua Bovinari, în curtea locuitorului Ilie Milovan (Arhiva Muzeului Olteniei, Dosar nr. inv. 1bis, fila 20). C. S. Nicolăescu-Plopșor nota: „Întreadevăr săpându-se pământul pentru țiglă, s'a descoperit într'o movilă puțină înaltă, dar întinsă, movilă ce abia se cunoaște, un schelet de om tânăr așezat închircit cu genunghi strânși într'o groapă mică. Am ridicat pentru despărțirea antropologică oasele craniului și pentru despărțirea arhiologică un văscior și patru fragmente ceramice pe care le-am depus la muzeu." Din această descriere sumară nu putem extrage suficiente informații pentru a ne putea pronunța cu privire la datarea complexului funerar. De asemenea, nu am descoperit în colecția Muzeului Olteniei Craiova vasul sau fragmentele ceramice menționate.

1927, prin care îi solicita cercetătorului C. S. Nicolăescu-Plopșor să întreprindă săpăturile arheologice în prezența autorităților locale din comunele pe teritoriul cărora se aflau siturile cercetate (**Pl. IX/4**) (Dosar nr. 27, fila 363).

II.2. Cercetările arheologice în movilele funerare de la Perișor (jud. Dolj)

Săpăturile arheologice de la Perișor s-au derulat într-un interval de timp relativ scurt, în cinci zile, între 31 iulie și 4 august 1927. Din statele de plată reiese că în prima zi de săpătură au lucrat 11 muncitori, în a doua zi 14 muncitori, iar în ultimele trei zile câte 12 muncitori (**Pl. VIII/3-4; IX/1-3**). Dintre cele cinci movile funerare cercetate, doar localizarea *Măgurii Cerbului* este ușor de identificat, aceasta fiind marcată pe mai multe generații de hărți **(Pl. I/1-3; II/1)**. Cu privire la celelalte patru movile, autorul menționează doar că se aflau *în linie nu tocmai dreaptă în direcția Răsărit.* Pe planurile directoare de tragere sunt marcate mai multe movile funerare la est de *Măgura Cerbului* **(Pl. II/1)**, însă nu dispunem de suficiente informații pentru a identifica dacă C. S. Nicolăescu-Plopșor le-a cercetat pe acestea sau alte movile. De altfel, *Măgura Cerbului* era o movilă de dimensiuni impresionante, având 40 m diametru și 4 m înălțime **(Pl. II/2; Pl. III/1)**, în timp ce restul movilelor erau mai mici, cu diametre de aproximativ 30 m și înălțimi cuprinse între 1 și 1,5 m, fiind deci posibil să nu apară marcate pe hărți. Resursele limitate de care dispunea arheologul au determinat o strategie de săpătură care s-a concentrat pe zonele centrale ale movilelor, pentru a descoperi mormintele primare, aspect încă vizibil la *Măgura Cerbului* (**Pl. II/3**). Movilele II, III, IV și V au fost cercetate prin secțiuni cu dimensiunile de 2×4 m, orientate N-S.

În total, în cele cinci movile au fost descoperite șase complexe funerare, două în *Măgura Cerbului* și câte un mormânt în celelalte patru. De asemenea, în mantaua *Măgurii Cerbului* au fost descoperite fragmente ceramice, dintre care unul decorat în manieră Coțofeni, probabil provenind din pământul utilizat la ridicarea movilei. Ritualul funerar, deși nu este descris în detaliu pentru fiecare mormânt, prezintă caracteristicile generale tipice comunităților Iamnaia **(Tab. 1)** (Preda-Bălănică, Frînculeasa, Heyd 2020, p. 87-89). Astfel, gropile mormintelor de la *Măgura Cerbului* fuseseră acoperite cu capace din lemn. Mai mult, în mormântul secundar (M.1) au fost observate urmele unor materii vegetale depuse deasupra capacului din lemn, iar în mormântul primar (M.2), urmele unei rogojini vegetale vopsite cu dungi negre. Defuncții fuseseră depuși în decubit dorsal cu genunchii inițial ridicați, care au căzut ulterior pe partea stângă (M.2/*Măgura Cerbului*; M.1/Movila II; M.1/Movila III; M.1/Movila IV) și mai rar pe partea dreaptă (M.1/*Măgura Cerbului*; M.1/Movila V). Orientarea este menționată doar pentru M.1 din *Măgura Cerbului* și M.1 din Movila II și indica direcția vest-est. Prezența ocrului, în special pe oasele craniilor defuncților, a fost atestată în ambele morminte de la *Măgura*

Cerbului și în mormintele din movilele IV și V. Individul din Movila IV avea, de asemenea, un bulgăre de ocru depus pe fundul gropii, în stânga craniului.

Fotografiile realizate în timpul cercetărilor prezintă trei complexe funerare, existând însă anumite discrepanțe între descrierea mormintelor și documentația fotografică. Astfel, autorul precizează faptul că scheletul din M.1 din Movila II, cu genunchii căzuți către partea stângă, a fost ridicat și dus la Muzeul Regional al Doljului, însă în fotografie poate fi observat un individ cu genunchii pe partea dreaptă pregătit pentru transport.[7] Individul reprezentat în **Pl. IV/3** se potrivește descrierii M.1 din Movila V, iar individul reprezentat în **Pl. IV/2** ar putea proveni din mormintele M.2 din *Măgura Cerbului*, M.1 din Movila II sau M.1 din Movila III. În lipsa unor informații mai concise, corelarea imaginilor cu complexele funerare cercetate trebuie privită cu rezerve. Inventare funerare au fost descoperite doar în M.1 și M.2 de la *Măgura Cerbului*, constând din câte un inel de buclă spiralic. În colecția Muzeului Olteniei Craiova se păstrează un singur inel de buclă din acest sit, provenind cel mai probabil din M.2 **(Pl. IV/1)**, deoarece autorul menționează faptul că artefactul din M.1 se afla într-o stare de conservare foarte precară. Analizele metalografice au indicat că inelul de buclă care se conservă a fost confecționat din argint (Preda-Bălănică *et alii* 2023, Tab. 3).

Analize bioantropologice ale resturilor osteologice descoperite în movilele funerare de la Perișor lipsesc, singurele informații de care dispunem sunt observațiile făcute de arheolog pe teren. Astfel, cu excepția mormântului central din Movila IV, care a aparținut unui individ subadult cu vârsta estimată de 8-10 ani, restul defuncților erau adulți. De asemenea, lipsesc informațiile despre sexul biologic al indivizilor. Deși autorul precizează că oasele au fost prelevate și transportate la muzeu, până în prezent nu am descoperit resturi osteologice umane provenind de la Perișor în depozitul Muzeului Olteniei Craiova. Mormântul central din movila II a fost prelevat *in situ* și a făcut parte din expoziția muzeului, alături de M.1 de la Plenița - *Măgura din via lui Ion St. Bârțan*, timp de mai multe decenii. Nu deținem informații cu privire la momentul în care resturile osteologice au fost îndepărtate din expoziția muzeului, însă la reorganizarea efectuată în anii ’70 acestea nu mai erau prezente. De asemenea, locul de depozitare al oaselor după scoaterea din expoziție rămâne necunoscut. Mai mult, instituția și-a mutat sediul în mai multe ocazii de-a lungul timpului, aspect ce a afectat modul în care a fost gestionată evidența patrimoniului. În perioada în care au fost realizate cercetările de la Plenița și Perișor expoziția era organizată în subsolul instituției Prefecturii, în Palatul Administrativ. În anii ’30 ai secolului trecut muzeul s-a mutat la Casa Băniei, iar din anul 1948 în fostul local al Școlii Madona Dudu, unde funcționează și în prezent.

[7] Individul este depus într-o poziție similară celei reprezentate în desenul scheletului de la Plenița-*Măgura din via lui Ion St. Bârțan*, însă fotografia este publicată ca fiind de la Perișor (Nicolăescu-Plopșor 1923b, fig. 2; Demetrescu, Nicolăescu-Plopșor 1933, fig. 20-21).

Mormânt/ Movilă	Poziție în movilă	Poziție defunct	Orientare	Ocru	Inventar	Vârstă
M.1/Movila I	Secundar	Decubit dorsal, genunchii spre dreapta	V-E	×	Inel buclă	Adult
M.2/Movila I	Primar	Decubit dorsal, genunchii spre stânga	-	×	Inel buclă	Adult
M.1/Movila II	Primar	Decubit dorsal, genunchii spre stânga	V-E	-	-	Adult
M.1/Movila III	Primar	Decubit dorsal, genunchii spre stânga	-	-	-	Adult
M.1/Movila IV	Primar	Decubit dorsal, genunchii spre stânga	-	×	-	Copil (8-10 ani)
M.1/Movila V	Primar	Decubit dorsal, genunchii spre dreapta	-	×	-	Adult

Tab. 1. Sinteza informațiilor despre ritualul funerar prezent în mormintele cercetate la Perișor.
Table 1. Overview of information about burial practices documented in the graves excavated at Perișor.

III.1 Cercetări în colecția Muzeului Olteniei Craiova

Ulterior publicării studiului de sinteză cu privire la movilele funerare din zona de câmpie a Olteniei (Preda-Bălănică *et alii* 2023), am descoperit în depozitul Muzeului Olteniei Craiova ceea ce părea a fi o calotă umană fragmentară, intens colorată cu ocru roșu. Aceasta a ajuns în patrimoniul Muzeului Olteniei Craiova în perioada 2009-2010, odată cu transferarea la această instituție a materialelor arheologice aflate la Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor" din Craiova. Fragmentele osteologice se aflau într-o cutie de carton pe care apare marcată cu pixul notația „*Plenița-Cernavodă*", notație realizată de Florin Ridiche pe baza informațiilor furnizate de arheologul Marin Nica, angajat al institutului și colaborator al cercetătorului C. S. Nicolăescu-Plopșor (**Pl. X/1**). Marin Nica a menționat existența în aceeași cutie a unor cioburi ce puteau fi atribuite culturii Cernavodă, care ar fi provenit din movilă, cioburi care s-au pierdut între timp. Oasele umane descoperite în cutie, însă, nu sunt marcate (**Pl. X/2**). Așadar, putem presupune că resturile osteologice provin dintr-unul din tumulii cercetați în localitatea Plenița (jud. Dolj). În lipsa unor marcaje clare este dificil să stabilim din ce mormânt provin fragmentele de calotă craniană, însă pe baza informațiilor disponibile putem aduce precizări suplimentare.

Din cei doi tumuli cercetați la Plenița în anul 1923, defunctul din *Măgura Mare din Pădurea Poenii* a suferit distrugeri semnificative în timpul săpăturii, însă oasele au fost recuperate: *„Oasele scheletului au fost călcate în picioare și sfărâmate. Afară de clavicula și humerusul stâng aproape tot e sfărâmat. Am adunat oasăle așa sfărâmate cum ereau și le-am dus acasă"* (Nicolăescu-Plopșor 1923a, p. 84). În data de 30

martie 1923, C. S. Nicolăescu-Plopșor nota în însemnările sale zilnice: *„Voi căuta să reîntregesc măcar craniul, că încolo este exclus a se mai înțelege ceva*" (Rădulescu 2000, p. 223). Câteva luni mai târziu, în data de 30 iulie 1923, cercetătorul adăuga: *„Neavând de lucru mai căutai să combin spărturile din craniul de la măgura poenii. Cam greu, dar tot am să am forma lui. E interesant că și fruntea lui și chiar pe creștet e impregnat cu culoare roșie ceea ce m-ar face să cred că-și vopsea nu numai fața, dar și creștetul sau poate putrezind carnea, vopseaua s-a impregnat nu numai pe față, ci și pe creștet"* (Rădulescu 2000, p. 223).

Defunctul din *Măgura din Via lui Ion St. Bârțan* a fost prelevat *in situ* și transportat la muzeu (Nicolăescu-Plopșor 1923b, p. 87). C. S. Nicolăescu-Plopșor precizează câteva detalii cu privire la craniul acestui individ într-un articol de sinteză asupra preistoriei în Oltenia, după cum urmează: *„măsurând craniul, am găsit diametrul antero-posterior de 19,10, iar cel transversal de 13,80, ceace dă un indice cefalic de 72,25, cu mult sub 75, cât cere Broca pentru Dolichocefali"* (Nicolăescu-Plopșor 1924, p. 39, nota 2).

În movila cercetată în anul 1950 au fost descoperite două morminte, resturile osteologice umane din acestea păstrându-se parțial în colecția Institutului de Antropologie „Francisc I. Rainer" din București (Berciu *et alii* 1951, p. 239; Firu, Rișcuția, Nicolăescu-Plopșor 1956). În anul 1951 au fost cercetate încă două movile funerare. Astfel, în Movila I a fost descoperit un mormânt ce nu conținea resturi osteologice umane, fiind deranjat din vechime, iar în Movila II au fost cercetate două morminte, însă nu deținem informații cu privire la locul de depozitare a resturilor osteologice umane provenite din acestea (Colectivul 1952, p. 164-166).

În baza acestor informații arheologice, calota umană fragmentară ar putea proveni de la:

- M.1 de la Plenița-*Măgura Mare din Pădurea Poenii*, săpată în 1923;
- M.1 de la Plenița-*Măgura din via lui Ion St. Bârțan*, săpată în 1923;
- M.1 de la Movila II, Plenița-*Poiana Pleniței*, săpată în 1951. Este mai puțin probabil ca oasele craniene să provină din mormântul secundar din această movilă (M.2), dat fiind că acesta era într-o stare de conservare precară (Colectivul 1952, p. 166).

III.2 Analiza antropologică a resturilor osteologice umane de la Plenița

Resturile scheletice găsite recent în cutia din depozitul Muzeului Olteniei Craiova sunt de origine umană, majoritatea din segmentul cranian și doar unul din postcraniu, toate provenite de la un singur individ - un adult.

Primul pas după despachetare a constat în încercarea de reconstituire a craniului sau măcar a unei părți din acesta. Reamintim că niciun fragment osteologic nu este marcat, însă aspectul acestora (pigmentarea cu ocru), patina și starea friabilă

(țesut cu cantitate redusă de colagen) ne determină să susținem, fără rezerve, că sunt de vechime considerabilă, preistorice și, mai mult decât atât, provin dintr-un mormânt Iamnaia. Chiar dacă rezultatele analizei sunt modeste, ele aduc câteva informații suplimentare despre această descoperire demult uitată în depozitele arhivele instituționale.

Resturile scheletice, așa cum afirmam anterior, provin de la un singur individ. Starea de conservare a materialului osteologic este moderată spre precară (Connell 2008), fapt cauzat atât de vechimea osemintelor, cât mai ales de manipularea lor după deshumare, inclusiv în timpul depozitării. Liniile de ruptură, care sunt de dată recentă (post-deshumare), prezintă margini tocite, cu aspect șlefuit. În pofida acestei stări de fapt, încă din momentul despachetării s-a întrezărit posibilitatea reconstituirii neurocraniului.

Scheletul este subreprezentat (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 5-8). Elementele prezente sunt: frontalul (incomplet), parietalele (incomplete), occipitalul (doar porțiunea sub-lambdică), parte din osul nazal de pe partea stângă și un fragment din epifiza distală a unui humerus (probabil de pe partea stângă) (**Pl. IX/4**). Fragmentele din segmentul cranian au permis o reconstituire parțială a neurocraniului, cu mici neajunsuri și lipsuri.

Oasele craniene sunt extrem de robuste și masive. Grosimea frontalului, în proximitatea suturii coronare, din care se mai păstrează un mic segment, este de 11,5-12 mm, ceea ce reprezintă limita extremă non-patologică a grosimii peretelui osos cranian. Marginea superioară/arcada orbitei este foarte groasă. Relieful cranian apare foarte accentuat, atât cel de la nivelul regiunii *glabella* (gr. 4 spre 5), cât și cel supraorbitar (gr. 2 spre 3). Fruntea este foarte înclinată, cu bose moderat profilate. Toate aceste caracteristici (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 16-21; Bruzek 2002; Walrath, Turner, Bruzek 2004; Blanchard 2010) indică, fără rezerve, sexul antropologic ***masculin*** (**Pl. XI/1-3**).

Din cauza faptului că scheletul este subreprezentat, indicatorii pentru estimarea vârstei se reduc doar la gradul de obliterare a suturilor craniene și aspectul epifizei distale a humerusului (care formează articulația cotului) **(Pl. X/3)** (Ferembach, Schwidetzky, Stloukal 1979; Buikstra, Ubelaker 1994, p. 21-38; White, Folkens 2005, p. 387-391, 394-408; Latham, Finnegan 2010). Suturile craniene prezervate sunt complet deschise. Pe segmentul *pars verticalis/S2* (al suturii sagitale) se întrezărește un început de obliterare (**Pl. XI/3**). Epifiza distală humerală, chiar dacă incompletă, este „curată", fără modificări degenerative. Estimăm, astfel, că vârsta biologică a acestui individ în momentul morții era de cel mult ***30-35 de ani*** (adult tânăr sau *adultus-maturus* I) .

În tabelul de mai jos sunt înscrise dimensiunile prelevate de pe calota cranianã reconstituită. Acestea se traduc prin: frunte moderat de largă și profilare orizontală a feței de tip europoid (**Tab. 2**) (Martin 1928; Martin, Saller 1957-1966; Olivier

1969; Buikstra, Ubelaker 1994, p. 69-84). Diametrele antero-posterior și transversal ale craniului, care ne-ar fi permis calcularea indicelui cranian, nu pot fi prelevate. Cu toate acestea, considerăm, după aspectul general al calotei și după curburile parietalelor, că acest individ avea un craniu moderat de lung și foarte larg, ceea ce s-ar traduce printr-un indice cranian cel mai probabil mezocefal, nicidecum dolicocefal.

Nr. Martin (dimensiunea prelevată)		Valoare (în mm)	Categoria
9. *ft-ft*	lărgimea minimă a frunții	96	mijlocie
43. *fmt-fmt*	lărgimea maximă a frunții pe linia naso-malară	107	-
43_1. *fmo-fmo*	lărgimea minimă a frunții pe linia naso-malară	97	-
fmo-n-fmo	înălțimea punctului *nasion* deasupra liniei naso-malare	15	de tip europoid

Tab. 2. Dimensiuni prelevate de pe neurocraniul reconstituit.
Table 2. Measurements of the reconstructed neurocranium.

Din categoria trăsăturilor non-metrice, numite și epigenetice, este prezent sulcusul supraorbitar (bilateral) - un foramen mult lărgit, până la întreruperea continuității țesutului osos din zona marginii extreme (**Pl. XI/1**). Foramenul parietal este bine definit pe partea dreaptă, chiar ușor lărgit, în timp ce cel de pe partea stângă este absent congenital. Ambele sunt trăsături care reprezintă variante ale normalității (Mann, Hunt, Lozanoff 2016, p. 9-10, 13-14, 49-50, 217-218, 229). Însă, pentru că sunt traversate de pachetele sangvine și nervoase, după părerea unor autori frecvența ridicată a foramenelor multiplicate sau lărgite într-o populație scheletică aduce informații referitoare la condițiile climatice în care viețuia comunitatea. Aceste foramene se multiplică sau se lărgesc ca răspuns adaptativ al organismului prin termoreglare la temperaturile ambientale scăzute, în scopul prevenirii pierderilor de căldură prin pachetul neurovascular, acesta din urmă îngroșându-se și astfel localizându-se mai profund în structurile osoase (Tomaszewska, Tomczyk, Kwiatkowska 2013).

O altă abatere de la normalitate, de această dată din categoria patologiilor, a fost identificată imediat deasupra nazalelor și orbitelor, în regiunea glabelară și în cea supraciliară/supraorbitară. Este vorba de o rugozitate sau mai degrabă o porozitate de tip mixt, porotic-cribrotic-trabecular (**Pl. X/5**). Porii sunt bine definiți, de dimensiuni medii și mari, intercalați cu trabecule, ceea ce indică un proces în stare inactivă în momentul decesului și vindecare parțială. Porozitățile localizate pe *tabula externa ossis cranii* sunt rezultatul unei creșteri anormale a țesutului osos, cauzele fiind hiperplazia și hipertrofia. Acestea pot sugera diverse anemii, hipervascularizări sau procese inflamatorii locale, dar pot apărea și în urma unor diseminări secundare ale proceselor inflamatorii (Ortner 2003, p. 102-107).

Aspectul porotic-vermicular/trabecular al regiunii supraorbitare poate indica și osteoporoză (Mann, Hunt, Lozanoff 2016, p. 12).

Cum am afirmat la începutul subcapitolului, toate fragmentele osteologice analizate sunt colorate cu ocru roșu-vișiniu. Pigmentul este mult mai concentrat pe frunte/frontal și pe creștet/vertex (partea de mijloc a parietalelor), fiind extrem de profund infiltrat în țesutul osos.

Plecând de la această ultimă observație, reamintim că într-una dintre notițele sale C. S. Nicolăescu-Plopșor susținea că va încerca să reîntregească craniul de la *Măgura Mare din Pădurea Poenii*, subliniind un detaliu important - fragmentele de la frunte și creștet sunt intens impregnate cu ocru. Nu găsim mențiuni legate de forma sau dimensiunile acestui craniu în însemnările arheologului. În schimb, autorul ne oferă câteva repere dimensionale pentru un alt craniu, cel al defunctului din *Măgura din Via lui Ion St. Bârțan*, despre care reținem că are lungime foarte mare și lărgime mică, ceea ce se traduce printr-un indice dolicocefal. Corelând aceste informații cu cele obținute de noi în urma analizei morfometrice a calotei reîntregite din fragmentele din cutia găsită în Muzeul Olteniei Craiova, calotă care nicidecum nu este dolicocefală, ci cel puțin mezocefală, suntem de părere că aceasta ar putea aparține mai curând individului înhumat în M.1 din tumulul de la Plenița-*Măgura Mare din Pădurea Poenii*, cercetat în anul 1923. Un indiciu în plus pentru atribuirea resturilor osteologice umane acestui complex funerar este informația oferită de C. S. Nicolăescu-Plopșor privind prelevarea din teren a humerusului stâng al individului, element scheletic reprezentat (parțial) în resturile osteologice găsite de noi. Astfel, deși lipsa informațiilor cu privire la locul de depozitare al M.1 din Movila II/1951 ne determină la rezerve, considerăm că păstrarea calotei craniene și a humerusului stâng sunt argumente solide în favoarea ipotezei că resturile osteologice provin din M.1 din tumulul de la Plenița-*Măgura Mare din Pădurea Poenii*.

III.3 Cercetările arheologice în *Măgura Mare din Pădurea Poenii* de la Plenița (jud. Dolj)

Cercetările arheologice în *Măgura Mare din Pădurea Poenii* din localitatea Plenița, realizate de către C. S. Nicolăescu-Plopșor în anul 1923, au avut ca rezultat descoperirea unui singur mormânt (**Pl. XII/1**) (Nicolăescu-Plopșor 1923a). Acesta prezenta trăsăturile tipice ritualului funerar Iamnaia, autorul descriind în detaliu amenajarea caracteristică a structurii funerare, prezența urmelor de lemn pe fundul și pereții gropii și ridicarea unei mici movile cu înălțimea de 0,75 m peste aceasta (Nicolăescu-Plopșor 1923a, p. 83-84). În plus, este menționată și prezența unui strat cu aspect de cenușă care acoperea această movilă inițială, cel mai probabil rezultat al existenței unor plante sau frunze, element identificat și în alte movile funerare la nord de Dunăre (Frînculeasa *et alii* 2020, 452). Individul descoperit fusese depus în

decubit dorsal, cu brațele de-a lungul corpului și genunchii inițial ridicați, orientat pe direcția vest-est, și fusese colorat intens cu ocru în special în zona capului (**Pl. XII/2**) (Nicolăescu-Plopșor 1923a, p. 83-84, Fig. 1). Ocru roșu a fost descoperit și pe fundul gropii, în dreptul umărului drept al defunctului. Inventarul funerar consta într-un inel de buclă din argint cu două spire (**Pl. XII/3**) (Preda-Bălănică *et alii* 2023, Tab. 3). Pentru a confirma datarea acestui mormânt în perioada timpurie a epocii bronzului și apartenența sa la orizontul funerar Iamnaia, o probă de os uman a fost selectată în vederea analizei prin metoda radiocarbon. A fost trimis la laborator fragmentul de humerus disponibil, în vederea conservării integrității craniului așa cum a putut fi reconstituit. Rezultatele analizei realizate la Hertelendy Laboratory of Environmental Studies din Debrecen, Ungaria, au indicat (DeA-48160) 4260±21 BP = 2912-2875 cal BC (**Pl. XII/4**). Rezultatul se încadrează în limitele cronologice cunoscute pentru mormintele Iamnaia, documentate inclusiv în Oltenia prin datele radiocarbon obținute din M.1 de la Rast-*Măgura Barbului* și din mormântul primar din movila cercetată la Plenița în anul 1950 (Preda-Bălănică *et alii* 2023, p. 22-23, Fig. 6, Tabel 4) (**Pl. XII/5**).

De asemenea, la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale - Dolj (prescurtat în continuare SJAN-Dolj), în Fondul Prefecturii Județului Dolj - Serviciul Administrativ (1911-1934), nr. inv. 1414, Dosarul nr. 229/1923, la filele 51-52 sunt păstrate două cereri depuse ulterior săpăturilor arheologice de la Plenița *Măgura Mare din Pădurea Poenii* și *Măgura din via lui Ion St. Bârțan*. Prima cerere, datată 25 august 1923, a fost adresată de C. S. Nicolăescu-Plopșor directorului Muzeului Regional de Antichități și exprima intenția acestuia de a continua cercetările în zona Plenița, pentru desfășurarea cărora solicita fonduri (**Pl. XIII**). Cea de-a doua, datată 27 august 1923, a fost adresată de directorul Muzeului Regional de Antichități prefectului județului Dolj și susținea cererea lui C. S. Nicolăescu-Plopșor (**Pl. XIV**). Cu toate acestea, cercetarea movilelor funerare din localitatea Plenița a avut de așteptat aproape trei decenii până la derularea unor noi săpături, trei astfel de obiective arheologice fiind abordate în perioada 1950-1951 (Berciu *et alii* 1951, p. 239; Colectivul 1952, p. 164-166; Firu, Rișcuția, Nicolăescu-Plopșor 1956).

IV. Concluzii

La aproximativ un secol de la cercetările realizate de C. S. Nicolăescu-Plopșor în Oltenia, în movilele funerare din localitățile Plenița (Nicolăescu-Plopșor 1923a; 1923b), Perișor și Suharu (Nicolăescu-Plopșor 1932), subiectul migrației comunităților din stepa ponto-caspică la Dunărea de Jos la sfârșitul mileniului al IV-lea î. Hr. și începutul mileniului al III-lea î. Hr. cunoaște un interes reînnoit în comunitatea științifică internațională. Prin publicarea raportului inițial de săpătură arheologică de la Perișor, dar și a rezultatelor analizelor obținute recent privind resturile osteologice

umane provenind de la Pleniţa *Măgura Mare din Pădurea Poenii*, am intenţionat să punem la dispoziţia cercetătorilor interesaţi toate informaţiile disponibile cu privire la aceste descoperiri. Dorim, de asemenea, să aducem un omagiu cercetătorului C. S. Nicolăescu-Plopşor, căruia îi datorăm o parte semnificativă din cunoaşterea asupra prezenţei comunităţilor stepice în regiunea Olteniei.

Mulţumiri. Bianca Preda-Bălănică a scris contribuţia la acest articol în cadrul proiectului ERC Advanced Project 788616: The Yamnaya Impact on Prehistoric Europe (YMPACT). Dorim să adresăm mulţumiri speciale colegei Doina Preduţ, care ne-a facilitat accesul la documentele din arhiva Muzeului Olteniei Craiova. De asemenea, mulţumim Cameliei Slabu şi Alexandrei Voinea pentru contribuţia lor la identificarea mai multor materiale fotografice necunoscute în Depozitul de Istorie al Muzeului Olteniei Craiova şi lui Florin Ridiche pentru informaţiile referitoare la resturile osteologice umane descoperite la Pleniţa.

Bibliografie

Ailincăi *et alii* 2014: S. C. Ailincăi, F. Mihail, L. Carozza, M. Constantinescu, A. Soficaru, C. Micu, *Une découverte funéraire de début de l'Âge de Bronze en Dobroudja (Sud-est de la Roumanie). Le tumulus de Rahman (com. Casimcea, dép. de Tulcea)*, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 31, 2014, p. 73-87.

Ailincăi *et alii* 2016: S. C. Ailincăi, F. Mihail, M. Constantinescu, L. Carozza, C. Micu, A. Burens, *Découverte d'un tumulus de l'âge du bronze à Rahman, sur la commune de Casimcea (dép. de Tulcea)*, Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie 67/1-2, 2016, p. 29-52.

Arhiva Muzeului Olteniei, *Dosar nr. 27***, fila 363.**

Arhiva Muzeului Olteniei, *Dosar nr. inv. 1bis***, filele 1, 10-14, 20.**

Arhiva Muzeului Olteniei, *Dosar nr. inv. 2***, filele 90-95.**

Berciu *et alii* 1951: D. Berciu, E. Comşa, Gh. Marin, S. Morintz, C. Nicolăescu-Plopşor, S. Popescu-Ialomiţa, C. Preda, *Şantierul arheologic Verbicioara-Dolj. I. Şantierul de la Verbicioara*, Studii şi Cercetări de Istorie Veche 2, 1, 1951, p. 229-245.

Blanchard 2010: B. K. Blanchard, *A study of the accuracy and reliability of sex estimation methods of the human pelvis*, Thesis presented to the Faculty of California State University, Chico, 2010, p. 6-27.

Boghian *et alii* 2016: D. Boghian, S. C. Enea, A. Simalcsik, V. M. Groza, S. Ignătescu, *Descoperirile funerare de la Costâna- Imaş (com. Todireşti, jud. Suceava, România). Probleme privind încadrarea cultural-cronologică şi ritul funerar*, in: L. Sîrbu, N. Telnov, L. Ciobanu, G. Sîrbu and M. Kaşuba (Eds.), *Culturi, procese şi contexte în arheologie*, Volum omagial Oleg Levitki la 60 de ani, Chişinău, 2016, p. 114-140.

Boghian *et alii* 2021: D. Boghian, S. Enea, I. Ciobanu, S. Popovici, A. Simlacsik, R. G. Pîrnău, A. Asăndulesei, F. Tencariu, S. Ţifui, *Rezultatele cercetării tumulului T1 de la Târgu Frumos-Vest de oraş (2019-2020)*, Conferinţa Ştiinţifică Internaţională „Arheologie interdisciplinară: metode, studii, rezultate", 14-17 august 2021, Orheiul Vechi – Climăuţii de Jos, 2021, p. 41-43.

Boghian, Enea, Simalcsik 2021: D. Boghian, S. Enea, A. Simalcsik, *Datări radiocarbon asupra unor materiale scheletice umane din T1/2011 şi T2/2012 de la Costâna-Imaş (com. Todireşti, jud. Suceava, România)*, Conferinţa ştiinţifică internaţională a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, 28-29 octombrie 2021, Chişinău, 2021, p. 37-38.

Bolohan, Lazanu 2018: N. Bolohan, C. Lazanu, *Plant textiles in a grave mound of the Early Bronze Age in Eastern Romania*, in: M. Siennicka, L. Rahmstorf, A. Ulanowska (Eds.), *First textiles.*

The beginnings of textile manufacture in Europe and the Mediterranean, Proceedings of the EAA Session Held in Istanbul (2014) and the 'First Textiles' Conference in Copenhagen (2015), Oxbow, 2018, p. 143-150.

Bruzek 2002: J. Bruzek, *A method for visual determination of sex, using the human hip bone*, American Journal of Physical Anthropology 117, 2002, p. 157-168.

Buikstra, Ubelaker 1994: J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series, No 44, Fayetteville, 1994.

Ciugudean *et alii* 2023: H. I. Ciugudean, C. P. Quinn, C. Uhnér, J. Beck, *From West to East and East to West: Yamnaya migration and interaction with Copper Age/Early Bronze Age Carpathian communities in Transylvania*, in: B. Preda-Bălănică, M. Ahola (Eds.), *Steppe Transmissions*, The Yamnaya Impact on Prehistoric Europe, vol. 4, 2023, p. 205-245.

Colectivul 1952: Colectivul de cercetări arheologice al Academiei RPR, *Șantierul Verbicioara*, Studii și Cercetări de Istorie Veche 3, 1952, p. 141-189.

Connell 2008: B. Connell, *Preservation and archaeological data*, in: N. Powers (Ed.), *Human osteology method statement*, London, 2008, p. 9.

Diaconescu 2020: D. Diaconescu, *Step by steppe: Yamnaya culture in Transylvania*, *Praehistorische Zeitschrift* 91/1, 2020, p. 17-44.

Diaconescu, Tincu 2016: D. Diaconescu, S. Tincu, *Considerații arheologice privind necropola tumulară de la Silvașu de Jos - Dealul Țapului (oraș Hațeg, jud. Hunedoara)*, Analele Banatului S.N., Arheologie-Istorie XXIV, 2016, 107-135.

Demetrescu, Nicolăescu-Plopșor 1933: M. Demetrescu, C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Muzeul Regional al Olteniei – Călăuză*, Craiova, 1933.

Enea *et alii* 2021: S.-C. Enea, D. Boghian, S. Popovici, F.-A. Tencariu, A. Asăndulesei, C. Brașoveanu, I. Ciobanu, A. Simalcsik, *Considerații preliminare referitoare la cercetarea tumulului T1/2021 de la Crucea (com. Lungani, jud. Iași, România)*, Arheovest. In Honorem Valeriu Sîrbu - Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, 2021, p. 579-606.

Enea *et alii* 2022: S.-C. Enea, D. Boghian, F.-A. Tencariu, S. Popovici, A. Asăndulesei, C. Brașoveanu, R.-A. Brunchi, I. Ciobanu, S. Agulnikov, A. Simalcsik, S. D. Bobe, *Considerații preliminare privitoare la rezultatele cercetărilor arheologice din tumulul nr. 1 de la Lungani-După Vie* (com. Lungani, jud. Iași), Arheovest - Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, In Memoriam Felix Milleker (1858-1942), 2022, p. 103-130.

Ferembach, Schwidetzky, Stloukal 1979: D. Ferembach, I. Schwidetzky, M. Stloukal, *Recommandations pour determiner l'age et le sexe sur le squelette*, Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris XIII, 6, 1, 1979, p. 7-45.

Firu, Rișcuția, Nicolăescu-Plopșor 1956: P. Firu, C. Rișcuția, D. Nicolăescu-Plopșor, *Date antropologice asupra resturilor osoase și dentare găsite într-o movilă funerară de la Plenița (reg. Craiova)*, Probleme de Antropologie 2, 1956, p. 99-128.

Frînculeasa 2019: A. Frînculeasa, *The children of the steppe: descendance as a key to Yamnaya success*, Studii de Preistorie 16, 2019, p. 129-168.

Frînculeasa 2020a: A. Frînculeasa, *Earthen burial mounds and the Coțofeni Culture south of the Carpathians. The archaeological research in Ariceștii-Rahtivani – Movila pe Răzoare, Ziridava*, Studia Archaeologica 34, 2020, p. 35-90.

Frînculeasa 2020b: A. Frînculeasa, *Endangered monuments: in rescue of the mutilated and anonymous burial mounds of the steppe*, Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare 2, 2020, p. 41-79.

Frînculeasa 2021: A. Frînculeasa, *Burial mounds in the Lower Danube region. From the international to the local and the other way round*, in: V. Heyd, G. Kulcsár, B. Preda-Bălănică (Eds.), *Yamnaya Interactions. Proceedings of the International Workshop held in Helsinki, 25–26 April 2019*, Budapest, 2021, p. 173-205.

Frînculeasa *et alii* 2013: A. Frînculeasa, B. Preda, O. Negrea, A. Soficaru, *Bronze Age tumulary graves recently investigated in Northern Wallachia*, Dacia N.S. LVII, 2013, p. 23-64.

Frînculeasa *et alii* 2014: A. Frînculeasa, B. Preda, T. Nica, A. D. Soficaru, *Un nou tumul preistoric cercetat la Ariceștii Rahtivani (jud. Prahova)*, Studii de Preistorie 11, 2014, p. 189-227.

Frînculeasa, Preda, Heyd 2015: A. Frînculeasa, B. Preda, V. Heyd, *Pit-Graves, Yamnaya and Kurgans along the Lower Danube: Disentangling IVth and IIIrd Millennium BC Burial Customs, Equipment and Chronology*, Praehistorische Zeitschrift 90/1-2, 2015, p. 45-113.

Frînculeasa *et alii* 2018: A. Frînculeasa, B. Preda, A. Simalcsik, O. Negrea, *Peisaje și contexte actuale: Un tumul de pământ cercetat în localitatea Coada Izvorului, județul Prahova*, Materiale și Cercetări Arheologice 14, 2018, p. 77-99.

Frînculeasa *et alii* 2019a: A. Frînculeasa, B. Preda-Bălănică, D. Garvăn, O. Negrea, A. Soficaru, *Towards a better understanding of the end of the Fourth Millennium BC in northern Muntenia: The case of the Burial mound in Ploiești – Gara de Vest*, Ziridava. Studia Archaeologica 33, 2019, p. 55-90.

Frînculeasa *et alii* 2019b: A. Frînculeasa, B. Preda-Bălănică, A. Simalcsik, O. Negrea, B. Constantinescu, D. Cristea-Stan, *Morminte Iamnaia într-un tumul redescoperit și salvat în localitatea Blejoi (jud. Prahova)*, Buletinul Muzeului Județean Teleorman. Seria Arheologie XI, 2019, p. 35-78.

Frînculeasa *et alii* 2020: A. Frînculeasa, V. Heyd, B. Preda-Bălănică, W. Perttola, C. Dumitrescu, O. Negrea, M. Trautmann, T. Kuljukka, T. Niemelä, A. Suvorov, T. C. Zeng, M. Brami, *Boldești – Movila Crăciuneasa*, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2019, a LIV-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, 25-27 Noiembrie 2020, Muzeul Județean Buzău, 2020, p. 452-457.

Frînculeasa *et alii* 2021: A. Frînculeasa, O. Negrea, C. Dîscă, A. Simalcsik, *Tumulul II de la Strejnicu (județul Prahova) – o prezentare arheologică și bio-antropologică*, Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare 3, 2021, p. 67-104.

Frînculeasa *et alii* 2022: A. Frînculeasa, D. Garvăn, A. Simalcsik, O. Negrea, R. Munteanu, C. Dinu, A. Ilie, L. Grigoraș, *Ritualul Iamnaia și persistențe locale în prima jumătate a mileniului al III-lea (complexe funerare cercetate în anul 2021 în nordul Munteniei)*, Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare 4, 2022, p. 127-165.

Frînculeasa *et alii* 2023a: A. Frînculeasa, B. Preda-Bălănică, O. Negrea, D. Garvăn, A. D. Soficaru, A. Simalcsik, *Securi plate cu margini ridicate în morminte tumulare preistorice cercetate în nordul Munteniei (date arheologice și investigații științifice)*, Ziridava. Studia Archaeologica 37, 2023, p. 7-70.

Frînculeasa *et alii* 2023b: A. Frînculeasa, A. Simalcsik, O. Negrea, C. Dumitrescu, A. Ilie, *Primul tumul cercetat pe raza localității Stoenești, comuna Ariceștii Rahtivani (județul Prahova)*, Buletinul Muzeului Județean Teleorman. Seria Arheologie 15, 2023, p. 187-209.

Gogâltan 2021: F. Gogâltan, *Transylvania. Within or outside of the Yamnaya world*, in: V. Heyd, G. Kulcsár, Bianca Preda-Bălănică (Eds.), *Yamnaya interactions. Proceedings of the International Workshop held in Helsinki, 25-26th April 2019*, Budapest, Archaeolingua, 2021, p. 243-270.

Jugănaru, Parnic, Adamescu 2023: G. Jugănaru, V. A. Parnic, A. I. Adamescu, *Cuca, Jud. Galați*, Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 2022, a LVII-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, 29-31 mai 2023, Târgoviște, 2023, p. 541-543.

Latham, Finnegan 2010: K. E. Latham, M. Finnegan, *Age Estimation of the Human Skeleton*, Illinois, Springfield, 2010.

Mann, Hunt, Lozanoff 2016: R. W. Mann, D. R. Hunt, S. Lozanoff, *Photographic Regional Atlas of Non-Metric Traits and Anatomical Variants in the Human Skeleton*, Illinois, Springfield, 2016.

Martin 1928: R. Martin, *Lehrbuch der Anthropologie*, 2nd ed., Jena, 1928.

Martin, Saller 1957-1966: R. Martin, K. Saller, *Lehrbuch de Anthropologie*, Stuttgart, 1957-1966.

Nicolăescu-Plopșor 1923a: C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Măgura Mare din Pădurea Poenii. Plenița-Dolj*, Oltenia. Culegeri, cercetări, documente privitoare la pământul și locuitorii Olteniei, din trecut și astăzi 1, 6, 1923, p. 81-84.

Nicolăescu-Plopșor 1923b: C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Măgura din viea lui Ion St. Bârțan, Plenița Dolj*, Oltenia. Culegeri, cercetări, documente privitoare la pământul și locuitorii Olteniei, din trecut și astăzi 1, 6, 1923, p. 85-87.

Nicolăescu-Plopșor 1924: C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Însemnătatea cercetărilor preistorice în Oltenia*, Arhivele Olteniei III, 11, 1924, p. 33-40.

Nicolăescu-Plopșor 1927a: C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Raport nr. 7 din 25 august 1927 către Prefectul județului Dolj*, Dosarul nr. inv. 1, 1926-1948, Arhiva Muzeului Olteniei, 1927, file 10-14.

Nicolăescu-Plopșor 1927b: C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Memoriu privitor la sumele cheltuite cu prilejul săpăturilor arheologice, în cele cinci măguri de la Perișor-Dolj*, Dosarul nr. inv. 2, 1927-1928, Arhiva Muzeului Olteniei, 1927, p. 90-95.

Nicolăescu-Plopșor 1932: C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Un mormânt scitic. Suharu – Dolj*, Institutul de Arheologie Olteană, Memoriul 7, Craiova, 1932.

Olivier 1969: G. Olivier, *Practical anthropology*, Michigan, Springfield, 1969.

Ortner 2003: D. J. Ortner, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Oxford, 2003.

Preda-Bălănică, Frînculeasa, Heyd 2020: B. Preda-Bălănică, A. Frînculeasa, V. Heyd, *The Yamnaya Impact North of the Lower Danube: A Tale of Newcomers and Locals*, Bulletin de la Société préhistorique française 117/1, 2020, p. 85-101.

Preda-Bălănică *et alii* 2023: B. Preda-Bălănică, M. Bâsceanu, B. Olariu, L. Ionescu, M. M. Căminescu, M. Boicea, *Interdisciplinary approaches to Early Bronze Age burial mounds in Oltenia*, in: V. Diaconu, A. Gafincu (Eds.), *The Bronze Age in south-eastern Europe. Multidisciplinary Studies*, Piatra Neamț-Brăila, 2023, p. 9-59.

Rădulescu 2000: T. Rădulescu, *C. S. Nicolăescu-Plopșor – mărturii inedite sau mai puțin cunoscute din anii studenției (1921-1923)*, Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor" 2, 2000, p. 219-240.

Schuster *et alii* 2011a: C. Schuster, A. Morintz, R. Kogălniceanu, C. Ștefan, A. Comșa, G. El-Susi, M. Constantin, C. Constantin, G. Mureșan, *Cercetările arheologice de pe tronsonul Cernavodă-Medgidia al Autostrăzii A2. Tumulul nr. 3*, Târgoviște, 2011.

Schuster *et alii* 2011b: C. Schuster, A. Morintz, R. Băjenaru, A. Ioniță, A. Măgureanu, C. Ștefan, A. D. Popescu, D. Sârbu, D. Măgureanu, R. Kogălniceanu, E. Dumitrașcu, M. Vasile, M. Constantin, C. Constantin, *Peștera, com. Peștera, jud. Constanța*, Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 2010, a XLV-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice Sibiu, 26-29 mai, 2011, p. 210-211.

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale – Dolj, *Fond Prefectura Județului Dolj - Serviciul Administrativ (1911-1934), nr. inv. 1414, Dosar nr. 229/1923***, filele 51-52.**

Ștefan *et alii* 2023: C. E. Ștefan, G. Vasile, R. Petcu, A. Heroiu, B. Preda-Bălănică, M. Trautmann, *The Bronze Age mounds from Aliman (Constanța County, Romania)*, in: B. Preda-Bălănică, M. Ahola (Eds.), *Steppe Transmissions*, The Yamnaya Impact on Prehistoric Europe, vol. 4, 2023, p. 95-134.

Tomaszewska, Tomczyk, Kwiatkowska 2013: A. Tomaszewska, J. Tomczyk, B. Kwiatkowska, *Characterisation of the supraorbital foramen and notch as an exit route for the supraorbital nerve in populations from different climatic conditions*, Homo 64, 1, 2013, p. 58-70.

White, Folkens 2005: T. D. White, P. A. Folkens, *The Human Bone Manual*, Amsterdam, Boston, 2005.

Walrath, Turner, Bruzek 2004: D. E. Walrath, P. Turner, J. Bruzek, *Reliability test of the visual assessment of cranial traits for sex determination*, American Journal of Physical Anthropology 125, 2004, p. 132-137.

Zirra 1960: V. Zirra, *Kultura pogrebenij s ochroj v Zakarpatskich oblastjach RNR*, Materialy i issledovanija po arheologii Iugo-Zapada SSSR i Rumynskoj Narodnoj Respubliki, 1960, p. 97-127.

Pl. I. Perișor-*Măgura Cerbului* marcată pe: 1. Harta Specht, 1790-1791, Scara 1:57,600; 2. Harta Fligely, 1856-1857, Scara 1:57,600; 3. Harta Szathmari, 1864, Scara 1:57,600 (după Preda-Bălănică *et alii* 2023, Pl. 5).

Pl. I. Perișor-*Măgura Cerbului* marked on: 1. The First Survey Map (Specht Map), 1790-1791, Scale 1:57.600; 2. The Second Survey Map (Fligely Map), 1856-1857, Scale 1:57.600; 3. The Szathmari Map, 1864, Scale 1:57.600 (after Preda-Bălănică *et alii* 2023, Pl. 5).

Pl. II. Perișor-*Măgura Cerbului* pe: 1. Planurile Directoare de Tragere în proiecție Lambert-Cholesky, 1951, Scara 1:20,000, Foaia Giubega; 2. Vedere a movilei din Google Street View din aprilie 2023, https://www.google.com/maps/ [descărcat 28.09.2023]; 3. Vedere a movilei din Google Earth Perișor-Măgura Cerbului, din 23.01.2020, Eye alt. 327 m, Maxar Technologies Image, http://www.earth.google.com [descărcat 28.09.2023]
(după Preda-Bălănică *et alii* 2023, Pl. 6).

Pl. II. Perișor-*Măgura Cerbului* on: 1. The Romanian Maps under „Lambert-Cholesky" projection system, 1951, Scale 1:20.000, Giubega Sheet; 2. The Google Street View with the mound, from April 2023, https://www.google.com/maps/ [retrieved 28.09.2023]; 3. The Google Earth Perișor-Măgura Cerbului, from 23.01.2020, Eye alt. 327 m, Maxar Technologies Image, http://www.earth.google.com [retrieved 28.09.2023]
(after Preda-Bălănică *et alii* 2023, Pl. 6).

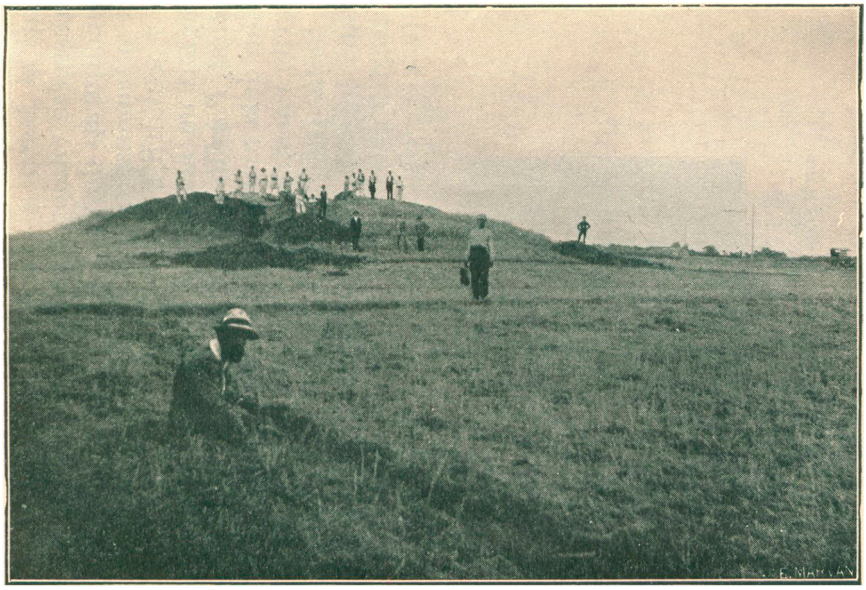

1

2

Pl. III. 1. *Măgura Cerbului* în timpul săpăturilor arheologice; 2. Un mormânt săpat într-o movilă funerară la Perișor (după Preda-Bălănică *et alii* 2023, Pl. 7).
Pl. III. 1. *Măgura Cerbului* during archaeological excavation; 2. A grave excavated in a burial mound in Perișor (after Preda-Bălănică *et alii* 2023, Pl. 7).

1

2

3

Pl. IV. 1. Inel de buclă descoperit în M.2 în *Măgura Cerbului*; 2-3. Morminte descoperite în movilele funerare de la Perișor (după Preda-Bălănică *et alii* 2023, Pl. 8).
Pl. IV. 1. Hair ring found in Gr.2 in *Măgura Cerbului*; 2. Graves discovered in burial mounds in Perișor (after Preda-Bălănică *et alii* 2023, Pl. 8).

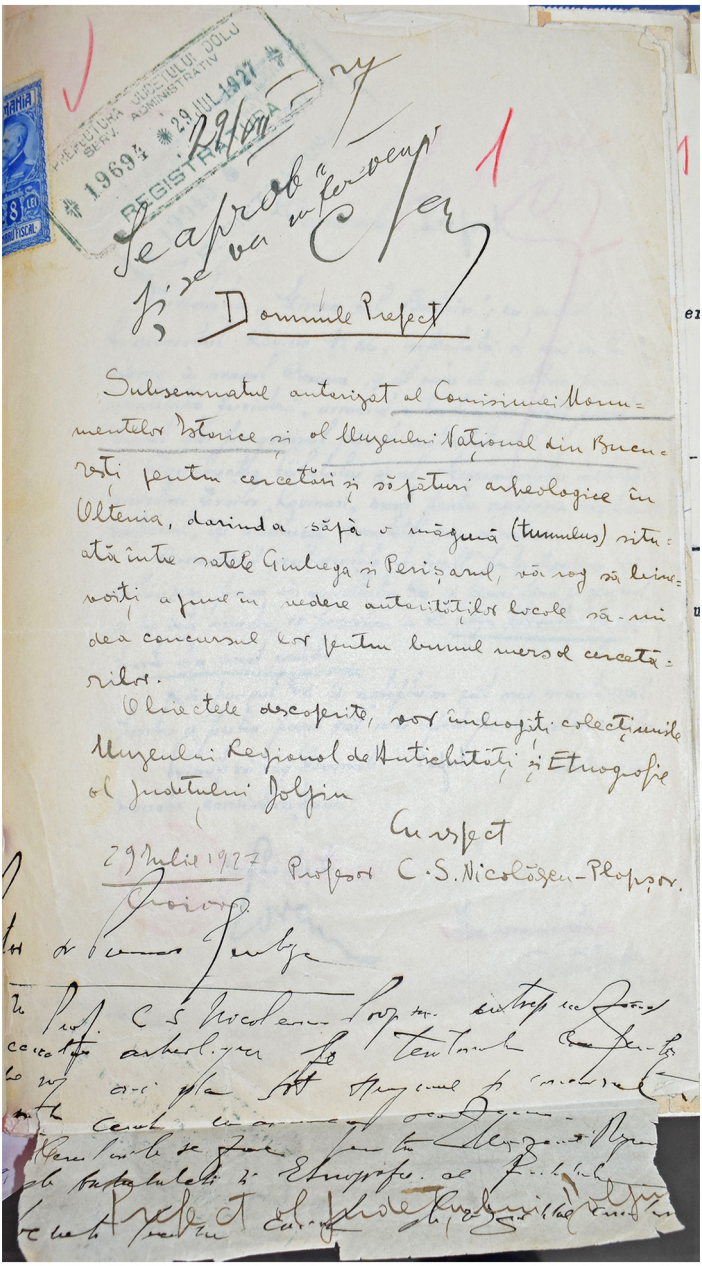

Pl. V. Cerere adresată de C. S. Nicolăescu-Plopșor prefectului Jud. Dolj pentru demararea săpăturilor la Perișor, Arhiva Muzeului Olteniei Craiova, Dosar nr. inv. 1bis, fila 1.
Pl. V. Request addressed by C. S. Nicolăescu-Plopșor to the prefect of Dolj County to start excavation at Perișor, Archive of the Oltenia Museum Craiova, File inv. no. 1bis, sheet 1.

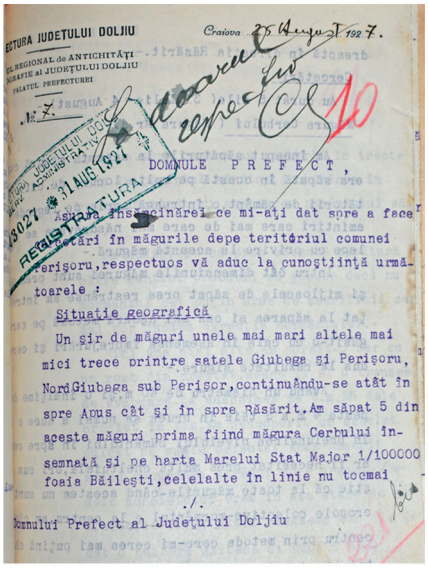

ECTURA JUDEȚULUI DOLJIU
Craiova 25 August 1927.
REGIONAL de ANTICHITĂȚI
GRAFIE al JUDEȚULUI DOLJIU
PALATUL PREFECTUREI
№ 7.
10
DOMNULE PREFECT,
Asupra însărcinărei ce mi-ați dat spre a face cercetări în măgurile depe teritoriul comunei Perișoru, respectuos vă aduc la cunoștiință următoarele :
Situație geografică
Un șir de măguri unele mai mari altele mai mici trece printre satele Giubega și Perișoru, Nord Giubega sub Perișor, continuându-se atât în spre Apus cât și în spre Răsărit. Am săpat 5 din aceste măguri prima fiind măgura Cerbului însemnată și pe harta Marelui Stat Major 1/100000 foaia Băilești, celelalte în linie nu tocmai
./.
Domnului Prefect al Județului Doljiu

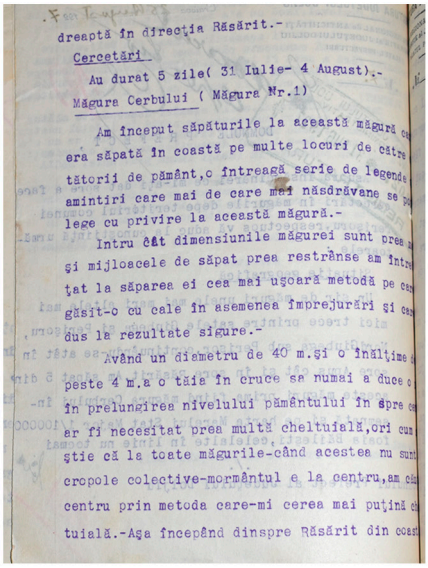

dreaptă în direcția Răsărit.-
Cercetări
Au durat 5 zile(31 Iulie- 4 August).-
Măgura Cerbului (Măgura Nr.1)
Am început săpăturile la această măgură ca era săpată în coastă pe multe locuri de către tătorii de pământ, o întreagă serie de legende amintiri care mai de care mai năsdrăvane se po lege cu privire la această măgură.-
Intru cât dimensiunile măgurei sunt prea și mijloacele de săpat prea restrânse am între ţat la săparea ei cea mai ușoară metodă pe ca găsit-o cu cale în asemenea împrejurări și ca dus la rezultate sigure.-
Având un diametru de 40 m. și o înălțime peste 4 m. a o tăia în cruce sa numai a duce o în prelungirea nivelului pământului în spre ce ar fi necesitat prea multă cheltuială, ori cum știe că la toate măgurile-când acestea nu sunt cropole colective-mormântul e la centru, am câ centru prin metoda care-mi cerea mai puțină ch tuială.-Așa începând dinspre Răsărit din coast

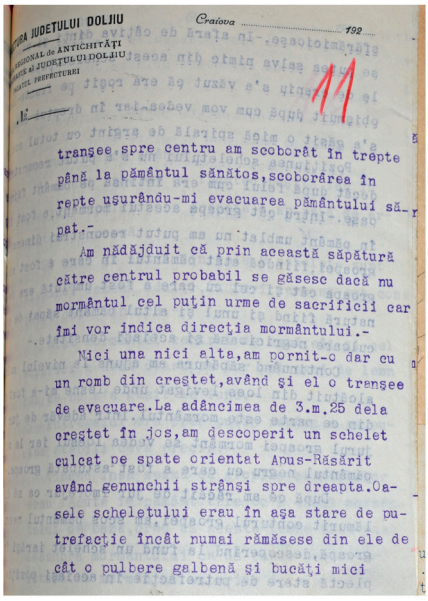

ECTURA JUDEȚULUI DOLJIU
Craiova 192
REGIONAL de ANTICHITĂȚI
GRAFIE al JUDEȚULUI DOLJIU
PALATUL PREFECTUREI
№ 11
tranșee spre centru am scoborât în trepte până la pământul sănătos, scoborârea în repte ușurându-mi evacuarea pământului săpat.-
Am nădăjduit că prin această săpătură către centrul probabil se găsesc dacă nu mormântul cel puțin urme de sacrificii car îmi vor indica direcția mormântului.-
Nici una nici alta, am pornit-o dar cu un romb din creștet, având și el o tranșee de evacuare. La adâncimea de 3.m.25 dela creștet în jos, am descoperit un schelet culcat pe spate orientat Apus-Răsărit având genunchii strânși spre dreapta. Oasele scheletului erau în așa stare de putrefacție încât numai rămăsese din ele de cât o pulbere galbenă și bucăți mici

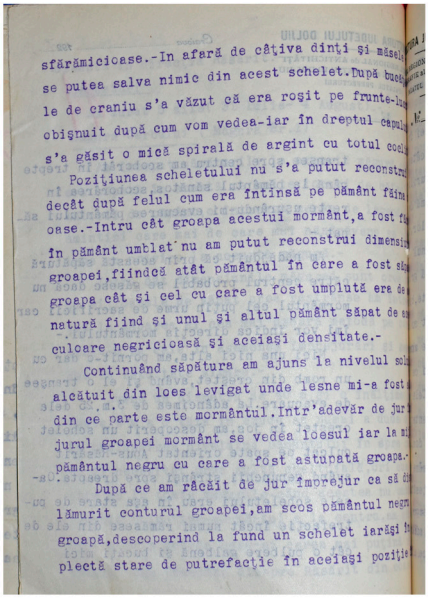

sfărâmicioase.-In afară de câțiva dinți și măsele se putea salva nimic din acest schelet. După bucă le de craniu s'a văzut că era roșit pe frunte-lu obișnuit după cum vom vedea-iar în dreptul capul s'a găsit o mică spirală de argint cu totul coc
Pozițiunea scheletului nu s'a putut reconstru decât după felul cum era întinsă pe pământ făin oase.-Intru cât groapa acestui mormânt, a fost fă în pământ umblat nu am putut reconstrui dimensi groapei, fiindcă atât pământul în care a fost să groapa cât și cel cu care a fost umplută era de natură fiind și unul și altul pământ săpat de a culoare negricioasă și aceiași densitate.-
Continuând săpătura am ajuns la nivelul sol alcătuit din loes levigat unde lesne mi-a fost din ce parte este mormântul. Intr'adevăr de jur jurul groapei mormânt se vedea loesul iar la mi pământul negru cu care a fost astupată groapa.-
După ce am râcăit de jur împrejur ca să di lămurit conturul groapei, am scos pământul negr groapă, descoperind la fund un schelet iarăși în plectă stare de putrefacție în aceiași poziție

Pl. VI. 1. Raportul săpăturilor de la Perișor redactat de C. S. Nicolăescu-Plopșor și adresat prefectului jud. Dolj, Arhiva Muzeului Olteniei Craiova, Dosar nr. inv. 1bis, filele 10 (1-2) și 11 (3-4).

Pl. VI. 1. Report of excavations at Perișor written by C. S. Nicolaescu-Plopșor and addressed to the prefect of Dolj County, Archive of the Oltenia Museum Craiova, File inv. no. 1bis, sheets 10 (1-2) and 11 (3-4).

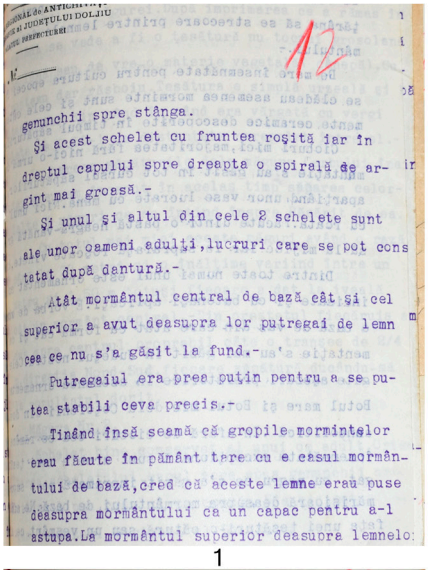

1

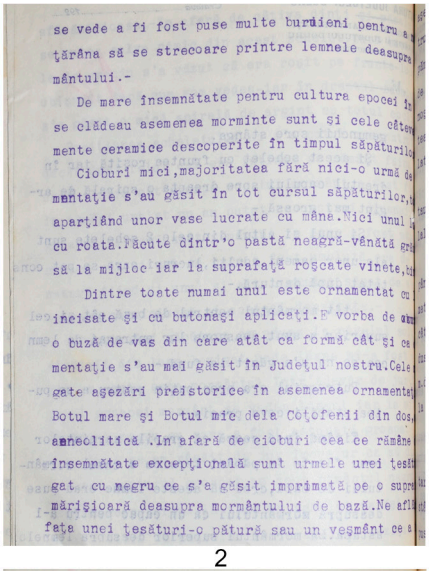

2

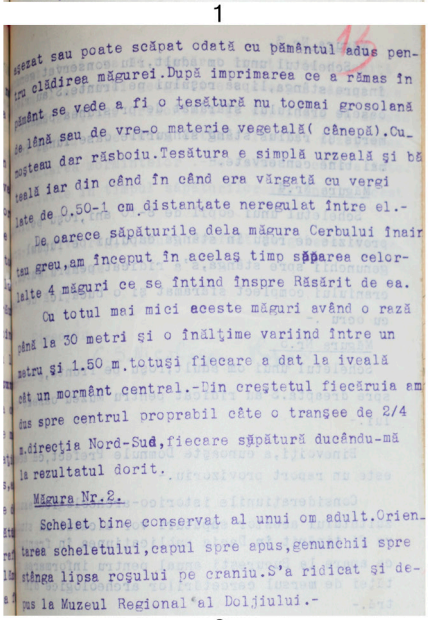

3

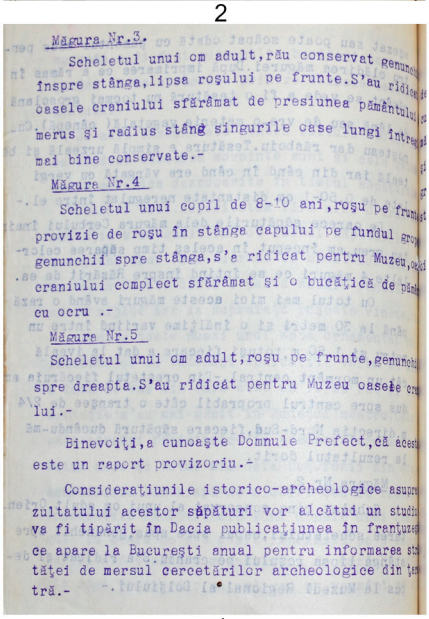

4

Pl. VII. 1. Raportul săpăturilor de la Perişor redactat de C. S. Nicolăescu-Plopşor şi adresat prefectului jud. Dolj, Arhiva Muzeului Olteniei Craiova, Dosar nr. inv. 1bis, filele 12 (1-2) şi 13 (3-4).

Pl. VII. 1. Report of excavations at Perişor written by C. S. Nicolaescu-Plopşor and addressed to the prefect of Dolj County, Archive of the Oltenia Museum Craiova, File inv. no. 1bis, sheets 12 (1-2) and 13 (3-4).

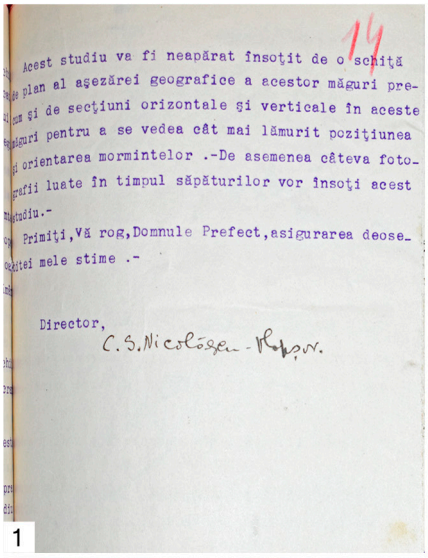

1

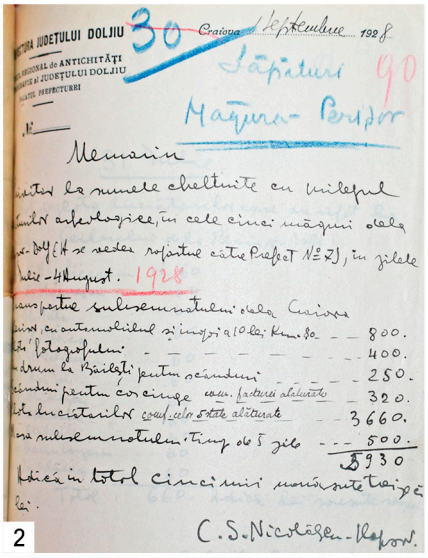

2

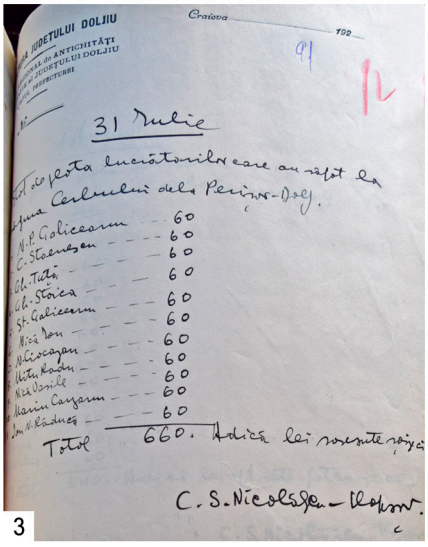

3

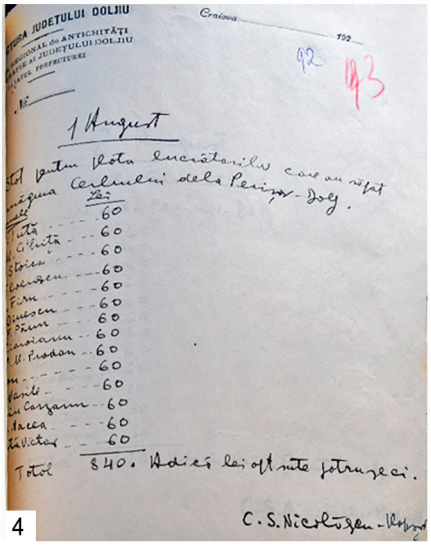

4

Pl. VIII. 1. Raportul săpăturilor de la Perișor, Arhiva Muzeului Olteniei Craiova, Dosar nr. inv. 1bis, fila 14; 2. Memoriul cheltuielilor săpăturilor de la Perișor, Arhiva Muzeului Olteniei Craiova, Dosar nr. inv. 2, fila 90; 3-4. Statele de plată ale cheltuielilor pentru muncitori pentru datele de 31 iulie și 1 August 1927, Arhiva Muzeului Olteniei Craiova, Dosar nr. inv. 2, filele 91-92.

Pl. VIII. 1. Report of excavations from Perișor, Archive of the Oltenia Museum Craiova, File inv. no. 1bis, sheet 14; 2. Report on the expenses made for the excavations from Perișor, Archive of the Oltenia Museum Craiova, File inv. no. 2, sheet 90; 3-4. Payment statements of expenses for workmen for 31 July and 1 August 1927, Archive of the Oltenia Museum Craiova, File inv. no. 2, sheets 91-92.

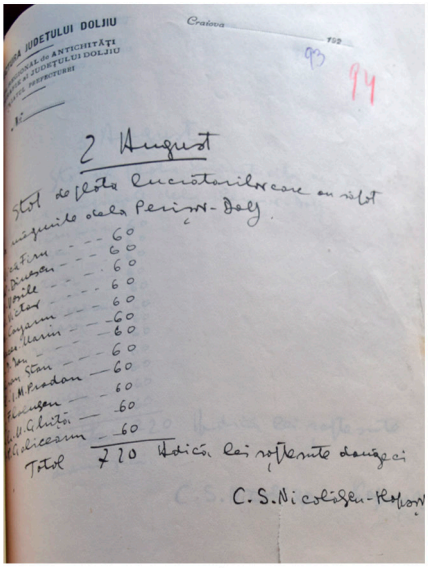

1

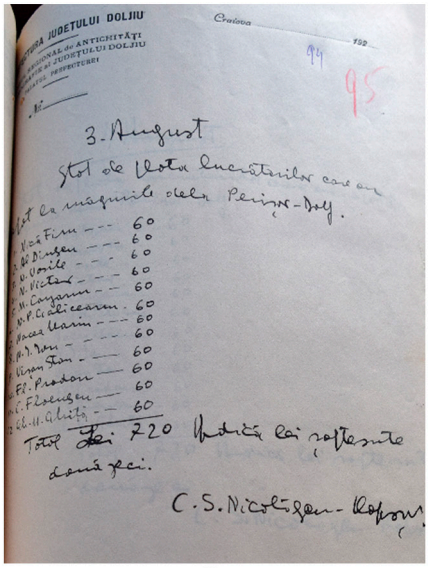

2

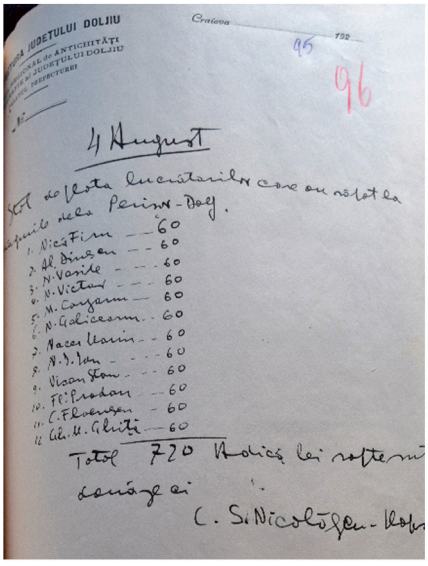

3

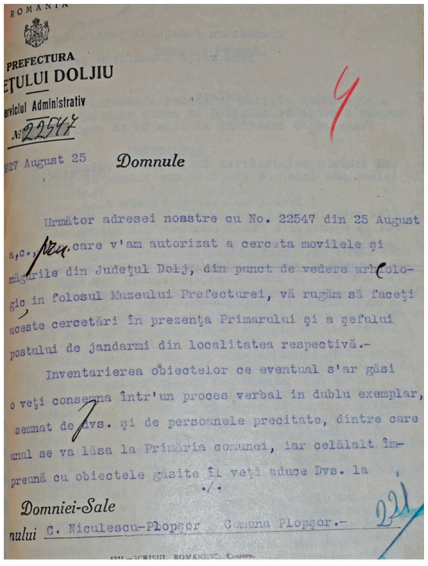

4

Pl. IX. 1-3. Statele de plată ale cheltuielilor pentru muncitori pentru perioada 2-4 August 1927, Arhiva Muzeului Olteniei Craiova, Dosar nr. inv. 2, filele 93-95; 4. Permis emis de prefectul Jud. Dolj, prin care îl autoriza pe C. S. Nicolăescu-Plopșor să cerceteze movile în județul Dolj, Arhiva Muzeului Olteniei Craiova, Dosar nr. 27, fila 363.

Pl. IX. 1-3. Payment statements of expenses for workmen for the period 2-4 August 1927, Archive of the Oltenia Museum Craiova, File inv. no. 2, sheets 93-95; 4. Permission issued by the prefect of Dolj County authorising C. S. Nicolăescu-Plopșor to excavate burial mounds in Dolj County, Archive of the Oltenia Museum Craiova, File no. 27, sheet 363.

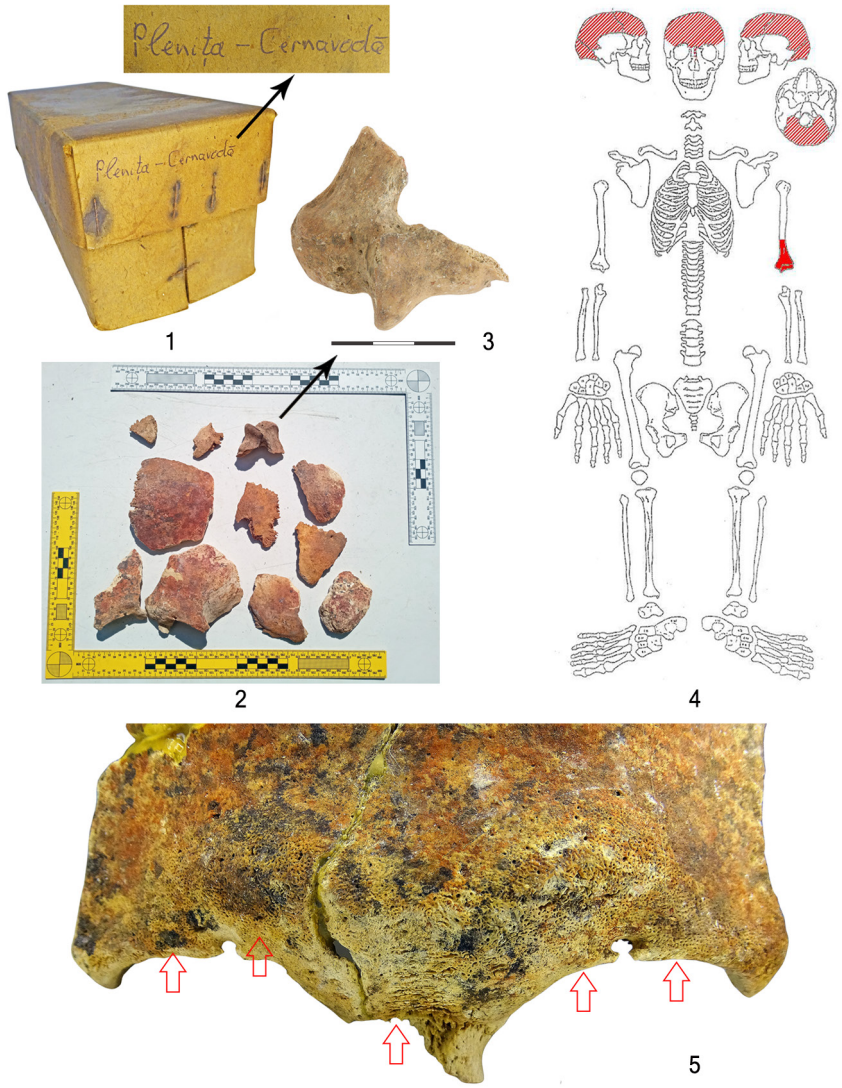

Pl. X. 1. Cutia în care au fost depozitate resturile osteologice; 2-3. Resturile osteologice înainte de restaurare și detaliu cu fragmentul de humerus; 4. Starea de reprezentare a scheletului analizat (alb - elemente absente; roșu - elemente complete; hașuri - elemente incomplete); 5. Regiunea supranazală și supraorbitară cu modificări porotice și trabeculare.

Pl. X. 1. The box in which the osteological remains were stored; 2-3. The osteological remains before restoration and detail of the humerus fragment; 4. State of representation of the analysed skeleton (white - absent elements; red - complete elements; hashes - incomplete elements); 5. Supranasal and supraorbital regions with porotic and trabecular changes.

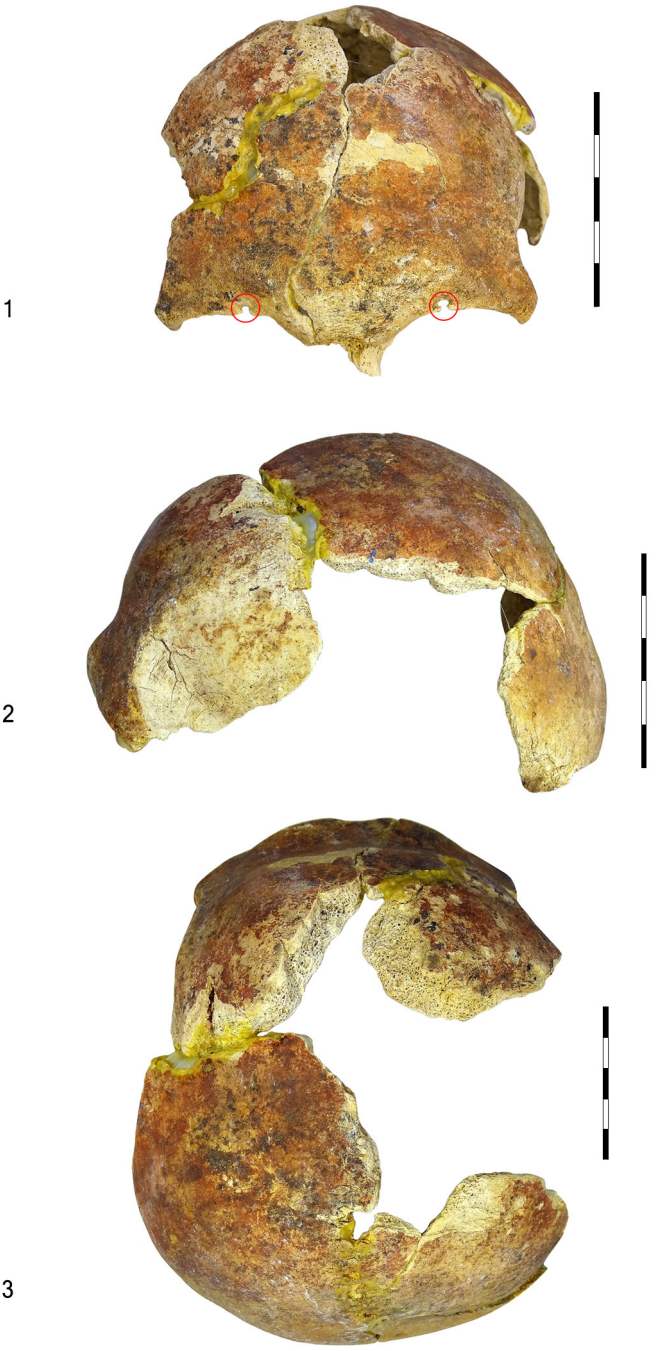

Pl. XI. Neurocraniul văzut din: 1. Plan frontal; 2. Plan lateral; 3. Plan vertical.
Pl. XI. The neurocranium seen from the: 1. Frontal view; 2. Lateral view; 3. Vertical view.

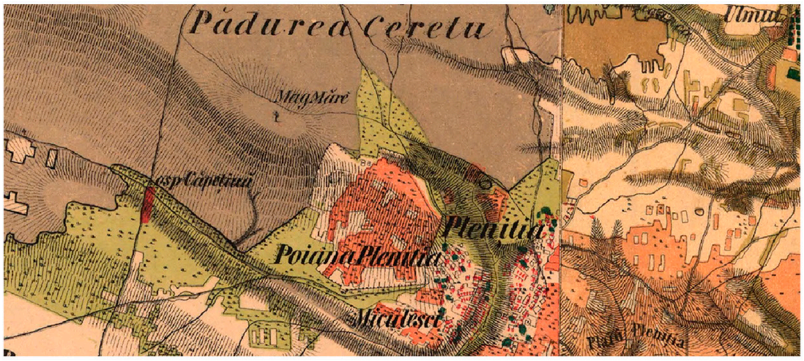

1

3

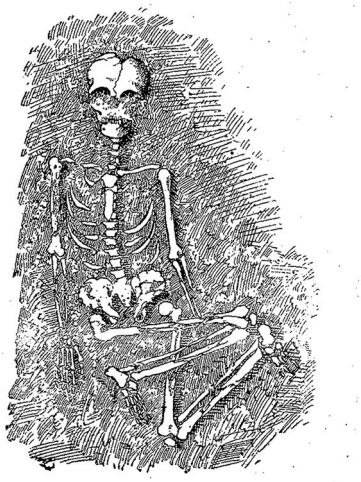

2

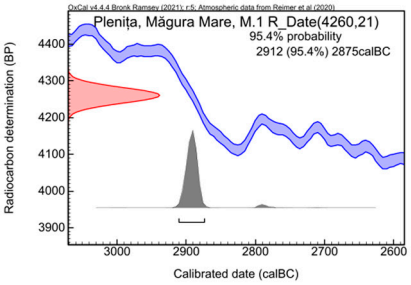

4

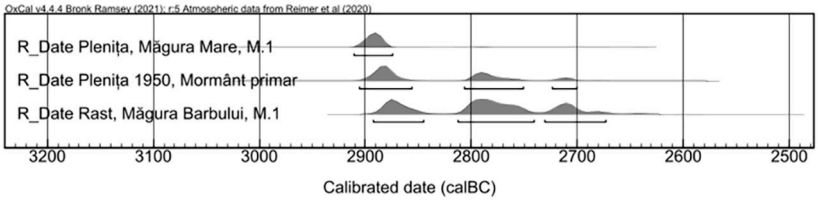

5

Pl. XII. 1. Movila de la Plenița-*Măgura Mare* pe Harta Szathmari, 1864, Scara 1:57,600; 2-3. M.1 din Plenița-*Măgura Mare* și inelul de buclă descoperit în mormânt (după Preda-Bălănică *et alii* 2023, Pl. 9/1, 10/1-2); 4. Analiza radiocarbon a M.1; 5. Înserierea datelor radiocarbon din morminte Iamnaia din Oltenia.

Pl. XII. 1. The burial mound from Plenița-*Măgura Mare* on the Szathmari Map, 1864, Scale 1:57.600; 2-3. Gr. 1 from Plenița-*Măgura Mare* and hair ring discovered in the grave (after Preda-Bălănică *et alii* 2023, Pl. 9/1, 10/1-2); 4. Radiocarbon analysis of Gr.1; 5. Multiple plot of radiocarbon dates from Yamnaya graves in Oltenia.

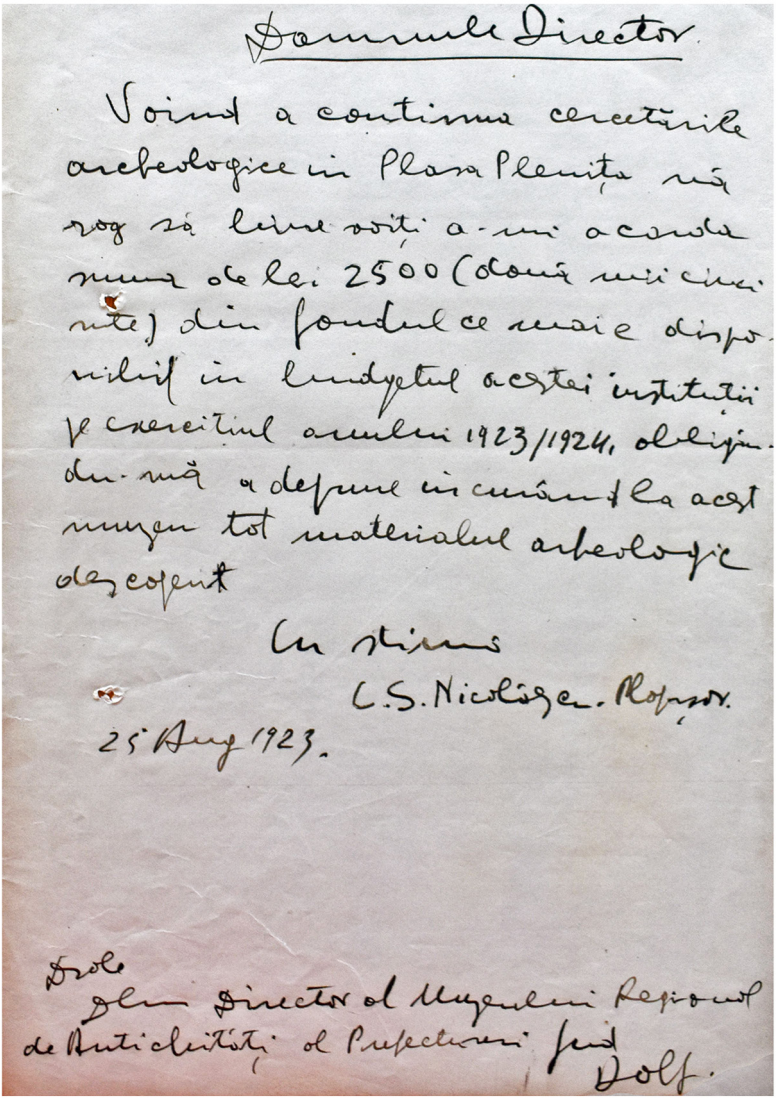

Domnule Director.

Voind a continua cercetările arheologice în Plasa Plenița nă rog să bine voiți a-mi acorda suma de lei 2500 (două mii cincinte) din fondul ce mai e disponibil în budgetul acestei instituții pe exercițiul anului 1923/1924, obligându-mă a depune în curând la acest muzeu tot materialul arheologic descoperit

Cu stimă

C. S. Nicolăescu-Plopșor.

25 Aug 1923.

Dsole

Dlui Director al Muzeului Regional de Antichități al Prefecturei Jud. Dolj.

Pl. XIII. Cerere adresată de C. S. Nicolăescu-Plopșor Directorului Muzeului Regional de Antichități al Prefecturii Jud. Dolj în vederea derulării unor cercetări arheologice la Plenița, SJAN Dolj, Fond Prefectura Județului Dolj - Serviciul Administrativ (1911-1934), nr. inv. 1414, Dosarul nr. 229/1923, fila 52.

Pl. XIII. Request addressed by C. S. Nicolăescu-Plopșor to the Director of the Regional Museum of Antiquities of Dolj County Prefecture to conduct archaeological research at Plenița, County Service of the National Archives - Dolj, Dolj County Prefecture Fund - Administrative Service (1911-1934), inv. no. 1414, File no. 229/1923, sheet 52.

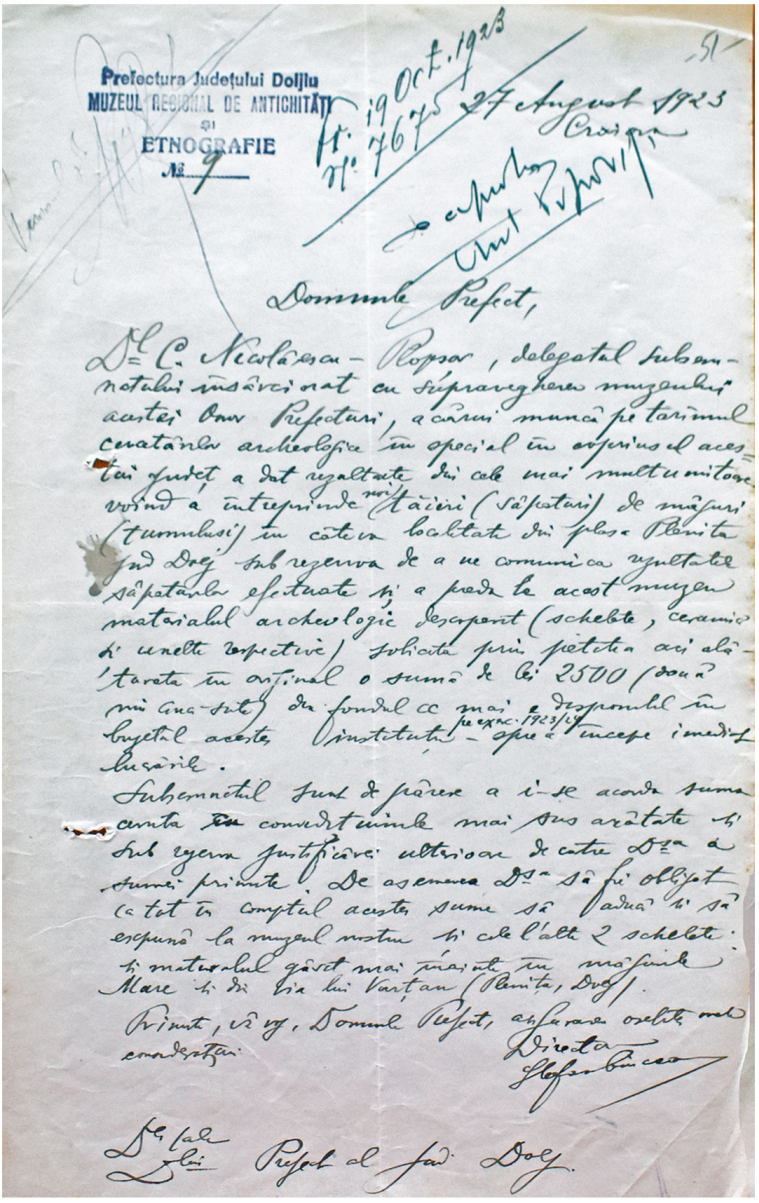

Pl. XIV. Cerere adresată Prefectului de către Directorul Muzeului Regional de Antichități al Prefecturii Jud. Dolj în vederea demarării cercetărilor arheologice la Plenița, SJAN Dolj, Fond Prefectura Județului Dolj - Serviciul Administrativ (1911-1934), nr. inv. 1414, Dosar nr. 229/1923, fila 51.

Pl. XIV. Request addressed to the Prefect by the Director of the Regional Museum of Antiquities of Dolj County Prefecture to start archaeological research at Plenița, County Service of the National Archives - Dolj, Dolj County Prefecture Fund - Administrative Service (1911-1934), inv. no. 1414, File No. 229/1923, sheet 51.

Rezultatele investigațiilor interdisciplinare efectuate în tumulul T1 de la Târgu Frumos-*Vest de oraș* (județul Iași, România)

Dumitru Boghian[1], Sergiu-Constantin Enea[2], Sergiu Popovici[3], Andrei Asăndulesei[4], Radu Gabriel Pîrnău[5], Ion Ciobanu[6]

Rezumat. În studiul supus atenției specialiștilor, autorii prezintă detaliat rezultatele investigațiilor arheologice interdisciplinare efectuate în tumulul T1 de la Târgu Frumos-*Vest de oraș* (2018-2020), ca parte a unui program mai amplu de cercetare a monumentelor funerare tumulare din bazinul Bahluiețului – zona Târgu Frumos (jud. Iași). În acest tumul au fost descoperite 11 complexe funerare de inhumație și un cenotaf, atribuite bronzului timpuriu – culturile Iamnaia (M3, M6, M7, M8, M10 și Gr.1) și Catacombnaia (M4 și cenotaful M9), bronzului mijlociu (M1, M2 și M5?) – culturile Mnogovalicovaia sau Costișa (?), sarmaților – M11 și unul neatribuit – M12, precum și complexe militare din cel de-al Doilea Război Mondial. Împreună cu rezultatele investigațiilor arheologice și geofizice, sunt prezentate datele radiometrice și determinările pedologice și, separat, într-o lucrare complementară, de către colegii antropologi, studiul asupra materialelor osteologice umane descoperite în cele 11 morminte.
Cuvinte cheie: tumul; mormânt; inhumație; Târgu Frumos; cercetări interdisciplinare.

The results of the interdisciplinary investigations conducted in barrow T1 at Târgu Frumos-*Vest de Oraș* (Iași County, Romania). In the study submitted for specialist consideration, the authors present a detailed account of the results of the interdisciplinary archaeological

[1] Școala Doctorală de Științe Socio-Umane, Universitatea „Ștefan cel Mare", Suceava, România; dumitruboghian@yahoo.com.

[2] Inspectoratul Școlar Județean Iași, România; eneasergiu2014@yahoo.com.

[3] Agenția Națională Arheologică, Chișinău, Republica Moldova; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Chișinău, Republica Moldova; sergiupopovici1986@gmail.com.

[4] Centrul Arheoinvest, Departamentul Științe Exacte și Științe ale Naturii, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași, România; andrei.asandulesei@yahoo.com.

[5] Colectivul de Geografie, Academia Română, Filiala Iași, România; radupirnau@yahoo.com.

[6] Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi", Republica Moldova; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Chișinău, Republica Moldova; archaeologymoldova@gmail.com.

* Autor corespondent: dumitruboghian@yahoo.com.

CC BY NC SA

investigations conducted in barrow T1 from Târgu Frumos-*Vest de oraș* (2018-2020), as part of a broader programme of research into barrow funerary monuments in the Bahluieț catchment basin – Târgu Frumos area. Within this barrow, 11 inhumation funerary features and one cenotaph were discovered, attributed to the Early Bronze Age Yamnaya (Gr. 3, 6-8, 10, and Pit 1) and Katakombnaya cultures (Gr.4 and cenotaph Gr.9), and Middle Bronze Age (Gr.1-2 and 5?) Mnogovalikovaya or Costișa (?) cultures, one to the Sarmatians (Gr.11) and one unassigned (Gr.12), as well as WWII military features. Together with the results of archaeological and geophysical investigations, the radiometric data and pedological determinations are presented and, additionally, in a separate complementary paper, bioanthropologists present the bioanthropological study of the human osteological materials discovered in the 11 graves.
Keywords: barrow; grave; inhumation; Târgu Frumos; interdisciplinary research.

.....

1. Introducere și obiective

Cunoașterea realităților proprii perioadelor timpurie și mijlocie ale epocii bronzului de la răsărit de Carpați (sfârșitul mileniului al IV-lea – prima jumătate a mileniului al II-lea î. Hr.) a reprezentat și continuă să fie una dintre problemele importante ale cercetării pre- și protoistoriei acestui spațiu, în care, după „dispariția" blocului cultural cucuteniano-trypillian, se cunosc și au fost definite mai multe grupe și culturi arheologice, concomitente și/sau succesive, între care comunitatea cultural-istorică Iamnaia ocupă un loc central. Cu toate eforturile depuse până în prezent, datele obținute sunt insuficiente și lacunare, mai ales între Carpații Orientali și Prut, ceea ce împiedică reconstituirile istorice integrate și coerente, numeroase micro- sau macrozone prezentându-se ca „pete albe" ale tabloului cuprinzător al bronzului timpuriu și mijlociu est-carpatic.

Una dintre aceste microzone, bine populată în eneolitic, dar cu lacune de locuire până la începutul bronzului târziu, este cea a bazinului hidrografic al Bahluiețului, fapt ce a determinat necesitatea derulării unui proiect de cercetare care să lămurească realitatea acestei „întreruperi" de populare sau să arate dacă este doar rezultatul unor investigații incomplete.

De altfel, în sensul celor din urmă probleme, ne întrebam într-o lucrare destul de recentă (Boghian, Enea 2018, p. 137-144), dacă nu cumva răspunsurile le putem afla prin investigarea numeroșilor tumuli aflați pe dealurile care însoțesc cursurile Bahluiețului și ale unora dintre afluenții săi (Cucuteni, Valea Oilor, Rediu, Albești/Lungani, Sinești etc.), cunoscut fiind faptul, prin analogie cu alte zone, că asemenea monumente funerare, adevărate repere în teritoriu (Enea, Boghian 2022, p. 134), ar putea cuprinde și complexe specifice bronzului timpuriu și mijlociu.

În aceste condiții, proiectul vizând investigarea unor monumente funerare tumulare din zona bazinului Bahluiețului a debutat în anul 2017, cu tumulul T1 de la Târgu-Frumos-*Vest de oraș* (**Fig. 1-2**), afectat în toamna acelui an de o intervenție antropică neautorizată, puternic intruzivă (proprietatea cetățeanului

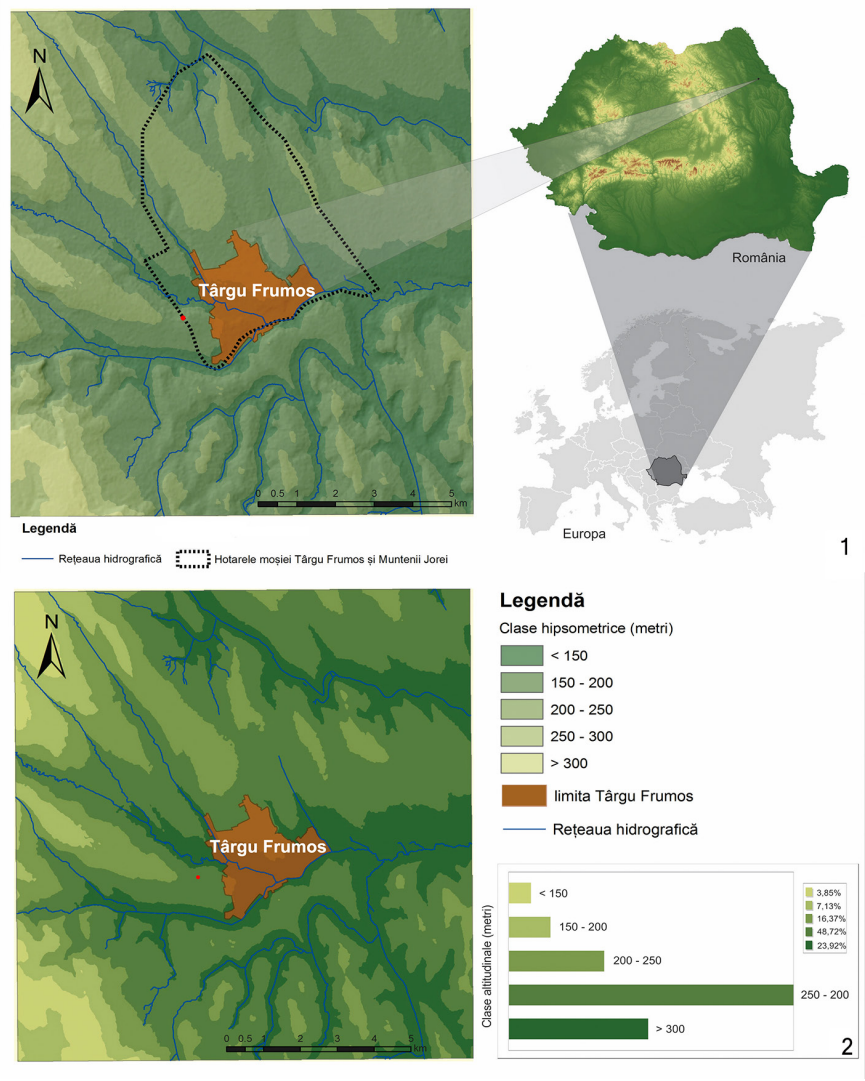

Fig. 1. Târgu Frumos. 1. Localizarea generală; 2. Harta hipsometrică a zonei (bulina roșie indică tumulul T1) (materiale cartografice, Minea 2018, fig. 1-2).
Fig. 1. Târgu Frumos. 1. General location; 2. Hypsometric map of the area (the red dot indicates barrow T1) (cartographic materials, Minea 2018, fig. 1-2).

Crețu Ion, arături adânci și decapare). De asemenea, menționăm că, în timpul în care se elabora Repertoriul Arheologic al Județului Iași, tumulul a fost semnalat de către C. Mihai și D. Boghian ca având o înălțime estimată atunci la 2 m și 20-25 m diametre (Chirica, Tanasachi 1985, p. 421, pct. LXXIX.14.H).

Acest tumul a fost cercetat geofizic, prin magnetometrie, și arheologic între anii 2018-2020 (Boghian, Enea, Asăndulesei 2019, p. 332-333; Boghian *et alii* 2020, p. 545-553; 2021a, p. 626-633; 2021b, p. 97-98), probele pedologice, materialele osteologice rezultate și unele piese de inventar fiind investigate ulterior. Rezultatele interdisciplinare obținute fac obiectul studiului de față și al celui care îl succede[7], în care prezentăm o sinteză a informațiilor arheologice obținute, datele radiocarbon ale defuncților din majoritatea complexelor funerare, cele paleo-pedologice și studiul de antropologie fizică, care lărgesc sfera cunoașterii referitoare la viața comunităților umane din bronzul timpuriu și mijlociu din zona aferentă și permit o reconstrucție istorică mai apropiată de cea care a fost odată, în timpul real.

2. Datele geografice și arheologice

(Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Sergiu Popovici, Ion Ciobanu)

2.1. Amplasamentul monumentului

Reamintim că monumentul investigat este amplasat în zona aflată la contactul dintre Podișul Sucevei, Podișul Central Moldovenesc și Câmpia Moldovei, în așa-numita microregiune Șaua Ruginoasa-Strunga sau „*Poarta Târgului Frumos*" (Tufescu 1941, p. 329-415; Minea 2018, p. 14-62), drenată de cursul curbat al Bahluiețului („cârligătura"), pe interfluviul colinar dintre acesta și pârâul Rediu, numit Dealul Pietrișul, considerat terasa de 60-70 m (altitudine relativă) a Bahluiețului (terasa a IV-a, de confluență Criveşti-Bahluieț) (Băcăuanu 1968, p. 182; Boboc, Donisă 2023, p. 133), care coboară de la peste 300 m la NV (zona Rediu-Ruginoasa), la 217,50 m în Dealul Mare (deasupra satului Pietrișul, com. Costești), către 100 m la SE (în orașul Târgu Frumos) (Harta topografică 1:5000, fila L-35-30-B-d-4-II).

Movila prezentată în acest studiu se găsea la 600 m nord de limita apuseană a orașului Târgu Frumos, la 575 m N de colțul NV al Cimitirului Evreiesc din localitate, la 158 m S de Releul Orange Târgu Frumos și 125 m S de axul DN 28A Târgu Frumos-Pașcani (coordonate geografice: 47°12'16.16"N; 26°59'14.19"E) (**Fig. 1-3**). Inițial, T1 a avut o înălțime de peste 2 m, reprezentând un reper trigonometric în zonă, cota 170 m (Harta topografică 1:5000, fila Târgu Frumos, L-35-30-B-d-4-II; Harta Topografică a României, Direcția Topografică Militară, Scara 1.25000, Ediția 1984/1985, filele L35031Ac, L35031Ad, L35031Ca și L35031Cb).

[7] A se consulta articolul din acest număr al revistei, semnat de A. Simalcsik, R. D. Simalcsik, S. D. Bobe, M.-R. Cefalan și A.-G. Patriche, intitulat *Tumulul T1 de la Târgu Frumos-Vest de oraș (județul Iași, România). Date antropologice*. Recomandăm parcurgerea ambelor studii, în ordinea stabilită în cuprinsul revistei.

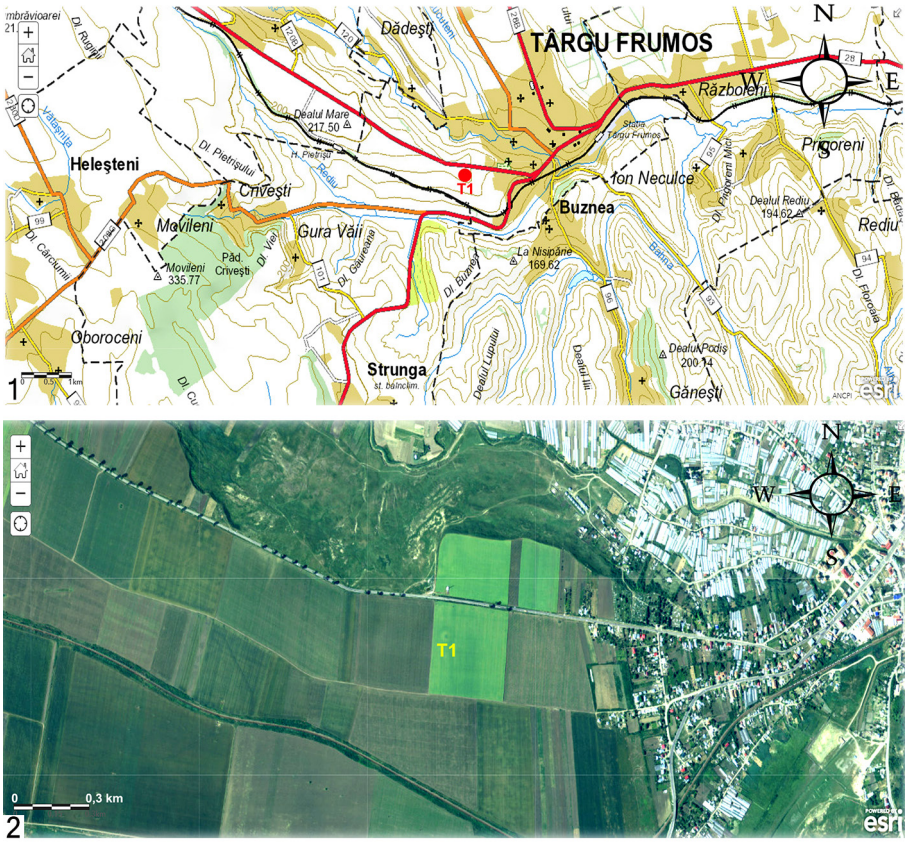

Fig. 2. Târgu Frumos. Localizarea tumulului T1 în arealul local (suporturi cartografice: Geoportal ANCPI; prelucrare grafică D. Boghian).
Fig. 2. Târgu Frumos. Location of the barrow T1 in the local area (cartographic support: Geoportal ANCPI; graphic processing D. Boghian).

Amplasamentul propriu-zis se prezintă ca un mic platou, cu înclinare de 1-3° (clasă de pantă) și expunere E-SE către Târgu Frumos și cu o foarte bună vizibilitate spre N și NV, pe o distanță de 10-15 km (spre văile Bahluieților, Cucuteni, Valea Oii, până la Cotnari-*Dealul Cătălina*), spre S (Coasta Iașilor/fațada nordică a Podișului Central Moldovenesc) și către NE și E (Câmpia Moldovei și șirurile de tumuli de pe Dealul Popa Mort și culmea interfluvială dintre râurile Recea/Valea Oii și Bahlui).

Prin faptul că era foarte vizibil în zonă, T1 a fost „movilă de hotar" a Moșiei Târgului Frumos în Evul Mediu, așa cum apare în unele hotarnice și planuri din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea (Chelcu 2018, p. 233-248, 279, fig. 107-110, 114) și în materialele cartografice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a celui de-al XX-lea.

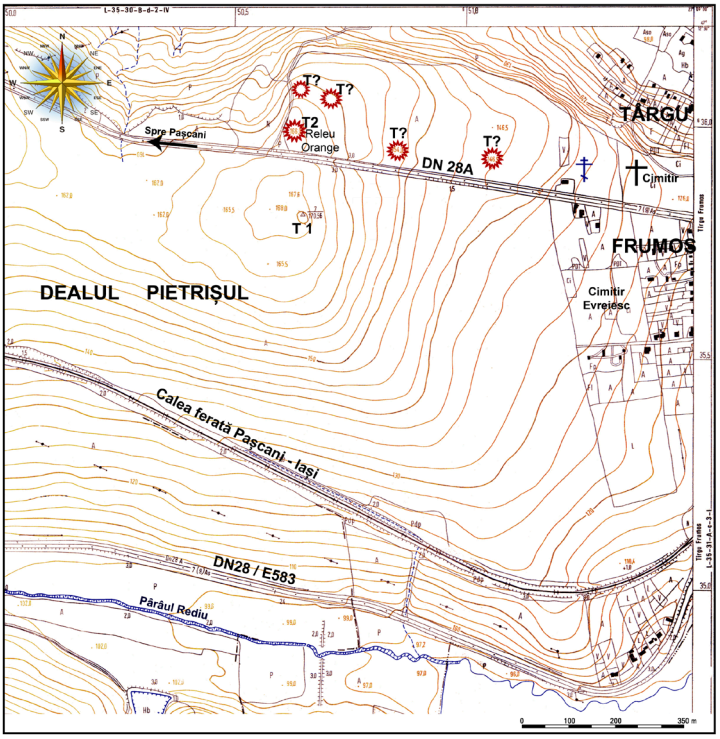

Fig. 3. Târgu Frumos. Localizarea tumulului T1 pe harta topografică (Harta topografică 1:5000, fila Târgu Frumos, L-35-30-B-d-4-II; prelucrare grafică D. Boghian).
Fig. 3. Târgu Frumos. Location of the barrow T1 on the topographic map (Topographic map 1:5000, sheet Târgu Frumos, L-35-30-B-d-4-II; graphic processing D. Boghian).

Prin cercetarea de diagnostic arheologic s-a putut stabili, prin mijloacele specifice, noninvazive (studierea documentației geografico-cartografice, cercetări perieghetice, investigații geofizice), gradul de afectare antropică a monumentului și necesitatea cercetării arheologice propriu-zise, realizată, potrivit resurselor și *lockdown*-ului din timpul pandemiei Covid 19, în două etape consecutive: 13-18 octombrie 2019 (jumătatea estică a movilei) și 12-17 octombrie 2020 (jumătatea vestică). Având în vedere că datele arheologice au fost prezentate detaliat în rapoartele publicate, în rândurile care urmează vom realiza o sinteză a acestora și o evaluare/reevaluare, ținând cont și de noile informații acumulate între timp.

Pe baza fotografiilor oblice aeriene realizate cu drona, s-a putut preciza că movila T1 era puțin alungită, ovală pe direcția N-S. Din nefericire, investigația geofizică (magnetometrică)[8] nu a oferit prea multe informații, posibil și din cauza apropierii

[8] Vezi subcapitolul aferent din prezenta lucrare.

unor factori electromagnetici perturbatori (proximitatea releului Orange) și a faptului că monumentul nu conținea elemente arse semnificativ. Cert este că au fost vizibile doar unele anomalii care, prin săpătură, s-au dovedit a aparține perturbațiilor din cel de-al Doilea Război Mondial, cu toate că la suprafață nu se observau urmele unor eventuale intervenții post-pre-/protoistorice. Prin săpătură, în interiorul monumentului funerar s-au identificat urmele unor lucrări genistice (adăposturi, puncte de observație, porțiuni de tranșee) din cel de-al Doilea Război Mondial (1944, Bătăliile Târgului Frumos și Operațiunea Iași-Chișinău).

2.2. Metodologia de cercetare

Din punct de vedere metodologic, s-a optat pentru proceduri deja încetățenite, adică împărțirea suprafeței movilei în patru sferturi/sectoare, delimitate prin martorii centrali, cardinali, dispuși în cruce (N-S și E-V), cu lățimea de 1 m. La rândul lor, sectoarele au fost divizate în secțiuni de tipul șanțurilor (l=6 m), separate de martori longitudinali (NS), pentru înregistrarea stratigrafico-planimetrică cât mai completă a datelor (**Fig. 4**).

Aceste secțiuni au fost decapate mecanic, cu ajutorul buldo-excavatorului[9] cu lama dreaptă, pe straturi succesive de câte 10 cm, până la identificarea complexelor funerare, sub îndrumarea și directa supraveghere a arheologilor. Toate profilurile stratigrafice au fost îndreptate/verticalizate manual, iar complexele funerare au fost curățate, investigate și documentate de către specialiști (arheologi, antropologi). Din dreptul reperului central (RC, m 0), au fost recoltate stratigrafic probe pedologice, ale căror rezultate le redăm într-un subcapitol aparte. La finalul lucrărilor, martorii stratigrafici au fost demontați, pentru întregirea reconstrucției planimetrice a tuturor complexelor studiate.

Materialele osteologice umane din toate mormintele descoperite se găsesc la Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov" al Academiei Române, Filiala Iași, unde au fost analizate de către antropologi, iar unele probe osteologice, tot umane, au fost trimise pentru datare radiometrică la următoarele laboratoare specializate: Curt-Engelhorn-Center Archaeometry (CEZA), Mannheim (Germania), Poznan Radiocarbon Laboratory (Polonia) și Bristol Radiocarbon Accelerator Mass Spectrometry Facility (BRAMS) (Marea Britanie), datele ^{14}C fiind prezentate într-un subcapitol separat al lucrării, iar cele de antropologie fizică și paleopatologie, în studiul următor din acest număr al revistei (vezi nota 7).

[9] Și cu acest prilej, aducem mulțumirile noastre Primăriei orașului Târgu Frumos (primar Ionel Vatamanu, viceprimar Ion Alexa-Angheluș), Primăriei comunei Ion Neculce (primar Gheorghe Văleanu), domnului Vasile Sîtă (SC Azuga SRL) și organizației *Societas Pro Patrimonium* Târgu Frumos pentru sprijinul logistic și financiar acordat, dar și tinerilor voluntari Alexandru Gafon, Andrei Apostol, Andrei Botezatu, Mihai Botezatu, Andrei Zabulic (Liceul Teoretic *Ion Neculce* Târgu Frumos) și Cezar Moisă. Mulțumiri adresăm și domnului Crețu Ion, pentru facilitarea utilizării terenului pentru cercetările arheologice.

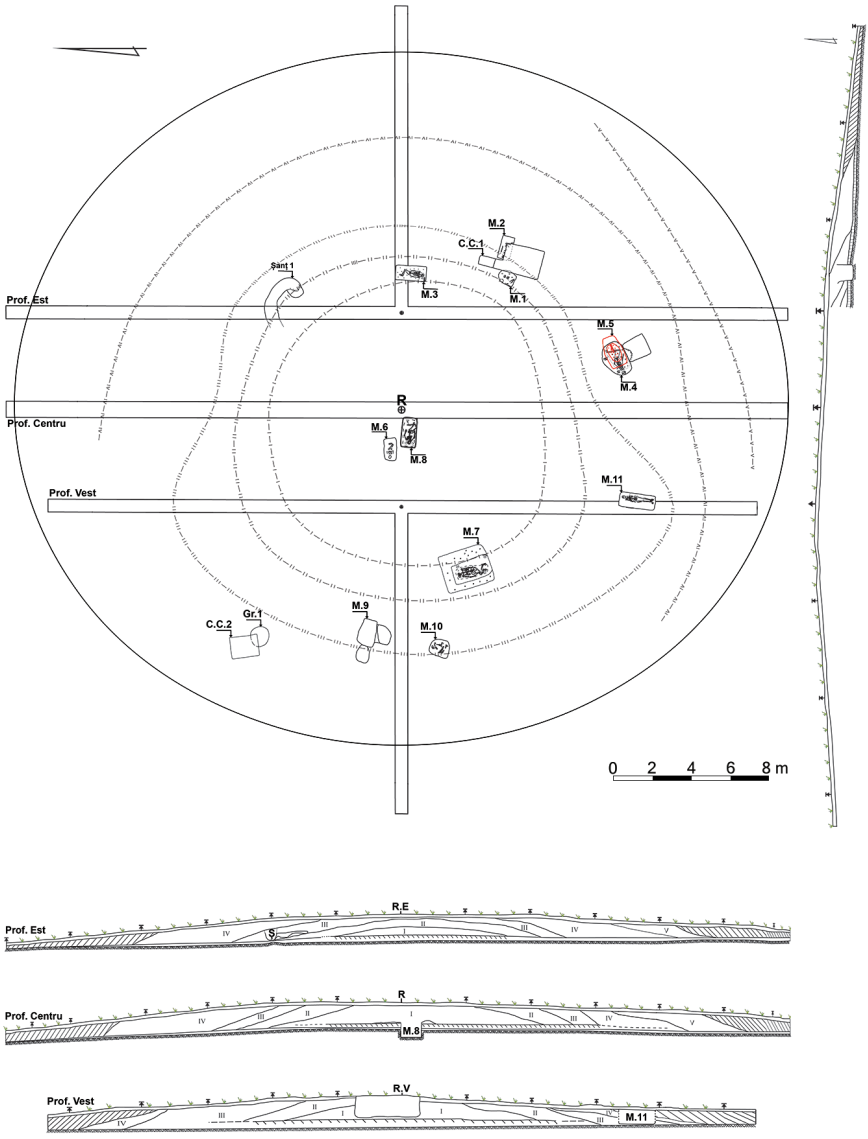

Fig. 4. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Planul general al cercetării arheologice a tumulului T1 (2019-2020) (desen S. Popovici, I. Ciobanu).
Fig. 4. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. General plan of the archaeological research in barrow T1 (2019-2020) (drawing S. Popovici, I. Ciobanu).

2.3. Complexele funerare (în ordinea descoperirii)

M1/2019 (Mnogovalicovaia/Costișa?; 25-30 ani; adult tânăr/*adultus*; ♂) se găsea la 10 m SE de reperul central (în continuare RC), la -1,45 m adâncime. Groapa era cvasi-rectangulară, cu colțurile rotunjite și laturile ușor arcuite și avea dimensiunile de 1,05 m pe direcția NNE-SSV și 0,80 m pe cea de NNV-SSE (**Fig. 5**). La partea inferioară a gropii au fost identificate urmele unui așternut mortuar, un fel de suport organic (rogojină), sub forma de urme roșiatice, specifice. Defunctul era depus chircit, lateral pe stânga (unghiul trunchi-femure: 90º-), în stare de conservare precară, scheletul, orientat NNE-SSV, fiind fragmentar. În partea dorsală a toracelui, printre oase, se afla un mic vârf de săgeată, asimetric, cu baza concavă și barbelurile inegale, ușor rotunjite (23×14 mm), confecționat din silex de Prut, care a fost, probabil, proiectilul care l-a omorât pe individ. Deși dificil de atribuit crono-cultural, ipotetic, având în vedere orientarea, inventarul și modul de depunere, îl încadrăm, cum am arătat anterior, în perioada bronzului mijlociu.

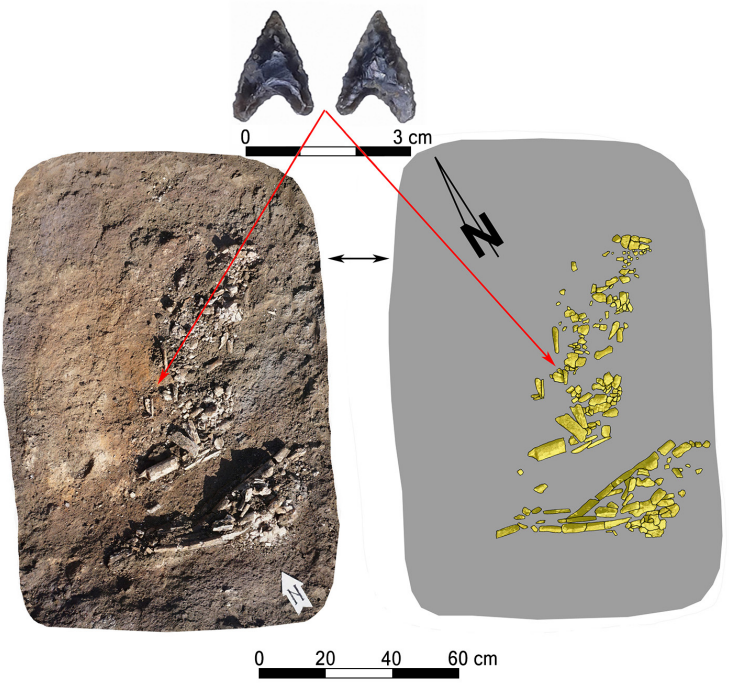

Fig. 5. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Tumulul T1. Mormântul 1/2019 (foto S.-C. Enea; desen S. M. Țifui).
Fig. 5. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The barrow T1. Grave 1/2019 (photo S.-C. Enea; drawing S. M. Țifui).

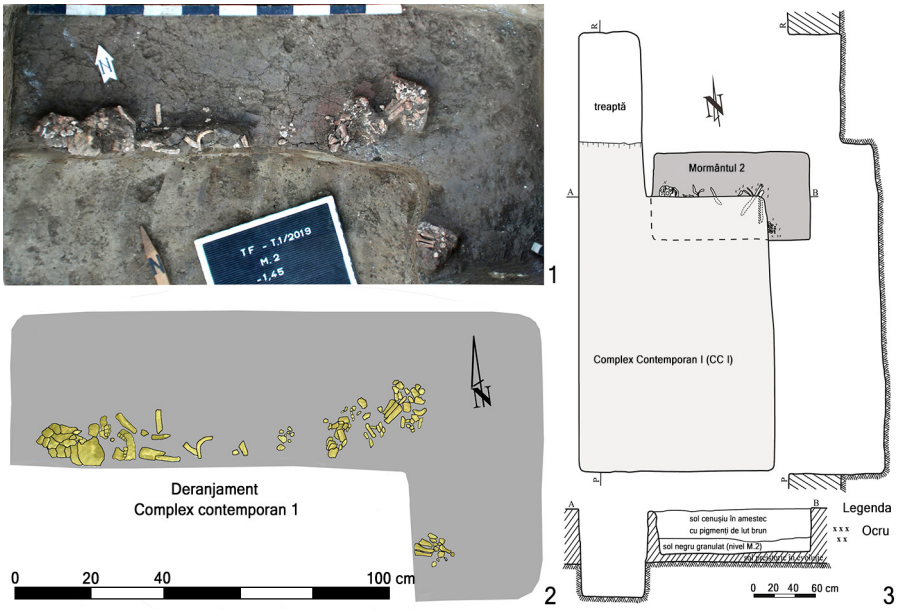

Fig. 6. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Tumulul T1. Mormântul 2/2019 (foto S.-C. Enea; desene I. Ciobanu).
Fig. 6. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The barrow T1. Grave 2/2019 (photo S.-C. Enea; drawings I. Ciobanu).

M2/2019 (Mnogovalicovaia/Costișa?; 25-30 ani; adult tânăr/*adultus*; ♂) a fost identificat la 11,10 m SE de RC, la -1,52 m adâncime, groapa fiind vizibilă de la -1,45 m (**Fig. 6**). Întreg complexul funerar a fost afectat în partea de S-SV, în proporție de aproximativ 30%, de săparea unui adăpost militar din cel de-al Doilea Război Mondial, desemnat drept complexul contemporan 1 (CC 1), pe care îl vom prezenta detaliat la finalul secțiunii. Groapa mormântului M2 era rectangulară și orientată VNV-ESE, cu dimensiunile 1,50/1,60×0,80/0,85 m. Defunctul se păstra doar parțial, în partea de N a gropii, fiind tăiat longitudinal și având oasele fragmentate.

Chiar dacă era parțial păstrat și deranjat, s-a putut stabili că era un schelet depus la -1,80 m adâncime, chircit pe partea stângă, orientat pe direcția VNV-ESE, cu fața spre nord, într-un pământ negru, granulat. În zonele craniului și picioarelor, *in situ* se păstrau urme de pigment roșu. Nu putem preciza dacă unele materiale osteologice animaliere (între care un astragal de miel) din CC1 ar fi putut proveni, împreună cu urmele de pigment roșu, din M2. Pe baza caracteristicilor generale, cu titlul de ipoteză de lucru, considerăm că M2 poate fi încadrat, cu probabilitatea de rigoare, în perioada bronzului mijlociu.

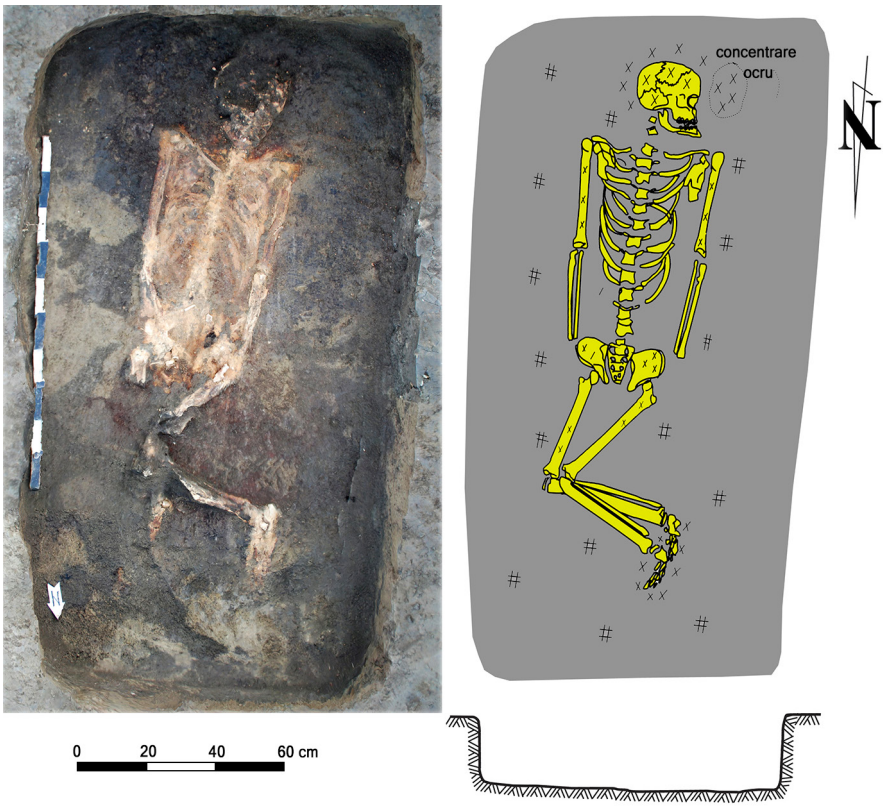

Fig. 7. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Tumulul T1. Mormântul 3/2019 (foto S.-C. Enea; desen S. Popovici).
Fig. 7. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The barrow T1. Grave 3/2019 (photo S.-C. Enea; drawing S. Popovici).

M3/2019 (Iamnaia clasică; 55-60 ani; adult bătrân/*maturus* III; ♂?; Poznan: 4195 ± 35 BP). Mormântul, bine păstrat, a fost identificat în martorul transversal (E-V) și la sud de acesta, la 7,90 m E de RC, la -1,93 m adâncime (**Fig. 7**). Groapa mormântului era rectangulară, cu axul longitudinal pe direcția N-S (2×1 m; adâncimea de -0,28 m de la nivelul de surprindere și -2,21 m de la axa 0). Scheletul era depus în decubit dorsal, cu craniul spre S, fața spre V, brațele întinse, paralele cu trunchiul, picioarele către N, cu genunchii inițial ridicați, ulterior căzuți spre dreapta, rezultând un grad de chircire mediu (90°+). Ca elemente de ritual, menționăm urmele clare de ocru roșu prezente pe schelet, în special pe frontal, temporal și parietale, pe humerusul drept, bazin, femure, tarsiene, metatarsiene și falange, iar la vest de craniu se găsea o pată ovală de ocru roșu (15×10 cm, circa 2 cm grosime). Nu erau vizibile urmele de așternut funerar.

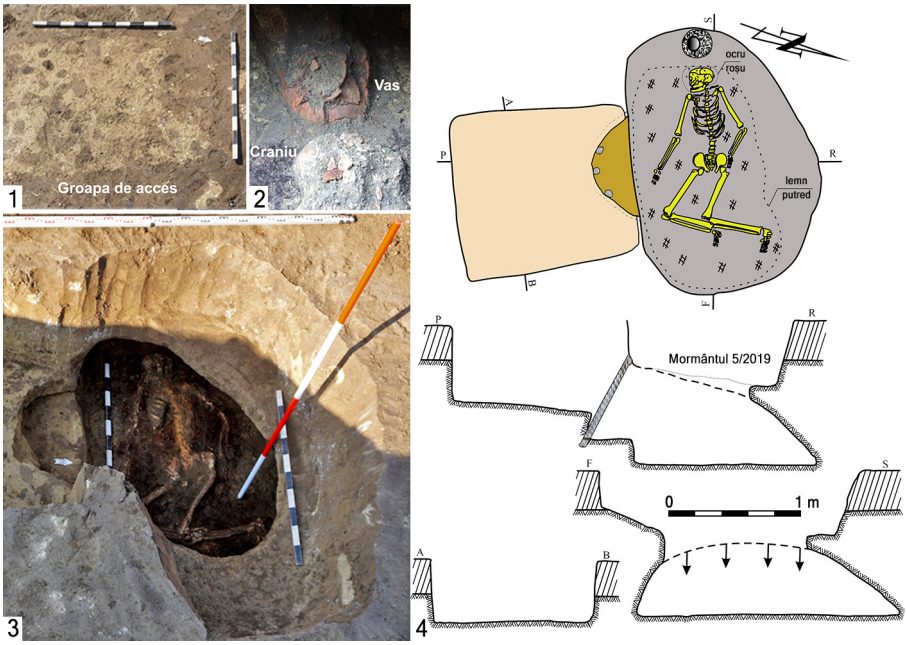

Fig. 8. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Tumulul T1. Mormântul 4/2019 (foto S.-C. Enea; desene I. Ciobanu).
Fig. 8. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The barrow T1. Grave 4/2019 (photo S.-C. Enea; drawing I. Ciobanu).

M4/2019 (Catacombnaia; 25-35 ani; adult tânăr/*adultus-maturus* I; ♂) a fost descoperit la 12,70 m S-SE de RC, la -1,76 m adâncime, reprezentând o amenajare funerară complexă cu catacombă (**Fig. 8**). Construcția funerară era alcătuită dintr-o groapă de acces, trapezoidală, cu colțurile ușor rotunjite (1,50×1,10/1,30 m), de 0,55-0,60 m adâncime față de nivelul de identificare, săpată în partea de S-SE a camerei funerare propriu-zise. În partea de N-NV a acesteia exista o microgalerie circulară/gură de acces (de 0,80 m diametru) prin care a fost săpată catacomba. Aceasta din urmă prezenta o treaptă de acces și avea o formă circulară alungită, pe direcția NE-SV (2×1,40 m; H. boltă ≈ 0,50/0,70 m, față de nivelul de depunere a decedatului -2,75 m).

La baza camerei funerare și sub schelet era un strat de culoare maronie, cu o formă dreptunghiulară neregulată (1,70×1 m; 8 mm grosime medie), care provenea de la rogojina/ așternutul vegetal descompus. Pe acesta a fost depus defunctul, în decubit dorsal, ușor întors spre dreapta, cu mâna dreaptă către gura de acces, iar cea stângă îndoită din cot, cu palma sub coxalul stâng. Craniul, orientat către SV, cu fața spre sud, prezenta urme de ocru roșu, mai pronunțate pe frontal și parietale.

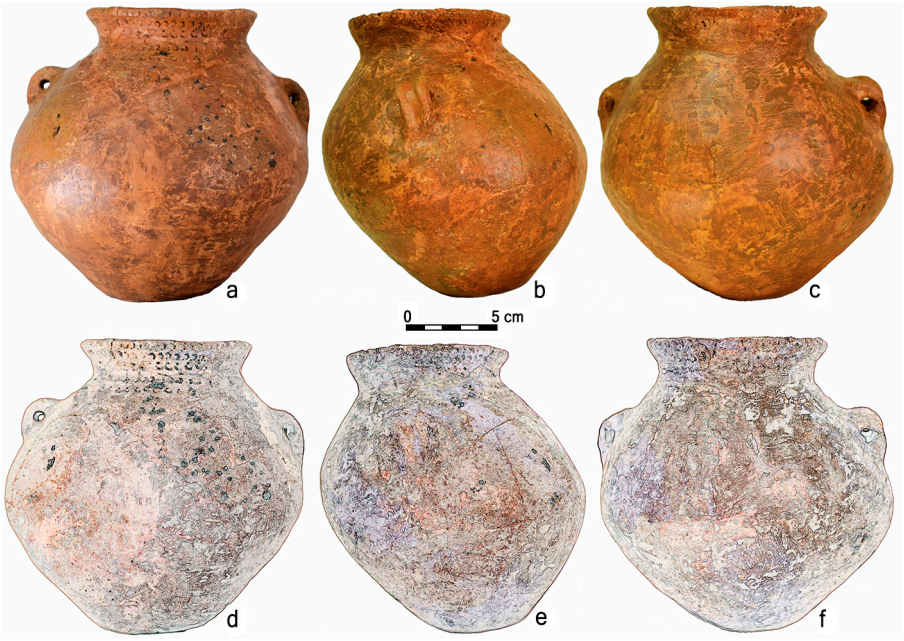

Fig. 9. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Tumulul T1. Vasul din inventarul mormântului 4/2019 (foto S.-C. Enea; desen și prelucrare grafică D. Boghian).
Fig. 9. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The barrow T1. The vessel from the inventory of grave 4/2019 (photo S.-C. Enea; drawing and graphic processing D. Boghian).

Membrele inferioare, orientate spre NE, erau chircite mediu, pe partea dreaptă (90°+ și 90°-).

Ca inventar, la marginea de sud-vest a camerei funerare, la 10 cm de craniu, era depus un vas care a fost recuperat fragmentar[10], fără elemente ale conținutului. După reconstituire, se poate vedea că este vorba de o amforă cu profilul rotunjit, pereții asimetrici și două torți dispuse cvasi-simetric pe umăr, șănțuite vertical în zona mediană și cu perforare orizontală, gura largă și buza răsfrântă în exterior (evazată), care creează imaginea unui vas *pseudo-askos* (?). Acest recipient a fost modelat dintr-o pastă cu fragmente ceramice pisate în compoziție, cu nuanțe brune, obținute prin arderea semi-reducătoare; a avut, inițial, suprafața exterioară lustruită și a fost decorat cu cinci benzi (șiruri orizontale) alcătuite din motive semicirculare imprimate, pe buză și umăr (**Fig. 9**), care par a continua o tradiție ornamentală a ceramicii de tip Usatovo (categoria I), așa-numitele „imprimeuri

[10] Vasul a fost restaurat în cadrul Centrului de Restaurare al Complexului Muzeal Național „Moldova", Iași, de către doamna Arina Hușleag, căreia îi mulțumim și pe această cale. Prescurtările dimensionale: D. max. = diametru maxim; H. max. = înălțime maximă.

semilunare" (Popovici 2023, p. 58-59), șnurate sau pseudo-șnurate. Dimensiunile recipientului sunt: D. max. gură/deschidere = 10,2 cm; D. max. (frontal) = 18,3 cm; H. max. = 17,7 cm; Volum = 1900-2000 cm^3. Acest vas din inventar, elementele de ritual și construcția funerară specifică permit încadrarea acestui mormânt în perioada de mijloc-finală a bronzului timpuriu. Din păcate, proba osteologică destinată datării radiometrice nu conținea colagen.

Trăsăturile acestei înmormântări Catacombnaia (mod de construcție, tip de depunere a defunctului, inventar) se înscriu între cele ale comunităților aflate la periferia vestică a arealului de răspândire (Dergachev 1986, p. 88-110, fig. 22), unde pare să se fi dezvoltat o variantă pruto-nistreană (Burtănescu 2002, p. 290-298).

M5/2019 (Mnogovalicovaia/Costișa?); CEZA: 3452 ± 25 BP; ≈ 9 ani; *infans* II; indeterminabil) se afla, parțial, deasupra M4/2019, fiind identificat la 13 m S-SE de RC, la -1,70 m adâncime. Groapa acestui mormânt avea o formă cvasi-trapezoidală în plan orizontal (2×1,20 m; 0,70 m adâncime) (**Fig. 10**), orientată NE-SV. La -0,50 m adâncime față de nivelul identificare, exista o treaptă de lut (0,30 m/NV×0,20 m/SE×0,60 m/NE×0,30 m/SV) și groapa funerară propriu-zisă, de formă ovală (1,10×0,70 m; 0,15 m adâncime de la nivelul treptei), cu aceeași orientare ca a celei de la partea superioară.

Pe fundul acesteia, pe întreaga suprafață, inclusiv sub schelet, erau resturi de lemn putred, de culoare maronie, care formau un strat cu o grosime de 3-5 mm, reprezentând așternutul funerar.

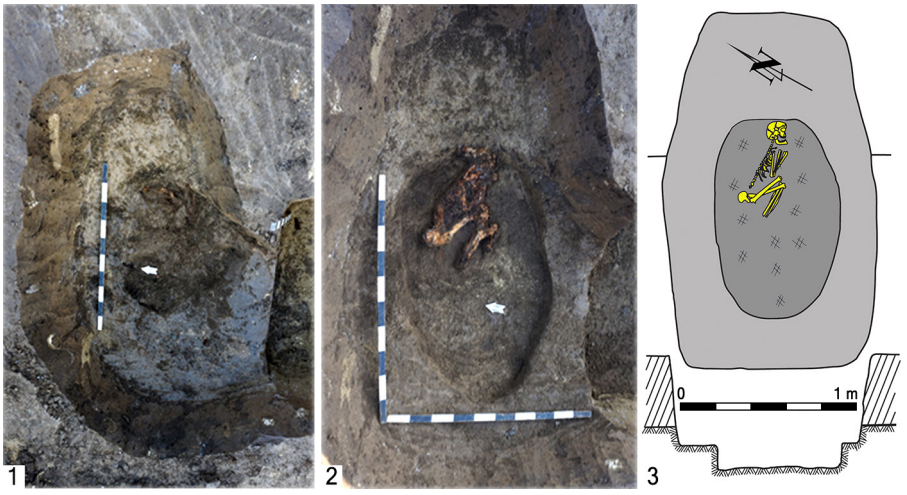

Fig. 10. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Tumulul T1. Mormântul 5/2019 (foto S.-C. Enea; desen I. Ciobanu).
Fig. 10. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The barrow T1. Grave 5/2019 (photo S.-C. Enea; drawing I. Ciobanu).

Defunctul era înhumat în poziție puternic chircită, pe partea stângă (90°-), cu craniul către NE și fața spre S. Ținând cont de elementele de ritual funerar și poziția sa stratigrafică (suprapunea M4/2019), considerăm că M5 poate fi atribuit, cu multă încredere, având în vedere data radiocarbon, bronzului mijlociu.

M6/2020 (Iamnaia timpurie-mijlocie?; 35-50 ani; adult de vârstă mijlocie/ *maturus* I-II; sex indeterminabil) a fost descoperit în zona centrală a T1, la 1,70 m VNV față de RC, la -0,73 m adâncime, în apropiere de M8/2020. Groapa era rectangulară, ușor neregulată, cu colțurile rotunjite (1,60×1 m), orientată vest-est. Pe fundul acesteia și sub schelet se găsea un strat subțire, cafeniu, rezultat din putrezirea suportului vegetal (rogojină?). Defunctul, precar conservat, era depus în decubit dorsal, cu mâinile întinse pe lângă corp, picioarele cu genunchii

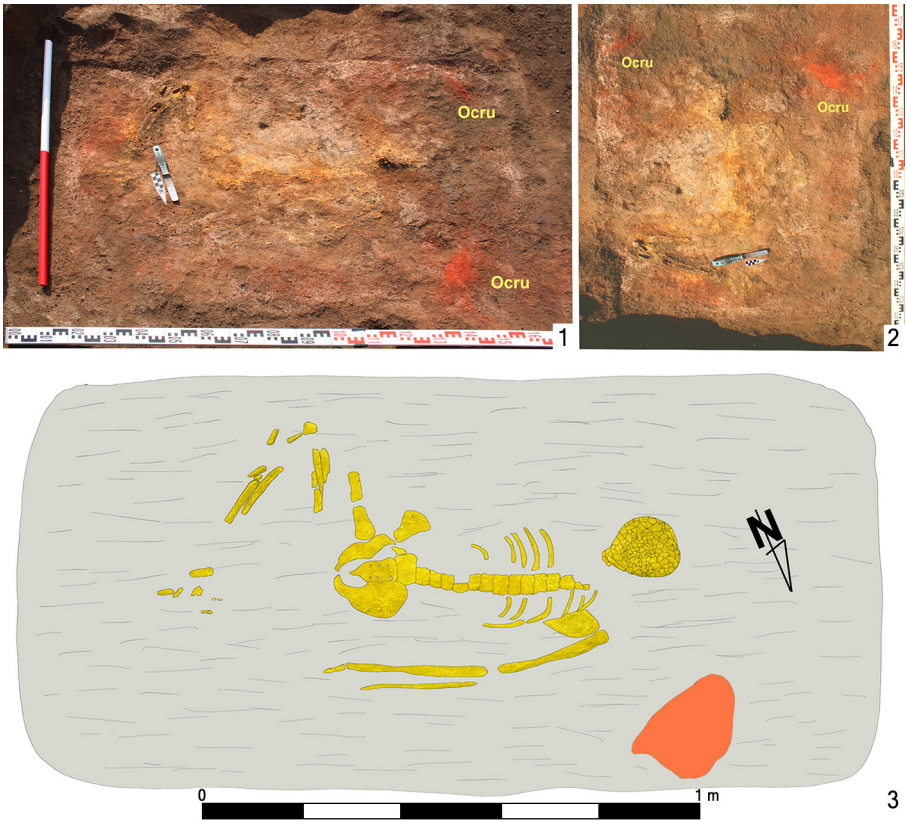

Fig. 11. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Tumulul T1. Mormântul 6/2020 (foto S.-C. Enea; desen S. M. Țifui).
Fig. 11. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The barrow T1. Grave 6/2020 (photo S.-C. Enea; drawing S. M. Țifui).

inițial ridicați, ulterior căzuți spre dreapta. Orientarea generală a decedatului era V (craniul) – E (picioarele), iar pe oasele scheletului și pe așternut erau prezente urme de ocru roșiatic deschis (aprins).

De asemenea, o „pată" mare de ocru (30×15 cm) se găsea la 0,40 m N de craniu (**Fig. 11**). Având în vedere amplasamentul și elementele de ritual, considerăm că poate fi atribuit bronzului timpuriu, fără a putea ști, deocamdată, care a fost legătura acestuia cu mormântul primar (M8).

M7/2020 (Iamnaia, faza clasică B; Poznan: 4085 ± 35 BP; 45-50 ani; adult de vârstă mijlocie/*maturus* II; ♂?) a fost identificat în jumătatea vestică a T1, la 9,15 m VSV față de RC și la -1,62 m (cota 0). Camera funerară era rectangulară, orientată NNV-SSE, și avea două părți: cea superioară mai mare, cu treaptă pentru amenajarea acoperământului (2,80/2,90×2,40/2,50 m; 0,30 m adâncime), absentă în partea sudică, în care se găseau resturile celor opt bârne groase, dispuse longitudinal, într-un sol compact, și groapa propriu-zisă, tot rectangulară, cu aceeași direcție a axului lung (NNV-SSE) și cu colțurile rotunjite (2,10×1,30/1,40 m), cu 1,50 m adâncime, care conținea, de asemenea, pământ și urme de lemn de la acoperiș (**Fig. 12**).

Fig. 12. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Tumulul T1. Mormântul 7/2020 (foto S.-C. Enea; desen S. Popovici).
Fig. 12. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The barrow T1. Grave 7/2020 (photo S.-C. Enea; drawing S. Popovici).

Pe fundul gropii au fost găsite resturile unui consistent strat vegetal putrezit/împletitură (rogojină de stuf sau papură), care se păstra mai bine sub schelet, în forma unor fâșii longitudinale, de 2 cm lățime, presărat, pe alocuri, cu ocru, mai abundent sub oasele picioarelor. Pe acesta era depus defunctul, pe spate (decubit dorsal), cu craniul spre N-NV, mâinile de-a lungul corpului, genunchii ridicați și ușor înclinați spre dreapta. Scheletul era acoperit cu ocru roșu-vișiniu, mai evident pe oasele picioarelor, lângă brațul și humerusul stâng, precum și în colțul de SE al gropii. Analogiile de ritual funerar, la care se adaugă data radiocarbon, ne permit să încadrăm acest mormânt în perioada finală a bronzului timpuriu.

M8/2020 (mormântul primar; Iamnaia clasică A; CEZA: 4467 ± 25 BP; 45-50 ani; adult de vârstă mijlocie/*adultus-maturus* II; ♂) se afla în partea centrală a T1, la 0,45 m SV de RC, la -1,60 m adâncime. La N și la S de groapa M8, în secțiuni și pe profile, s-au evidențiat două grămezi semicirculare de pământ (4×1,2 m, 0,15 m grosime), care se prezentau ca „pete" de lut deschis la culoare, extras la săparea gropii și depus în două straturi succesive: primul, brun-închis, reprezentând solul vegetal antic, faeoziomic, aflat imediat deasupra stratului identic, de pe nivelul de călcare protoistoric; al doilea, compus dintr-o argilă ușor nisipoasă, aruncat peste cel anterior, bine individualizat sub forma unor lentile gălbui.

Groapa era rectangulară în plan orizontal, cu axul lung pe direcția V-E (1,80×1×-0,60 m), și trapezoidală în secțiune transversală, fiind săpată de la nivelul de călcare din epoca bronzului, în solul vegetal antic și în argilă. Pereții gropii erau ușor cotloniți și prezentau urmele uneltelor cu care a fost săpată, în interior având o umplutură de pământ cenușiu închis granulat (**Fig. 13**).

La întâlnirea pereților cu fundul gropii se găsea un șănțuleț continuu (5-7 cm lățime; 4-5 cm adâncime), umplut cu un sol negricios, probabil încărcat cu materie organică de origine vegetală/lemnoasă, iar în colțuri erau gropile a patru țăruși/pari (diametre = 5-7 cm; adâncime = 15-27 cm), care alcătuiau elementele de delimitare și susținere ale căptușelii lemnoase ale camerei sepulcrale. De asemenea, la partea inferioară a gropii se păstrau urmele unei rogojini pe care se găseau indicii de ocru portocaliu.

Defunctul fusese depus în decubit dorsal, cu genunchii inițial ridicați, ulterior căzuți spre dreapta, fiind orientat V (craniul) – E (picioarele), presărat cu ocru, mai evident în porțiunile inferioare ale picioarelor, iar o „pată" circulară evidentă se găsea lângă umărul drept. Caracteristicile ritualice prezentate mai sus și data radiocarbon obținută ne-au permis încadrarea acestui complex funerar în bronzul timpuriu, fiind tipic pentru faza de început a culturii Iamnaia.

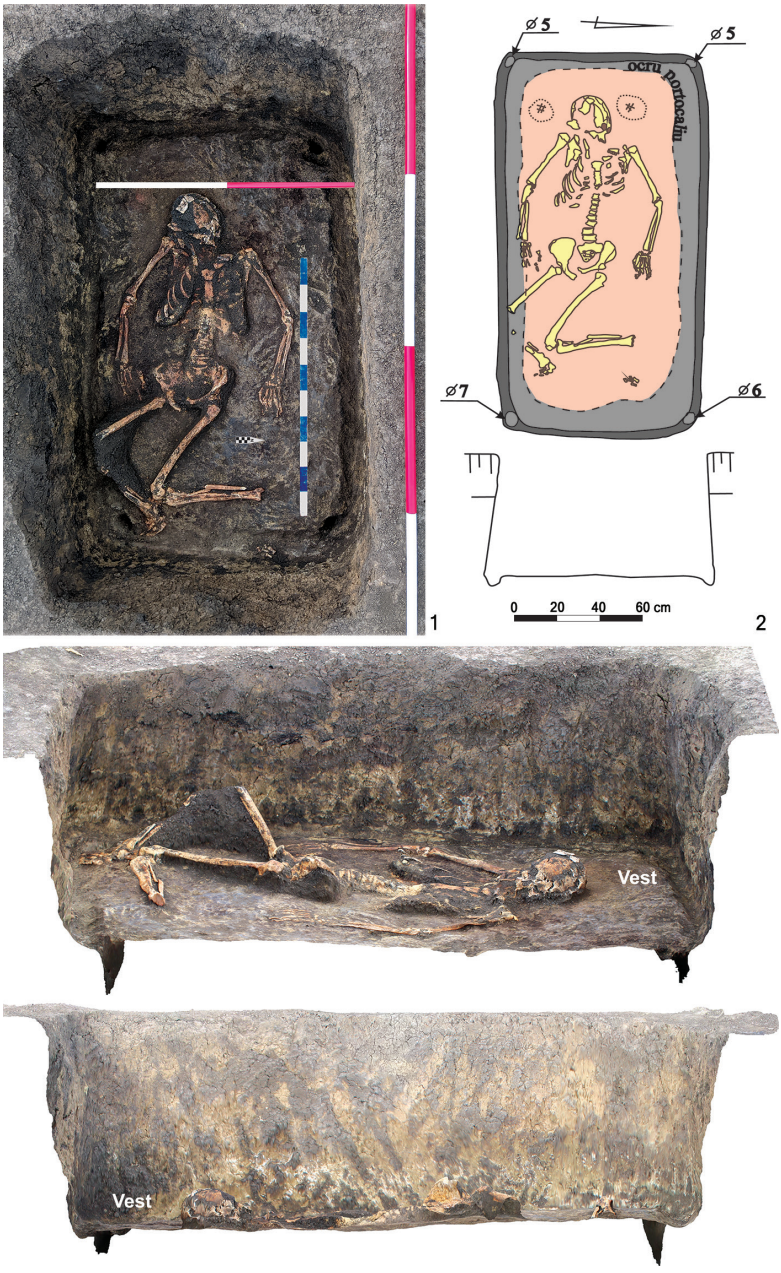

Fig. 13. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Tumulul T1. Mormântul 8/2020 (foto S.-C. Enea; prelucrare 3D S. M. Țifui; desen S. Popovici).
Fig. 13. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The barrow T1. Grave 8/2020 (photo S.-C. Enea; 3D processing S. M. Țifui; drawing S. Popovici).

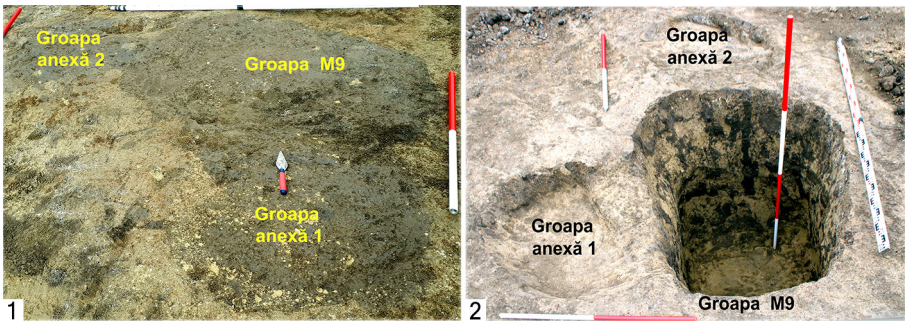

Fig. 14. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Tumulul T1. Mormântul cenotaf 9/2020 (foto S.-C. Enea).
Fig. 14. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The barrow T1. Cenotaph grave 9/2020 (photo S.-C. Enea).

M9/2020 (Catacombnaia; cenotaf?) a fost descoperit tot în jumătatea vestică a T1, la 13 m VNV față de RC, la -1,80 m adâncime de la cota 0. Groapa propriu-zisă a complexului funerar era prevăzută cu alte două gropi de acces (puțuri) anexe (**Fig. 14**). Groapa/puțul 1 se afla în partea sudică a gropii funerare propriu-zise și avea o formă circulară alungită (1,10×0,70 m) până la treaptă (treapta: lățime 0,30 m, adâncime 0,10 m), se adâncea până la -2,10 m. Groapa/puțul de acces 2 se găsea în partea de VNV a gropii cenotafului, era circulară și avea diametrul de 1 m și o adâncime de 0,10 m.

Groapa funerară propriu-zisă era de formă rectangulară (1,70×1,20 m; adâncime – 1,40 m), cu colțurile puternic rotunjite, orientată VNV-ESE. A fost săpată în stratul vegetal antic și în nivelul argilos și era umplută cu sol negru granulat/măzăros. Pe fundul gropii a fost identificat un strat subțire de resturi vegetale putrezite (rogojină?), dar nu au fost găsite resturi scheletice. De aceea, emitem două ipoteze de lucru: prima, potrivit căreia ne-am afla în fața unei înmormântări simbolice, de tip cenotaf, iar cea de-a doua se bazează pe presupunerea că ar putea fi vorba de o înhumare a unui copil, dar oasele s-au „topit" din cauza acidității solului. Nu au fost descoperite obiecte de inventar. Pe baza formei, caracteristicilor complexului, cu pseudo-puțuri, și a poziției în cadrul tumulului, M9/2020 ar putea fi atribuit perioadei finale a bronzului timpuriu, posibil purtătorilor culturii Catacombnaia.

M10/2020 (Iamnaia faza clasică B; CEZA: 4092±25 BP; 50-60 ani; *maturus* III; ♂) a fost descoperit la 14 m VSV față de **RC**, la -1,83 m adâncime (nivelul de identificare). Groapa acestuia era de formă cvasi-trapezoidală (**Fig. 15**), cu unghiurile rotunjite și latura lungă orientată N-S (1,20 × 1,10 m; -0,15 m adâncime de la nivelul de identificare, adică -1,98 m față de axa 0). Umplutura gropii era compusă dintr-un pământ amestecat, cu nuanțe cenușiu-brun deschis – brun închis. Pe fundul gropii

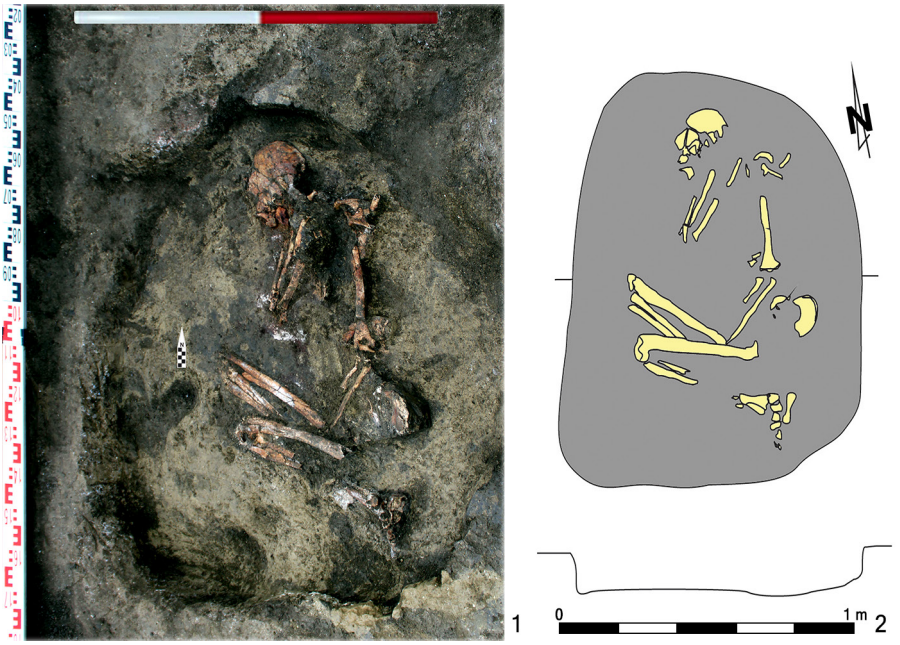

Fig. 15. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Tumulul T1. Mormântul 10/2020 (foto S.-C. Enea; desen S. Popovici).
Fig. 15. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The barrow T1. Grave 10/2020 (photo S.-C. Enea; drawing S. Popovici).

se găsea o rogojină, „păstrată" sub forma unui strat/așternut vegetal maroniu, cu grosime variabilă de 0,5-3 cm. Defunctul era depus în poziție chircită, pe partea dreaptă, cu mâinile aduse în față, orientat NNV (capul) – SSE (picioarele). Scheletul prezenta urmele presărării cu ocru roșu, mai evidente pe oasele craniene și ale tălpilor. Nu s-au păstrat alte elemente de inventar funerar neperisabil, dar pe baza ritualului și a datei radiometrice a putut fi încadrat către finele bronzului timpuriu.

M11/2020 (sarmat, sec. II d. Hr.; 30-35 ani; adult tânăr/*maturus* I; ♂) a fost descoperit în partea sudică a T1, la 14,5 m ușor SSV, față de RC și la -1,18 m adâncime (față de cota 0). Groapa acestui complex funerar era simplă, dreptunghiulară, alungită pe direcția NNE-SSV (2,20×0,90 m; -0,15 m adâncime de la nivelul de descoperire). Scheletul se afla depus cu capul la NNE, în decubit dorsal, cu picioarele întinse și mâinile pe lângă corp (**Fig. 16**).

Lateral femurului drept era un pumnal de fier, puternic corodat (28×3 cm), prins într-o teacă distrusă, urme de lemn ale căreia se observau pe suprafața lamei. Lângă genunchiul drept se afla o mică plăcuță de os de formă dreptunghiulară, cu perforare centrală (2,5×1,8 cm), probabil de la cureaua de prindere a tecii

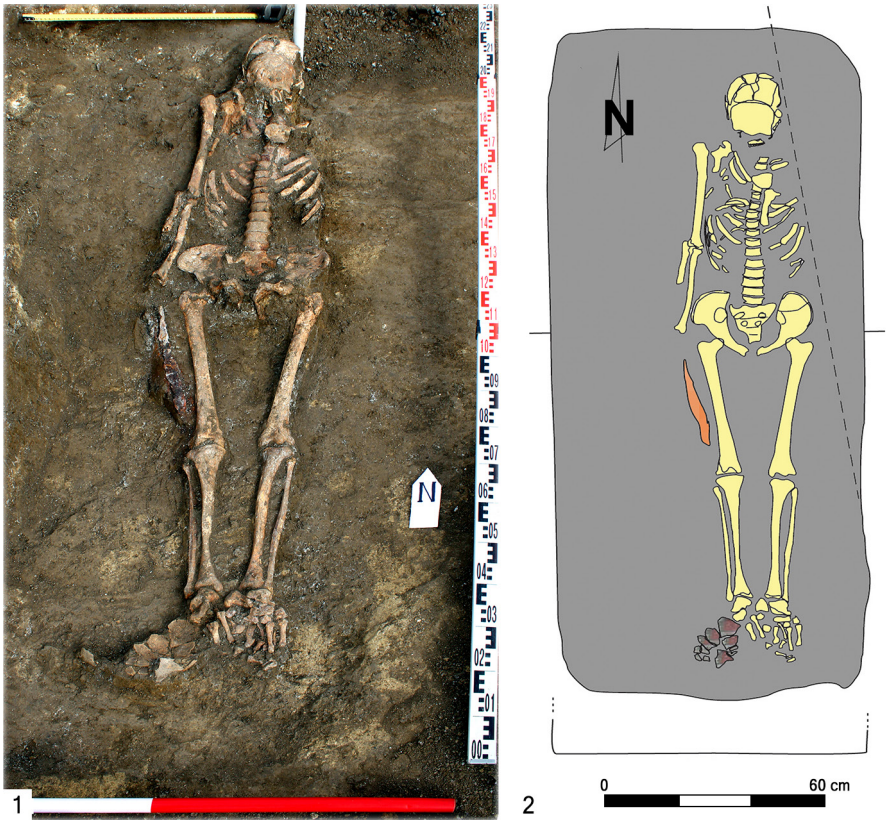

Fig. 16. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Tumulul T1. Mormântul 11/2020 (foto S.-C. Enea; desen S. Popovici).
Fig. 16. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The barrow T1. Grave 11/2020 (photo S.-C. Enea; drawing S. Popovici).

pumnalului (?). În zona falangelor mâinii drepte s-au găsit două mărgele cu aspect metalic, de culoare verde, probabil din bronz (?), printre oasele tălpii drepte – alte două mărgele din același material, iar în dreptul labei piciorului drept erau fragmentele unui vas de culoare galben-brună, grosier, lucrat cu mâna, probabil o oală-borcan, cu buza relativ înaltă și răsfrântă în afară (evazată) (**Fig. 17**).

Umplutura gropii era alcătuită dintr-un sol amestecat, brun închis și brun deschis. Toate aceste elemente de ritual funerar și inventar permit atribuirea acestui complex unei înmormântări sarmatice secundare într-un tumul protoistoric, cu o încadrare probabilă în sec. II d. Hr. (perioada romană; La Tène III est-carpatic), la sfârșitul perioadei sarmatice mijlocii și începutul cele târzii (Bichir 1972, p. 137-176; Bârcă 2006, p. 37-60; Bârcă, Symonenko 2009, p. 99-312 *passim*).

Fig. 17. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Tumulul T1. Inventarul mormântului 11/2020 (foto S.-C. Enea; prelucrare grafică D. Boghian).
Fig. 17. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The barrow T1. The grave inventory 11/2020 (photo S.-C. Enea; graphic processing D. Boghian).

M12/2020 reprezenta un mormânt distrus, compus numai din oase disparate, fără conexiune anatomică și/sau vreun context arheologic, descoperite în partea sudică a tumulului, aprox. 1 m V în raport cu labele picioarelor M11/2020, la baza stratului vegetal (-0,30/-0,40 m), grav afectat de amenajările genistice din cel de-al Doilea Război Mondial, lucrări agricole și decaparea neautorizată din anul 2017.

2.4. Alte complexe protoistorice

Groapa nr. 1 (Gr. 1/2020), aflată la 15,70 m pe direcția NV față de RC, la -1,43 m adâncime, circulară, în plan orizontal (D=1,20×1,10 m), pare că a fost o groapă rituală, specifică complexelor conexe ale înmormântărilor culturii Iamnaia (**Fig. 18**).

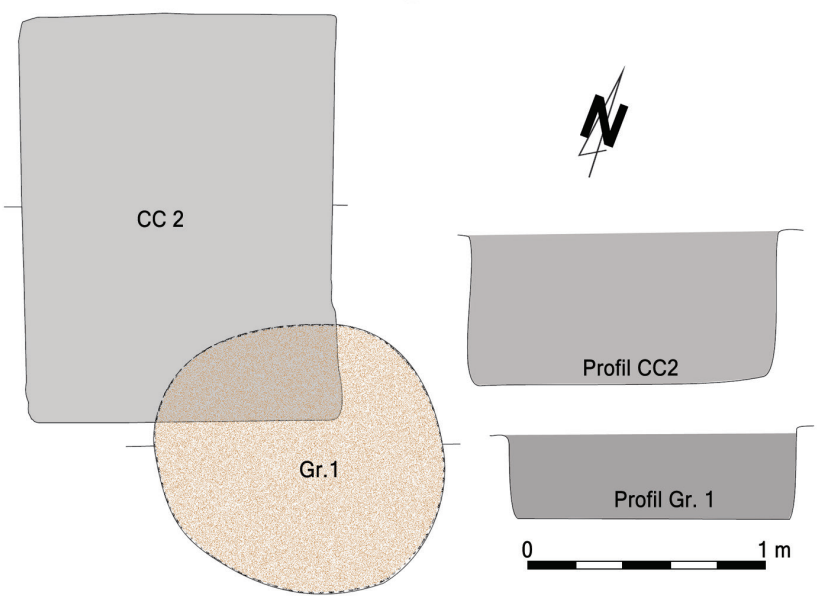

Fig. 18. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Tumulul T1. Alte complexe protoistorice și din cel de-al Doilea Război Mondial (desen S. Popovici).
Fig. 18. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The barrow T1. Other protohistoric and World War II features (drawing S. Popovici).

2.5. Complexe/Deranjamente din cel de-al Doilea Război Mondial

Complexul contemporan 1 (CC1/2019) era un adăpost militar rectangular (2,40/2,50×1,70/1,90 m; 0,75 m adâncime de la nivelul de individualizare, -1,45 m de la cota 0), aflat în Sectorul de SE al tumulului, în care s-au găsit numeroase bucăți de tablă și platbandă ruginită, tuburi de cartușe normale și de mitralieră antiaeriană, bucăți de lemn, oase de oaie (în conexiune, inclusiv un astragal), oase

umane decontextualizate din M2/2019 și bucăți milimetrice de pigment roșu. Acest bordei-adăpost se continua, în partea de nord, cu un segment de tranșeu (1,50×0,60/0,65 m), cu o treaptă amenajată la distanța de 1 m de extremitatea nordică a canalului de acces (**Fig. 4**).

Complexul contemporan 2 (CC2/2020) era situat la 16,40 m, pe direcția NV față de RC, la -1,38 m adâncime, fiind tot rectangular, asemănător cu CC1/2019, dar diferit dimensional (L=1,75 m; l=1,20/1,30 m), reprezentând un adăpost – punct avansat de observare și tragere din cel de-al Doilea Război Mondial, în umplutura căruia se găseau: cărămizi, o rangă de fier, o portiță de la o instalație de foc/sobă (?), două tuburi de cartușe, o amenajare din scândură, reprezentând probabil părți din acoperiș, iar pământul se prezenta sub forma unui sol negricios, compact, scurs la partea inferioară și asemănător cu cel din movilă.

Complexul contemporan 3 (CC3/2020) a fost identificat lângă fața vestică a martorului II (vest), în dreptul RV (reper vestic), care se prezenta ca o amenajare tot rectangulară (L=3,90 m; l=2 m), în care se găseau: o concentrare de cărămizi moderne, resturi de lemn putrezit, cuie, cărbune, o balama, ceramică smălțuită, bârne dispuse longitudinal N-S, reprezentând, probabil, având în vedere vizibilitatea de jur-împrejurul locației, adăpostul/bordeiul principal/punctul avansat de observare și tragere din cel de-al Doilea Război Mondial (**Fig. 4**).

2.6. Date despre planimetria și stratigrafia movilei T1

Din cele prezentate anterior, reiese că tumulul T1 prezenta o alcătuire complexă, constituindu-se de-a lungul mai multor etape constructive, fiind ovalizat pe direcția N-S (**Fig. 4**). Arheologic s-a constatat că movila T1 a avut diametrele de 40×36 m (N/S-E/V) și cinci mantale, dispuse diferit în planimetria tumulului, extinse spre V și E și de la N spre S (având în vedere RC), vorbind de existența a nu mai puțin de cinci faze de construcție și de utilizare a acestei movile ca necropolă (o construcție tumulară inițială Iamnaia timpurie, extinsă în etapele următoare: Iamnaia mijlocie-târzie, Catacombnaia, Mnogovalicovaia și/sau Costișa?).

Astfel, mantaua primară (nr. I) a tumulului a fost ridicată deasupra mormântului M8, conform datelor stratigrafice observate în cele trei profile N-S, și avea un diametru de aproximativ 15 m. Următoarea manta (nr. II) a fost, probabil, înălțată deasupra mormântului M6, mărind diametrul tumulului la aproximativ 19 m. Edificarea următoarelor două mantale (nr. III și IV) este asociată cu realizarea mormintelor M3, M7 și M10, datorită cărora tumulul a ajuns la un diametru de aproximativ 28 m. Ultima etapă de edificare (mantaua a V-a) pare să fi fost realizată deasupra mormântului M4 (cultura Catacombnaia), acoperind doar o porțiune din sectorul sudic al tumulului și extinzând diametrul total cu încă 4 m în această direcție. Mormintele M1, M2, M5 și M9 sunt secundare în cea de-a cincea manta.

Fiind grav afectat de lucrările agricole, așa cum am menționat anterior, tumulul prezintă diferențe între dimensiunile mai mari, vizibile la suprafață și în fotografiile aeriene, și diametrele calculate ale suprapunerilor celor cinci mantale, care se explică prin aplatizarea acestuia, prin răspândirea solului din construcția movilei către margini. În profilele stratigrafice, acest sol post-preistoric se prezenta sub forma unui strat tasat, negricios, rezultat din eroziunea suprafeței acesteia de-a lungul timpului. De aceea, acest tumul prezenta o formă circulară, ușor alungită N-S, iar la suprafață nu se observau eventuale intervenții post-protoistorice. În interiorul monumentului funerar s-au identificat, așa cum am arătat pe parcurs, și urmele unor lucrări genistice (adăpost, punct de observație, porțiuni de tranșeu) din cel de-al Doilea Război Mondial (1944, Bătăliile Târgului Frumos și Operațiunea Iași-Chișinău).

De asemenea, trebuie amintită descoperirea a două lespezi de gresie sarmațiană, dispuse pe cant, în Sectorul II E, între -0,95/-1,10 m, la marginea primei mantale, putând reprezenta posibile semne/limite de complex (?).

Din cele arătate, este evidentă complexitatea planimetriei și stratigrafiei tumulului T1, observându-se patru grupări ale complexelor funerare, dar nu considerăm că cele cinci faze constructive să se fi materializat în realizarea unor movile mai mici și apropiate, care s-ar fi „unificat" în timp, această situație fiind cunoscută în cazul movilei mari de la Valea Lupului-*Fabrica Chimică* (H = 4 m; D. max. = 70 m, compusă din trei movile mai mici: H. = 2,5 m; D. max. = 17 m) (Dinu 1957, p. 171-174, fig. 8; 1959, p. 203-207, fig. 1; 1974, p. 263-264, fig. 2-3) și la Smeeni-*Movila Mare* (Simache, Teodorescu 1962, p. 273-282, fig. 1-2).

3. Datări radiometrice

În vederea unor încadrări cronologice cât mai exacte, pentru datări radiometrice s-au folosit materiale osteologice umane provenite din complexele funerare din T1 de la Târgu Frumos, în total 10 probe, de la care s-au obținut șase date. Acestea au fost investigate la Laboratorul CEZA Curt Engelhorn Center Archäometrie GmbH Mannheim, Dr. Susanne Lindauer (Germania)[11], la Poznan Radiocarbon Laboratory (Polonia)[12] și Bristol Radiocarbon Accelerator Mass Spectrometry

[11] Patru probe, finanțare suportată de Societas Pro Patrimonum Târgu Frumos și de colegul Sergiu Marian Țifui, cu mulțumirile noastre, din care trei au oferit rezultate.

[12] Patru probe, finanțare Centrul de Cercetări Interdisciplinare al Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași (comanda 17393/21), din care două (Poznan fără număr) nu au fost valide (fără colagen suficient) și au fost înlocuite de cele cu număr. Adresăm mulțumirile noastre colegilor dr. Felix Adrian Tencariu și dr. Andrei Asăndulesei.

Facility (BRAMS) din Marea Britanie[13]. Rezultatele sunt calibrate cu OxCal 4.4.4 (Bronk Ramsey 2009; 2021), folosind IntCal 2020 (Reimer *et alii* 2020), exprimate la 68,3% (1σ) și 95,4% (2σ) probabilitate, și sunt prezentate în tabelul de mai jos:

Nr. mormânt	Cod probă	Data BP	Cal. BC 68,3%	Cal. BC 95,4%	Media BC (μ)
M8/2020 Iamnaia clasică A (principal)	CEZA-49574	4467 ± 25	3327 (46,3%) 3230 3182 (10,5%) 3156 3110 (7,6%) 3092 3051 (3,8%) 3040	3336 (52,4%) 3211 3194 (33,5%) 3077 3064 (9,6%) 3027	3200
M8/2020 Iamnaia clasică A (principal)	BRAMS-6913	4445 ± 22	3312 (5,6%) 3298 3285 (20,0%) 3241 3104 (16,9%) 3074 3066 (25,8%) 3025	3331 (37,6%) 3217 3188 (7,0%) 3151 3132 (50,6%) 3012 2974 (0,3%) 2969	3149
M3/2019 Iamnaia mijlocie/ finală	Poznan-135177	4195 ± 35	2885 (18,0%) 2857 2807 (37,6%) 2751 2723 (12,8%) 2701	2895 (25,4%) 2836 2819 (68,6%) 2667 2648 (1,4%) 2636	2779
M3/2019 Iamnaia mijlocie/ finală	Poznan Fără număr	Fără colagen suficient	-	-	-
M10/2020 Iamnaia mijlocie/ finală	CEZA-49575	4092 ± 25	2838 (11,5%) 2817 2668 (56,8%) 2577	2854 (18,6%) 2808 2749 (5,7%) 2724 2700 (68,3%) 2571 2517 (2,9%) 2500	2669
M7/2020 Iamnaia mijlocie/ finală	Poznan-135178	4085 ± 35	2842 (12,2%) 2814 2672 (52,9%) 2572 2513 (3,2%) 2504	2864 (17,5%) 2803 2761 (7,7%) 2717 2706 (60,9%) 2562 2537 (9,4%) 2492	2661
M7/2020 Iamnaia mijlocie/ finală	Poznan Fără număr	Fără colagen suficient	-	-	-
M4/2019 Catacombnaia	CEZA-49572	Fără colagen	-	-	-
M4/2019 Catacombnaia	BRAMS-6912	Fără colagen	-	-	-
M5/2019 Mnogovalicovaia / Costișa (?)	CEZA-49573	3452 ± 25	1872 (19,7%) 1847 1812 (2,4%) 1808 1774 (31,2%) 1738 1714 (15,0%) 1695	1880 (24,2%) 1839 1827 (71,2%) 1688	1777

Tab. 1. Târgu Frumos-*Vest de oraș*.
Datele radiocarbon pentru unele complexe funerare din tumulul T1.
Table 1. Târgu Frumos-*Vest de oraș*.
The radiocarbon data for certain funerary features from barrow T1.

[13] Două probe, finanțare în cadrul proiectului ERC Advanced 788616: *The Yamnaya Impact on Prehistoric Europe* (*YMPACT*). Mulțumim, și pe această cale, colegei dr. Bianca Preda-Bălănică pentru permisiunea de a utiliza rezultatele în lucrarea de față și pentru ajutorul deosebit oferit la calibrarea datelor, conform programului OxCal v4.4.4 Bronk Ramsey (2021), și la realizarea înserierii din Figura 19.

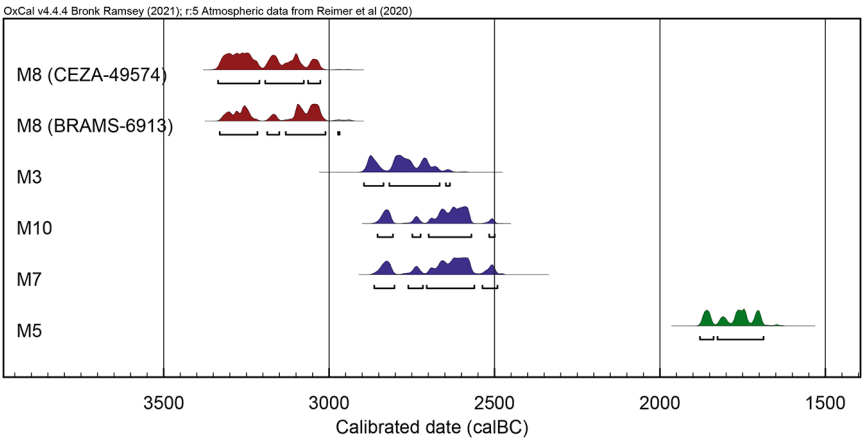

Fig. 19. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Înserierea datelor radiocarbon obținute pentru complexele funerare din tumulul T1 (procesare grafică Bianca Preda-Bălănică).
Fig. 19. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Multiple plot of radiocarbon data for funerary features from barrow T1 (graphic processing Bianca Preda-Bălănică).

Din **Tabelul 1** și **Fig. 19**, se observă că M8/2020 (mormântul primar) se datează în prima jumătate a secolului 32 cal. BC și poate fi atribuit, astfel, fazei Iamnaia clasică A (CEZA-49574: 4467 ± 25 BP; 3327-3040 cal. BC 1σ; 3336-3027 cal. BC 2σ; μ – 3200 cal. BC; BRAMS-6913: 4445 ± 22 BP; 3312-3025 cal. BC 1σ; 3331-2969 cal. BC 2σ; μ – 3149 cal. BC). Fără a avea o dată absolută pentru M6/2020, din cauza precarității păstrării scheletului, și acesta, după planimetrie și unele caracteristici funerare, ar pleda pentru încadrarea tot în faza Iamnaia clasică A, imediat după M8/2020.

Următoarea înmormântare din T1, care beneficiază de o datare absolută, este M3/2019 și poate fi încadrată la sfârșitul fazei mijlocii, posibil chiar în cea finală a culturii Iamnaia, în prima jumătate a secolului 28 cal. BC (Poznan-135177: 4195 ± 35 BP; 2885-2701 cal. BC1σ; 2895-2636 cal. BC 2σ; μ – 2779 cal. BC). Urmează două înmormântări care, potrivit datelor ^{14}C, pot fi încadrate în faza finală a culturii Iamnaia, în prima jumătate a secolului 27 cal. BC: M10/2020 (CEZA-49575: 4092 ± 25 BP; 2838-2577 cal. BC 1σ; 2854-2500 cal. BC 2σ; μ – 2669 cal. BC) și, foarte apropiat M7/2020 (Poznan-135178: 4085 ± 35 BP; 2842-2504 cal. BC 1σ; 2864-2492 cal. BC 2σ; μ – 2661 cal. BC).

Din nefericire, probele provenite de la scheletul Catacombnaia din M4/2019 nu conțineau colagenul necesar, fapt certificat de cele două laboratoare, din Mannheim și Bristol, astfel încât încadrarea temporală poate fi făcută doar pe baza caracteristicilor constructive și a inventarului.

Pentru mormântul M5/2019, care îl suprapunea parțial pe cel precedent, a fost obținută data CEZA-49573: 3452 ± 25 BP; 1872-1695 cal. BC 1σ; 1880-1688 cal. BC 2σ; μ – 1777 cal. BC, putând fi legat fie de comunitățile Mnogovalicovaia, fie de cele Costișa (?), în prima jumătate a secolului 18 cal. BC.

4. Investigații geofizice (Andrei Asăndulesei)

Așa cum se amintea în debutul studiului, pentru tumulul aflat în discuție, premergător săpăturii arheologice, s-a încercat și o caracterizare din punct de vedere non-invaziv, chiar dacă amplitudinea obiectivului nu mai era la momentul cercetărilor una la fel de impunătoare ca anterior, în mod evident din cauza lucrărilor agricole și a intervenției antropice din octombrie 2017. De asemenea, în apropierea movilei se află un releu de telefonie mobilă, care a interacționat nedorit cu măsurătorile geofizice. Chiar și în aceste condiții, ca de fiecare dată, ne-am propus obținerea de cât mai multe informații, care să vină în ajutorul derulării cercetărilor și interpretării arheologice, atât la nivel de amplasament, cât și punctual, pentru zona restrânsă a monumentului funerar.

O primă evaluare s-a bazat pe fotografiile aeriene oblice. Următorul pas a constat în prelucrarea și analiza măsurătorilor *LiDAR* (*Light Detection and Ranging*), urmată de efectuarea de prospecțiuni geofizice magnetometrice pentru care am utilizat un gradiometru Sensys cu cinci senzori. Intervalul dintre aceștia pe cadrul mobil a fost de 50 cm, iar măsurătorile s-au realizat cu ajutorul unui rover RTK.

Obiectivul cercetat se află într-un segment de interfluviu, cu zone de platou desfășurându-se spre N și V-NV, în perimetrul cărora mai sunt vizibile astfel de monumente tumulare (**Fig. 20**). Cel mai apropiat este situat la aproximativ 225 m spre N, în apropierea releului menționat anterior. Amplasarea sa pe marginea cornișei de desprindere a alunecării poate duce cât de curând la distrugere.

Din datele obținute, observăm că, la momentul cercetărilor, tumulul T1 nu mai păstra decât aproximativ 2 m în elevație. La bază, forma movilei era circulară și doar în partea superioară, în cadranul de SV, se distingeau urmele intervenției antropice. Acestea din urmă s-au observat mai bine pe imaginile oblice din dronă (**Fig. 21**).

Măsurătorile magnetometrice nu au oferit răspunsul la care speram (**Fig. 22**). Sunt vizibile unele zone cu un contrast bun de susceptibilitate, în partea de V și NV a movilei, însă fără legătură cu tipul de structuri (morminte) pe care le găsim în astfel de monumente. Acestea se datorează, cel mai probabil, unor intervenții recente, fiind posibile gropi menajere sau lucrări din cel de-al Doilea Război Mondial. Este destul de discret vizibilă și delimitarea de la baza movilei, care s-a dovedit a fi arealul din care s-a extras pământul pentru construcția monumentului funerar. Această structură apare pe harta magnetometrică ca un șanț circular.

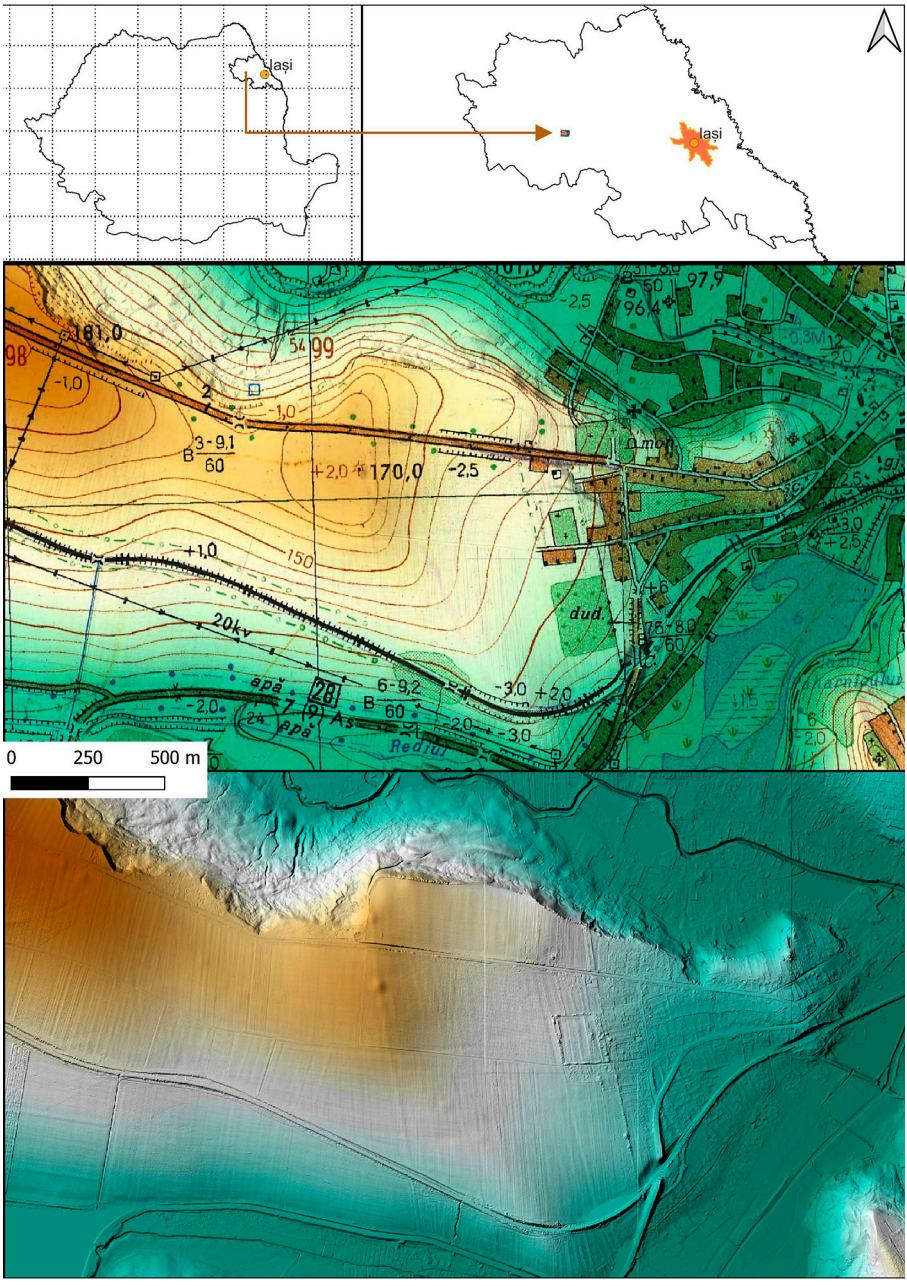

Fig. 20. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Amplasarea contextuală a movilei T1 (prelucrare grafică A. Asăndulesei).
Fig. 20. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Contextual location of the barrow T1 (graphic processing A. Asăndulesei).

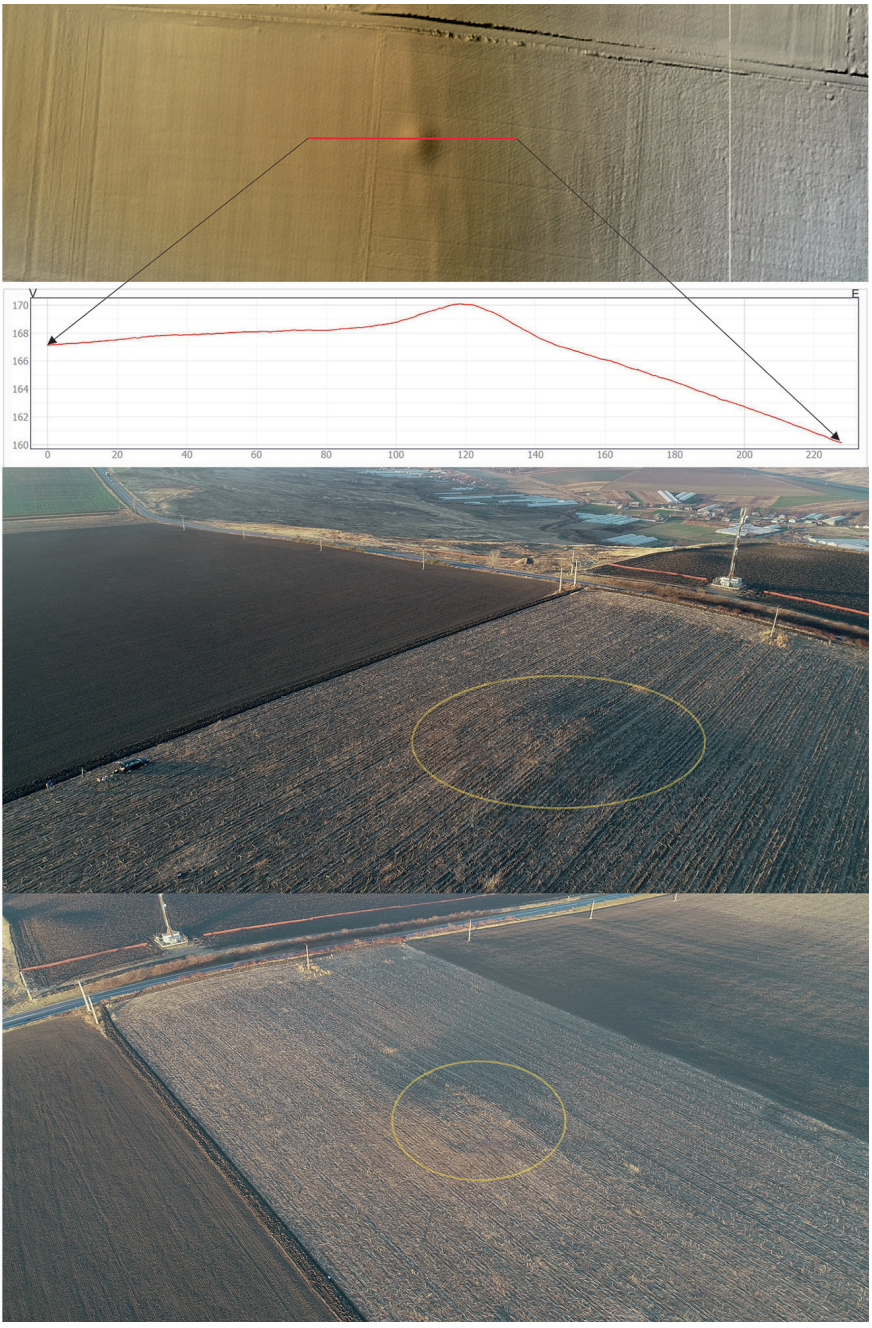

Fig. 21. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Aerofotografii ale movilei T1 (prelucrare grafică A. Asăndulesei).
Fig. 21. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Aerial photos of the barrow T1 (graphic processing A. Asăndulesei).

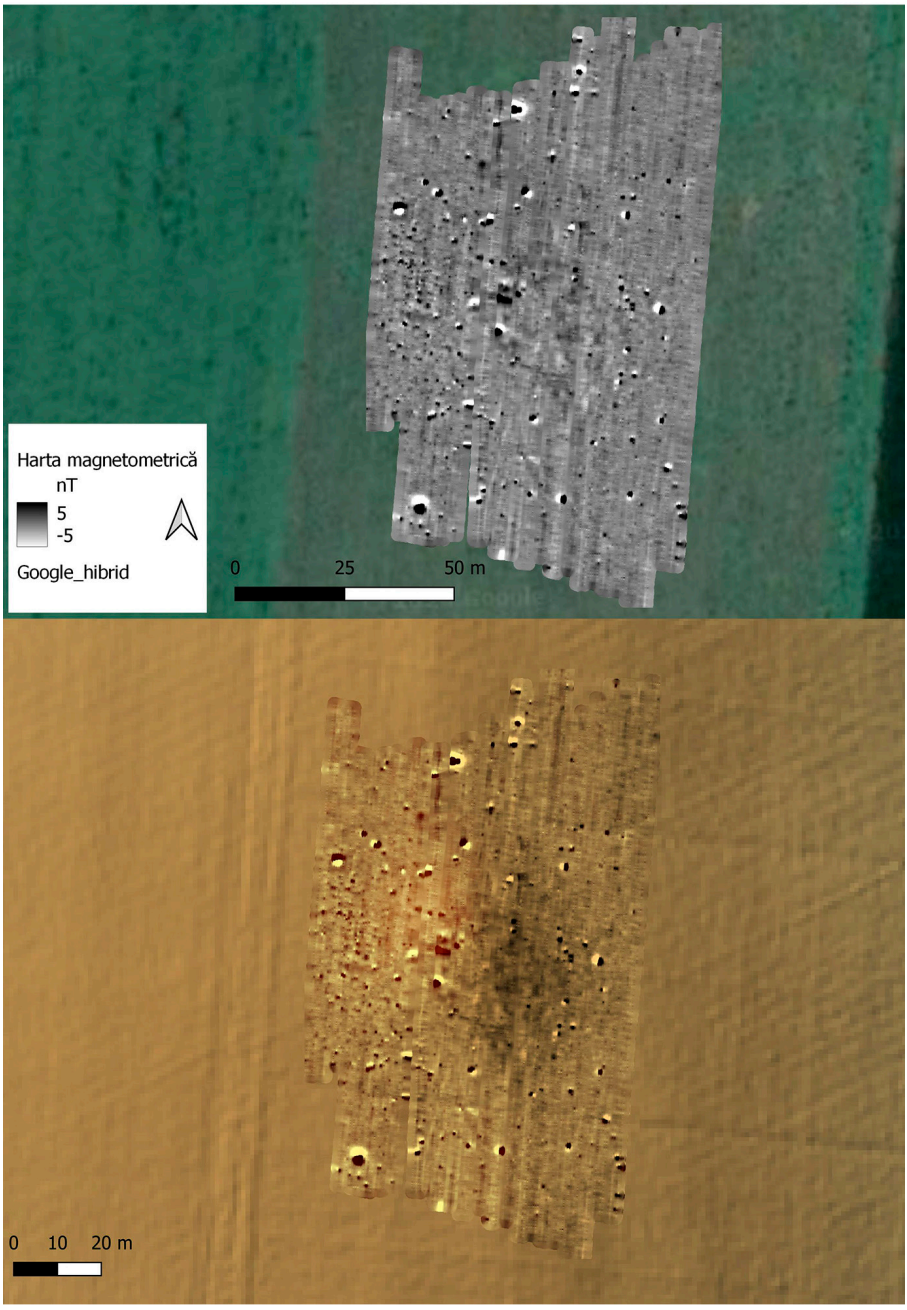

Fig. 22. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Magnetograma movilei T1, octombrie 2018 (prelucrare grafică A. Asăndulesei).
Fig. 22. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Magnetogram of the barrow T1, October 2018 (graphic processing A. Asăndulesei).

Din păcate, pentru acest obiectiv nu s-a mai reușit aplicarea unor alte metode de prospectare geofizice, care ar fi putut completa datele din etapa non-invazivă. La nivel metodologic, observăm că metoda magnetometrică nu oferă rezultate clare, cel puțin nu în direcția identificării mormintelor din cuprinsul movilei, pentru acest tip de tumul. Unele clarificări le poate aduce cu privire la formă sau perturbațiile recente, fiind adesea posibil de identificat șanțul de la bază de unde a fost scos pământul pentru ridicarea movilei.

Magnetometria poate reprezenta în continuare un pas clar în abordarea metodologică noninvazivă, în contextul cercetărilor movilelor funerare, mai ales pentru posibilitatea de a prospecta suprafețe extinse în jurul movilelor, în vederea identificării unor posibile structuri localizate în proximitatea acestora (de ex., rug funerar). Metode precum tomografia electrică sau măsurătorile de rezistență electrică a solului pot veni cu indicii prețioase pentru mult dorita identificare a mormintelor, subliniind astfel aspectele de complementaritate a tehnicilor geofizice în contexte arheologice complexe.

5. Investigații paleopedologice (Radu-Gabriel Pîrnău)

Cercetarea pedologică a necropolelor tumulare prezintă un interes deosebit, prin faptul că oferă oportunitatea de a analiza caracteristicile morfologice și fizico-chimice ale unor soluri relicte, din anumite perioade istorice, precum și posibilitatea de a documenta etapele constructive ale movilelor funerare. Totodată, analiza comparativă a particularităților solurilor îngropate la baza tumulilor, care au fost protejate vreme de milenii de activitatea biologică intensă și de influențele climatice recente, în raport cu însușirile solurilor actuale din proximitate, evoluate în mod natural, permite reconstrucția destul de exactă a etapelor lor evolutive și identificarea posibilelor modificări exprimate la nivelul caracteristicilor morfologice și fizico-chimice sau chiar în tipologia acestora (Kabala *et alii* 2019, p. 83-102; Alexandrovskiy 2000, p. 237-248; Alexandrovskiy, Sedov, Shishkov 2014, p. 65-71). Trebuie menționat, totuși, faptul că evoluția solului din arealele necropolelor tumulare a avut loc sub acțiunea permanentelor modificări antropice, care au condiționat o presiune accentuată asupra învelișului pedologic pe parcursul ultimelor milenii, ceea ce poate influența, într-o oarecare măsură, acuratețea interpretărilor.

Obiectivul principal de investigare al acestui studiu l-a constituit movila T1 din necropola tumulară aflată la vest de intravilanul actual al orașului Târgu Frumos. Aceasta este situată, așa cum s-a arătat și anterior, la o altitudine de 170 m, pe un interfluviu îngust, alungit pe direcția NV-SE, care constituie cumpăna de ape dintre bazinele Bahluiețului și Rediului, în amonte de confluența celor două râuri, care se realizează în partea sudică a localității Târgu Frumos. Spre nord, interfluviul

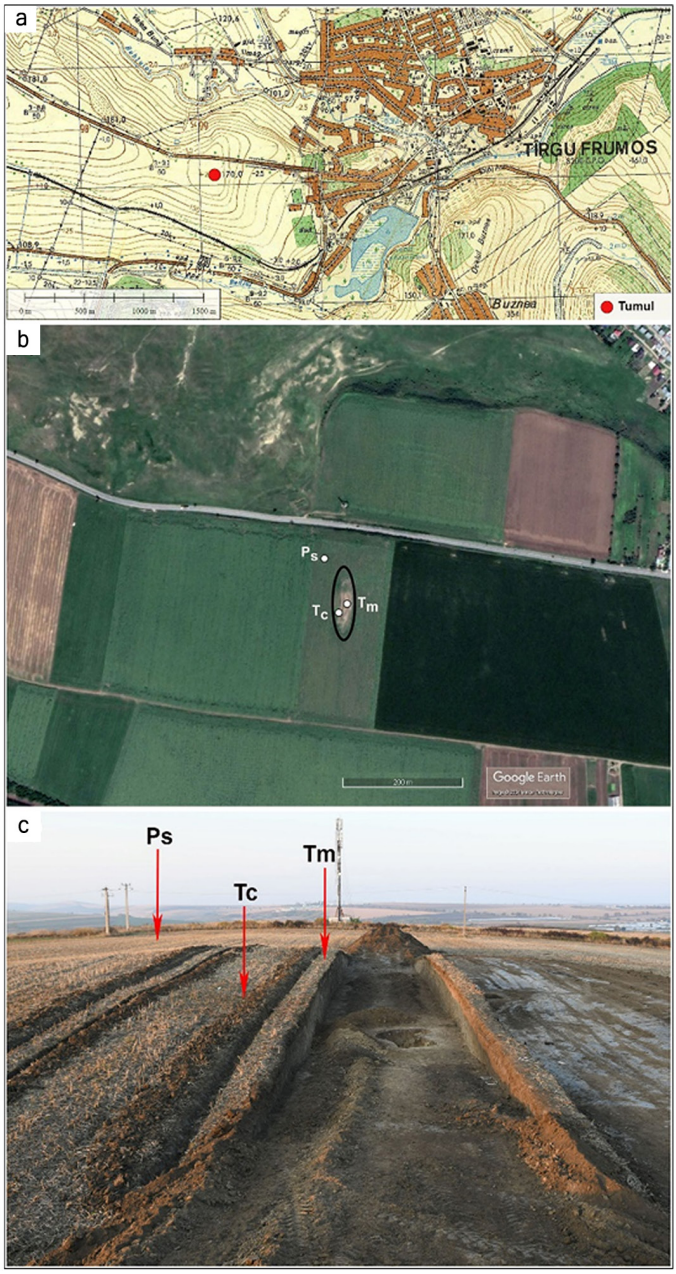

Fig. 23. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Localizarea zonei de studiu:
a. pe harta topografică 1:25000; b-c. indicarea punctelor din care au fost prelevate probe de sol (prelucrare grafică R. G. Pîrnău).
Fig. 23. Târgu Frumos-*West of the city*. Location of the study area:
a. on the topographic map 1:25000; b-c indicating the points from which soil samples were taken (graphic processing R. G. Pîrnău).

este delimitat printr-o accentuată cornișă de desprindere urmată de alunecări vechi, dispuse sub forma unor trepte largi (**Fig. 23/a-b**). Sub aspect pedogeografic, perimetrul de studiu se află în aria de răspândire a cernoziomurilor.

Cercetările de teren au vizat aspecte pedogenetice și pedogeografice, capabile să ofere informații corelabile cu cele arheologice, alegerea punctelor de observație și de prelevare a probelor de sol făcându-se în raport cu particularitățile stratigrafice ale tumulului și ale solului din vecinătatea acestuia. Astfel, a fost analizat solul din zona centrală a tumulului (reperul central) până la adâncimea de 2,0 m, în punctul notat convențional *Tm*, precum și solul nederanjat antropic din proximitatea tumulului, prin deschiderea unui profil de sol (*Ps*) de control la circa 100 m NV față de punctul central al acestuia. De asemenea, a fost analizată o probă de sol humifer prelevată de la adâncimea de aproximativ 2,5 m față de suprafața actuală a tumulului, dintr-un mormânt de tip cenotaf (*Tc*) (**Fig. 23/b-c; 25**).

Un număr de 20 de probe de sol au fost prelevate din punctele menționate anterior, pentru fiecare probă fiind determinați parametrii fizico-chimici de bază (pH, $CaCO_3$, humus, fosfor accesibil, compoziția granulometrică), prin următoarele metode: reacția solului (pH-ul) a fost determinată potențiometric, în suspensie apoasă, folosind un raport sol/apă de 1:2,5; carbonații de calciu, prin metoda gazo-volumetrică cu calcimetrul Scheibler; conținutul de humus, prin metoda Walkley-Black; conținutul de fosfor accesibil în acetat-lactat de amoniu, după metoda Egner-Riehm-Domingo și dozare prin fotometrie în flacără; compoziția granulometrică, prin pipetare. Rezultatele analizelor fizico-chimice sunt prezentate în tabelul de mai jos (**Tab. 2**).

Sub aspect morfologic, în cazul profilului de sol de control (*Ps*) se constată o clară evidențiere a orizonturilor principale specifice unui sol de tip cernoziom cambic (Am, Bv, Cca) separate de orizonturi de tranziție (AB, BC) (Florea, Munteanu 2012). Chimismul solului se remarcă printr-o reacție slab acidă în orizonturile superioare (Am, AB), care trece în profunzime la valori slab alcaline datorită prezenței carbonaților. Acumularea carbonaților se realizează în orizonturile bazale (BCk, Cca), în cantități cuprinse între 10 și 14,5%. Materia organică humificată se acumulează prioritar în orizontul A molic superior (4%), cu o dinamică descrescătoare în profunzime, ajungând la 0,5% la adâncimea de 1 m. Fosforul mobil prezintă o dinamică descrescătoare pe profil, cu un maxim de 55 ppm în Am și un minim de 9 ppm în baza profilului. Analiza granulometrică indică valori sensibil crescute ale conținutului de argilă în orizontul Bv și în orizontul de tranziție subiacent BCk (44-43%). Evoluția pedogenetică a acestui sol s-a realizat într-o primă etapă prin spălarea carbonaților din partea superioară a profilului de sol și acumularea acestora în orizonturile inferioare, urmată de migrarea progresivă a mineralelor argiloase, cu formarea unui sol de tip cernoziom cambic. Materialul parental luto-argilos și

Denumire orizont	Adâncime (cm)	pH	$CaCO_3$ (%)	Humus (%)	Fosfor mobil (ppm)	Alcătuirea granulometrică (%)			Textura	Observații
						Nisip 2–0.02 mm	Praf 0.02–0.002 mm	Argilă <0.002 mm		
Tm – zona centrală a tumulului (reperul central)										
Amp+Cca	0-17	8,19	1,0	2,3	118	36,1	20,9	43,0	LA	Manta
Am+BCk	17-30	8,21	1,1	2,4	177	37,8	20,3	41,9	LA	
Am+BCk	30-41	8,16	0,5	2,4	129	40,4	20,3	39,3	LA	
Am+AB	41-55	8,17	0	2,8	178	39,5	20,3	40,2	LA	Manta (?!)
Am+Bv	55-65	8,24	0	2,6	130	38,5	21,0	40,5	LA	
Am+AB	65-80	8,34	0	2,7	184	40,9	19,3	39,8	LA	Manta (?!)
Am+Bv	80-94	8,45	0	2,6	147	40,0	19,3	40,7	LA	
Am+Bv	94-105	8,52	0	2,6	160	37,3	21,3	41,4	LA	
b_1Am	105-125	8,54	0	3,5	154	38,8	21,2	40,0	LA	Manta (?!)
Am+AB	125-138	8,41	0	3,0	154	38,8	20,7	40,5	LA	
b_2Am	138-154	8,31	0	3,7	172	40,7	20,1	39,2	LA	Sol antic
AB	154-170	8,28	0	2,1	109	35,2	20,3	44,5	LA	
Bv	170-200	8,44	0	1,7	61	38,9	19,7	41,4	LA	
Tc – mormânt cenotaf										
bAm	250	8,26	1,1	3,9	73	38,0	22,4	39,6	LA	Am antic
Ps – profil de sol (profil de control)										
Amp	0-30	6,95	0	4,0	55	36,5	24,4	39,1	LA	
Am	30-40	7,01	0	2,5	45	37,1	23,4	39,5	LA	
AB	40-52	7,15	0	1,7	23	38,3	21,5	40,2	LA	
Bv	52-70	7,88	0	0,9	21	28,4	27,6	44,0	LA	
BCk	70-95	8,12	10,3	0,5	14	28,1	28,9	43,0	LA	
Cca	95-120	8,25	14,5	-	9	36,5	21,6	41,9	LA	

*Am = orizont A molic; Amp = orizont A molic arat (prelucrat); Bv = orizont B cambic; BCk = orizont de tranziție carbonatic; Cca = orizont C carbonato-acumulativ; b = orizont de sol îngropat; LA= textură luto-argiloasă.

Tab. 2. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Caracteristicile fizico-chimice ale probelor de sol analizate în tumulul T1.
Table 2. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Physico-chemical characteristics of the soil samples analysed in the T1 barrow.

cu un conținut ridicat de carbonați, care alimentează permanent soluția solului cu elemente bazice, a avut un rol determinant în procesul de pedogeneză, respectiv în menținerea la stadiul de cernoziom al solurilor din acest areal.

Solul analizat în zona centrală a tumulului (*Tm*) a rezultat practic prin decopertarea și mobilizarea mecanică a solului din componența orizonturile cernoziomului cambic descris mai sus, dar în succesiune inversă, acestea putând fi corelate cu orizonturile de proveniență pe criterii morfologice, dar mai ales

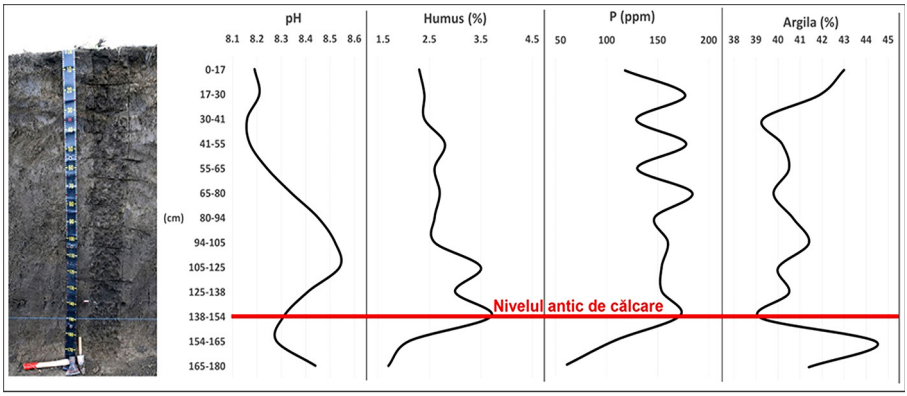

Fig. 24. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Variațiile principalilor parametri analizați în profilul din zona centrală a tumulului T1 (*Tm*) (prelucrare grafică R. G. Pîrnău).
Fig. 24. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. The variations of the main parameters analysed in the profile in the T1 central area barrow (Tm) (graphic processing R. G. Pîrnău).

fizico-chimice (**Tab. 2, Fig. 24**). Reacția solului este relativ omogenă pe profil, cu un minim în orizonturile superioare (pH 8,16-8,19), după care valorile cresc ușor, până la un pH de 8,5, reacția menținându-se în domeniul slab-moderat alcalin pe întreg profilul. Conținutul de materie organică (humus) este relativ mic în orizonturile superioare, cu valori cuprinse între 2 și 3% până la adâncimea de circa 1,0 m, dar care cresc pe profil până la valori de peste 3%, ajungând la valoarea de 3,5% la adâncimea de 1,4-1,5 m, care corespunde orizontului superior al solului antic (**Tab. 2, Fig. 24**).

Sub acest nivel, conținutul de humus scade progresiv în orizonturile mediane ale solului antic, înregistrând valori destul de ridicate, de 1,7-2% până la adâncimea de 1,8-2 m.

Un alt element analizat îl constituie fosforul mobil, care prezintă valori relativ mari, în general de peste 150 ppm și un caracter oscilant pe profil, caracteristici asociate în mod obișnuit cu activități de natură antropică. Valorile maxime ale fosforului se înregistrează la adâncimile caracterizate și de un conținut mare de humus, care marchează prezența unor posibile mantale. Conținutul de fosfor scade în orizonturile subiacente ale solului antic, la valori apropiate de cele înregistrate în profilul de control (**Tab. 2**).

Analizele fizico-mecanice indică o clară omogenitate texturală, toate probele analizate având o textură luto-argiloasă. Variația fracțiunii argiloase pe profil nu depășește 5-6%, având valori cuprinse între 39% și 44,5%, valori similare cu cele determinate în profilul de control (*Ps*).

Rezultatele analizelor fizico-chimice ale probei de sol prelevată din mormântul de tip cenotaf (*Tc*) sunt practic similare cu cele înregistrate în orizontul superior al solului antic, fapt care atestă că acesta din urmă constituie sursa solului humifer din umplutura gropii cenotaf (**Fig. 25/b**).

Pe ansamblu, variația pe profil a parametrilor analizați în zona centrală a tumulului este destul de pronunțată și diferită de cea înregistrată în solul antic subiacent, în care distribuția elementelor analizate este caracteristică solurilor evoluate în condiții naturale, cu valori ale conținutului de humus și ale fosforului care descresc în adâncime, față de cele ale conținutului de argilă, care prezintă o dinamică inversă, crescătoare, atingând un maxim în orizontul Bv, urmată de valori mai mici în baza profilului (**Fig. 24**).

Totodată, analizând conținutul de humus în cele trei puncte de observație (*Tm*, *Tc* și *Ps*), remarcăm valori aproape similare în orizontul superior al solului antic (3,5-3,7% în orizonturile b_1Am și b_2Am) și al cernoziomului din vecinătatea tumulului (4% humus), respectiv un conținut de 3,9% în materialul humifer din umplutura mormântului de tip cenotaf. Faptul că valorile conținutului de argilă, care prezintă o mare stabilitate în timp, sunt, de asemenea, similare la cele trei adâncimi menționate mai sus (39-40%), atestă că sub tumul se află practic același cernoziom ca și pe terenul alăturat.

Parametrii analizați pot fi utilizați și pentru interpretarea unor aspecte referitoare la etapele constructive ale tumulului. Astfel, valorile extrem de similare ale conținutului de humus, fosfor și argilă din baza calotei tumulului arată că peste solul antic a fost depus într-o primă etapă un material puternic humifer (b_1Am) provenit din propriul orizontul superior (b_2Am) mobilizat din proximitatea tumulului și care formează prima manta la adâncimea de 1,05 m în zona reperului central. Două etape ulterioare de amenajare a ansamblului funerar, care se pot corela, cel puțin parțial, cu mantalele identificate arheologic, sunt clar marcate, atât morfologic, cât și fizico-chimic, la adâncimile de 41 cm și 65 cm.

Din punct de vedere morfologic, în constituția acestor mantale pot fi identificate fragmente din orizonturile mediane ale cernoziomului din perimetrul de studiu, fapt confirmat și de valorile conținutului de humus și de argilă. Mantaua superioară a tumulului este caracterizată printr-un conținut mare de argilă (44%), care este identic cu cel determinat în orizonturile inferioare (Bv/BCk) ale profilului de control (*Ps*).

Deși nivelul altitudinal corespunde ariei de formare a cernoziomurilor tipice și cambice, prezența acestor soluri, atât la adâncimea corespunzătoare nivelului antic de călcare, cât și la nivelul interfluviului pe care este situat tumulul, denotă o remarcabilă stabilitate în timp a condițiilor geomorfologice, precum și prevalența condițiilor fito-climatice de silvostepă pe parcursul ultimelor milenii.

Fig. 25. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Caracteristici morfologice ale solurilor analizate: a. profil Tm – zona centrală a tumulului; b. cenotaf – material de umplutură humifer provenit din orizontul superior al solului antic; c. fragment din mantaua din sectorul nordic al tumulului formată din material carbonatic provenit din orizontul Cca al cernoziomului zonal (prelucrare grafică R. G. Pîrnău).

Fig. 25. Târgu Frumos-*Vest de oraș*. Morphological characteristics of the analysed soils: (a) profile *Tm* – the barrow central area; (b) cenotaph – humiferous filling material from the upper horizon of the ancient soil; (c) fragment of the mantle from the northern sector of the tumulus formed by carbonate material originating from the *Cca* horizon of the zonal chernozem (graphic processing R. G. Pîrnău).

Particularitățile fizico-chimice ale solului de la suprafața actuală a tumulului, respectiv slaba levigare în adâncime a carbonaților de calciu, compactarea, distrugerea structurii solului, reflectă manifestarea incipientă a unor procese pedogenetice, dar mai ales efectele unei îndelungate utilizări agricole și ale unor procese de degradare manifestate prin eroziune, slabe șiroiri, deflație etc. Totodată, textura luto-argiloasă și forma convexă a mantalei superioare au impus

un regim hidric specific, cu o netă predominare a circulației laterale a apei în sol, în defavoarea celei descendente, cu reflex în diminuarea considerabilă a manifestării proceselor pedogenetice la nivelul orizonturilor subiacente.

Pe de altă parte, conținutul ridicat de argilă a constituit un factor determinant în conservarea calotei tumulului, aspect ce se reflectă în dimensiunea destul de impozantă a acestuia, comparativ cu alți tumuli documentați în acest areal (Brașoveanu *et alii* 2023, p. 61-86) și care, din cauza constituției lutoase sau lutonisipoase, prezintă dimensiuni mult mai reduse sau sunt chiar aplatizați.

Utilizarea solului humifer din proximitatea tumulului în fazele constructive timpurii se reflectă în morfologia și compoziția fizico-chimică a mantalelor inițiale din partea centrală a tumulului, caracterizate prin conținuturi mari de materie organică și lipsa carbonaților de calciu (**Fig. 25/a**).

Decopertarea progresivă a solului până la îndepărtarea completă a orizonturilor superioare este evidențiată de compoziția mantalelor intermediare, dar mai ales de caracteristicile mantalelor care formează marginile nordice și sudice ale calotei tumulului pentru care a fost utilizat materialul argilos și foarte carbonatic provenit din orizontul bazal (carbonato-acumulativ) al solului de la nivelul interfluviului (**Fig. 25/c**).

În ceea ce privește o posibilă legătură de cauzalitate între caracteristicile solului și starea precară de conservare a unor schelete din mormintele identificate în masa tumulului, considerăm că acest aspect nu se justifică în cazul de față. Particularitățile solului analizat, cum ar fi reacția alcalină sau conținutul relativ ridicat de fosfor mobil, constituie mai degrabă un mediu favorabil conservării oaselor, astfel că factorii implicați în degradarea acestora sunt cel mai probabil de natură anatomică sau tafonomică.

6. Discuții

Sumarizând, se observă că tumulul T1 de la Târgu Frumos este o necropolă evoluată diacronic, care își are începuturile în faza clasică A a culturii Iamnaia (Morgunova, Khokhlova 2013, p. 1286-1296), funcționând, cu întreruperi, până în perioada romană sau a La Tène-ului III. Chiar dacă numărul datelor ^{14}C ale înmormântărilor din T1 de la Târgu Frumos nu acoperă, din motive obiective, toate complexele, există, pentru majoritatea, indicii clare ale încadrării cultural-cronologice: cultura Iamnaia, faza A (două complexe funerare – M8 și M6?); cultura Iamnaia, faza B (trei complexe funerare – M3, M10, M7); cultura Catacombnaia (M4 și cenotaful M9); probabil cultura Mnogovalicovaia (M1-2, M5?), fără a exclude o eventuală atribuire a unora dintre acestea din urmă culturii Costișa; un mormânt sarmatic din sec. II d. Hr. (M11); un complex funerar neatribuit (M12), la care se adaugă complexele militare din cel de-al Doilea Război Mondial.

Cele mai bine documentate sunt mormintele Iamnaia, pentru care au fost decelate două ritualuri funerare: cu defunctul așezat în decubit dorsal, mâinile pe lângă corp și picioarele flectate cu genunchii în sus, „căzuți" ușor sau mai evident spre dreapta, așa cum se observă în cazul M8, M3 și M7, de certă tradiție Iamnaia (Zirra 1960, p. 97-127; Yarovoy 1985; 1990; Comșa 1997, p. 15-36; Burtănescu 2002; Motzoi-Chicideanu 2011, p. 224-279; Heyd 2012, p. 535-555; Dergachev 2023); cu defunctul depus cu picioarele chircite, în decubit lateral dreapta: M6 și M10, care par a indica, chiar în lipsa inventarului neperisabil, fie o tradiție Horodiștea-Erbiceni I-II, Usatovo și Zhivotilovka (Popovici 2023), fie Cernavoda II (Motzoi-Chicideanu 2011, p. 190-213; Ivanova 2014, p. 5-20; Preda-Bălănică, Frînculeasa, Heyd 2020, p. 85-101; Frînculeasa 2020, p. 135-193). În ambele cazuri, celelalte elemente de ritual funerar par să se fi respectat: căptușirea și acoperirea camerei funerare cu dulapi sau trunchiuri despicate longitudinal, prezența așternutului funerar (rogojină, covor textil?), acoperirea totală sau parțială a oaselor cu ocru, mai ales pe cap, mâini, bazin și picioare, inclusiv depunerea unui „bulgăre" de ocru, posibila însoțire cu un ipotetic inventar din materiale perisabile și cu diferite substanțe etc., care reflectă un comportament mortuar relativ standardizat.

Analizând cronologic comparativ, mormântul M8, prima înmormântare din T1 de la Târgu Frumos (4467 ± 25 BP; 4445 ± 22 BP), se încadrează către sfârșitul celei de-a treia faze *Kurgan* (sec. 34-31 BC), considerată de tip Iamnaia A, posibil variantele Nistreană și Bugeac, faza timpurie (Dergacev 1994, p. 125; Chernyakov 2006, p. 20-37; Ivanova 2021, p. 43-113; 2023, p. 123-160; Dergachev 2023), cu analogii în descoperirile de la Sárrétudvari (faza 1), din Câmpia Tisei, Silvașu de Jos (faza 1) din SV Transilvaniei (Diaconescu 2020, p. 17-47), Ariceștii Rahtivani (faza 1), Ploiești-Triaj din Muntenia (Frînculeasa *et alii* 2014, p. 189-227; Frînculeasa, Preda, Heyd 2015, p. 45-113; Frînculeasa, Mirea, Trohani 2017, p. 75-116; Frînculeasa 2019, p. 129-168; 2021, p. 49-106), Trnava (fazele 1 și 2) din NV Bulgariei (Alexandrov 2010, p. 27-40; 2011, p. 307-320; Alexandrov, Kaiser 2016, p. 359-370), Prydnistryanske (faza 1) din zona Yampil, Ucraina (Goslar *et alii* 2015, p. 256-291), Cimișlia, faza 3 din T8 (M1) din sudul Republicii Moldova (Popovici, Ciobanu 2021, p. 53-54, 69, fig. 64/1) etc.

Această înmormântare (M8) este relativ contemporană cu complexul ritual cu depunere de bovină descoperit la Costești-*Cier*, care a fost datat la 4533 ± 26 BP (Laboratorul CEZA Mannheim), ceea ce arată că în zonă a existat o eventuală conviețuire între comunități umane cu origini și manifestări culturale diferite: Horodiștea-Erbiceni II, Cernavoda II, Amfore Sferice, Iamnaia (Boghian *et alii* 2023, p. 407-430).

Înmormântările din M3 (4195 ± 35 BP), M10 (4092 ± 25 BP) și M7 (4085 ± 35 BP) se înscriu în faza a V-a *Kurgan*, considerată Iamnaia clasică B (sec. 29-26 cal.

BC), fiind contemporane/cvasi-contemporane cu cele evoluate de la Sárrétudvari, Silvașu de Jos (Diaconescu 2020, p. 17-47), Smeeni, Târgșoru Vechi, Târgșoru Nou (Frînculeasa *et alii* 2017; Frînculeasa 2019), Trnava, Geshanovo (Kaiser, Winger 2015, p. 114-140), Prydnistryanske, Kirovograd, Tarasova Mogila (Diaconescu 2020, p. 26, cu literatura aferentă).

Descoperirile Iamnaia din T1 de la Târgu Frumos își găsesc analogii în descoperirile realizate anterior la Erbiceni-*Dealul Mănăstirii* și Valea Lupului-*Fabrica Chimică*, Corlăteni, Glăvăneștii Vechi, Holboca, Larga Jijia etc., suprapunând, în unele cazuri, situri cu niveluri de locuire Cucuteni B și/sau Horodiștea-Erbiceni (Zirra 1960, p. 97-127; Dinu 1974, p. 261-275) sau în cele mai recente, de la Crucea, Lungani și Zmeu, com. Lungani, jud. Iași (Tencariu *et alii* 2022, p. 802-813; 2023, p. 722-730; 2024, p. 773-781; Enea *et alii* 2021, p. 579-607; 2022, p. 103-130), alcătuind o serie coerentă de date arheologico-istorice.

În ceea ce privește complexele funerare Catacombnaia, acestea, potrivit modului de realizare a M4, cu cameră/„puț" de acces cvasi-trapezoidal, depunerea defunctului în „poziția alergătorului", și inventarul reprezentat de amfora cu gura largă și decorul cu motive semicirculare („lunițe"), probabil și cenotaful M9, pot fi legate, credem, de faza mijlocie a acestei culturi, cca. 2800-2500 BC (Dergachev 1986, p. 88-110, fig. 22; Motzoi-Chicideanu 2011, p. 279-284; Otroshchenko, 2013, p. 21-38). De altfel, forma construcției mormântului M4 își găsește numeroase analogii în complexele timpurii de tip Donețk ale culturii Catacombnaia, răspândite în bazinul sudic al râului Don, în regiunile Donețk și Lugansk din Ucraina, precum și în regiunea Rostov din Federația Rusă (Bratchenko 2001, p. 7). Totodată, comparativ cu vestigiile târzii de tip Ingul ale culturii Catacombnaia, răspândite în nord-vestul Mării Negre, unde este specifică poziția întinsă pe spate a defuncților, picioarele scheletului din mormântul M4 sunt îndoite din genunchi, o poziție caracteristică nu doar variantei Donețk, ci și mormintelor culturii Iamnaia. În ceea ce privește recipientul ceramic depus lângă craniu, nu cunoaștem analogii în cadrul culturii Catacombnaia din regiunile învecinate. Forma vasului și modul de dispunere a decorului sunt întâlnite atât în bazinul Bugului de Sud și Ingulului, în mormintele Iamnaia (Shaposhnikova, Fomenko, Dovzenko 1986, p. 38-44), cât și în varianta Donețk a culturii Catacombnaia, pe Don (Bratchenko 2001, 22-23).

Așa cum menționam și anterior, M5 (3452 ± 25 BP) și M1-2, deși fără inventar, cu excepția vârfului de săgeată din M1, după modurile de realizare, în ansamblu, ar putea fi atribuite comunităților culturii Mnogovalicovaia, numită și Babino-Delacău (Bratchenko 1977, p. 21-42; Berezanskaya 1986, p. 5-34; Dergachev 1986, p. 121-145; Sava 1991, p. 15-37; 1992; 1994, p. 141-143; Pâslaru 2006; Motzoi-Chicideanu 2011, p. 547-560), care au fost prezente atât în Câmpia Moldovei (Dascălu 2007, p. 30-40), cât și în Podișul Sucevei (Boghian *et alii* 2016, p. 114-

140; 2017, p. 719-745), alături de comunitățile autohtone, neexcluzând o atribuire purtătorilor culturii Costișa (Komariv-Bilyi Potik), urme de locuire ale acestora din urmă fiind descoperite în apropiere, la Târgu Frumos-*Vest de oraș (locuința Lupu*) (Boghian, Enea 2018, p. 133, 595, pct. 142) și Cucuteni/Băiceni-*Cetățuie* (Schmidt 1932, pl. 22/3; Vulpe 1970, p. 46, nr. 179; Alaiba 2004, p. 302).

În ceea ce privește mormântul sarmatic (M11) din T1 de la Târgu Frumos, acesta se adaugă altora din bazinul Bahluiului (Valea Lupului-*Movilă*, Lețcani-*Movilă*, Podu-Iloaiei-*Vatra Târgului*, Iași-*Tătărași*; Iași-*Palatul Culturii* (Dinu 1955, p. 79-80; 1957, p. 174; Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia 1970, p. 207, Pl. CLXXXIII. 3-4; Chirica, Tanasachi 1985, p. 309-310; Sanie 1995, p. 57-72; Cheptea, Grumeza, Mocanu-Irimiță 2023, p. 135-154), precum și celor din întregul spațiu est-carpatic (Oța 2022, p. 111-126), vorbind de prezența nemijlocită, în zonă, a comunităților sarmatice alături de cele carpice (Ioniță 1982).

7. Considerații finale

Tumulul T1 de la Târgu Frumos-*Vest de oraș* reprezintă o necropolă în sine, care a făcut parte dintr-un ansamblu de movile, funcționând atât sincron/cvasi-sincron, pentru comunitățile culturii Iamnaia, cât și diacronic, pentru cele următoare, ceea ce arată o anumită continuitate a tradițiilor funerare, dar și o evidentă perpetuare a sacralității acestor tipuri de monumente și spații funerare, care a fost respectată de-a lungul secolelor și mileniilor.

Pe de altă parte, înmormântările din acest monument completează tabloul istoric al locuirii umane în zonă între eneoliticul final și bronzul târziu, prin comunitățile Iamnaia, Catacombnaia, Mnogovalicovaia, probabil și Costișa, care prezintă multe asemănări cu descoperirile contemporane/cvasi-contemporane din celelalte părți ale spațiului dintre Carpați și Prut, din Republica Moldova, Muntenia, Dobrogea, NV și N Bulgariei și Ucraina etc.

Evident, cercetările trebuie continuate, prin investigarea altor monumente tumulare din microzona Târgului Frumos, dar și din altele, pentru formarea unei imagini mai clare și coerente despre realitățile arheologico-istorice ale epocii bronzului și nu numai.

Mulțumiri. Colectivul mulțumește și aici colegilor care au participat în diverse etape și momente și cu contribuții importante la cercetarea tumulului T1 de la Târgu Frumos: Angela Simalcsik, Felix-Adrian Tencariu și Sergiu-Marian Țifui.

Bibliografie

*** **Harta topografică 1:5000, fila Târgu Frumos, L-35-30-B-d-4-II:** Institutul de Geodezie, Fotogrametrie, Cartografie și Organizarea Teritoriului, Republica Socialistă România, Județul Iași, Harta topografică 1:5000, Ediția 1983, fila Târgu Frumos, L-35-30-B-d-4-II.

*** **Harta topografică a României, Direcția Topografică Militară, Scara 1.25000, Ediția 1984/1985, filele L35031Ac, L35031Ad, L35031Ca și L35031Cb:** Republica Socialistă România, Ministerul Apărării Naționale, Direcția Topografică Militară, Harta topografică, Scara 1.25000, Ediția 1984-1985, filele L35031Ac, L35031Ad, L35031Ca și L35031Cb.

Alaiba 2004: R. Alaiba, *Perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și epoca bronzului timpuriu și mijlociu*, in: M. Petrescu-Dîmbovița, M. C. Văleanu, *Cucuteni-Cetățuie. Săpăturile din anii 1961-1966. Monografie arheologică*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis XIV, Piatra Neamț, 2004, p. 287-302.

Alexandrov 2010: S. Alexandrov, *Furth – Second millennium BC barrow graves in North Bulgaria*, in: B. Atanasov (Ed.), *Rekatai vremeto*, 2010, Tutrakan, p. 27-40.

Alexandrov 2011: S. Alexandrov, *Prehistoric Barrow Graves between the Danube and the Balkan Range. Stratigraphy and Relative Chronology*, in: S. Müller-Celka, E. Borgna (Eds.), *Ancestral Landscapes: Burial mounds in the Copper and Bronze Ages (Central and Eastern Europe - Balkans - Adriatic - Aegean, 4th - 2nd millennium BC)*, Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée 58, 2011, p. 307-320.

Alexandrov, Kaiser 2016: S. Alexandrov, E. Kaiser, *The Early Barrow Graves in West Pontic Area. Cultures? Migrations? Interactions?*, in: V. Nikolov, W. Schier (Eds.), *Der Schwarzmeerraum vom Neolithikum bis in die Früheisenzeit (6000–600 v. Chr.). Kulturelle interferenzen in der zirkumpontischen Zone und Kontakte mit ihren Nachbargebieten*, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Band 30, Rahden/Westf., Marie Leidorf, 2016, p. 359-370.

Alexandrovskiy 2000: A. L. Alexandrovskiy, *Holocene development of soils in response to environmental changes: the Novosvobodnaya archaeological site, North Caucasus*. Catena 41, 1-3, 2000, p. 237-248. https://doi.org/10.1016/S0341-8162(00)00105-3.

Alexandrovskiy, Sedov, Shishkov 2014: A. L. Alexandrovskiy, S. N. Sedov, V. A. Shishkov, *The development of deep soil processes in ancient kurgans of the North Caucasus*, Catena 112, 2014, p. 65-71. https://doi.org/10.1016/j.catena.2013.03.014.

Băcăuanu 1968: V. Băcăuanu, *Câmpia Moldovei*, București, 1968.

Bârcă 2006: V. Bârcă, *Istorie și civilizație. Sarmații în spațiul est-carpatic (sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.)*, Cluj-Napoca, 2006.

Bârcă, Symonenko 2009: V. Bârcă, O. Symonenko, *Călăreții stepelor. Sarmații în spațiul nord-pontic*, Cluj-Napoca, 2009.

Berezanskaya 1986: S. S. Berezanskaya, *Kultura mnogovalikovoy keramiki*, in: S. S. Berezanskaya, V. V. Otroshchenko, N. N. Cherednichenko, N. I. Sharafudninova (Eds.), *Kultury epokhi bronzy na territorii Ukrainy*, Kiev, 1986, p. 5-34.

Bichir 1972: Gh. Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, Pontica 5, 1972, p. 137-176.

Boboc, Donisă 2023: N. Boboc, I. Donisă, *Geomorfologia văilor râurilor din Podișul Moldovenesc*, Chișinău, 2023.

Boghian *et alii* 2016: D. Boghian, S.-C. Enea, A. Simalcsik, V.-M. Groza, S. Ignătescu, *Descoperirile funerare de la Costâna-Imaș (Com. Todirești, jud. Suceava, România). Probleme privind încadrarea cultural-cronologică și ritul funerar*, in: L. Sîrbu, N. Telnov, L. Ciobanu, G. Sîrbu, M. Kașuba (Eds.), *Culturi, procese și contexte în arheologie. Volum omagial Oleg Levițki la 60 de ani*, Chișinău, 2016, p. 114-140.

Boghian *et alii* 2017: D. Boghian, V. Budui, S.-C. Enea, S. Ignătescu, *Spațiul celor vii și al celor morți. Landscape Archaeology în zona necropolei tumulare de la Costâna (com. Todirești, jud. Suceava)*, in: D. Micle; S. Forțiu, A. Stavilă, C. Oprean, A. Cîntar, S. Regep (Eds.), *Arheovest V2 – In Honorem Doina Benea. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie*, vol. II, Szeged, 2017, p. 719-745.

Boghian *et alii* 2020: D. Boghian, S.-C. Enea, I. Ciobanu, S. Popovici, A. Simalcsik, R.-G. Pîrnău, *Târgu Frumos, jud. Iași, Punct: Vest de oraș*, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2019, 2020, p. 545–553.

Boghian *et alii* 2021a: D. Boghian, S.-C. Enea, I. Ciobanu, S. Popovici, A. Simalcsik, R.-G. Pîrnău, A. Asăndulesei, S.-M. Țifui, *Târgu Frumos, jud. Iași, Punct: Vest de oraș*, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2020, 2021, p. 626-633.

Boghian *et alii* 2021b: D. Boghian, S.-C. Enea, F.-A. Tencariu, A. Asăndulesei, S.-M. Țifui, *Încadrarea cronologică a înmormântărilor Yamnaya din tumulul T1 de la Târgu Frumos - „Vest de Oraș" din perspectiva datărilor C14*, Simpozionul Național Petrodava, ediția a II-a, Program și Rezumate, Piatra-Neamț, 2021, p. 97-98.

Boghian *et alii* 2023: D. Boghian, S.-C. Enea, F.-A. Tencariu, A. Asăndulesei, R.-A. Brunchi, C. Brașoveanu, E.-I. Crețu, A. Drob, L. Bejenaru, C.-C. Lazanu, *Un posibil complex ritual cu ofrandă animalieră descoperit la Costești-Cier/Lângă școală (jud. Iași)*, in: V. Cotiugă, F.-A. Tencariu, A. Asăndulesei (Eds.), *Fontes Perennitatis. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu octogesimum annum peragentis*, Târgoviște, 2023, p. 407-430.

Boghian, Enea 2018: D. Boghian, S.-C. Enea, *Habitatul uman din zona Târgului Frumos în Epoca Bronzului*, in: D. Boghian, S.-C. Enea, M. Chelcu, I. Minea, *Monografia orașului Târgu Frumos*, Iași, 2018, p. 137-144.

Boghian, Enea, Asăndulesei 2019: D. Boghian, S.-C. Enea, A. Asăndulesei, *139. Târgu Frumos, jud. Iași. Punct: Vest de oraș*, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2018, 2019, p. 332-333.

Brașoveanu *et alii* 2023: C. Brașoveanu, A. Asăndulesei, R.-G .Pîrnău, R.-A. Brunchi, *From One to Many: LiDAR-based Targeted Detection and Spatial Distribution of the Burial Mounds from Bahluieț River Catchment (NE Romania)*, in: V. Diaconu, A. Gafincu (Eds.), *The Bronze Age in Eastern Europe: multidisciplinary approaches*, Brăila, Piatra-Neamț, 2023, p. 61-86.

Bratchenko 1977: S. N. Bratchenko, *K voprosu o slozhenii babinskoy kultury (mnogovalikovoy keramiki)*, in: D. Ya. Telegin, V. A. Kruts, S. N. Bratchenko, S. V. Smirnov, V. N Korpusova, *Vilnyanskie kurgany v Dneprov. Nadporozhe*, Kiev, 1977, p. 21-42.

Bratchenko 2001: S. N. Bratchenko, *Donetska katakombna kultura rann´oho etapu:* Chastyna I, Luhansk, Shlyakh, 2001.

Bronk Ramsey 2009: C. Bronk Ramsey, *Bayesian analysis of radiocarbon dates*, Radiocarbon 51, 1, 2009, p. 337-360.

Bronk Ramsey 2021: C. Bronk Ramsey, OxCal v. 4.4 https://c14. arch. ox. ac. uk/oxcal. *OxCal. html* [software].

Burtănescu 2002: F. Burtănescu, *Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut. Cu unele contribuții la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova*, București, 2002.

Chelcu 2018: M. Chelcu, *De la prima atestare documentară până în secolului al XIX-lea*, in: D. Boghian, S.-C. Enea, M. Chelcu, I. Minea, *Monografia orașului Târgu Frumos*, Iași, 2018, p. 185-284.

Cheptea, Grumeza, Mocanu-Irimiță 2023: S. Cheptea, L. Grumeza, A. Cosmin Mocanu-Irimiță, *Descoperiri funerare sarmatice de la Iași-Palatul Culturii*, Arheologia Moldovei XLVI, 2023, p. 135-154.

Chernyakov 2006: I. T. Chernyakov, *Budzhakskaya («yamnaya kultura») Severo-Zapadnogo Prichernomorya i kurgannye «pogrebeniya s okhroy» Podunavya v epokhu ranney bronzy*, Carpatika – Karpatika 34: *Davnya ta serednovichna istoriya Karpato-Dunayskogo arealu*, Uzhgorod, 2006, p. 20-37.

Chirica, Tanasachi 1985: V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul Arheologic al Județului Iași,* vol. II, Iași, 1985.

Comșa 1997: E. Comșa, *Les tombes tumulaires à ocre sur le territoire de la Roumanie*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations*, Vol. I, in: P. Roman, S. Diamandi, M. Alexianu, E. Christmann, A. Poruciuc, V. Sîrbu (Eds.), *Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology, Constanța-Mangalia-Tulcea, 20-26 May 1996*, București, 1997, p. 15-36.

Dascălu 2007: L. Dascălu, *Bronzul mijlociu și târziu în Câmpia Moldovei*, Iași, 2007.

Dergacev 1994: V. Dergacev, *Epoca bronzului. Perioada timpurie*, Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, p. 121-140.

Dergachev 1986: V. Dergachev, *Moldaviya i sosednie territorii v epokhu bronzy (Analiz i kharakteristika kulturnykh grupp)*, Kishinev, 1986.

Dergachev 2023: V. Dergachev, *Yamnaya kultura Karpato-Podunavya. Tom 1. Katalog pamyatnikov*, Kishinev, 2023.

Diaconescu 2020: D. Diaconescu, *Step by Steppe: Yamnaya culture in Transylvania*, Praehistorische Zeitschrift 95, 1, 2020, p. 17-47.

Dinu 1955: M. Dinu, *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului – Iași*, Analele Științifice ale Universității Iași, Secțiunea III, tom I, 1-2, 1955, p. 65-86.

Dinu 1957: M. Dinu, *Șantierul arheologic Valea Lupului*, Materiale și Cercetări Arheologice III, 1957, p. 161-178.

Dinu 1959 – M. Dinu, *Șantierul arheologic de la Valea Lupului***,** Materiale și Cercetări Arheologice VI, 1959, p. 203-211.

Dinu 1974: M. Dinu, *Le problème des tombes à ocre dans les régions orientales de la Roumanie*, Preistoria Alpina 10, 1974, p. 261-275.

Enea *et alii* 2021: S.-C. Enea, D. Boghian, S. Popovici, F.-A. Tencariu, A. Asăndulesei, C. Brașoveanu, I. Ciobanu, A. Simalcsik, *Considerații preliminare referitoare la cercetarea tumulului T1/2021 de la Crucea (Com. Lungani, jud. Iași, România)*, Arheovest IX2: In Honorem Valeriu Sîrbu, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Cluj-Napoca, 2021, p. 579-607.

Enea *et alii* 2022: S.-C. Enea, D. Boghian, F.-A. Tencariu, S. Popovici, A. Asăndulesei, C. Brașoveanu, R.-A. Brunchi, I. Ciobanu, S. Agulnikov, A. Simalcsik, S. S. Bobe, *Considerații preliminare privitoare la rezultatele cercetărilor arheologice din tumulul nr. 1 de la Lungani-După Vie (Com. Lungani, Jud. Iași, România)*, Arheovest X/1. In memoriam Felix Milleker (1858-1942): Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Brăila-Timișoara, 2022, p. 103-130.

Enea, Boghian 2022: S.-C. Enea, D. Boghian, *Landmarks, Landscape Archaeology and Tumuli in the Târgu Frumos Area*, in: G. Bodi, A. Asăndulesei, C. Dinu Vasiliu, M. Mîndrescu, L. Mihailescu-Bîrliba, I. Vasiliniuc (Eds.), *7th Edition of Landscape Archaeology Conference Iași-Suceava, Romania*, 10-15 September, Book of Abstracts. Online Section, Iași, 2022, p. 134.

Florea, Munteanu 2012: N. Florea, I. Munteanu, *Sistemul român de taxonomie a solurilor (SRTS)*, Craiova, 2012.

Frînculeasa 2019: A. Frînculeasa, *The Children of the Steppe: descendance as a key to Yamnaya success*, Studii de Preistorie 16, 2019, p. 129-168.

Frînculeasa 2020: A. Frînculeasa, *Cultura Cernavodă II la Dunărea Inferioară. Relevanța cronologiei și a înmormântărilor tumulare*, Studii de Preistorie 17, 2020, p. 135-193.

Frînculeasa 2021: A. Frînculeasa, *The Yamnaya mounds and the local cultural traditions of the first half of the 3rd millennium in Muntenia. The archaeological excavations of Moara Vlăsiei (Ilfov County)*, Ziridava. Studia Archaeologica 35, 2021, p. 49-106.

Frînculeasa *et alii* 2014: A. Frînculeasa, B. Preda, T. Nica, A.-D. Soficaru, *Un nou tumul preistoric cercetat la Ariceștii-Rahtivani (jud. Prahova)*, Studii de Preistorie 11, 2014, p. 189-227.

Frînculeasa *et alii* 2017: A. Frînculeasa, A. Simalcsik, B. Preda, D. Garvăn, *Smeeni-Movila Mare: monografia unui sit regăsit*, Târgoviște, 2017.

Frînculeasa, Mirea, Trohani 2017: A. Frînculeasa, P. Mirea, G. Trohani, *Local cultural settings and transregional phenomena: on the impact of a funerary ritual on the Lower Danube in the 4th millennium BC*, Buletinul Muzeului Județean Teleorman. Seria Arheologie 9, 2017, p. 75-116.

Frînculeasa, Preda, Heyd 2015: A. Frînculeasa, B. Preda, V. Heyd, *Pit-Graves, Yamnaya and Kurgans along the Lower Danube: Disentangling 4th and 3rd Millennium BC Burial Customs, Equipment and Chronology*, Praehistorische Zeitschrift 90, 2015, p. 45-113.

Goslar *et alii* 2015: T. Goslar, V. Klochko, A. Kośko, P. Włodarczak, D. Żurkiewicz, *Chronometry of late Eneolithic and Early bronze cultures in the middle Dniester area: investigations of the Yampil barrow complex,* Baltic-Pontic Studies 20, 2015, p. 256-291.

Heyd 2012: V. Heyd, *Yamnaya Groups and Tumuli west of the Black Sea*, in: S. Müller-Celka, E. Borgna (Eds.), *Ancestral Landscape. Burial mounds in the Copper and Bronze Ages (Central and Eastern Europe – Balkans – Adriatic – Aegean, 4th-2nd millennium B.C.)*, Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée 58, 2011, p. 535-555.

Ioniță 1982: I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982.

Ivanova 2014: S. V. Ivanova, *Balkano-Karpatskiy variant yamnoy kulturno-istoricheskoy oblasti*, Rossiyskaya arkheologiya 2, 2014, p. 5-20.

Ivanova 2021: S. V. Ivanova, *Istoriya naseleniya Severo-Zapadnogo Prichernomorya v kontse IV-III tys. do n.e.*, Zhitomir, 2021.

Ivanova 2023: S. V. Ivanova, *Budzhakskaya kultura kak arkheologicheskiy fenomen*, Tyragetia S. N. XVII [XXXII], 1, 2023, p. 123-160.

Kabala *et alii* 2019: C. Kabala, A. Przybyl, M. Krupski, B. Łabaz, J. Waroszewski, *Origin, age and transformation of Chernozems in northern Central Europe-New data from Neolithic earthen barrows in SW Poland*, Catena 180, 2019, p. 83-102.

Kaiser, Winger 2015: E. Kaiser, K. Winger, *Pit graves in Bulgaria and the Yamnaya Culture*, Praehistorische Zeitschrift 90, 1-2, 2015, p. 114-140.

Minea 2018: I. Minea, *Așezarea geografică a orașului Târgu Frumos*, in: D. Boghian, S.-C. Enea, M. Chelcu, I. Minea, *Monografia orașului Târgu Frumos*, Bibliotheca Archaeogica Moldaviae XXVI, Iași, 2018, p. 14-62.

Morgunova, Khokhlova 2013: N. L. Morgunova, O. S. Khokhlova, *Chronologicy and periodization of the Pit-Grave culture in the region between the Volga and Ural rivers based on radiocarbon dating and paleopedological research,* Proceedings of the 21st International Radiocarbon Conference, Radiocarbon 55, 2-3, 2013, p. 1286-1296.

Motzoi-Chicideanu 2011: I. Motzoi-Chicideanu, *Obiceiuri funerare în Epoca Bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, 2 vol., București, 2011.

Otroshchenko 2013: V. V. Otroshchenko, *The Catacomb cultures phenomenon*, Baltic-Pontic Studies, 18, 2013, p. 21-38.

Oța 2022: L. Oța, *Câteva observații despre mormintele sarmatice dintre Prut și Carpați*, in: S. M. Colesniuc, G. M. Talmațchi, L. D. Dumitrașcu, C. Paraschiv-Talmațchi (Eds.), *Porți deschise către civilizații. Tomis-Constanța MMXXII. Centenarul Încoronării*, Cluj-Napoca, 2022, p. 111-126.

Pâslaru 2006: I. Pâslaru, *Cultura Delacău-Babino*, Mangalia, 2006.

Popovici 2023: S. Popovici, *Cultura Usatovo. Arheologia funerară a unei societăți din epoca bronzului*, Târgoviște, 2023.

Popovici, Ciobanu 2021: S. Popovici, I. Ciobanu, *Cercetări arheologice la Cimișlia (1969, 2015, 2019)*, Chișinău, 2021.

Preda-Bălănică, Frînculeasa, Heyd 2020: B. Preda-Bălănică, A. Frînculeasa, V. Heyd, *The Yamnaya Impact North of the Lower Danube: A Tale of Newcomers and Locals*, Bulletin de la Société préhistorique française 117/1, 2020, p. 85-101.

Reimer *et alii* 2020: P. J. Reimer, W. E. Austin, E. Bard, A Bayliss, P. G. Blackwell, C. B. Ramsey, M. Butzin, H. Cheng, R. L. Edwards, M. Friedrich… S. Talamo, *The IntCal20 Northern Hemisphere radiocarbon age calibration curve (0–55 cal kBP)*, Radiocarbon 62, 4, 2020, p. 725-757. https://doi.org/10.1017/RDC.2020.41.

Sanie 1995: S. Sanie, *Însemnări arheologice*, în *Ioan Neculce*, Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei 1, 1995, p. 57-62.

Sava 1991: E. Sava, *Relații între cultura „Mnogovalikovaja" dintre Nistru și Prut și cultura Monteoru*, Thraco-Dacica XII, 1-2, 1991, p. 15-37.

Sava 1992: E. N. Sava, *Kultura mnogovalikovoy keramiki Dnestrovsko-Prutskogo mezhdurechya (po materialam pogrebalnogo obryada)*, Kishinev, 1992.

Sava 1994: E. Sava, *Epoca bronzului-Perioada mijlocie și târzie (Sec. XVII - XII î.e.n.)*, Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, p. 41-158.

Schmidt 1932: H. Schmid, *Cucuteni in der Oberen Moldau*, Berlin-Leipzig, 1932.

Shaposhnikova, Fomenko, Dovzenko 1986: O. G. Shaposhnikova, V. N. Fomenko, N. D. Dovzenko, *Yamnaya kul'turno-istoricheskaya oblast': (Yuzhnobugskii variant)*, Naukova Dumka, Kiev, 1986.

Simache, Teodorescu, 1962: N. I. Simache, V. Teodorescu, *Săpăturile arheologice de salvare de la Smeieni (r. Buzău, reg. Ploiești)*, Materiale și Cercetări Arheologice VIII, 1962, p. 273-282.

Tencariu *et alii* 2022: F.-A. Tencariu, A. Asăndulesei, C. Brașoveanu, S.-C. Enea, D. Boghian, S. Popovici, I. Ciobanu, S. Heghea, A. Simalczik, S. Agulnikov, *Crucea, com. Lungani, jud. Iași. Punct: Lutărie / Est de sat*, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2021, 2022, p. 802-813.

Tencariu *et alii* 2023: F.-A. Tencariu, S.-C. Enea, A. Asăndulesei, C. Brașoveanu, R.-A. Brunchi, S. Popovici, S. Agulnikov, I. Ciobanu, D. Boghian, A. Simalcsik, *Lungani, com. Lungani, jud. Iași, Punct: După Vie,* Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2022, 2023, p. 722-730.

Tencariu *et alii* 2024: F.-A. Tencariu, S.-C. Enea, A. Asăndulesei, C. Brașoveanu, R.-A. Brunchi, S. Popovici, I. Ciobanu, D. Boghian, A. Simalcsik, *164. Zmeu, com. Lungani, jud. Iași Punct: Dealul Sidor / Lanul Mare*, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2023, 2024, p. 773-781.

Tufescu 1941: V. Tufescu, *O regiune de vie circulație „Poarta Târgului-Frumos"*, Buletinul Societății Regale Române de Geografie LIX, 1940, 1941, p. 329-415.

Vulpe 1970: A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, *I*, *Prähistorische Bronzefunde*, *2,* München, 1970.

Yarovoy 1985: E. V. Yarovoy, *Drevneyshie skotovodcheskie plemena Yugo-Zapada SSSR (klassifikatsiya pogrebalnogo obryada)*, Kishinev, 1985.

Yarovoy 1990: E. V. Yarovoy, *Kurgany eneolita – epokhi bronzy Nizhnego Podnestrovya*, Kishinev, 1990.

Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia 1970: N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la Paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.

Zirra 1960: V. Zirra, *Kultura pogrebeniy s okhroy v Zakarpatskikh oblastyakh RNR*, Materialy i issledovaniya po arkheologii Yugo-Zapada SSSR i PHP, 1960, p. 97-127.

Tumulul T1 de la Târgu Frumos-*Vest de oraș* (județul Iași, România). Date antropologice

Angela Simalcsik[1,2,3,4*], Robert Daniel Simalcsik[1,2,4],
Serina Daniela Bobe[5], Maricela-Rebeca Cefalan[5],
Alina-Georgiana Patriche[5]

Rezumat. Movila funerară T1 de la Târgu Frumos-*Vest de oraș*, cercetată interdisciplinar în anii 2019-2020, a oferit 12 complexe funerare, dintre care doar 10 conțineau oseminte umane. Nouă schelete provin din morminte atribuite epocii bronzului și unul din perioada romană. Orizontul Iamnaia este reprezentat prin cinci indivizi adulți robuști, patru de sex antropologic masculin și unul nedeterminabil. Profilul paleopatologic al acestei mini-serii scheletice nu este prea divers, situație determinată parțial de starea precară de conservare a scheletelor. Un singur mormânt aparține comunităților Catacombnaia, în care a fost înhumat un bărbat tânăr. Seria din perioada mijlocie a epocii bronzului este reprezentată prin trei schelete – doi adulți de sex masculin și un sub-adult, un individ cu vârsta biologică în momentul decesului de circa 9 ani. Într-un mormânt din perioada mijlocie a epocii bronzului s-au descoperit resturi de ofrandă provenite de la un exemplar adult de *Ovis/Capra*. Nivelului cultural-cronologic sarmatic i-a fost atribuit un singur mormânt, în care a fost înhumat un bărbat tânăr, pe osatura căruia au fost identificați numeroși indicatori ai activităților fizice cotidiene.
Cuvinte cheie: tumul; epoca bronzului; epoca romană; date antropologice.

Barrow T1 from Târgu Frumos-*Vest de oraș* (Iași County, Romania). Anthropological data. Barrow T1 at Târgu Frumos-*Vest de oraș*, subjected to interdisciplinary research in 2019-2020, yielded 12 burials. Of these, only ten contained human skeletal remains. Nine skeletons originated from Bronze Age graves, and one was attributed to the Roman Era. The Yamnaya horizon is represented by five adult males that exhibit robust skeletal characteristics, and one individual of indeterminate sex. The palaeopathological profile of this skeletal assemblage is limited in diversity and is partially determined by the poor preservation state of the bones. A single burial belonged to the Katakombnaya community, in which a young male individual

[1] Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi", Republica Moldova.
[2] Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov", Academia Română, Filiala Iași, Iași, România.
[3] Centrul de Arheologie „Ion Niculiță", Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova.
[4] Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale din Chișinău, Republica Moldova.
[5] Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, Iași, România.
* Autor corespondent: angellisimal@gmail.com.

CC BY NC SA

was interred. The assemblage from the Middle Bronze Age comprises three skeletons: two male adults and one sub-adult, the latter from an individual with a biological age at death of approximately nine years. In a grave dating to the Middle Bronze Age, the remains of funerary offerings from an adult specimen of *Ovis/Capra* were discovered. A single grave was attributed to the Sarmatian cultural-chronological horizon, wherein a young male individual was interred, and numerous skeletal markers of daily physical activity were identified.
Keywords: barrow; Bronze Age; Roman Era; anthropological data.

.....

Movila funerară T1 de la Târgu Frumos, din punctul *Vest de oraș*, din județul Iași, a fost cercetată în două campanii de săpături, în anii 2019 și 2020, de o echipă interdisciplinară, formată din arheologi, antropologi, pedologi și geofizicieni, sub coordonarea arheologilor Dumitru Boghian și Sergiu-Constantin Enea. Au fost descoperite 12 complexe funerare, dintre care un cenotaf (M9) și un mormânt distrus (M12), dar și alte tipuri de complexe din epoci diferite[6].

Din punct de vedere antropologic, această descoperire oferă date noi și interesante despre oamenii care s-au perindat începând cu epoca bronzului prin regiunea deluroasă a Câmpiei Moldovei. Aceste date sunt utile pentru a reconstitui *postmortem* obiceiurile cotidiene, starea de sănătate a membrilor acestor comunități, fenotipul individual și ritualul funerar.

Din cele 12 complexe presupuse funerare documentate în tumulul T1 de la Târgu Frumos-*Vest de oraș*, doar 10 conțineau oseminte umane, astfel încât materialul analizat pentru acest studiu constă în 10 schelete umane. Nouă schelete provin din morminte atribuite epocii bronzului (perioada timpurie și perioada mijlocie) și unul este din perioada romană.

Material și metode de studiu

Resturile osteologice ale celor 10 schelete umane analizate (nouă provenite de la adulți și unul de la un sub-adult) prezintă grade diferite de conservare și reprezentare. Analiza s-a realizat în următoarele etape: identificarea elementelor scheletice și stabilirea lateralității oaselor pare (White, Black, Folkens 2012); estimarea vârstei biologice în momentul decesului și determinarea sexului antropologic (Ubelaker 1979, p. 72-80, 82-93, 93-114; Buikstra, Ubelaker 1994, p. 15-46; Brůžek 2002; Walrath, Turner, Brůžek 2004, p. 132-137; Schmitt 2005; Latham, Finnegan 2010); prelevarea datelor morfometrice și calcularea staturii scheletice (Trotter 1970);

[6] Pentru mai multe detalii despre complexele arheologice descoperite în tumulul de la Târgu Frumos-*Vest de oraș*, a se consulta articolul anterior din acest număr al revistei, semnat de Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Andrei Asăndulesei, Radu-Gabriel Pîrnău, Sergiu Popovici și Ion Ciobanu, intitulat *Rezultatele investigațiilor interdisciplinare efectuate în tumulul T1 de la Târgu Frumos-Vest de oraș (județul Iași, România).* Recomandăm parcurgerea ambelor studii, în ordinea stabilită în cuprinsul revistei.

identificarea anomaliilor, trăsăturilor epigenetice, patologiilor scheletice (dentare și osoase) și traumatismelor (Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998; Ortner 2003; Mann, Hunt 2005; Waldron 2009; Mann, Hunt, Lozanoff 2016); identificarea indicatorilor stresului musculo-scheletic, numiți și indicatori ocupaționali (Pálfi, Dutour 1996; Robb 1998; Villotte *et alii* 2006; Molleson, Blondiaux 1994; Molleson 2007); aprecierea modificărilor tafonomice (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 5-8, 95-106).

Catalogul scheletelor analizate

Mormântul 1/2019 (perioada mijlocie a epocii bronzului)

Stare de conservare: precară; extrem de fragmentar.

Grad de reprezentare: parțial (50-75% din componente prezente pentru analiză); segment cranian reprezentat prin părți din viscerocraniu și dentiție (izolată și în alveole); segment postcranian reprezentat prin fragmente din humerusuri, cubitusuri, radiusuri, tibii și femure.

Vârsta biologică la deces: 25-30 ani (adult tânăr/*adultus*).

Sexul antropologic: masculin.

Caracteristici morfometrice: osatură robustă; perete osos de grosime considerabilă (femur – 9 mm, **Fig. 1/2**); diametrul antero-posterior al diafizei femurului – 29 mm; diametrul transversal al diafizei femurului – 31 mm.

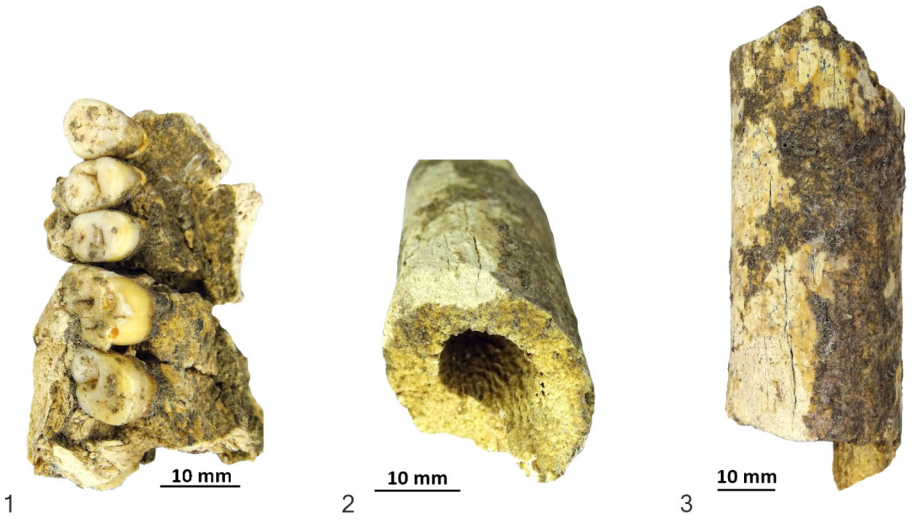

Fig. 1. Mormântul 1, bărbat, 25-30 ani. 1. Maxilarul superior de pe partea dreaptă, incomplet; 2. Femur, secțiune prin diafiză; 3. Femur, diafiză, depuneri de calcit.

Fig. 1. Grave 1, male, 25-30 years old. 1. The right upper jaw, incomplete; 2. Femur, section through the diaphysis; 3. Femur, diaphysis, calcitic crust.

Anomalii/patologii dentare: dentiție fără patologii; stare foarte bună de sănătate dentară; uzură slabă a coroanelor dentare, de tip atriție (**Fig. 1/1**).

Observații tafonomice: oseminte cu depuneri de carbonați foarte consistente și aderente la periost, formate în mediu anaerob (*subaerial weathering*) (**Fig. 1/3**).

Mormântul 2/2019 (perioada timpurie spre mijlocie a epocii bronzului)

Stare de conservare: precară; extrem de fragmentar.

Grad de reprezentare: scăzut (sub 50% din componente prezente pentru analiză); segment cranian reprezentat prin fragmente din neurocraniu (frontal, temporale și parietale) și viscerocraniu (maxilare și dentiție); segment postcranian reprezentat prin fragmente provenite de la oasele lungi ale membrelor, tălpi, palme, coaste, rotule și vertebre cervicale.

Fig. 2. Mormântul 2, bărbat, 25-30 ani. 1. Molarii 1, 2 și 3 mandibulari de pe partea dreaptă; 2. Falange plantare pigmentate cu ocru; 3. Fragment de diafiză cu urme de cărbune; 4. Resturi scheletice de *Ovis/Capra*.

Fig. 2. Grave 2, male, 25-30 years old. 1. 1st, 2nd, and 3rd right mandibular molars; 2. Foot phalanges pigmented with ochre; 3. Fragment of the diaphysis with traces of charcoal; 4. Skeletal remains of *Ovis/Capra*.

Vârsta biologică la deces: 25-30 de ani (adult tânăr/*adultus*).

Sexul antropologic: masculin.

Caracteristici morfometrice: mandibulă înaltă; proces mastoid voluminos.

Anomalii/patologii dentare: patologii absente; stare de sănătate dentară foarte bună; uzură slabă a coroanelor dentare, de tip atriție (**Fig. 2/1**).

Date arheozoologice: prezente patru resturi osoase de *Ovis/Capra*; determinate doar două elemente – parte din diafiza unui os lung (tibie?) și un astragal (fără urme de prelucrare sau ardere) (**Fig. 2/4**).

Mormântul 3/2019 (perioada timpurie a epocii bronzului, cultura Iamnaia)

Stare de conservare: precară; schelet în stare de fragmentare extremă.

Grad de reprezentare: parțial; prezintă fragmente din toate regiunile scheletice.

Vârsta biologică la deces: 55-60 ani (adult bătrân/*maturus* III).

Sexul antropologic: probabil masculin.

Anomalii/patologii dentare: uzură dentară accentuată, de tip abrazie, mai severă pe molarii superiori de pe partea stângă (**Fig. 3/1-2**).

Anomalii/patologii osoase: osteoartrită degenerativă; vertebre cu suprafețe de articulație corodate.

Fig. 3. Mormântul 3, probabil bărbat, 55-60 ani. 1. Ocluzia molarilor de pe partea dreaptă; 2. Molari cu uzură de tip abrazie.
Fig. 3. Grave 3, probably male, 55-60 years old. 1. Occlusion of the right molars; 2. Molars with abrasion type wear.

Observații tafonomice: urme de ocru roșu pe resturile craniene (**Fig. 4/1**), diafize și oasele tălpilor (**Fig. 4/2**); printre fragmentele scheletice am identificat lentile de pământ impregnat cu ocru, care păstrează amprenta scheletului (**Fig. 4/3**); unele fragmente osoase prezintă pigmentație negricioasă pe periost sau pe suprafețele de articulație.

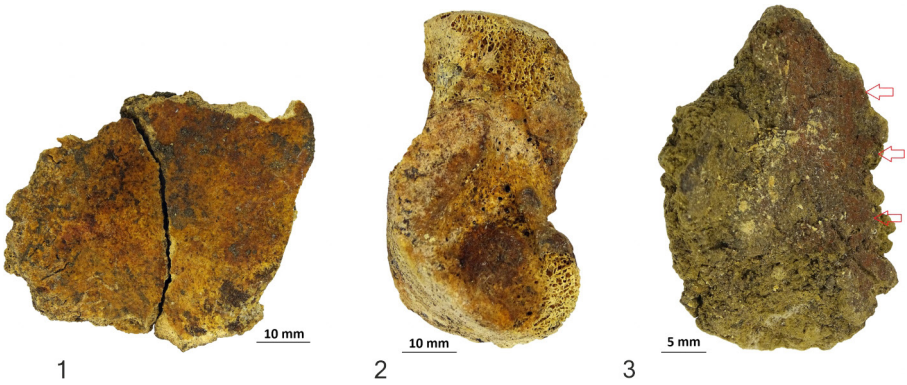

Fig. 4. Mormântul 3, probabil bărbat, 55-60 ani. 1. Fragment cranian pigmentat cu ocru; 2. Astragal pigmentat cu ocru; 3. Lentilă de pământ cu amprenta de ocru a unei diafize.
Fig. 4. Grave 3, probably male, 55-60 years old. 1. Cranial fragment pigmented with ochre; 2. Talus pigmented with ochre; 3. Soil layer with ochre imprinting of the diaphysis.

Mormântul 4/2019 (perioada timpurie a epocii bronzului, cultura Catacombnaia)

Stare de conservare: moderată; fragmentare accentuată.

Grad de reprezentare: schelet complet.

Vârsta biologică la deces: 25-35 ani (adult tânăr/*adultus-maturus* I).

Sexul antropologic: masculin.

Caracteristici morfometrice (**Tab. 1**)*:* osatură moderat de robustă; proces mastoid voluminos; statură scheletică cuprinsă în intervalul 173,27-179,42 cm (categoria masculină mare).

Anomalii/patologii dentare: stare de sănătate foarte bună; patologii absente; uzură slabă a coroanelor (**Fig. 5/3**).

Anomalii/patologii osoase: porozitate în proximitatea orificiului auditiv de pe partea dreaptă (**Fig. 5/2**).

Indicatori ocupaționali: inserții musculare accentuate pe humerusuri și femure.

Observații tafonomice: pigmentație cu ocru roșu-vișiniu pe toate elementele scheletice, mai intensă pe oasele craniene (inclusiv maxilare) (**Fig. 5/1**) și pe cele ale tălpilor; fragmente neurocraniene pigmentate cu negru, cu irizații albăstrui.

Element scheletic	Nr. Martin	Dimensiuni postcraniene (mm)	
Femur (valoare medie între stg. și dr.)	1.	lungimea maximă (prelevată *in situ*)	470
	6.	diametrul antero-posterior la mijlocul diafizei	26
	7.	diametrul transversal la mijlocul diafizei	27
	9.	diametrul transversal în treimea superioară a diafizei	34
	10.	diametrul antero-posterior în treimea superioară a diafizei	24
Tibie (valoare medie între stg. și dr.)	1.	lungimea maximă (prelevată *in situ*)	400

Tab. 1. Mormântul 4, bărbat, 25-35 ani. Dimensiuni prelevate de pe femur și tibie.
Table 1. Grave 4, male, 25-35 years old. Measurements taken from femur and tibia.

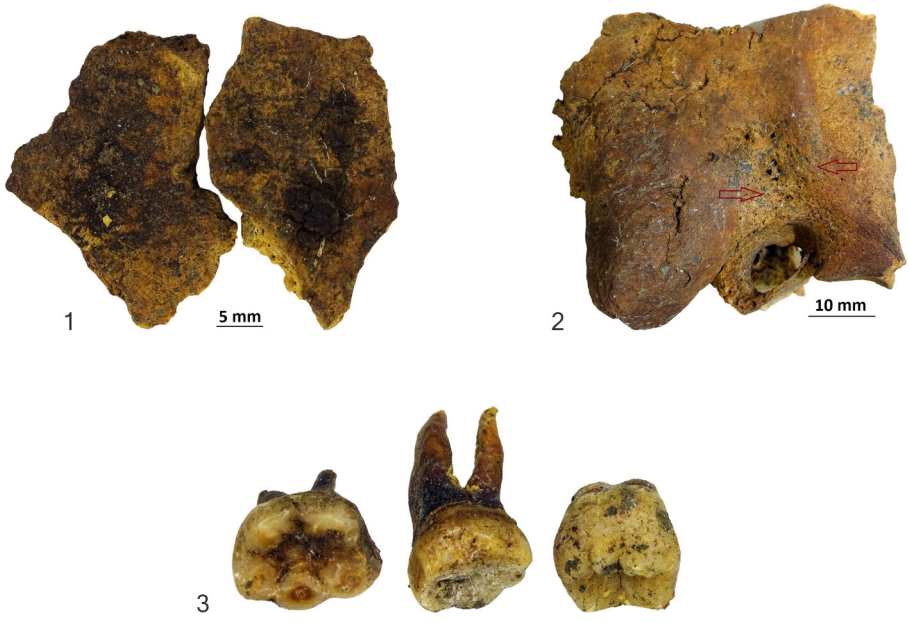

Fig. 5. Mormântul 4, bărbat, 25-35 ani. 1. Fragmente craniene pigmentate cu ocru roșu-vișiniu; 2. Regiunea auriculară de pe partea dreaptă cu porozitate; 3. Molari în stare izolată, uzură slabă.
Fig. 5. Grave 4, male, 25-35 years old. 1. Cranial fragments pigmented with red ochre; 2. Auricular region on the right side with porosity; 3. Isolated molars, slight wear.

Mormântul 5/2019 (perioada mijlocie a epocii bronzului)

Stare de conservare: extrem de precară.

Grad de reprezentare: slab; ajunse la analiză circa 30% din elementele scheletului, toate în stare fragmentară; prezente resturi din craniu, coloana vertebrală și oasele membrelor.

Vârsta biologică la deces: circa 9 ani (copil/*infans* II); dentiție definitivă (**Fig. 6/1**).

Sexul antropologic: nedeterminabil.

Anomalii/patologii dentare: incisivi superiori (centrali și laterali) de tip „lopățică" (**Fig. 6/2**); hipoplazie liniară a smalțului pe caninii definitivi (câte cinci defecte pe fiecare coroană) (**Fig. 6/3**).

Observații tafonomice: depuneri de calcit pe numeroase zone ale scheletului, mai consistente pe oasele lungi ale membrelor.

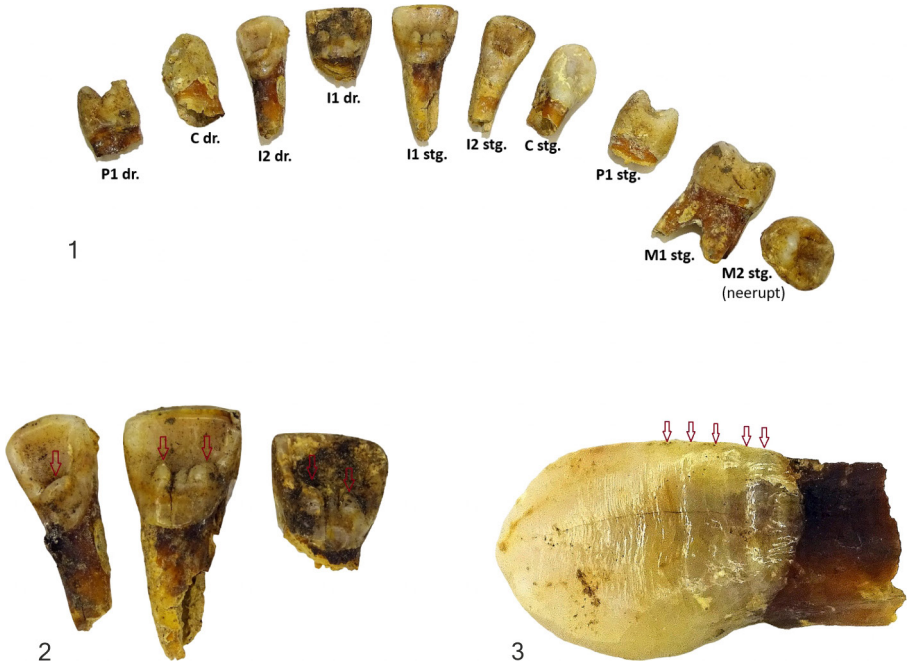

Fig. 6. Mormântul 5, sub-adult, circa 9 ani. 1. Parte din arcada dentară superioară; 2. Incisivi superiori de tip „lopățică"; 3. Canin definitiv cu cinci defecte de smalț.
Fig. 6. Grave 5, sub-adult, about 9 years old. 1. Part of the upper dental arch; 2. Upper „shovel" incisors; 3. Permanent canine with five linear enamel defects.

Mormântul 6/2020 (perioada timpurie a epocii bronzului, cultura Iamnaia)

Stare de conservare: precară; grad extrem de fragmentare (**Fig. 7/1**).

Grad de reprezentare: foarte slab; prezente pentru analiză doar fragmente din neurocraniu, coxale, diafize și epifize de la femure, humerusuri și tibii.

Vârsta biologică la deces: adult de vârstă mijlocie/*maturus* I-II (35-50 ani).

Sexul antropologic: nedeterminabil.

Caracteristici morfometrice (**Tab. 2**)*:* osatură moderat de robustă.

Anomalii/patologii osoase: hiperostoză porotică pe oasele calotei craniene (*cribra cranii*), inactivă în timpul decesului; osteoporoză (**Fig. 7/2**).

Observații tafonomice: pigmentație cu ocru roșu aprins pe fragmentele provenite din craniu și diafize; depuneri de calcit pe resturile diafizare.

Element scheletic	Nr. Martin	Dimensiuni (mm)	
Femur (valoare medie între stg. și dr.)	6.	diametrul antero-posterior la mijlocul diafizei	23
	7.	diametrul transversal la mijlocul diafizei	27
Tibie (valoare medie între stg. și dr.)	8.	diametrul antero-posterior la mijlocul diafizei	29
	9.	diametrul transversal la mijlocul diafizei	21

Tab. 2. Mormântul 6, adult, 35-50 ani. Dimensiuni prelevate de pe femur și tibie.
Table 2. Grave 6, adult, 35-50 years old. Measurements taken from femur and tibia.

Fig. 7. Mormântul 6, adult, 35-50 ani. 1. Gradul de fragmentare a scheletului; 2. Femur, diafiză cu țesut osteoporotic.
Fig. 7. Grave 6, adult, 35-50 years old. 1. The fragmentation degree of the skeleton; 2. Femur, diaphysis with osteoporotic tissue.

Mormântul 7/2020 (perioada timpurie a epocii bronzului, cultura Iamnaia)
Stare de conservare: precară; fragmentare extremă.
Grad de reprezentare: parțial; prezente fragmente din toate regiunile scheletului.
Vârsta biologică la deces: 45-50 ani (adult de vârstă mijlocie/*maturus* II).
Sexul antropologic: probabil masculin.
Caracteristici morfometrice: proces mastoid foarte voluminos.
Anomalii/patologii dentare: dentiție fără patologii; uzură avansată a coroanelor dentare.

Anomalii/patologii osoase: osteoartrită degenerativă la nivelul articulațiilor humero-cubitală (de pe partea dreaptă) (**Fig. 8/3**) și humero-radială (de pe partea dreaptă) și pe segmentele coloanei vertebrale (**Fig. 8/4**).

Observații tafonomice: pigmentație cu ocru de culoare vișinie pe toate elementele scheletice, mai intense pe craniu (**Fig. 8/1-2**), inclusiv pe suprafața endocraniană și în cavitatea bucală (infiltrații produse *postmoretm*); depuneri de calcit pe oasele membrelor, cu precădere pe diafize.

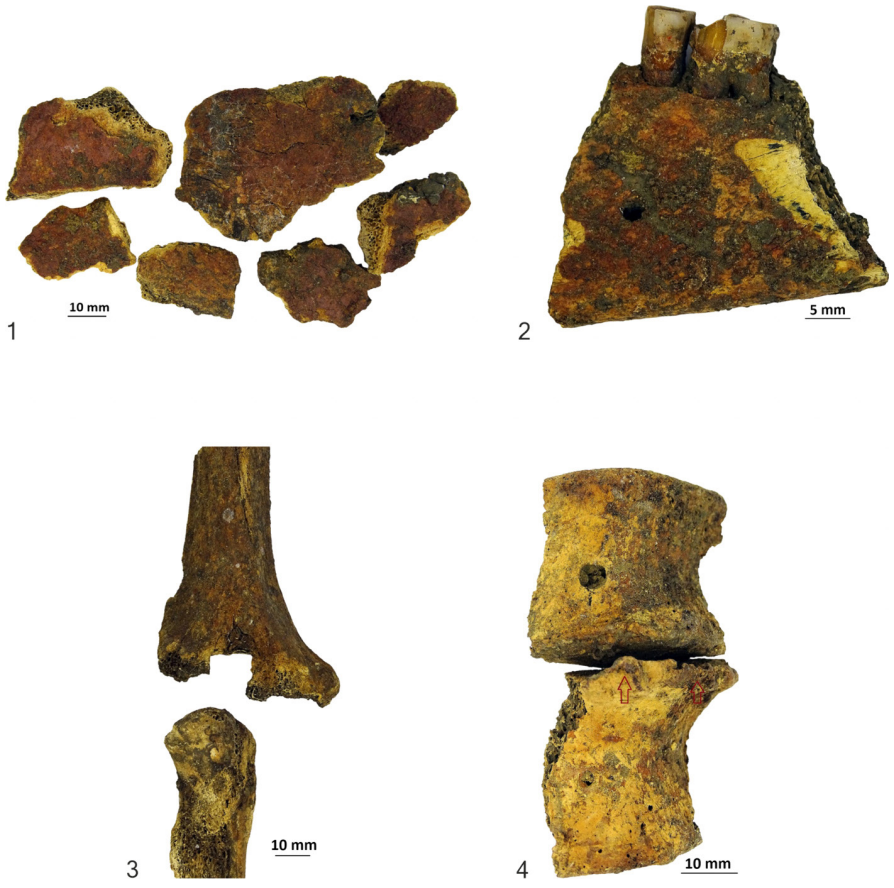

Fig. 8. Mormântul 7, probabil bărbat, 45-50 ani. 1. Fragmente craniene pigmentate cu ocru; 2. Fragment de mandibulă; 3. Articulația humero-cubitală de pe partea dreaptă; 4. Vertebre lombare cu osteofite.

Fig. 8. Grave 7, probably male, 45-50 years old. 1. Cranial fragments pigmented with ochre; 2. Mandible fragment; 3. Right humero-ulnar joint; 4. Lumbar vertebrae with osteophytes.

Mormântul 8/2020 (perioada timpurie a epocii bronzului, cultura Iamnaia, mormânt primar)

Stare de conservare: satisfăcătoare.

Grad de reprezentare: schelet aproximativ complet; pentru analiză disponibile aproape toate componentele scheletului.

Vârsta biologică la deces: 45-50 ani (adult de vârstă mijlocie/*maturus* II).

Sexul antropologic: masculin.

Caracteristici morfometrice (**Tab. 3**)*:* osatură moderat de robustă; margine supraorbitară îngroșată (**Fig. 9/1**); statură scheletică mare (estimată morfoscopic).

Anomalii/patologii dentare: uzură de tip atriție a coroanelor dentare; o carie de colet pe un premolar superior; carii de coroană pe molarii mandibulari (**Fig. 9/2**); parodontoză.

Anomalii/patologii osoase: modificări periosteale pe diafizele tibiilor, inactive în momentul decesului.

Indicatori ocupaționali: inserții musculare foarte accentuate pe humerusuri, cu excavații în periost în regiunea inserției deltoidului (**Fig. 9/4**); modificări entezopatice pe rotule (**Fig. 9/3**), femure (proximal și distal) și metacarpiene (**Fig. 9/6**); fațete de hiperdorsiflexie pe epifizele distale ale tibiilor (**Fig. 9/5**).

Observații tafonomice: pigmentație cu ocru pe întregul schelet, mai intensă în zona gleznelor, genunchilor și pe oasele tălpilor, pe alocuri combinată cu insule de culoare negricioasă (**Fig. 9/1**).

Element scheletic	Nr. Martin	Dimensiuni (mm)	
Humerus (valoare medie între stg. și dr.)	5.	diametrul maxim la mijlocul diafizei	26
	6.	diametrul minim la mijlocul diafizei	17
Cubitus (valoare medie între stg. și dr.)	11.	diametrul antero-posterior la mijlocul diafizei	14
	12.	diametrul transversal la mijlocul diafizei	17
Femur (valoare medie între stg. și dr.)	6.	diametrul antero-posterior la mijlocul diafizei	27
	7.	diametrul transversal la mijlocul diafizei	28
	9.	diametrul transversal în treimea superioară a diafizei	33
	10.	diametrul antero-posterior în treimea superioară a diafizei	24
Tibie (valoare medie între stg. și dr.)	8.	diametrul antero-posterior la mijlocul diafizei	33
	9.	diametrul transversal la mijlocul diafizei	21

Tab. 3. Mormântul 8, adult, 45-50 ani. Dimensiuni prelevate de pe humerus, cubitus, femur și tibie.
Table 3. Grave 8, adult, 45-50 years old. Measurements taken from humerus, ulna, femur, and tibia.

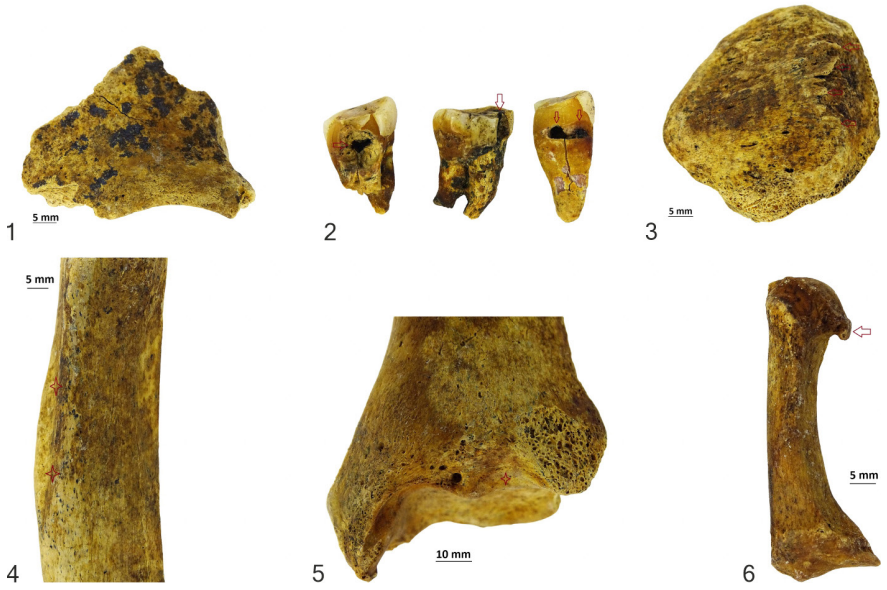

Fig. 9. Mormântul 8, bărbat, 45-50 ani. 1. Arcada orbitei de pe partea stângă; 2. Dinți cariați; 3. Rotulă cu modificări entezopatice; 4. Humerus, diafiză, inserții musculare; 5. Tibia de pe partea stângă, fațete de hiperdorsiflexie; 6. Metacarpian cu osteofite.
Fig. 9. Grave 8, male, 45-50 years old. 1. Left orbital arch; 2. Decayed teeth; 3. Patella with enthesopathic changes; 4. Humerus, diaphysis, muscle insertions; 5. Left tibia, hyperdorsiflexion facets; 6. Metacarpal with osteophytes.

Mormântul 10/2020 (perioada timpurie a epocii bronzului, cultura Iamnaia)

Stare de conservare: moderată; schelet fragmentar; țesut osos bine conservat.

Grad de reprezentare: parțial; disponibile pentru analiză fragmente de neurocraniu, dentiție izolată, vertebre, coaste și fragmente de la oasele lungi ale membrelor.

Vârsta biologică la deces: 50-60 ani (adult de vârstă mijlocie/*maturus* III).

Sexul antropologic: masculin.

Caracteristici morfometrice (**Tab. 4**)*:* relief supraorbitar accentuat; zigomatice înalte, reliefate (**Fig. 10/1**); proces mastoid voluminos.

Anomalii/patologii dentare: uzură accentuată a coroanelor dentare, de tip mixt (atriție și abrazie) (**Fig. 10/2**); o carie de colet pe un molar terțiar inferior.

Anomalii/patologii osoase: osiculi suturali suplimentari pe sutura lambdoidă; hiperostoză porotică (*cribra cranii*) pe oasele neurocraniului, inactivă în momentul decesului; osteoartrită degenerativă manifestată mai sever la nivelul articulațiilor humero-cubitale (**Fig. 10/3**) și humero-scapulare (**Fig. 10/4**) de pe partea stângă; osteoporoză.

Indicatori ocupaționali: inserții musculare moderate.

Observații tafonomice: pigmentație cu ocru roșu pe toate componentele scheletului, mai intensă pe temporale și oasele tălpilor.

Element scheletic	Nr. Martin	Dimensiuni (mm) postcraniene	
Radius (valoare medie între stg. și dr.)	5.	diametrul antero-posterior la mijlocul diafizei	11
	4.	diametrul transversal la mijlocul diafizei	15
Cubitus (valoare medie între stg. și dr.)	11.	diametrul antero-posterior la mijlocul diafizei	14
	12.	diametrul transversal la mijlocul diafizei	17
Femur (valoare medie între stg. și dr.)	6.	diametrul antero-posterior la mijlocul diafizei	26
	7.	diametrul transversal la mijlocul diafizei	26
	9.	diametrul transversal în treimea superioară a diafizei	30
	10.	diametrul antero-posterior în treimea superioară a diafizei	25

Tab. 4. Mormântul 10, bărbat, 50-60 ani. Dimensiuni prelevate de pe radius, cubitus și femur.
Table 4. Grave 10, male, 50-60 years old. Measurements taken from the radius, cubitus, and femur.

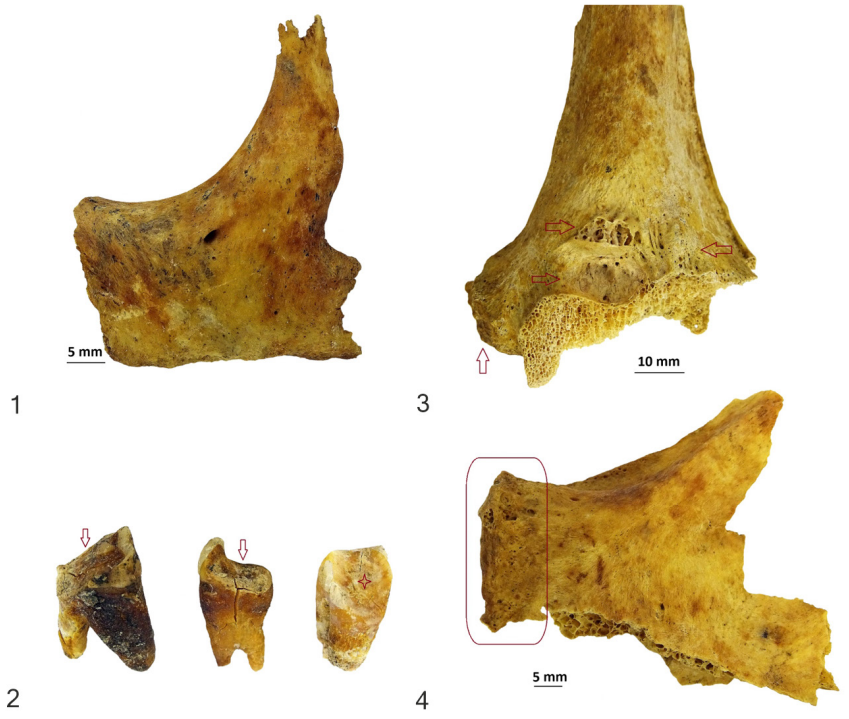

Fig. 10. Mormântul 10, bărbat, 50-60 ani. 1. Zigomaticul de pe partea stângă pigmentat cu ocru; 2. Molari cu uzură mixtă (atriție și abrazie); 3. Humerusul de pe partea stângă, capăt distal, modificări osteoartritice; 4. Omoplat afectat de osteoartrită în zona cavității glenoide.
Fig. 10. Grave 10, male, 50-60 years old. 1. Left zygomatic pigmented with ochre; 2. Molars with mixed wear (attrition and abrasion); 3. Right humerus, distal end, osteoarthritic changes; 4. Scapula affected by osteoarthritis in the region of the glenoid fossa.

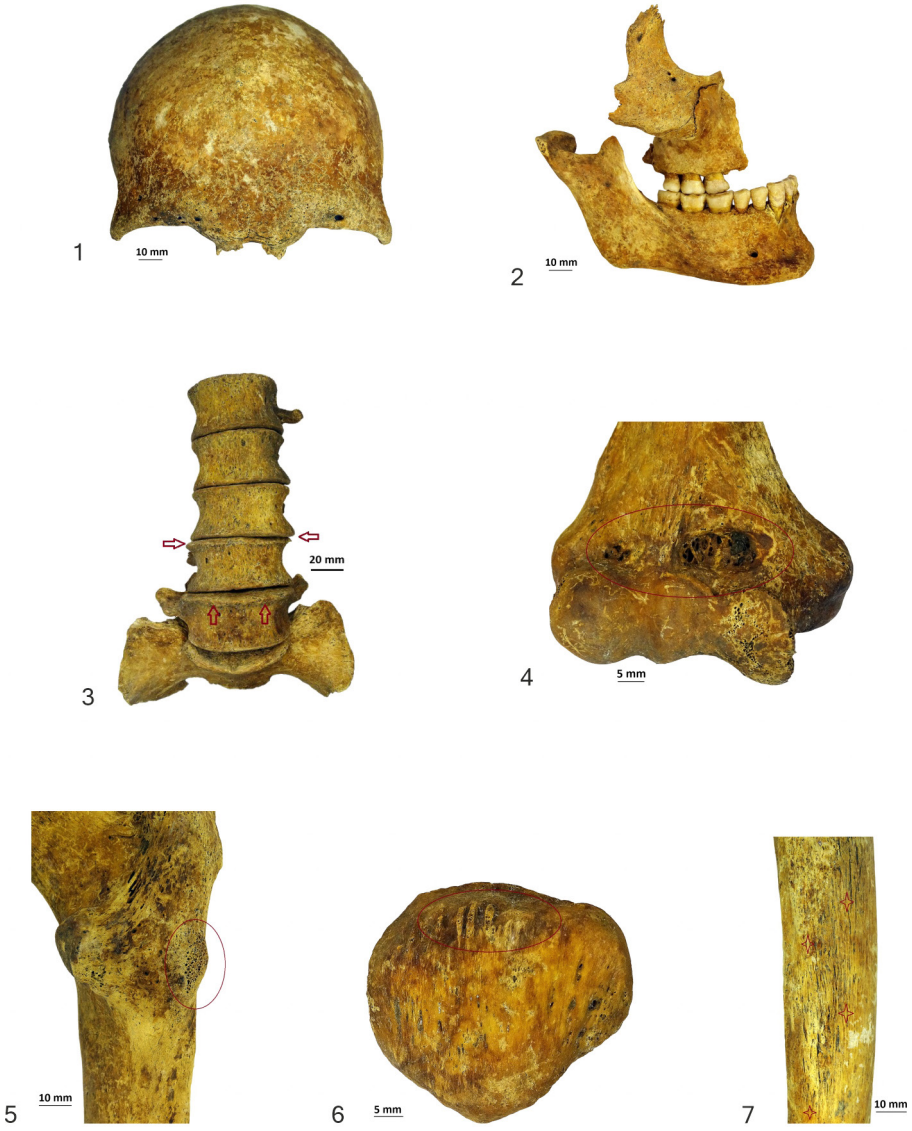

Fig. 11. Mormântul 11, bărbat, 30-35 ani. 1. Frontal; 2. Hemiarcadele dentare de pe partea dreaptă, în ocluzie; 3. Segmentul inferior al coloanei vertebrale afectat de osteoartrită; 4. Humerusul de pe partea dreaptă, capăt distal, modificări degenerative; 5. Femurul de pe partea dreaptă, fața posterioară, treimea proximală, trohanter suplimentar; 6. Rotulă, modificări entezopatice; 7. Tibie, diafiză, modificări periosteale.

Fig. 11. Grave 11, male, 30-35 years old. 1. Frontal; 2. Right dental hemiarchs in occlusion; 3. The lower segment of the spine affected by osteoarthritis; 4. Right humerus, distal end, degenerative changes; 5. Right femur, posterior face, proximal third, additional trochanter; 6. Patella, enthesopathic changes; 7. Tibia, diaphysis, periosteal changes.

Mormântul 11/2020 (perioada romană, cultura sarmatică)

Stare de conservare: bună.

Grad de reprezentare: schelet complet.

Vârsta biologică la deces: 30-35 ani (adult tânăr/*maturus* I).

Sexul antropologic: masculin (DSP V2 – 100% masculin).

Caracteristici morfometrice (**Tab. 5-6**)*:* osatură robustă; relief cranian accentuat (glabelar 5, supraciliar 2) (**Fig. 11/1**); zigomatice moderat de înalte; mandibulă moderat de robustă, cu simfiză piramidală, ram scurt și larg și relief moderat (**Fig. 11/2**); statură scheletică cuprinsă în intervalul 172-177 cm (categoria masculină mare).

Anomalii/patologii dentare: tartru supragingival.

Anomalii/patologii osoase: hernie intervertebrală lombară; osteoartrită precoce pe articulația humero-cubitală (**Fig. 11/4**) (bilateral) și în regiunea lombară a coloanei vertebrale (**Fig. 11/3**); modificări periosteale pe diafiza tibiei de pe partea stângă (**Fig. 11/7**), inactive în momentul decesului.

Indicatori ocupaționali: inserții musculare moderate pe oasele membrelor superioare și accentuate pe cele ale membrelor inferioare; modificări entezopatice pe rotule (**Fig. 11/6**); trohanter femural suplimentar (**Fig. 11/5**); placă femurală; tubercul ischiatic supradimensionat; indicatori ai călăritului.

Nr. Martin	Dimensiuni craniene (mm)	
9.	*ft-ft* (lărgimea minimă a frunții)	100
10.	*co-co* (lărgimea maximă a frunții)	115
26.	arcul *n-b* (arcul frontalului)	125
29.	coarda *n-b* (coarda frontalului)	107
69.	*id-gn* (înălțimea corpului mandibulei la nivelul simfizei)	33
69_1.	înălțimea corpului mandibulei la nivelul orificiului nutritiv	30
69_3.	grosimea corpului mandibulei la nivelul orificiului nutritiv	14
70.	înălțimea ramului mandibular	62
71.	lărgimea ramului mandibular	30

Tab. 5. Mormântul 11, bărbat, 30-35 ani. Dimensiuni prelevate pe craniu.
Table 5. Grave 11, male, 30-35 years old. Dimensions taken from the cranium.

Element scheletic	Nr. Martin	Dimensiuni (mm)	
Humerus (valoare medie între stg. și dr.)	1.	lungimea maximă	334
	4.	lărgimea maximă epicondilară	63
	5.	diametrul maxim la mijlocul diafizei	21
	6.	diametrul minim la mijlocul diafizei	18
Radius (valoare medie între stg. și dr.)	1.	lungimea maximă	260
	5.	diametrul antero-posterior la mijlocul diafizei	12
	4.	diametrul transversal la mijlocul diafizei	17

Element scheletic	Nr. Martin	Dimensiuni (mm)	
Cubitus (valoare medie între stg. și dr.)	1.	lungimea maximă	277
	11.	diametrul antero-posterior la mijlocul diafizei	13
	12.	diametrul transversal la mijlocul diafizei	16
Femur (valoare medie între stg. și dr.)	1.	lungimea maximă	445
	2.	lungimea morfologică	445
	6.	diametrul antero-posterior la mijlocul diafizei	27
	7.	diametrul transversal la mijlocul diafizei	31
	9.	diametrul transversal în treimea superioară a diafizei	36
	10.	diametrul antero-posterior în treimea superioară a diafizei	27
	21.	lărgimea condilară	78
Tibie (valoare medie între stg. și dr.)	1.	lungimea maximă	383
	8.	diametrul antero-posterior la mijlocul diafizei	30
	9.	diametrul transversal la mijlocul diafizei	22
	8a.	diametrul transversal în treimea superioară a diafizei	34
	9a.	diametrul antero-posterior în treimea superioară a diafizei	25
Peroneu (valoare medie între stg. și dr.)	1.	lungimea maximă	353
	2.	diametrul antero-posterior la mijlocul diafizei	19
	3.	diametrul transversal la mijlocul diafizei	19

Tab. 6. Mormântul 11, bărbat, 30-35 ani.
Dimensiuni prelevate de pe oasele lungi ale membrelor.
Table 6. Grave 11, male, 30-35 years old.
Measurements taken from the long bones of the limbs.

Discuții

În tumulul T1 de la Târgu Frumos-*Vest de oraș*, perioada timpurie a epocii bronzului este reprezentată prin șase morminte. Cinci dintre acestea au fost atribuite reprezentanților culturii Iamnaia și doar unul celor care practicau inhumația în catacombe (cultura Catacombnaia).

Orizontului Iamnaia i-au fost atribuite, conform datelor arheologice, cinci morminte – M3, M6, M7, M8 și M10, în fiecare fiind înhumat câte un singur defunct.

Starea de conservare a osemintelor celor cinci indivizi este precară sau cel mult satisfăcătoare. Un singur schelet este bine reprezentat (M8), trei sunt parțial reprezentate (M3, M7 și M10) și altul este subreprezentat (M6). Toate scheletele sunt pigmentate cu ocru, roșu (M3, M6, M8 și M10) sau vișiniu (M7). În general, pigmentul este prezent pe toate elementele scheletice, însă urmele sunt mai intense și mai profunde pe țesutul neurocraniului și pe cel al componentelor tălpilor. Pe lângă pigmentarea cu ocru, pe resturile scheletice au fost identificate și alte modificări tafonomice – exfoliere, crăpare, delaminare, depunere de carbonați în mediu anaerob (*subaerial weathering*) și pigmentare negricioasă produsă *postmortem*, în timpul procesului de descompunere.

Toți cei cinci reprezentanți Iamnaia sunt adulți cu vârste biologice trecute de 35 de ani. Trei indivizi sunt de vârstă adultă mijlocie (M6 – 35-50 ani, M7 – 45-50 ani, M8 – 45-50 ani) și doi sunt adulți bătrâni, trecuți de 50 de ani (M3 și M10). Sexul antropologic a fost determinat în patru din cele cinci cazuri; acești patru indivizi sunt de sex antropologic masculin. Scheletul din M6, din cauza stării slabe de reprezentare și a gradului extrem de precar de conservare, a rămas nedeterminabil din acest punct de vedere.

Osatura celor cinci reprezentanți Iamnaia este robustă la majoritatea reprezentanților și moderat de robustă la un singur individ (M8), cu articulații de mari dimensiuni, evidențiindu-se în acest sens bărbatul de 45-50 de ani din M8, de altfel singurul la care am putut estima (morfoscopic) statura scheletică, care se încadrează în categoria masculină mare.

Profilul paleopatologic al acestei mini-serii scheletice nu este prea divers, situație determinată parțial de starea precară de conservare.

Dentiția a putut fi analizată doar la patru indivizi. Doi dintre aceștia (M3 și M10) prezintă uzură dentară de tip mixt. Coroanele sunt uzate prin atriție (produsă prin masticație) și abrazie, aceasta din urmă cauzată de anumite obiceiuri alimentare culturale, care implică inclusiv utilizarea danturii pe post de instrument de susținere sau de tăiere (Burlui, Morărașu 2000, p. 28). Prezența abraziei indică, de asemenea, consumul alimentelor cu consistență grosieră. Mixajul dintre atriție și abrazie este semnalat la mai multe serii scheletice Iamnaia, fiind întotdeauna asociat cu un regim de hrană dură (Necrasov, Cristescu 1957; Necrasov, Floru, Nicolăescu-Plopșor 1958).

În pofida stării bune de sănătate dentară cunoscută pentru grupurile de migratori din perioada timpurie a epocii bronzului, orizontul Iamnaia în movila T1 de la Târgu Frumos are doi reprezentanți care prezintă carii dentare – individul din M8 (cu trei dinți afectați) și cel din M10 (cu un dinte afectat). Nu este o situație izolată, carii fiind semnalate, de exemplu, la indivizii înhumați în movilele de la Grivița, Arbănașu și Șerbeștii Vechi (jud. Galați) (Bălteanu, Miu, Tudose 1989, p. 13-16) sau la cei de la Crihana Veche T12 (r-nul Cahul), unde această patologie înregistrează o frecvență de circa 22% (Ciobanu *et alii* 2019).

Abaterile de la nivelul componentelor osoase sunt puține, unele incluse în șirul celor cu grad ridicat de eritabilitate (Jeanty, Silva, Turner 2000), cum ar fi osiculii intersuturali, prezenți la bărbatul din M10.

Dată fiind structura acestei serii scheletice, formată din indivizi trecuți de 35-40 de ani, prezența osteoartritei – boală degenerativă articulară de tip neuromecanic – nu este o surpriză. Trei indivizi (M3, M7 și M10) prezintă modificări de acest tip, afectate fiind coloana vertebrală și articulațiile umărului și cotului, ceea ce poate sugera, pe lângă instalarea bolilor legate de îmbătrânire, activități care suprasolicită

coloana vertebrală și brațele (Williams *et alii* 2007). O altă patologie ce apare la maturitate este osteoporoza, identificată la indivizii din M6 și M10, boală ce conduce la scăderea densității osoase și respectiv a rezistenței mecanice a oaselor. Numeroase manifestări ale bolilor coloanei vertebrale legate de îmbătrânire (tasare, hernie, osteofite marginale) sunt menționate la scheletele descoperite în tumulii de la Vânători (jud. Galați) sau Ripiceni (jud. Botoșani) (Brudiu 2003, p. 55; Perianu 1988, p. 132). La scheletele de la Cotârgaci (jud. Botoşani) osteoartrita este prezentă la nivelul membrelor și coloanei vertebrale; tot aici este semnalată și osteoporoza (Burtănescu 2002, p. 112; Perianu 1989). În seria scheletică de la Holboca (jud. Iaşi), boala degenerativă articulară este foarte rar întâlnită. O situație asemănătoare celei de la Holboca a fost constatată în spațiul pruto-nistrean, în grupul populațional de la Crihana Veche, unde segmentul populațional Iamnaia nu prea este afectat de boala articulară; subliniem însă că media de vârstă în acest caz este situată în intervalul 25-30 de ani, ceea ce explică prevalența scăzută a osteoartritei (Ciobanu *et alii* 2019).

Dintre indicatorii stresului fiziologic produs în copilărie, menționăm hiperostoza porotică (*cribra cranii*), prezentă la doi indivizi de la Târgu Frumos – M6 și M10, sub formă inactivă, vindecată cu mult timp înaintea decesului. Prezența acestei porozități indică episoade de boală și carențe alimentare suferite în copilărie sau adolescență (Piontek, Kozlowski 2002). Un alt indicator al stresului fiziologic sunt modificările periosteale, prezente pe tibiile individului din M8, care pot sugera deficiențe nutriționale asociate cu procese infecțioase sau inflamatorii (Nathan, Haas 1966; Ortner 2003, p. 102-107).

Indicatorii stresului musculo-scheletic scot în evidență efortul fizic suprasolicitant. Se detașează indivizii din M8 și M10, care prezintă pe oasele implicate în mișcare, în special pe cele ale centurii pelviene și ale membrelor inferioare, inserții musculare accentuate, uneori cu modificări entezopatice, astfel de modificări fiind frecvent asociate cu hipermobilitatea terestră.

Orizontul Catacombnaia are în tumulul T1 de la Târgu Frumos un singur reprezentant – bărbatul tânăr de 25-35 ani din M4, scheletul căruia este bine reprezentat și moderat conservat. Individul nu era foarte robust, cu o statură scheletică mare spre foarte mare. Starea sa de sănătate dentară era foarte bună, fără patologii, cu uzură a coroanelor produsă în timpul procesului fiziologic de masticație.

Pe osul temporal de pe partea dreaptă, imediat deasupra orificiului auricular, acest individ prezintă o porozitate de tip cribrotic, care era activă în momentul decesului, trădând prezența unui proces infecțios acut la nivelul urechii.

Indicatorii ocupaționali sugerează și în acest caz hipermobilitatea terestră, toate oasele implicate în mișcare fiind marcate de inserții musculare. Humerusurile și femurele se evidențiază din acest punct de vedere. Modificările de pe humerus

indică efort fizic intens depus cu ajutorul brațelor (mișcări de extensie) și antebrațelor (mișcări intense și repetitive de abducție-adducție, flexie-extensie sau rotație), iar cele de pe femur, menținerea corpului în poziție verticală și mersul pe distanțe lungi (Pálfi, Dutour 1996).

Toate componentele scheletului din M4 sunt pigmentate cu ocru roșu aprins. Urmele sunt mult mai intense pe craniu și pe oasele plantare. Unele oase prezintă pete negre cu irizații marmorate albăstrui, formate *postmortem*, în timpul procesului de descompunere.

Seria din ***perioada mijlocie a epocii bronzului*** este reprezentată prin trei schelete – M1, M2 și M5. Starea de conservare a osemintelor analizate este extrem de precară, astfel încât gradul de reprezentare a scheletelor este scăzut. Urmele ornamentării cu ocru au fost identificate doar la individul din M2. Pigmentul este vișiniu, mai intens infiltrat pe frontal, humerusuri și în regiunea tălpilor. La același individ (M2), pe un fragment diafizar este o urmă bine definită de cărbune. Aderențe consistente de carbonați apar la toate cele trei schelete, depuse în mediu anaerob.

Singurul mormânt în care s-a depus ofrandă este M2. Am determinat resturi osoase de la un exemplar adult de *Ovis/Capra* – parte din diafiza unui os lung (tibie?) și un astragal.

Două schelete (M1 și M2) aparțin unor bărbați adulți tineri de 25-30 ani, iar unul (M5) provine de la un sub-adult cu vârsta biologică în momentul decesului de circa 9 ani (*infans* II). Osatura scheletelor adulte este robustă sau moderat de robustă.

Tabloul paleopatologic este sărac în cazul adulților, situație determinată în mare parte de vârsta tânără a acestora. Nu trebuie omis însă faptul că anumite porțiuni scheletice sunt fragmentate până la pulbere, ceea ce impietează observațiile.

Ne vom rezuma doar la a menționa două abateri identificate pe dentiția sub-adultului din M5. Cei patru incisivi superiori (doi centrali și doi laterali) au formă de „lopățică", adică prezintă pe suprafața lingual niște creste marginale meziale, care se întind de la marginea incizală până la eminența bazală. Această trăsătură, considerată arhaică, semnalată pe dentiția definitivă, este inclusă în complexul de trăsături epigenetice mongoloide/asiatice (Khudaverdyan 2014, p. 161-162).

A doua abatere la nivel dentar este hipoplazia smalțului, care se manifestă prin unul sau mai multe defecte liniare sau punctiforme, mărimea și profunzimea cărora se corelează cu severitatea stresului fiziologic, cu durata de acțiune și cu intensitatea agentului cauzal. Prezența hipoplaziei smalțului pe dentiția definitivă indică episoade de stres fiziologic acut suferit în timpul copilăriei timpurii (de la naștere până la vârsta de 6-7 ani), când se formează smalțul dentar prin amelogeneză. Hipoplazie prezintă doar acei dinți ale căror coroane se formează în perioada episodului de stres. Cel mai vulnerabili dinți la stresul fiziologic

sunt incisivii şi caninii, adică acei dinţi care-şi dezvoltă smalţul în intervalul de vârstă 2-5 ani, interval care corespunde cu vârsta înţărcării copilului (Goodman, Armelagos 1985; Goodman, Rose 1990; Skinner, Goodman 1992; Cucina 2002). La sub-adultul de 9 ani din M5 din tumulul de la Târgu Frumos-*Vest de oraş* defectele de smalţ sunt localizate pe caninii definitivi, câte cinci defecte pe fiecare coroană. Folosind formula de calcul pentru determinarea vârstei la care au avut loc aceste episoade (Goodman, Armelagos, Rose 1980), care are drept variabile înălţimea totală a coroanei dentare şi distanţa defectului/defectelor de la joncţiunea smalţ-cement, am dedus că cele cinci episoade severe de malnutriţie sau boală (corespunzătoare celor cinci linii/defecte) suferite de acest copil s-au produs în intervalul de vârstă 2,8-4,8 ani.

Nivelul cultural-cronologic sarmatic este reprezentat printr-un singur complex funerar – M11, în care a fost înhumat un bărbat tânăr, cu vârsta biologică de 30-35 ani. Starea bună de conservare şi gradul ridicat de reprezentare au permis o analiză detaliată a scheletului. Osatura acestuia este robustă şi zveltă, statura scheletică fiind situată în categoria masculină mare.

Starea sa de sănătate dentară este bună. Uzura coroanelor este fiziologică, de tip atriţie, conformă cu vârsta biologică din momentul decesului. Singura abatere este tartrul supragingival, depus în strat destul de consistent. Absenţa cariilor şi prevalenţe crescute ale tartrului dentar au fost înregistrate în numeroase comunităţi nomade şi semi-nomade preocupate de păstorit, responsabile fiind anumite tehnici de preparare a hranei şi regimul alimentar bazat în special pe carne şi lapte şi produse derivate ale acestuia (Lukacs 1989).

Pe diafizele tibiilor sunt prezente modificări periosteale, care indică un proces inflamator pe care individul l-a depăşit, pentru că acestea nu mai erau active în momentul decesului.

În pofida vârstei tinere, segmentul postcranian prezintă mai multe patologii care sunt condiţionate de anumite activităţi fizice. Segmentul vertebral lombar este herniat, hernia intervertebrală fiind o boală degenerativă ce conduce la îngustarea spaţiului intervertebral, fenomen ce permite contactul între două vertebre adiacente. Prezenţa herniei la vârste tinere (20-35 ani) indică activităţi fizice care suprasolicită coloana vertebrală şi se asociază, de multe ori, cu mişcări repetitive de îndoire-dezdoire a coloanei vertebrale (caracteristice călăreţilor) sau cu micro-traumatismele vertebrale (şi acestea caracteristice călăreţilor). Regiunea lombară a coloanei vertebrale este afectată şi de osteoartrită, boala fiind în stadiu incipient, manifestată doar prin formarea de osteofite pe marginile corpurilor vertebrelor. Semne degenerative articulare am identificat şi pe articulaţiile humero-cubitale (ale coatelor), acestea fiind în directă legătură cu efortul intens depus cu ajutorul membrelor superioare (Pálfi, Dutour 1996; Molleson 2007; Santos *et alii* 2011).

Morfologia inserțiilor musculare ne poate sugera o serie de activități fizice în cazul acestui bărbat. Pe oasele membrelor superioare inserțiile musculare sunt moderate, iar pe cele inferioare sunt accentuate, aici fiind prezente și numeroase modificări entezopatice, fapt ce ne sugerează efort fizic intens și suprasolicitant cu implicarea membrelor inferioare. În plus, pe coxal am înregistrat supradimensionarea tuberculului ischiatic, iar pe femur – trohanterul suplimentar de mari dimensiuni și placa formată în regiunea gâtului femural.

Grupând cele câteva abateri care intră în categoria indicatorilor stresului musculo-scheletic, credem că acest individ călărea frecvent, activitate care i-a afectat centura pelviană și femurele, dar mai sever coloana vertebrală.

Mulțumiri. Determinările resturilor faunistice au fost realizate de Dr. Valentin Dumitrașcu (†), arheozoolog la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București, căruia îi rămânem recunoscători pentru susținerea acordată.

Bibliografie

Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998: A. C. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin, *The Cambridge encyclopedia of human paleopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Bălteanu, Miu, Tudose 1989: C. Bălteanu, G. Miu, A. Tudose, *Contribuții la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocru din Cîmpia Covurlui, județul Galați*, Studii și Cercetări Antropologice 26, 1989, p. 11-18.

Brudiu 2003: M. Brudiu, *Lumea de sub tumuli din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii. Mărturii arheologice*, București, 2003.

Brůžek 2002: J. Brůžek, *A method for visual determination of sex, using the human hip bone*, American Journal of Physical Anthropology 117, 2002, p. 157-168. https://doi.org/10.1002/ajpa.10012

Buikstra, Ubelaker 1994: J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *Standards for data collection from human skeletal remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series, No 44, Fayetteville, 1994.

Burlui, Morărașu 2000: V. Burlui, C. Morărașu, *Gnatologie*, Iași, 2000.

Burtănescu 2002: F. Burtănescu, *Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut. Cu unele contribuții la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova*, Bibliotheca Thracologica, 37, 2002.

Ciobanu *et alii* 2019: I. Ciobanu, A. Simalcsik, L. Bejenaru, R. Pîrnău, S. Agulnicov, S. Popovici, *Considerații preliminare privind cercetările arheologice și interdisciplinare de la Crihana Veche (raionul Cahul). Campaniile 2016 și 2017*, Arheologia Preventivă în Republica Moldova IV, 2019, p. 71-118.

Cucina 2002: A. Cucina, *Brief Communication: Diachronic investigation of linear enamel hypoplasia in prehistoric skeletal samples from Trentino, Italy*, American Journal of Physical Anthropology 119, 2002, p. 283-287. https://doi.org/10.1002/ajpa.1013

Goodman, Armelagos 1985: A. H. Goodman, G. J. Armelagos, *Factors affecting the distribution of enamel hypoplasia within the human permanent dentition*, American Journal of Physical Anthropology 68, 1985, p. 479-493. https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680404

Goodman, Armelagos, Rose 1980: A. H. Goodman, G. J. Armelagos, J. C. Rose, *Enamel hypoplasias as indicator of stress in three prehistoric populations from Illinois*, Human Biology 52, 3, 1980, p. 515-528.

Goodman, Rose 1990: A. H. Goodman, J. C. Rose, *Assessment of systemic physiological perturbation from dental enamel hypoplasias and associated histological structure*, Yearbook of Physical Anthropology 33, 1990, p. 59-110. https://doi.org/10.1002/ajpa.1330330506

Jeanty, Silva, Turner 2000: P. Jeanty, S. R. Silva, C. Turner, *Prenatal diagnosis of wormian bones*, Journal of Ultrasound in Medicine 19, 12, 2000, p. 863-869. https://doi.org/10.7863/jum.2000.19.12.863

Khudaverdyan 2014: A. Y. Khudaverdyan, *Non-metric dental traits in human skeletal remains from Transcaucasian populations: phylogenetic and diachronic evidence*, Anthropological Review 77, 2, 2014, p. 151-174. https://doi.org/10.2478/anre-2014-0013

Latham, Finnegan 2010: K. E. Latham, M. Finnegan, *Age estimation of the human skeleton*, Charles C. Thomas Publisher, Illinois, Springfield, 2010.

Lukacs 1989: J. R. Lukacs, *Dental Palaeopathology. Methods for reconstructing Dietary Patterns*, în: M. Y. Iscan, K. A. R. Kennedy (Eds.), *Reconstruction of Life from the Skeleton***,** New York, 1989, p. 261-286.

Mann, Hunt 2005: R. W. Mann, D. R. Hunt, *Photographic regional atlas of bone disease: A guide to pathologic and normal variation in the human skeleton*, Charles C. Thomas Publisher, Illinois, Springfield, 2005.

Mann, Hunt, Lozanoff 2016: R. W. Mann, D. R. Hunt, S. Lozanoff, *Photographic regional atlas of non-metric traits and anatomical variants in the human skeleton*, Charles C. Thomas, Illinois, Springfield, 2016.

Molleson 2007: T. Molleson, *A method for the study of activity related skeletal morphologies*, Bioarchaeology of the Near East 1, 2007, p. 5-33.

Molleson 2007: T. Molleson, *A method for the study of activity related skeletal morphologies*, Bioarchaeology of the Near East 1, 2007, p. 5-33. https://doi.org/10.31826/9781463222505-002

Molleson, Blondiaux 1994: T. Molleson, J. Blondiaux, *Riders' bones from Kish*, Cambridge Archaeological Journal 4, 1994, p. 312-316. http://dx.doi.org/10.1017/S095977430000113X

Nathan, Haas 1966: H. Nathan, N. Haas, *Cribra orbitalia, a bone condition of the orbit of unknown nature*, Israel Journal of Medical Sciences 2, 1966, p. 171-191.

Necrasov, Cristescu 1957: O. Necrasov, M. Cristescu, *Contribuție la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocru de la Brăilița*, Studii și cercetări de Istorie Veche VIII, 1-4, 1957, p. 75-88.

Necrasov, Floru, Nicolăescu-Plopșor 1958: O. Necrasov, E. Floru, D. Nicolăescu-Plopșor, *Contribution à l'étude de la pathologie osseuse des populations néolithiques et énéolithiques*, Analele Științifice ale Universității "Alexandru Ioan Cuza" Iași IV, 1, 1958, p. 37-46.

Ortner 2003: D. J. Ortner, *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*, Academic Press, Oxford, 2003. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-528628-2.X5037-6

Pálfi, Dutour 1996: Gy. Pálfi, O. Dutour, *Activity-induced skeletal markers in historical anthropological material*, International Journal of Osteoarchaeology 11, 1, 1996, p. 41-55. https://doi.org/10.1007/BF02442202

Perianu 1988: M. Perianu, *Date antropologice privind mormintele din tumulul de la Vânători*, Thraco-Dacica 9, 1-2, 1988, p. 131-136.

Perianu 1989: M. Perianu, *Privire antropologică asupra unor tumuli din epoca bronzului de la Cotîrgaci (comuna Roma, jud. Botoșani)*, Hierasus 7-8, 1989, p. 147-156.

Piontek, Kozlowski 2002: J. Piontek, T. Kozlowski, *Frequency of Cribra Orbitalia in the Subadult Medieval Population from Gruczno, Poland*, International Journal of Osteoarchaeology 12, 2002, p. 202-208. https://doi.org/10.1002/oa.615

Robb 1998: J. E. Robb, *The interpretation of skeletal muscle sites: a statistical approach*, International Journal of Osteoarchaeology 8, 5, 1998, p. 363-377. https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1212(1998090)8:5%3C363::AID-OA438%3E3.0.CO;2-K

Santos *et alii* 2011: A. L. Santos, F. Carduso-Alves, S. Assis, S. Villotte, *The Coimbra Workshop in Musculoskeletal Stress Markers (MSM): an annotated review*, Anthropologia Portuguesa 28, 2011, p. 135-161.

Schmitt 2005: A. Schmitt, *Une nouvelle méthode pour estimer l'âge au décès des adultes à partir de la surface sacro-pelvienne iliaque*, Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris 17, 1-2, 2005, p. 1-13. https://doi.org/10.4000/bmsap.943.

Skinner, Goodman 1992: M. Skinner, A. H. Goodman, *Anthropological uses of developmental defects of enamel*, in: S. Saunders, M. A. Katzenberg (Eds.), *Skeletal biology of past people: Advances in research methods*, New York, 1992, p. 153-174.

Trotter 1970: M. Trotter, *Estimation of stature from intact long limb bones*, in: T. D. Stewart, (ed.), *Personal identification in mass disasters: National Museum of Natural History*, Washington, 1970, p. 71-83.

Ubelaker 1979: D. H. Ubelaker, *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis and Interpretation*, Taraxacum, Washington D.C., 1979.

Villotte *et alii* 2016: S. Villotte, S. Assis, F. Alves Cardoso, Ch. Y. Henderson, V. Mariotti, M. Milella, D. Pany-Kucera, N. Speith, C. A. Wilczak, R. Jurmain, *In search of consensus: Terminology for entheseal changes (EC)*, International Journal of Paleopathology 13, 2006, p. 49-55. https://doi.org/10.1016/j.ijpp.2016.01.003

Waldron 2009: T. Waldron, *Palaeopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2009.

Walrath, Turner, Brůžek 2004: D. E. Walrath, P. Turner, J. Brůžek, *Reliability test of the visual assessment of cranial traits for sex determination*, American Journal of Physical Anthropology 125, 2, 2004, p. 132-137. https://doi.org/10.1002/ajpa.10373

White, Black, Folkens 2012: T. D. White, M. T. Black, P. A. Folkens, *Human osteology*, Amsterdam, Boston, 2012.

Williams *et alii* 2007: F. M. K. Williams, N. J. Manek, P. N. Sambrook, T. D. Spector, A. J. MacGregor, *Schmorl's Nodes: Common, Highly Heritable, and Related to Lumbar Disc Disease*, Arthritis & Rheumatology 57, 5, 2007, p. 855-860.

Notă privind câteva date antropologice referitoare la mormintele Belozerka dintre Dunăre și Nistru

Serghei Agulnicov[1]

Rezumat. Etapa finală a epocii bronzului în zona câmpiilor dintre Nistru și Dunăre este reprezentată de siturile arheologice atribuite culturii Belozerka, care a constituit principala/centrala formațiune culturală în nordul Câmpiei Pontice în perioada finală a epocii bronzului (Hallstatt A - prima jumătate a perioadei B; sec. XIII-X î. Hr.). În prezent sunt cunoscute peste 300 de morminte ale acestei culturi arheologice. Spațiile funerare sunt amenajate atât în tumuli, cât și în necropole ce combină ritualul tumular și cel plan de înmormântare. Conform observațiilor, reprezentanții culturii Belozerka aparțineau unui tip antropologic ce se caracterizează printr-un craniu dolicocran, profil facial puternic profilat orizontal, oase nazale proeminente etc. Pe craniile reprezentanților acestor comunități se remarcă un relief bine definit, în special în regiunea supraciliară. Caracteristicile tipologice/fenotipice ale scheletelor provenite din mormintele de tip Belozerka permit, pe de o parte, identificarea trăsăturilor uneia dintre variantele tipului europoid gracil sudic, specifice populațiilor vechi și moderne din Balcani. Pe de altă parte, acestea ajută la decelarea influenței trăsăturilor de stepă din zona circumpontică din regiunea Volgăi până spre Dunărea inferioară în timpul epocii bronzului târziu și în perioada de tranziție spre epoca fierului. Acest lucru nu este contrazis de complexul cultural material din epoca Belozerka, care combină ceramica și uneltele de muncă inerente atât populațiilor Srubnaia-Sabatinovka, cât și culturilor Hallstatt-iene timpurii din Europa de Sud-Est. Pentru a clarifica originea acestor diferențe, sunt necesare studii suplimentare, interdisciplinare – analize antropologice (inclusiv fenotipice), analize radiocarbon, analiza izotopilor stabili etc.
Cuvinte cheie: bronz târziu; cultura Belozerka; morminte; date antropologice; date tipologice/fenotipice.

Note on some anthropological data relating to the Belozerka burials between the Danube and the Dniester. The final stage of the Bronze Age in the area of the plains between the Dniester and the Danube is represented by the archaeological sites of the Belozerka culture, which was the main/central cultural formation in the northern Pontic Plain in the Late Bronze Age (Hallstatt A - first half of period B; 13th-10th centuries BC). Currently, more than 300 graves

[1] Agenția Națională Arheologică, Chișinău, Republica Moldova; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Chișinău, Republica Moldova; agulnikov777@gmail.com.

CC BY NC SA

attributed to this archaeological culture are known. The burial spaces are arranged in both tumuli and necropolises, combining tumular and flat burial rituals. According to observations, the representatives of Belozerka culture belonged to an anthropological type characterised by a dolichocranic skull, a strongly horizontally profiled facial profile, prominent nasal bones, etc. A well-defined relief can be seen on the skulls of the representatives of these communities, especially in the supraciliary/supraorbital region. The typological/phenotypic characteristics of the skeletons from the Belozerka graves allow, on the one hand, the identification of the features of one of the variants of the southern gracile Europoid type, specific to the ancient and modern populations of the Balkans. On the other hand, they help detect the influence of steppe features from the circumpontic area of the Volga region to the Lower Danube during the Late Bronze Age and the transition period to the Iron Age. This is not contradicted by the material culture complex of the Belozerka period, which combines pottery and working tools inherent to both the Srubnaya-Sabatinovka populations and the early Hallstatt cultures of Southeast Europe. To clarify the origin of these differences, additional interdisciplinary studies are needed – anthropological analyses (including phenotypic), radiocarbon analyses, stable isotope analysis, etc.
Keywords: Late Bronze Age; Belozerka culture; graves; anthropological data; typological/phenotypic data.

.....

Faza finală a epocii bronzului în zona câmpiilor dintre Nistru și Dunăre este reprezentată de siturile arheologice aparținând culturii Belozerka, care au constituit principala/centrala formațiune culturală în nordul Câmpiei Pontice în perioada finală a epocii bronzului (Hallstatt A - prima jumătate a perioadei B; sec. XIII-X î. Hr.). În prezent sunt cunoscute peste 300 de morminte atribuite acestei culturi, reprezentanții căreia își amenajau spațiile funerare atât în tumuli (de exemplu, siturile Alkalija, Hajjilar, Divizia, Kochkovatoye, Kalchevo, Strumok și Cimișlia), cât și în necropole ce combină ritualul tumular și cel plan de înmormântare (de exemplu, siturile Cazaclia, Kochkovatoye, Vasilievka și Budurjel) (**Fig. 1**).

În anii 1984-1985, la Cazaclia (raionul Ciadîr-Lunga, Republica Moldova), autorul lucrării de față a investigat exhaustiv una dintre cele mai mari necropole ale culturii Belozerka din nord-vestul Mării Negre, care conținea 80 de morminte cu un inventar bogat, inclusiv ceramică, piese de port și podoabă și obiecte metalice (exemplu în **Fig. 2**). Necropola era formată atât din morminte tumulare, cât și din morminte plane asociate unor construcții rituale. Construcțiile funerare și inventarul mormintelor necropolei de la Cazaclia au permis abordarea multor aspecte legate de geneza și evoluția culturii Belozerka din nord-vestul Mării Negre (Agulnikov 1986, p. 381; 1987, p. 512-513; 1996; 2003, p. 139-163).

De analiză antropologică au beneficiat osemintele rezultate din 60 de morminte individuale din necropola de la Cazaclia, realizată de Nadejda Dmitrievna Romanova (Moscova) și Roman Vasilievici Orel (Chișinău). Autorii analizei determină 35 de indivizi de sex antropologic masculin, 20 de indivizi de sex

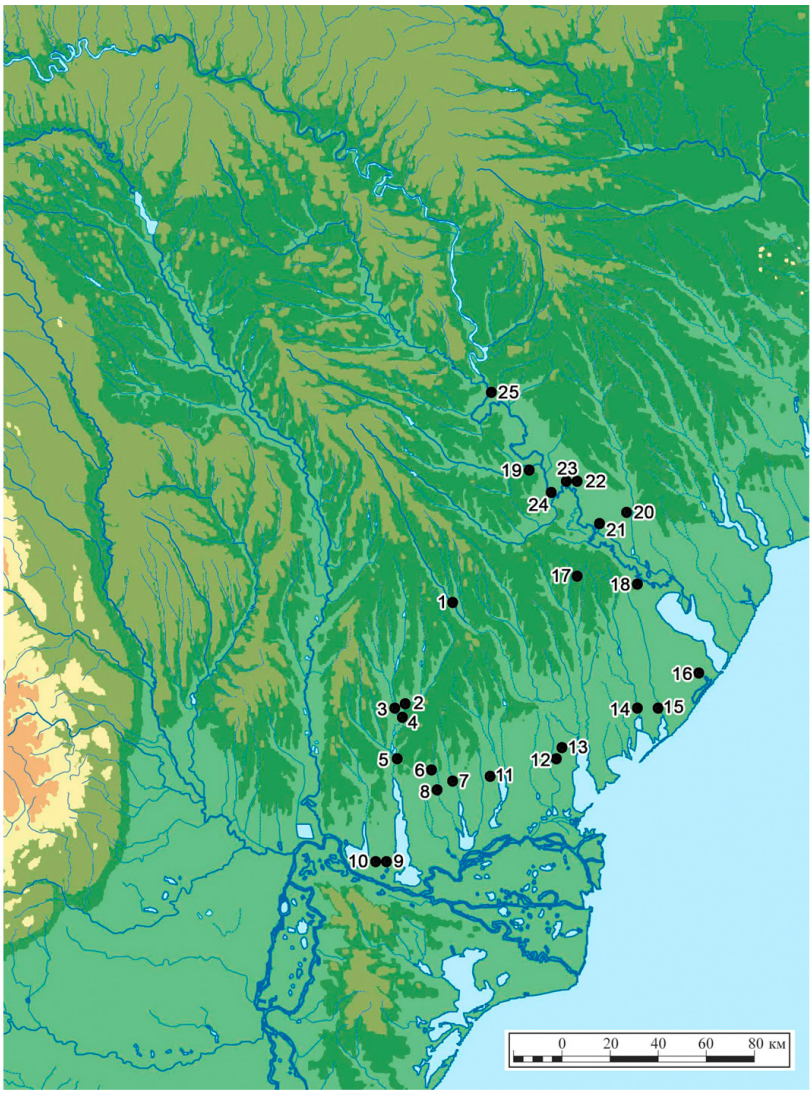

Fig. 1. Necropolele și mormintele izolate atribuite culturii Belozerka din spațiul Nord-Pontic (între Dunăre și Nistru). 1. Cimișlia; 2. Cazaclia; 3. Balabanu; 4. Taraclia; 5. Zaliznichnoye; 6. Kalchevo; 7. Vasilevka; 8. Bannovka; 9. Gradeșka; 10. Budurjel; 11. Dzinilor; 12. Strumok; 13. Baștanovka; 14. Kochkovatoye; 15. Divizia; 16. Alkaliya; 17. Belenikoe; 18. Hadjillar; 19. Olănești; 20. Calfa; 21. Novo-Kotovsk; 22. Hlinaia; 23. Sucleia; 24. Tiraspol; 25. Parcani; 26. Pohrebea.

Fig. 1. Necropolises and isolated burials attributed to the Belozerka culture in the North-Pontic area (between the Danube and the Dniester). 1. Cimișlia; 2. Cazaclia; 3. Balabanu; 4. Taraclia; 5. Zaliznichnoye; 6. Kalchevo; 7. Vasilevka; 8. Bannovka; 9. Gradeșka; 10. Budurjel; 11. Dzinilor; 12. Strumok; 13. Baștanovka; 14. Kochkovatoye; 15. Divizia; 16. Alkaliya; 17. Belenikoe; 18. Hadjillar; 19. Olănești; 20. Calfa; 21. Novo-Kotovsk; 22. Hlinaia; 23. Sucleia; 24. Tiraspol; 25. Parcani; 26. Pohrebea.

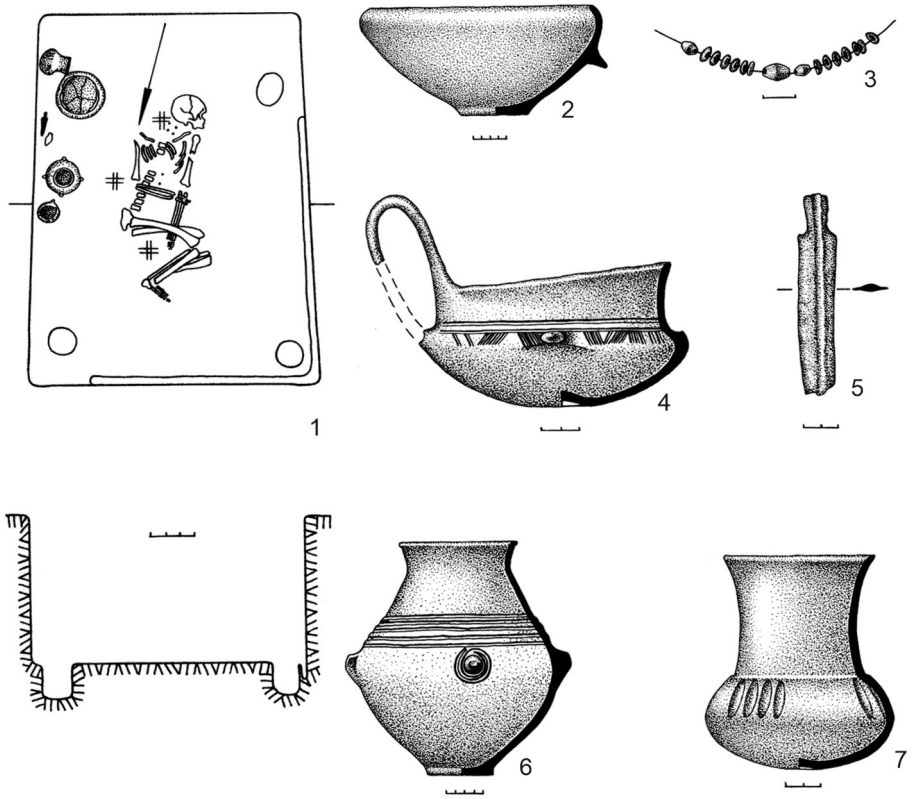

Fig. 2. Necropola Cazaclia, mormântul 39. 1. Desenul mormântului; 2. Strachină; 3. Mărgele; 4. Cană; 5. Cuțit; 6. Chiup; 7. Cupă (după Agulnikov 1996).
Fig. 2. Cazaclia necropolis, burial 39. 1. Drawing of the grave; 2. Bowl; 3. Beads; 4. Mug; 5. Knife; 6. Chin; 7. Cup (after Agulnikov 1996).

antropologic feminin și doar cinci sub-adulți (copii/adolescenți), cei din urmă cu sexul antropologic nedeterminabil. Durata medie a vieții la bărbați este estimată în intervalul 35-50 de ani, iar la femei – între 20 și 35 de ani. Mortalitatea sub-adultă înscrie, deci, valori mici. Din cele cinci morminte de sub-adulți, doi indivizi aveau vârstele biologice cuprinse în intervalul 2-9 ani, iar ceilalți trei – între 10 și 18 ani (Agulnikov 1996, p. 57). În tabelul de mai jos (**Tab. 1**) sunt trecute principalele determinări publicate de autorii analizei – sexul antropologic al fiecărui schelet/individ și vârsta biologică în momentul morții (Agulnikov 1996, p. 79, Anexa I).

Nr. mormânt	Sexul antropologic	Vârsta biologică la deces
1	Nedeterminabil	15-16 ani
2	Feminin	20-35 ani
3	Masculin	24 ani
4	Masculin	35-45 ani
5	Masculin	20-25 ani
7	Nedeterminabil	11-12 ani
8	Nedeterminabil	2-3 ani
9	Masculin	20-30 ani
11	Masculin	35-45 ani
13	Masculin	45-55 ani
14	Feminin	20-35 ani
15	Masculin	35-45 ani
17	Feminin	26 ani
19	Feminin	16-19 ani
21	Masculin	25 ani
24	Masculin	45-55 ani
25	Masculin	45-55 ani
26	Feminin	16-19 ani
27	Masculin	20-35 ani
29	Feminin	20-35 ani
30	Feminin	20-35 ani
31	Feminin	20-35 ani
32	Masculin	50-60 ani
33	Masculin	45-55 ani
33/2	Masculin	45-55 ani
34	Nedeterminabil	9-10 ani
35	Masculin	20-35 ani
36	Masculin	45-55 ani
37	Masculin	20-35 ani
39	Feminin	20-35 ani
40	Masculin	45-55 ani
41	Masculin	45-55 ani
42	Masculin	16-19 ani
43	Masculin	45-55 ani
44	Feminin	20-35 ani
46	Masculin	20-35 ani
47	Nedeterminabil	7-9 ani
50	Feminin	20-35 ani
51	Feminin	35-45 ani
52	Feminin	45-55 ani
54	Feminin	20-35 ani
55	Feminin	20-35 ani
56	Masculin	20-35 ani
57	Masculin	45-55 ani
58	Masculin	20-35 ani
59	Masculin	20-35 ani
60	Masculin	20-35 ani
61	Masculin	45-55 ani
62	Masculin	45-55 ani
63	Masculin	45-55 ani
64	Feminin	16-19 ani
65	Feminin	20-35 ani
66	Feminin	20-35 ani
67	Masculin	35-45 ani
70	Masculin	20-35 ani
72	Feminin	16-19 ani
73	Feminin	35-45 ani
74	Feminin	20-35 ani
75	Feminin	20-35 ani
76	Feminin	25-35 ani

Tab. 1. Tabelul sinoptic al materialului analizat antropologic din necropola de la Cazaclia (după Agulnikov 1996, p. 79).
Tab. 1. Synoptic table of anthropologically analysed material from Cazaclia necropolis (after Agulnikov 1996, p. 79).

Pentru comparație, de asemenea sub formă tabelară (**Tab. 2**), redăm principalele determinări antropologice pentru 26 de schelete descoperite în necropola sincronă de la Budurjel, material analizat de Serghei Segheda (Kyiv) și Liudmila Litvinova (Kyiv) (Segheda, Litvinova 1990). În necropolă au fost înhumați bărbați și femei deopotrivă, dar și copii/adolescenți (cu sexul antropologic nedeterminabil). Dacă facem o comparație a duratei medii de viață la aceste două necropole (Cazaclia și Budurjel), intervalul pentru segmentul populațional masculin de la Cazaclia este larg (35-50 ani), iar limita vârstei este mare (50 de ani), spre deosebire de Budurjel,

unde vârsta la bărbați este limitată la cel mult 43 de ani. Femeile de la Cazaclia ajungeau până la vârsta de cel mult 35 de ani, pe când cele de la Budurjel, doar până la 30 de ani (Segheda, Litvinova 1991, p. 181).

Complex	Număr mormânt	Sexul antropologic	Vârsta biologică la deces	Complex	Număr mormânt	Sexul antropologic	Vârsta biologică la deces
Nordic	4	Nedeterm.	10 ani	Nordic	20	Nedeterm.	6 ani
Nordic	5	Masculin	30-40 ani	Sudic	3	Nedeterm.	30-35 ani
Nordic	6	Masculin	Adultus	Sudic	6	Nedeterm.	30-35 ani
Nordic	7	Feminin	20-25 ani	Sudic	8	Masculin	25-30 ani
Nordic	10	Masculin	40-50 ani	Sudic	10	Feminin	20 ani
Nordic	11	Masculin	40-50 ani	Sudic	14	Masculin	40-45 ani
Nordic	12	Nedeterm.	5-6 ani	Sudic	12	Feminin	45-55 ani
Nordic	13	Nedeterm.	5-6 ani	Sudic	15	Masculin	45-55 ani
Nordic	14	Masculin	45-55 ani	Sudic	16	Masculin	40-45 ani
Nordic	15	Feminin	Maturus	Sudic	17	Masculin	40-45 ani
Nordic	17	Masculin	40-50 ani	Sudic	18	Feminin	40-55 ani
Nordic	18	Masculin	45-55 ani	Sudic	19	Feminin	Adultus
Nordic	19	Masculin	50-60 ani	Sudic	21	Masculin	25-30 ani

Tab. 2. Tabelul sinoptic al materialului analizat antropologic din necropola de la Budurjel (după Segheda, Litvinova 1990).
Tab. 1. Synoptic table of anthropologically analysed material from Budurjel necropolis (after Segheda, Litvinova 1990).

Alexandru Varzari de la Muzeul Național de Istorie a Moldovei din Chișinău a reanalizat recent materialul osteologic din necropola de la Cazaclia, oferind o descriere craniologică. Prelevarea datelor metrice și descrierea individuală a caracteristicilor craniene au fost realizate conform metodelor standard recomandate de literatura clasică (Alekseev, Debets 1964). Autorul susține că reprezentanții culturii Belozerka prezentau o tipologie ce se caracteriza în principal prin craniu dolicocran (lung și îngust), profil facial puternic profilat în plan orizontal, oase nazale proeminente, relief cranian bine definit, în special în regiunea supraciliară/supraorbitară. În ceea ce privește statura scheletică, măsurătorile prelevate de pe oasele lungi ale membrelor au permis o constatare deloc neașteptată – membrii comunităților Belozerka erau destul de înalți. Această combinație de caracteristici craniene și postcraniene este cunoscută în literatura de specialitate sub numele de „tip/fenotip antic-mediteranean" sau „varianta europoidă paleo-mediteranoidă". Conform opiniei lui Alexandru Varzari, acest subtip antropologic este prezent și în necropola de la Cazaclia[2], dar este larg răspândit și în populațiile culturii Noua

[2] Informație inedită, menționată cu permisiunea și bunăvoința lui Alexandru Varzari.

(Velikanova 1975), precum și în cele ale culturilor Babino (Mnogovalikovaia) și Srubnaia (Kruts 1984). Tipul antropologic al populațiilor care și-a înmormântat semenii în necropola de la Cazaclia se caracterizează prin craniu dolicocran și față înaltă și îngustă, astfel încât corespunde variantei paleo-mediteraneene a tipului europoid (Litvinova, Rudich 1994, p. 110-111). Chiar dacă din punct de vedere statistic seriile scheletice Belozerka sunt relativ uniforme, menționăm că alături de calotele dolicocrane sunt prezente și cranii mezocrane.

De altfel și seriile craniene Belozerka din areale mai estice, cum ar fi, de exemplu, cea din necropola Kochkovatoye (raionul Tatarbunar, regiunea Odessa, Ucraina), se caracterizează prin prezența unor trăsături care indică apartenența populației la tipul europoid (dolicocranie, față îngustă, statură destul de mare, gracilitate) și confirmă concluzia cu privire la omogenitatea populației stepice către finalul epocii bronzului și debutul epocii fierului (sec. XIII-X î. Hr.). În ceea ce privește necropola din Kochkovatoye, cercetată în anul 1979 (Vanchugov, Subbotin, Dzigovskiy 1992), materialul paleoantropologic analizat provine din 17 morminte (Segheda, Litvinova 1991, p. 180-188). În pofida seriei scheletice restrânse, datele obținute susțin fenotipul caracteristic comunităților Belozerka din nord-vestul Câmpiei Pontice.

Din tabelul de mai jos (**Tab. 3**) se pot deduce cu ușurință diferențele/asemănările privind durata medie a vieții la bărbații și femeile din patru comunități ale culturii Belozerka din nordul și nord-vestul Câmpiei Pontice, calculele fiind făcute pe baza materialelor scheletice analizate.

Necropola	Vârsta medie la deces (în ani) la bărbați	Vârsta medie la deces (în ani) la femei
Kochkovatoye (Tatarbunar, reg. Odesa)	40,0 (6)	27,8 (8)
Budurjel (Reniysk, reg. Odesa)	44,2 (13)	33,7 (7)
Chernyanka (Kahovsk, reg. Herson)	43,3 (5)	35,9 (8)
Shirokoye (Krivorozhsk, reg. Dnepropetrovsk)	41,2 (18)	31,0 (7)

Tab. 3. Vârsta medie la deces în patru comunități din nord-vestul Mării Negre atribuite culturii Belozerka.
Tab. 3. Average age at death in four northwestern Black Sea communities attributed to the Belozerka culture.

În continuare prezentăm datele antropologice rezultate din analiza scheletelor descoperite în necropola plană de la Kairy, din zona Niprului Inferior (Shilov 1995, p. 733, Fig. 54). Seria craniană este formată din 25 de cranii (12 de sex masculin și 13 de sex feminin) și este, în general, dominată de cranii dolicocrane și mezocrane. La bărbați fața este moderat de largă și de înaltă, în timp ce la femei este mai puțin largă, ceea ce dă impresia unor fețe mai înalte. Totuși, diferențele

de structură și conformație ale regiunii faciale sunt minore între cele două sexe. Seria cranianǎ de la Kairy prezintă într-o mare măsură caracteristici ale subtipului europoid mediteranean și, în general, similarități cu seriile de morminte dintre Nistru și Dunăre, precum Kochkovatoye (Litvinova, Rudich 1994, p. 111), Budurjel (Segheda, Litvinova 1990, p. 180-188) și Cazaclia. De subliniat este că aceste trăsături craniene europoide mediteraneene predomină în special în mormintele feminine, în timp ce craniile masculine au trăsături mai robuste, fața mai largă, caracteristicile fiind similare cu cele ale populațiilor Sabatinovka și Srubnaia din nordul Câmpiei Pontice, care sunt de tip nord-europoid (Zinevich 1970, p. 3-28; Kruts 1984).

Referindu-ne la materialele rezultate din complexele funerare cercetate în ultimii ani în tumulii de la Crihana Veche de pe Prutul Inferior, care preced cultura Belozerka, vom observa că tipul antropologic/fenotipul la scheletele din mormintele Sabatinovka și Mnogovalikovaia este definit ca fiind proto-europoid (de exemplu, mormintele 11, 13 și 14 din tumulul 12/Movila Gologan) (Ciobanu *et alii* 2019, p. 78-81). În același tumul 12 de la Crihana Veche, în mormântul nr. 11 atribuit comunității Sabatinovka, a fost înhumată o femeie cu caracteristici de tip Belozerka (de exemplu, gracilitate accentuată).

Studiile antropologice atestă, de asemenea, o anumită apropiere între reprezentanții complexului cultural Noua-Sabatinovka și populațiile de tip Belozerka. Analiza craniilor din necropolele de la Kochkovatoye și Budurjel (cultura Belozerka) din regiunea Dunării Inferioare, a celor din necropolele de la Bădragii-Vechi și Pererâta (cultura Noua) (Sava 2002, p. 142-143) și, în sfârșit, a celor din mormintele Sabatinovka din interfluviul Dunăre-Nistru atestă existența unui fenotip comun și destul de unitar în epoca bronzului târziu în regiunea Prut-Nistru (Vanchugov 1990, 130-131; Kruts 1984, p. 76-77). O altă observație este asemănarea tipologică/fenotipică dintre craniile descoperite în interfluviul Nistru-Dunăre și cele atribuite culturilor Monteoru și Noua (Chernyakov 1985, p. 144). Complexul de caracteristici care întrunește dolicocrania, fața îngustă, profilul ascuțit și nasul puternic proeminent (trăsături europoide) este comun atât comunităților Noua-Sabatinovka, cât și celor Belozerka (Necrasova 1964; Cristescu, Miu 1999, p. 683-695).

Dacă ar fi să definim fenotipul reprezentanților culturii arheologice Belozerka pe baza datelor antropologice adunate de-a lungul timpului, vom constata pe de o parte prezența unui complex de trăsături caracteristice tipului gracil sudic, specific populației vechi și moderne din Balcani. Pe de altă parte, poate fi decelată și influența trăsăturilor de stepă din zona circumpontică, din regiunea Volgăi până spre Dunărea inferioară, în perioada târzie a epocii bronzului și în etapa de tranziție spre epoca fierului. Aceste corelări nu sunt contrazise de cultura materială

a populațiilor premergătoare și succesoare culturii Belozerka, care combină ceramica și unelte de muncă folosite atât de comunitățile Srubnaia-Sabatinovka, cât și de reprezentanții culturilor Hallstatt-iene timpurii din Europa de Sud-Est. Pentru a clarifica originea acestor diferențe/asemănări, sunt necesare studii interdisciplinare complexe – analiza unor serii craniologice suplimentare, reanaliza colecțiilor vechi, analiza radiocarbon a complexelor funerare, analiza izotopilor stabili (87Sr/86Sr) și studiile genetice, care ar putea oferi informații mai fiabile privind reconstituirea migrațiilor antice și a relațiilor de rudenie.

Bibliografie

Agulnikov 1986: S. M. Agulnikov, *Raboty Kazakliyskogo otryada*, Arkheologicheskie otkrytiya v 1984 g, Moskva, 1986, p. 381.

Agulnikov 1987: S. M. Agulnikov, *Issledovaniya kurgannoy gruppy u s. Kazakliya*, Arkheologicheskie otkrytiya v 1985 g., Moskva, 1987, p. 51.

Agulnikov 1996: S. Agulnikov, *Necropola culturii Belozerka de la Cazaclia*, Biblioteca Thracologica XIV, București, 1996.

Agulnikov 2003: S. M. Agulnikov, *Pogrebalnyy obryad mogilnika Belozerskoy kultury u s. Kazakliya*, Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic, Chișinău, 2003, p. 139-163.

Alekseev, Debets 1964: V. P. Alekseev, G. F. Debets, *Kraniometriya. metodika antropologicheskikh issledovaniy*, Moskva, 1964.

Chernyakov 1985: I. T. Chernyakov, *Severo-Zapadnoe Prichernomore vo vtoroy polovine II tys. do n.e,* Kyiv, 1985.

Ciobanu *et alii* 2019: I. Ciobanu, A. Simalcsik, L. Bejenaru, R. Pîrnău, S. Agulnikov, S. Popovici, *Considerații preliminare privind cercetările arheologice și interdisciplinare la Crihana Veche (r-nul Cahul). Companiile 2016-2017*, Arheologia preventivă în Republica Moldova IV, 2019, p. 71-119.

Cristescu, Miu 1999: M. Cristescu, G. Miu, *Studiu paleoantropologic al scheletelor din necropola civilizației Noua de la Trușești-Țuguieta*, în: M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, *Trușești: monografie arheologică*, București-Iași, 1999, p. 683-695.

Kruts 1984: S. I. Kruts, *Paleoantropologicheskie issledovaniya Stepnogo Podneprovya*, Kiyv, 1984.

Litvinova, Rudich 1994: L. V. Litvinova, T. A. Rudich, *Novye materialy k antropologii pozdnego bronzovogo veka Ukrainy*, în: G. N. Toshchev (Ed.), *Problemy skifo-sarmatskoy arkheologii Severnogo Prichernomorya*, Tezisy dokladov mezhdunarodnoy konferentsii, Zaporozhe, 1994, p. 110-111.

Necrasova 1964: O. K. Nekrasova, *K izucheniyu antropologicheskogo sostava naseleniya bronzovogo veka vostochnoy chasti Rumynskoy Narodnoy Respubliki*, Sovremennaya antropologiya, 1964.

Sava 2002: E. Sava, *Die Besstattungen der Noua –Kultur*, Prahistorshe archaolgie in Sudosteuropa, Band 19, Kiel, 2002.

Segheda, Litvinova 1990: S. P. Segeda, L. V. Litvinova, *Antropologicheskiy material iz raskopok mogilnika belozerskoy kultury Budurzhel*, Okhrannye istoriko-arkheologicheskie issledovaniya na yugo-zapade Ukrainy, Odessa-Zaporozhe, 1990, p. 93-113.

Segheda, Litvinova 1991: S. P. Segeda, L. V. Litvinova, *Antropologicheskiy material iz mogilnika belozerskoy kultury u s. Kochkovatoe*, Drevnosti Severnogo Prichernomorya i Kryma II, 1991, p. 180-188.

Shilov 1995: Yu. A. Shilov, *Prarodina ariev: istoriya, obryady, mify*, Kyiv, 1995.

Vanchugov 1990: V. P. Vanchugov, *Belozerskie pamyatniki Severo-Zapadnogo Prichernomorya*, Kyiv, 1990.

Vanchugov, Subbotin, Dzigovskiy 1992: I. T. Vanchugov, L. V. Subbotin, A. N. Dzigovskiy, *Kurgany primorskoy chasti Dnestro-Dunayskogo mezhdurechya*, Kyiv, 1992.

Velikanova 1975: M. S. Velikanova, *Paleoantropologiya Prutsko-Dnestrovskogo mezhdurechya*, Moskva, 1975.

Zinevich 1970: G. P. Zinevich, *Kraniologicheskie materialy epokhi eneolita ranney bronzy v Severo-Zapadnom Prichernomore*, Materialy po arkheologii Severnogo Prichernomorya 6, 1970, p. 3-28.

Despre câteva descoperiri de stateri târzii de tip Lysimachos din teritoriul istro-pontic

Gabriel Mircea Talmațchi[1]

Rezumat. În deceniile șapte și opt ale secolului al XX-lea au fost efectuate în zona Dobrogei numeroase investiții necesare dezvoltării sistemului național de irigații. Astfel, au fost deschise șantiere ale Trustului de Construcții și Îmbunătățiri Funciare (Dobrogea), inclusiv în zona de sud-vest a teritoriului istro-pontic. Cu acest prilej, în situația lipsei reprezentanților muzeelor de arheologie de la Constanța și București, în zonele administrative ale localităților Coslugea, Dunăreni și Hațeg, au fost descoperite întâmplător numeroase vestigii arheologice de perioadă preromană. Printre acestea sunt de evidențiat și câțiva stateri postumi de tip Lysimachos. Respectivele piese reflectă plata mercenariatului în cadrul elitei nobiliare getice dobrogene ca trupe ale lui Mithridates al VI-lea Eupator, în prima parte a secolului I î. Hr.
Cuvinte cheie: stater; Lysimach; sfârșitul secolului II-începutul secolului I î. Hr.; Dobrogea; populații locale.

On some discoveries of late Lysimachos-type staters from the Istro-Pontic territory. In the seventh and eighth decades of the 20th century, numerous investments necessary for the development of the national irrigation system were made in the Dobrudja region. Thus, construction sites of the Construction and Land Improvement Trust (Dobrudja) were opened, including in the southwestern area of the Istro-Pontic territory. On this occasion, in the absence of archaeology museum representatives from Constanța and Bucharest, numerous archaeological artefacts from the pre-Roman period were fortuitously discovered in the administrative areas of the localities of Coslugea, Dunăreni and Hațeg. Among these findings, several posthumous staters of the Lysimachos type are to be highlighted. The respective specimens reflect the payment of the mercenary within the Dobrudjan Getic noble elite as troops of Mithridates VI Eupator, during the first part of the 1st century BC.
Keywords*:* stater; Lysimachos; end of the 2nd century-beginning of the 1st century BC; Dobrudja; local populations.

[1] Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, România; gtalmatchi@yahoo.com.

CC BY NC SA

1. Introducere

În România, odată cu anii ’50 ai secolului trecut, la nivel național, se trece la reorganizarea și amenajarea teritoriului rural din punct de vedere administrativ și economic, de impunere a noilor structuri comuniste populare prin măsuri organizatorice (colectivizarea forțată prin confiscarea loturilor de pământ în proprietate privată în anii 1949-1962, crearea de GAC – gospodării agricole colective și GAS – gospodării agricole de stat, apoi CAP – Cooperative Agricole de Producție și IAS – Întreprinderi Agricole de Stat) și represive (crearea unui regim de teroare în viața satelor prin intervențiile Securității statului și ale Miliției populare). În Dobrogea, odată cu finalizarea acestei etape, în anii ’60-’80, s-a trecut la construirea unui sistem național de irigații necesar pentru obținerea unor rezultate superioare în agricultura modernă. Astfel, în perioada anilor 1965-1989, au fost amenajate pentru irigat peste 581 de mii ha (https://www.ziuaconstanta.ro/images/stories/2010/05/online/pdf/irigaiile_n_dobrogea.pdf).

Acest sistem de irigații a fost dezvoltat mult mai timid și după 1989, în prima jumătate a anilor ’90 ai secolului trecut. Apoi a urmat devalizarea și degradarea infrastructurii de aducțiune și distribuție a apei, de la stațiile gigant de pompare la conductele de transport al apei. Pe lângă uzura fizică și morală a componentelor de bază, s-au adăugat sustragerile de mari proporții pentru fier vechi.

Toate aceste lucrări destinate dezvoltării sistemului național de irigații din Dobrogea s-au efectuat prin Trustul de Construcții și Îmbunătățiri Funciare Constanța (TCIF), mai ales începând cu anii ’70 și mai ales în anii ’80, fără prezența arheologilor de la Constanța sau de la București. Zona afectată din punct de vedere al patrimoniului cultural arheologic național a fost cea din partea de sud și sud-vest a teritoriului istro-pontic (vezi în acest sens terasa Rasova-Vederoasa). Toate aceste intervenții au răscolit la propriu multe dintre ariile arheologice cunoscute și mai puțin cunoscute de la acel moment.

Din nefericire, cele mai multe dintre solicitările de intervenție arheologică din partea autorităților locale veneau tardiv (atunci când totuși existau), după o bună perioadă de timp de la începerea lucrărilor de introducere a unor conducte de mari diametre, de realizare a canalelor și de construcție a unor stații gigantice de pompare. Răgazul consistent dintre intervențiile mecanizate și apariția propriu-zisă a arheologilor (dacă mai ajungeau) au expus siturile respective (așezări, necropole sau noi spații pur și simplu necunoscute din punct de vedere arheologic) la distrugeri ireparabile. Astfel, s-au creat premisele înstrăinării unor descoperiri, cărora li s-a pierdut urma și care nu au fost semnalate arheologilor sau altor organe competente. Trebuie precizat faptul că, spre deosebire de timpurile prezente, atunci legislația nu impunea o cercetare prealabilă a zonei care urma să

fie afectată de excavări, iar anunțurile autorităților centrale politice și industriale nu erau obligatorii. După mijlocul anilor '80 lucrurile s-au mai îmbunătățit ușor, fiind asigurată măcar o supraveghere arheologică permanentă, respectiv în unele puncte făcându-se cercetări arheologice restrânse în paralel cu desfășurarea lucrărilor industriale respective (vezi situația pe traseul Canalului Dunăre-Marea Neagră).

Chiar dacă exista speranța ca ceea ce era mai important ca vestigii antice să ajungă totuși, pe diferite căi, în colecțiile de stat (prin donații, confiscări, vânzări directe către muzeele abilitate), unele piese s-au transformat probabil în „suvenire" pentru muncitorii și inginerii implicați în activitățile lor curente. Spre exemplu, exista o practică în epocă ca personalități ale intelectualității constănțene „să păstreze pentru posteritate un număr relativ de monumente provenind din câmpurile funerare ale cetății Tomis" (conform Chera 1999, p. 7-8), fapt întâmplat și la Kallatis (vezi Canarache 1969, p. 28). Ulterior, aceste bunuri culturale, în mod inevitabil, au fost moștenite în familiile respective, odată cu decesul celor inițial implicați, „circulând" de la o persoană la alta. Noii posesori, de cele mai multe ori, doreau să renunțe la deținerea lor, întrucât nu mai erau legați sentimental de acestea sau încercau vânzarea lor pentru a fi obținute diverse sume de bani. Aceste situații ne-au prilejuit absolut prin hazard recuperarea câtorva secvențe importante privind o altă pagină din istoria monetară preromană din spațiul vest-pontic. Astăzi publicăm situația unor astfel de descoperiri fortuite, provenind de pe urma șantierelor de îmbunătățiri funciare, dar care au fost declarate inițial ca fiind descoperite în anii '90[2].

În continuare vor fi prezentați 15 stateri descoperiți întâmplător în sud-vestul teritoriului istro-pontic (patru de la Coslugea, com. Lipnița, jud. Constanța, șapte de la Dunăreni, com. Aliman, jud. Constanța și patru de la Hațeg, com. Adamclisi, jud. Constanța), care prezintă în formă prescurtată pe revers numele coloniilor

[2] Sondarea autenticității unor piese și dorința de vânzare a făcut ca stateri târzii de tip Lysimachos să ajungă în atenția cabinetului numismatic al muzeului constănțean în perioada anilor 1994-1999 (aceștia ajungeau la verificarea membrilor cabinetului numismatic la solicitarea directorului instituției de la acel moment, prof. univ. dr. Adrian Rădulescu). Asupra unora dintre „descoperiri" ne-am păstrat rezerva cuvenită, întrucât informațiile respective nu păreau în totalitate veridice, fiind foarte greu de verificat. Ne-am oprit asupra celor la care, întâmplător, puteam beneficia de un complex de împrejurări care să certifice din mai multe direcții aceste descoperiri fortuite (de asemenea, au putut fi măsurate, cântărite și fotografiate). Fiind vorba de piese de aur, deținătorii, din teamă, inițial au declarat descoperirea lor în anii 1994-1995 și 1996-1997. De fapt, descoperirile au fost făcute în anii '80, în contextul șantierelor deschise pentru dezvoltarea sistemului de irigații din Dobrogea, după cum s-a aflat ulterior. Aceste descoperiri le-am mai menționat pe scurt, cu o altă ocazie, conform cu anii indicați inițial (Talmațchi 2023a, p. 66, 103), ca fiind din ultimul deceniu al secolului al XX-lea (când, de fapt, au fost prezentate la muzeu spre identificare). Din cauza sumelor importante care corespundeau valorii unor astfel de exemplare, piesele nu au mai fost achiziționate de Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, deși s-a cerut și ajutorul financiar al Consiliului Județean Constanța, având în vedere importanța lor. Ulterior piesele au luat calea unor colecții private, care s-au dispersat la un moment dat, odată cu decesul respectivilor colecționari.

Istros, Tomis și Kallatis. Nu credem că mai trebuie să insistăm asupra necesității publicării lor în scopul introducerii în circuitul științific național și internațional, având în vedere totuși raritatea prezenței lor în descoperirile din Dobrogea și nu numai. În acest sens menționăm un unic tezaur cunoscut până în prezent ca fiind descoperit în Dobrogea, în anii '90 ai secolului trecut, menționat fie în apropiere de Tomis, fie la nord de Mangalia, fie la Cumpăna (jud. Constanța) (Custurea, Talmațchi 2011, p. 188, nr. 35, 396-397, nr. XVII; Talmațchi 2023b, p. 670).

2. Catalog

Locul descoperirii: Coslugea

Monetărie Kallatis

1.AU (stater); 12h; 8,27 g; 20 × 19,5 mm (**Fig. 1/1**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar H și P în ligatură și O (HPO); sub tron **ΚΑΛ**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ** (pentru descrierea aversului și reversului staterilor postumi de tip Lysimachos din Kallatis, vezi în continuare la Iliescu 2000, p. 379; Martini, Vismara 1996, p. 109; Preda 1998, p. 112).

Stare de conservare relativ bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 265; Pick 1898, p. 106, nr. 258; Poenaru Bordea 1974, p. 109, nr. 81; De Callataÿ 1995b, p. 41-42; 1997, p. 140; Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006, p. 65, nr. 62; Petac 2005, p. 17, nr. 66; Preda, Petac 2006, p. 35-36, nr. 126-128.

2.AU (stater); 12h; 8,23 g; 19,6 × 18,4 mm (**Fig. 1/2**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un

Fig. 1. Stateri postumi din tipul Lysimachos descoperiți la Coslugea.
Fig. 1. Posthumous staters of the Lysimachos type discovered at Coslugea.

trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar H și P în ligatură și A (HPA); sub tron **ΚΑΛ**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/(Λ)ΥΣΙΜΑΧΟΥ**.

Stare de conservare bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 267; Pick 1898, p. 106, nr. 259; De Callataÿ 1995b, p. 42; 1997, p. 140.

3.AU (stater); 11h; 8,25 g; 18,5 × 18 mm (**Fig. 1/3**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar **CΩ**; sub tron **ΚΑΛ**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/(Λ)ΥΣΙΜΑΧΟΥ**.

Stare de conservare relativ bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 263; Pick 1898, p. 106, nr. 260; De Callataÿ 1995b, p. 42; 1997, p. 140; SNG XI, pl. V, nr. 103-104 (90-70 î. Hr.).

Monetărie Tomis

4.AU (stater); 12h; 8,26 g; 20 × 19 mm (**Fig. 1/4**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar **ΘΕΜ**; sub tron **ΤΟ**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ** (pentru descrierea aversului și reversului staterilor postumi de tip Lysimachos din Tomis, vezi în continuare la Regling 1910, p. 605-606, 649-653, nr. 2471-2486; Preda 1998, p. 112).

Stare de conservare foarte bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 273; Regling 1910, p. 651-652, nr. 2480; De Callataÿ 1995b, p. 40-41; 1997, p. 141-142; Preda, Petac 2006, p. 37, nr. 134-135; Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006, p. 75, nr. 119 (pentru prescurtare nume magistrat monetar, la noi nu este un fals monetar).

Locul descoperirii: Dunăreni

Monetărie Kallatis

5.AU (stater); 12h; 8,27 g; 20 × 19,3 mm (**Fig. 2/5**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar CA cu o linie deasupra lor; sub tron **ΚΑΛ**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/(Λ) ΥΣΙΜΑΧΟΥ**.

Stare de conservare relativ bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 261; Pick 1898, p. 106, nr. 264; De Callataÿ 1995b, p. 41; 1997, p. 139; Preda, Petac 2006, p. 35, nr. 125.

6.AU (stater); 12h; 8,21 g; 19 × 18,5 mm (**Fig. 2/6**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon.

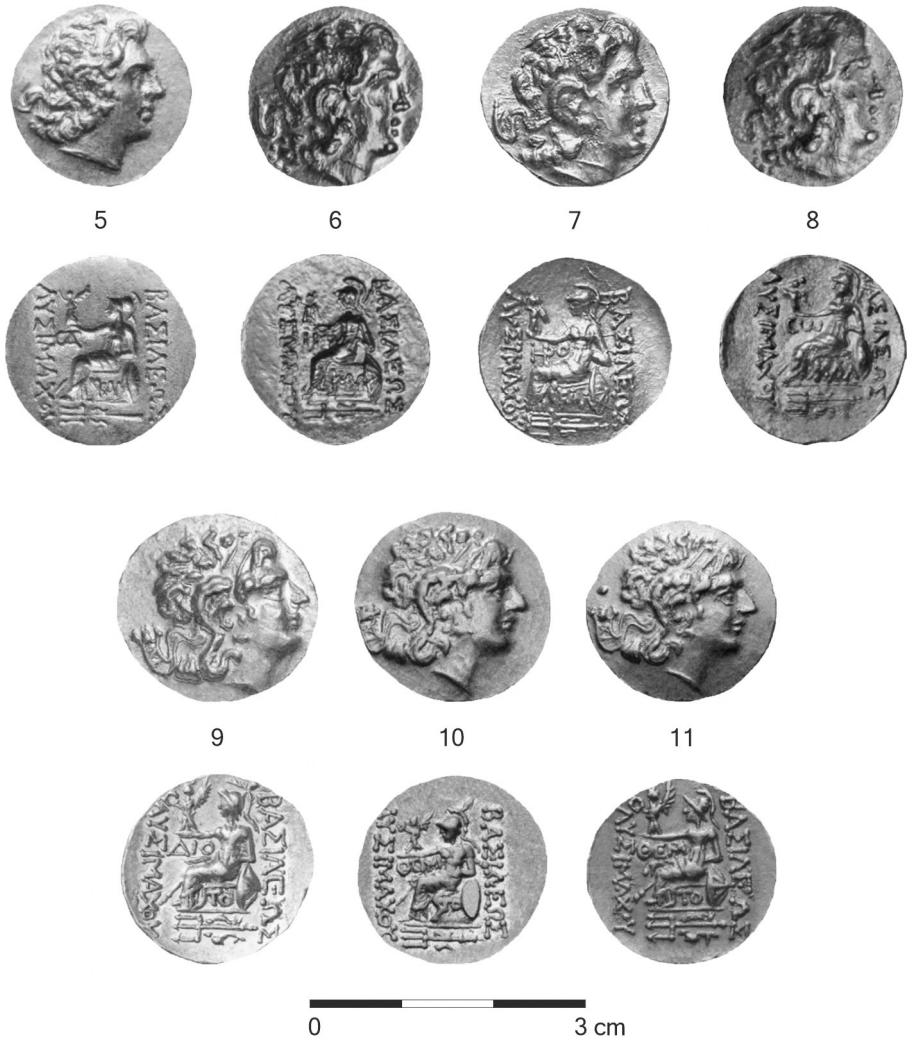

Fig. 2. Stateri postumi din tipul Lysimachos descoperiți la Dunăreni.
Fig. 2. Posthumous staters of the Lysimachos type discovered at Dunăreni.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar H și P în ligatură și O (HPO); sub tron **ΚΑΛ**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ**.

Stare de conservare relativ bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 265; Pick 1898, p. 106, nr. 258; Poenaru Bordea 1974, p. 109, nr. 81; De Callataÿ 1995b, p. 41-42; 1997, p. 140; Petac 2005, p. 17, nr. 66; Preda, Petac 2006, p. 35-36, nr. 126-128; Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006, p. 65, nr. 62.

7.AU (stater); 11h; 8,24 g; 19,5 × 18,5 mm (**Fig. 2/7**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar H și P în ligatură și O (HPO); sub tron **ΚΑΛ**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ**.

Stare de conservare relativ bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 265; Pick 1898, p. 106, nr. 258; Poenaru Bordea 1974, p. 109, nr. 81; De Callataÿ 1995b, p. 41-42; 1997, p. 140; Petac 2005, p. 17, nr. 66; Preda, Petac 2006, p. 35-36, nr. 126-128; Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006, p. 65, nr. 62.

8.AU (stater); 12h; 8,17 g; 19 × 18,5 mm (**Fig. 2/8**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar **CΩ**; sub tron **ΚΑΛ**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/(Λ)ΥΣΙΜΑΧΟΥ**.

Stare de conservare relativ bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 263; Pick 1898, p. 106, nr. 260; De Callataÿ 1995b, p. 42; 1997, p. 140; SNG XI, pl. V, nr. 103-104 (anii 90-70 î. Hr.).

Monetărie Tomis

9.AU (stater); 1h; 8,30 g; 20 × 18,5 mm (**Fig. 2/9**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon; în partea stângă a câmpului monetar, o globulă.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar **ΔIO**; sub tron **TO**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΛΥΣΙΜΑΧΟ(Υ)**; sub numele magistratului monetar, o globulă.

Stare de conservare relativ bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 277; Regling 1910, p. 650, nr. 2476; De Callataÿ 1995b, p. 40; 1997, p. 141; Petac 2005, p. 32, nr. 233; Preda, Petac 2006, p. 37, nr. 132; Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006, p. 65, nr. 56; SNG XI, pl. XIII, nr. 286.

10.AU (stater); 12h; 8,29 g; 20 × 19,5 mm (**Fig. 2/10**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar **ΘEM**; sub tron **TO**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ**.

Stare de conservare relativ bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 273; Regling 1910, p. 651-652, nr. 2480; De Callataÿ 1995b, p. 40-41; 1997, p. 141; Preda, Petac 2006, p. 37, nr. 134-135; Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006, p. 75, nr. 119 (pentru prescurtare nume magistrat monetar, la noi nu este un fals).

11.AU (stater); 11h; 8,28 g; 19,5 × 18,7 mm (**Fig. 2/11**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar **ΘEM**; sub tron **TO**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ**.

Stare de conservare relativ bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 273; Regling 1910, p. 651-652, nr. 2480; De Callataÿ 1995b, p. 40-41; 1997, p. 141; Preda, Petac 2006, p. 37, nr. 134-135; Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006, p. 75, nr. 119 (pentru prescurtare nume magistrat monetar, nu este un fals).

Locul descoperirii: Hațeg

Monetărie Istros

12.AU (stater); 12h; 8,18 g; 20 mm (**Fig. 3/12**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar **ΔΙ**; sub tron **ΙΣ**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ** (descrierea preluată de la De Callataÿ 1997, p. 139).

Stare de conservare bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 285; Pick 1898, p. 170, nr. 482; De Callataÿ 1995b, p. 39-40; 1997, p. 139; Preda, Petac 2006, p. 37, nr. 134-135.

13.AU (stater); 12h; 8,23 g; 20 × 19,6 mm (**Fig. 3/13**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar **ΔΙ**; sub tron **ΙΣ**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ** (descrierea preluată de la De Callataÿ 1997, p. 139).

Stare de conservare foarte bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 285; Pick 1898, p. 170, nr. 482; De Callataÿ 1995b, p. 39-40; 1997, p. 139; Preda, Petac 2006, p. 37, nr. 134-135.

Fig. 3. Stateri postumi din tipul Lysimachos descoperiți la Hațeg.
Fig. 3. Posthumous staters of the Lysimachos type discovered at Hațeg.

Monetărie Tomis

14.AU (stater); 12h; 8,30 g; 20 × 19,6 mm (**Fig. 3/14**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar **ΘΕΜ**; sub tron **ΤΟ**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ**.

Stare de conservare relativ bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 273; Regling 1910, p. 651-652, nr. 2480; De Callataÿ 1995b, p. 40-41; 1997, p. 141, anii 90-80 î. Hr.; Preda, Petac 2006, p. 37, nr. 134-135; Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006, p. 75, nr. 119 (pentru prescurtare nume magistrat monetar, la noi nu este un fals).

15.AU (stater); 12h; 8,23 g; 20 × 19,2 mm (**Fig. 3/15**).

Avers: Capul diademat al lui Alexandru cel Mare, văzut din profil, orientat spre dreapta; poartă o diademă împodobită cu coarnele zeului Amon.

Revers: Zeița Pallas Athena stând pe un tron, orientată spre stânga; pe cap poartă o cască corintiană; în mâna dreaptă ține o Nike cu aripile deschise prezentând o cunună; cu mâna stângă sprijină un scut rezemat de tron; în spatele zeiței apare o lance așezată în poziție oblică; este îmbrăcată într-un himation; în exergă apare un trident între doi delfini, culcat, orientat spre stânga; sub brațul întins al Athenei, în partea stângă a câmpului monetar, inițialele magistratului monetar **ΘEM**; sub tron **TO**; legenda **ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ**.

Stare de conservare relativ bună.

Referință: Müller 1858, pl. VI, nr. 273; Regling 1910, p. 651-652, nr. 2480; De Callataÿ 1995b, p. 40-41; 1997, p. 141, anii 90-80 î. Hr.; Preda, Petac 2006, p. 37, nr. 134-135; Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006, p. 75, nr. 119 (pentru prescurtare nume magistrat monetar, la noi nu este un fals).

3. Informații arheologice privind locurile de descoperire

Ce date arheologice anterioare cunoaștem până în prezent în locurile cu descoperirile prezentate?

Pentru arealul extravilan al localității Coslugea (com. Lipnița, jud. Constanța), în zona unui vârf de deal aflat în sud-vestul Lacului Oltina, în punctul numit de localnici „Colțul Pietrei sau Dealul Pietrii", este prezentă o așezare getică fortificată cu lungime de 150 m (**Fig. 4**). Ea este poziționată la aproximativ 3,2 km sud-est de localitatea Coslugea. Fortificarea așezării este realizată prin val (înalt de 2 m) și șanț de apărare (sub forma unui aproximativ arc de cerc), spre sud și vest. Conform cercetătorului Mihai Irimia, materialul ceramic getic și elenistic descoperit întâmplător aparține secolelor III-II î. Hr. (Irimia 2007, p. 145; 2010, p. 106). Deși așezarea fortificată nu a beneficiat de cercetări arheologice de salvare, sistematice sau de teren, sunt cunoscute o serie de informații privind câteva descoperiri monetare preromane realizate în mod întâmplător, unele fiind deja prezente în bibliografia numismatică, altele fiind încă inedite. Toate acestea sunt deosebit de importante, pentru că oferă informații privind cronologia sitului în contextul lipsei, pentru moment, a altor date arheologice mai precise.

Astfel, este de amintit, pentru perioadă preromană, un tezaur monetar compus din tetradrahme de tip macedonean, bătute pentru Alexandru cel Mare și Filip al III-lea Arideul. Acesta cuprindea 12 exemplare bătute la Amphipolis și Babylon. Al doilea tezaur cuprindea 14 piese care erau bătute la Amphipolis, Babylon, Sardes, Sidon și Tarsus. Din păcate nu se cunoaște exact locul respectivelor descoperiri, fiind exclusă descoperirea lor, în cursul anilor '80-'90 ai secolului trecut, în

Fig. 4. Imagine satelitară cu localizarea așezării fortificate de la Coslugea, punctul „Colțul Pietrei sau Dealul Pietrii" (sursă Google Earth).
Fig. 4. Satellite image with the location of the fortified settlement at Coslugea, „Colțul Pietrei or Dealul Pietrii" point (source Google Earth).

interiorul fortificației. La aceste descoperiri adăugăm tezaurul de stateri postumi de tip Lysimachos publicat de față. În concluzie, evoluția așezării, în acest stadiu al documentului monetar, s-ar fi desfășurat fie doar pe parcursul secolului al III-lea î. Hr. (Sîrbu, Trohani 1997, p. 512-539), fie în secolele III-I î. Hr.

Până în prezent, diferite piese arheologice descoperite la Dunăreni (com. Aliman, jud. Constanța) provin din interiorul unei așezări fortificate getice, aflate în apropierea celei romane (Irimia 2007, p. 214, fig. 27), pe dealul Muzait, poziționată la aproximativ 5 km nord-est de sat, pe malul Dunării (**Fig. 5**). Modul de prezentare a așezării și sistemul său de fortificare a sugerat inițial existența unei dave, fără însă a se putea, din punct de vedere arheologic, stabili evoluția și cronologia sa. Abia odată cu publicarea unor fotografii aeriene și interpretarea acestora, fortificația a fost pusă în lumină, cu toate detaliile vizibile de la suprafață. Considerată ca un *oppidum* (Ștefan 1986, 86-2/7, p. 73-87), prezintă un sistem complex de apărare și fortificare, care înglobează un mal natural înalt de 35 m corespunzător falezei, un zid cu un prim val de apărare, care închide o suprafață de aproximativ 4500 m^2, un șanț foarte larg care beneficiază și de sprijinul unei ravene naturale, urmat de alte trei valuri de apărare succesive cu șanțurile auxiliare în fața acestora, dintre care unul întrerupt și altul abia

vizibil astăzi la suprafața terenului (Irimia 2007, p. 148-149). De asemenea, un alt obiectiv care poate fi ușor individualizat din fotografiile aeriene și perieghezele efectuate la fața locului, este amplasarea unei porți de acces, în extremitatea de vest a fortificației, care era total inaccesibilă dinspre faleză. Ca urmare, „se impunea utilizarea unui traseu de acces obligatoriu și controlat, care folosea fie fundul șanțului sau pornea de la plajă, fie începând de la mijlocul acestuia, după ce urmase fundul unui alt șanț, amplasat perpendicular pe întregul sistem de obstacole succesive, șanț realizat prin regularizarea și adâncirea unei vechi ravene" (Irimia 2007, p. 149). După o altă părere, este foarte posibil pentru acces să se fi săpat o rampă în peretele șanțului până la nivelul porții (Ștefan 1986, p. 73-87, 86-2/7). Puținele materiale arheologice recoltate de la suprafața sa cuprind fragmente ceramice grosiere locale și grecești (de la amfore de Sinope, Rhodos și Cos) (Irimia 2010, p. 98-99).

În raza localității, în interiorul fostului IAS, a mai fost descoperit un mormânt de incinerație, care poate fi datat, pe baza inventarului ceramic, în secolul al III-lea î. Hr. (Irimia 1973, p. 12-13; 1983, p. 84).

De asemenea, din punctul „Gura Zăvalului" provin urmele unei așezări și ale unei necropole getice de perioadă Latène (din secolele IV-I î. Hr.) (LMI III, p. 951, pozițiile 219, 220, 221). La fel ca și așezarea de la Coslugea, așezarea fortificată de la Dunăreni nu a beneficiat de cercetări arheologice de salvare sau sistematice.

Din punct de vedere monetar, pentru perioadă preromană, ca descoperiri izolate sunt de amintit o drahmă histriană din tipul Apollo (Talmațchi 2011, p. 457, nr. 11), două monede de bronz histriene din tipul cu zeul fluvial Istros (Talmațchi 2017, p. 393, nr. 32, 34-36, p. 394, nr. 41, 43), patru monede macedonene de bronz, dintre care trei bătute pentru Filip al II-lea și una pentru Alexandru al III-lea (Talmațchi 2003, p. 28, nr. 10-12; 2006, p. 169, nr. 11; 2008, p. 13, nr. 28) și o monedă de bronz „scitică" bătută pentru basileul Charaspes (Talmațchi 2006, p. 178, nr. 10). De asemenea, sunt de amintit două tezaure monetare compuse din tetradrahme de tip macedonean, bătute pentru Alexandru cel Mare și Filip al III-lea Arideul. Primul cuprindea opt exemplare bătute la Amphipolis și Babylon, iar al doilea cuprindea 14 piese bătute la Amphipolis, Babylon și Tarsus. Din păcate nu se cunoaște exact locul respectivelor descoperiri, fiind exclusă descoperirea lor, în cursul anilor '80-'90 ai secolului trecut, în interiorul fortificației. La aceste descoperiri adăugăm tezaurul de stateri postumi de tip Lysimachos publicat în catalogul de mai sus.

După cum se poate observa din analiza materialului monetar, este foarte posibil ca vestigiile specifice acestei așezări fortificate să aparțină, larg, secolelor IV-I î. Hr. Aceeași părere, pe baza complexității sistemului de apărare și a existenței unei incinte principale, îl făcea pe arheologul Mihai Irimia să propună aceeași datare a

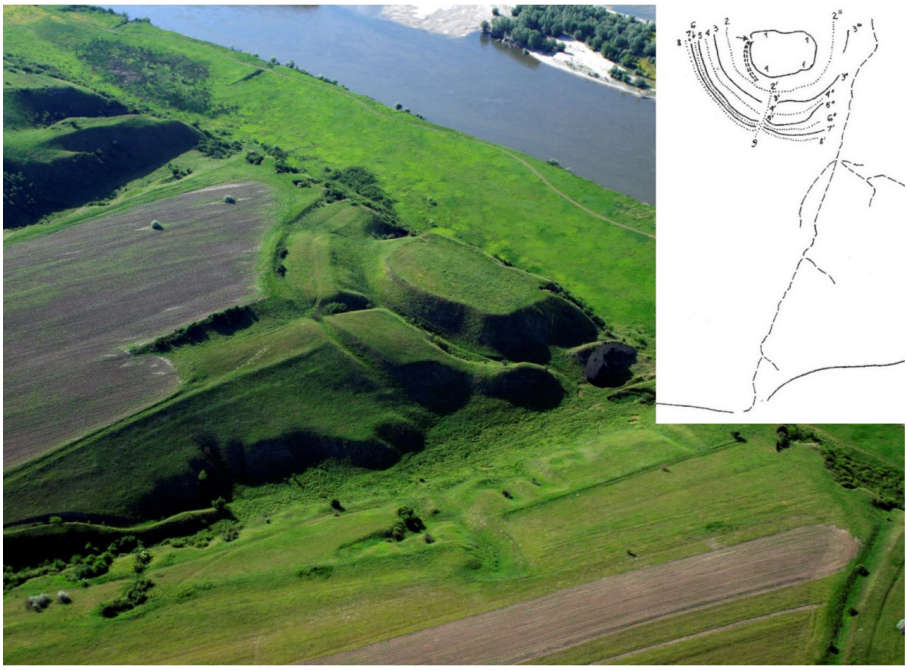

Fig. 5. Imagine aeriană și plan cu așezarea fortificată de la Dunăreni (sursă Carmen Bem[3], Compania Națională de Administrare a Infrastructurii Rutiere).
Fig. 5. Aerial image and plan with the fortified settlement at Dunăreni (source Carmen Bem, National Road Infrastructure Administration Company).

fortificației și, deci, „o evoluție mai îndelungată a așezării" (Irimia 2007, p. 149). Acesta revine ulterior, pe baza unor fragmente ceramice strânse după efectuarea unui sondaj în cursul anului 2009, și propune o locuire mai restrânsă, specifică secolelor III-II î. Hr. (Irimia 2010, p. 99).

Ultimul lot de stateri provine din împrejurimile localității Hațeg (com. Adamclisi, jud. Constanța). Cu prilejul săpăturilor efectuate la Hațeg pentru executarea unui canal de irigații în apropierea Lacului Baciu, în anul 1976, a fost descoperită o așezare cu un inventar specific secolelor IV-II î. Hr. (**Fig. 6**). Acesta era compus din fragmente ceramice autohtone (lucrate cu mâna: oale, oale-borcan, castroane, căni și cești) și fragmente ceramice elenistice (de la aproximativ 20 de amfore din Thasos, Rhodos, Heraclea Pontica etc.), respectiv câteva vetre (Irimia

[3] Mulțumim și pe această cale colegei Carmen Bem (Miu) pentru ajutorul oferit și permisiunea publicării fotografiei aeriene.

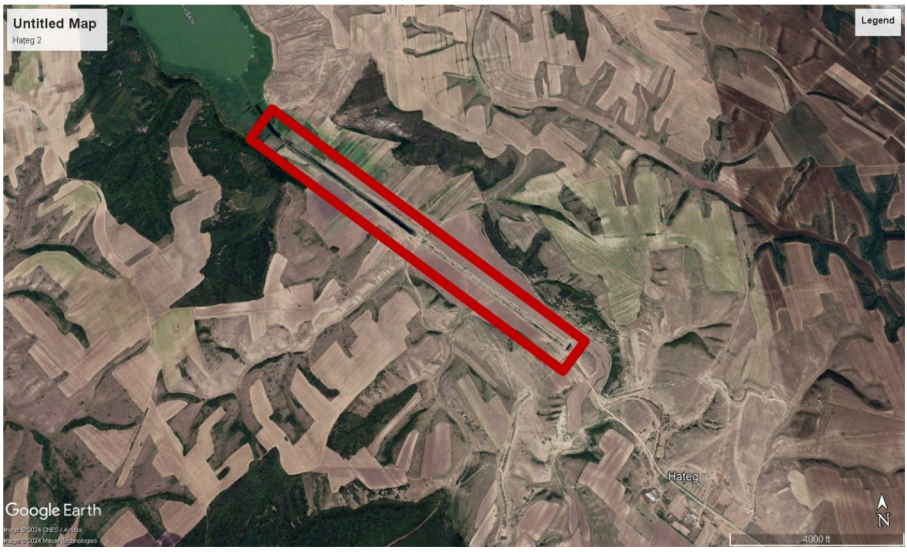

Fig. 6. Imagine satelitară cu localizarea zonei afectate de lucrările de irigații din apropierea localității Hațeg (sursă Google Earth).
Fig. 6. Satellite image with the location of the area affected by the irrigation works near the village of Hațeg (source Google Earth).

1980, p. 100-101, p. 91, fig. 7, nr. 1-6, p. 94, fig. 8, nr. 1, 5-6, 8, 11-12; 2007, p. 149). Așezarea este poziționată la aproximativ 5-6 km sud de Dunăre (Irimia 2010, p. 99). Este foarte posibil ca staterii să fi fost descoperiți în zona afectată de introducerea conductelor de irigații și a stațiilor de pompare din zonă.

4. Comentariu

Cei 15 stateri prezentați în catalog au fost bătuți la Istros, Kallatis și Tomis, pe coasta de vest a Mării Negre, pe fondul eforturilor de război susținute de regele Pontului, Mithridates al VI-lea Eupator. Este perioada în care toate cetățile vest-pontice se aflau sub autoritatea regelui Pontului (Pippidi 1971, p. 137-145; Avram, Bounegru 1997, p. 155-165).

Atelierul monetar de la Histria a bătut un număr relativ mic de piese de aur din tipul Lysimachos postum, deși cunoaștem atestarea epigrafică a prezenței unui strateg al lui Mithridates al VI-lea Eupator în oraș cu garnizoana militară aferentă (Poenaru Bordea 1999, p. 158-159). Atelierul monetar de la Callatis a emis piese postume din tipul Lysimachos în două serii (prima de un stil bun, a doua de un stil inferior), fiind capabil a produce o monedă de bună calitate artistică, activitate care se integrează unui fenomen monetar general (Seyring 1958, p. 615). Cu toate

acestea, activitatea sa a fost considerată ca fiind marginală (Newel 1919, p. 126). În sfârșit, centrul tomitan este considerat ca fiind cea mai importantă monetărie emitentă de stateri postumi de tip Lysimachos de pe coasta de vest a Pontului Euxin (Poenaru Bordea 1975, p. 20; Talmațchi 2004, p. 182), prin volum și calitate (Poenaru Bordea 1974, p. 124; 1997, p. 63). Pentru acești stateri cunoaștem, din punct de vedere al stilului, două categorii distincte, ordinea de clasificare fiind cea cronologică, astfel: prima este cea care prezintă un stil bun, mult apropiat de cel folosit pe tetradrahmele și staterii de Byzantion (cu tridentul flancat de doi delfini) (Marinescu 2004, p. 131), iar cea de a doua prezintă un stil inferior (De Callataÿ 1995b, p. 44-45), unele exemplare fiind chiar barbarizate, chiar și fără atribute specifice (Iliescu 1979, p. 6, nr. III.).

Din punct de vedere cronologic, găsim în bibliografie mai multe propuneri, majoritatea asemănătoare. Octavian Iliescu propunea anii 130-55 î. Hr. pentru emiterea staterilor postumi de tip Lysimachos (Iliescu 2002, p. 52-53). Mai exact, emisiunile care prezintă un stil îngrijit sunt bătute pe la 130-110 î. Hr., iar cele care dețin un stil inferior sunt bătute pe la 90-55 î. Hr. (Iliescu 1979, p. 6-7; 1998, p. 158; 2000, p. 385). Gheorghe Poenaru Bordea considera în privința acelorași emisiuni postume posibilitatea stabilirii a două grupe, și anume: una mai timpurie (datată pe la 90/80 î. Hr.) și alta mai târzie (încadrată în limitele anilor 80-72 î. Hr.) (Poenaru Bordea 1979, p. 48). De asemenea, acest cercetător nu era partizanul baterii staterilor vest-pontici de tip Lysimachos și după anul 71 î. Hr. (Poenaru Bordea 2000, p. 85). Constantin Preda plasează majoritatea staterilor din tipul postum Lysimachos în perioada anilor 90-72 î. Hr., cu posibilitatea ca o mică parte să fie emișii în secolul al II-lea î. Hr. (Preda 1998, p. 113). Astăzi sunt specialiști care susțin această posibilitate, a baterii respectivilor stateri și după 71 î. Hr. (Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006, p. 9), poate chiar până la momentul expediției lui Burebista (Iliescu 2000, p. 385).

Francois de Callataÿ, care s-a ocupat intensiv de această categorie de piese, consideră emiterea staterilor din tipul postum Lysimachos ca având un caracter compact, fiind realizate într-un interval scurt de timp, întrucât ștanțele de revers se caracterizează printr-o pregnantă omogenitate stilistică (De Callataÿ 1995b, p. 44). Consideră prima fază de emitere a staterilor postumi de tip Lysimachos ca aparținând secolului al II-lea î. Hr., poate pe la 150 î. Hr. (după stil, greutate și circulație), iar cea de a doua ar aparține debutului secolului I î. Hr. (De Callataÿ 1995b, p. 44). De asemenea, el constată existența unei cantități impresionante de stateri în descoperiri, numărul lor fiind în conexiune cu necesitatea crescută pentru recrutarea de mercenari în scopul susținerii campaniilor militare mithridatice. În consecință, consideră acești stateri ca „monede mercenare" (De Callataÿ 1995a, p. 55-58).

Producerea lor se datorează unui vast proces monetar, iar preluarea tipului și menținerea sa chiar și după decesul lui Lysimachos este, pe de o parte, expresia unei posibile rațiuni de ordin economic (Seyring 1958, p. 618). Tot atât de adevărat este și faptul că emiterea poate fi pusă mai ales pe seama satisfacerii nevoii de monedă de aur și argint pentru recrutarea și plata mercenarilor locali, din fiecare centru grecesc, necesari lui Mithridates al VI-lea Eupator în campaniile militare din confruntarea cu Roma (Avram 2003, p. 316). Este de amintit în acest sens ritmul de producere al monetăriilor din Regatul Pontului, care s-a dovedit ascendent odată cu conflictele militare, mai precis cu etapele pregătitoare și debutul acestora, în contextul viitoarelor cheltuieli (De Callataÿ 1987, p. 60; 1997, p. 409; 2000, p. 358-359). Referitor la recrutarea de mercenari din rândul populațiilor locale în prima partea a secolului I î. Hr., sursele documentare lipsesc cu desăvârșire. Ultimele informații privitoare la „zonele noastre" se datorează participării bastarnilor ca mercenari angajați de către Regatul Macedonean (în timpul lui Filip al V-lea și Perseu) în conflictele cu dardanii și Roma republicană (Ruscu 2002, p. 229, 324), cu infanterie și cavalerie (Babeș 2010, p. 542). Spre exemplu, angajarea bastarnilor de către regele macedonean Perseu implica acordarea ca primă de participare a cinci stateri pentru fiecare infanterist și a 10 stateri pentru fiecare cavalerist, plata continuând pe măsura implicării fiecăruia în evenimentele militare respective (De Callataÿ 1997, p. 150). Populație predominant militară și agresivă ca mod de manifestare, bastarnii, odată cu stabilirea lor în nordul gurilor Dunării și în Deltă (Pippidi 1967, p. 38-42), au reprezentat o continuă sursă de presiune efectuată asupra coloniilor grecești, dar s-au și apropiat fizic de zonele geografice unde au avut loc numeroase conflicte militare în perioada elenistică, fapt care le-a deschis obținerea de surse bogate prin practicarea intensivă a mercenariatului. Presiunea nu era realizată doar asupra zonei costiere, aceasta se manifesta și în zona dunăreană a comunităților getice, vezi în acest sens atacul efectuat asupra așezării fortificate de la Satu Nou, atestată din punct de vedere arheologic (Conovici 1992, p. 3-14; Irimia, Conovici 1989, p. 144).

Totuși, pentru începutul secolului I î. Hr., la Histria, „în cimitirul plan de incinerație din zona tumulului VI, în complexul funerar plan nr. 1" (Ruscu 2002, p. 254), a fost descoperit un pumnal curb cu teacă, care ar fi aparținut unui luptător mercenar provenit din Oltenia (de la nordul Dunării) și angajat de orașul milesian în susținerea contribuției sale la efortul militar destinat lui Mithridates al VI-lea Eupator, în conflictul desfășurat cu Roma (Rustoiu 2000, p. 277-288). Evident, putem lesne să ne gândim că acest militar nu era singur, deci era însoțit de alți localnici militari angajați cu același prilej. Și la Kallatis există „urme" funerare din a doua jumătate a secolului II-lea î. Hr., care ne pot conduce spre aceeași idee a prezenței membrilor populațiilor locale angajate ca mercenari. Amintim în acest

sens un mormânt de inhumație cu o brățară de bronz plurispiralică de tip bastarnic (Bârlădeanu-Zavatin 1980, p. 231, 239), căci elementul bastarnic rămâne unul dintre cei mai puternici aliați mercenari ai lui Mithridates al VI-lea Eupator (Babeș 2010, p. 542). Deci, ambele complexe funerare, care se pot data între sfârșitul secolului al II-lea și prima jumătate a secolului I î. Hr., indică existența târzie a mercenariatului la populațiile nord-dunărene. Descoperiri de piese de armament și de harnașament în nord-estul Mării Negre, în mediul grecesc, specifice populațiilor locale, dovedesc tot implicarea mercenarilor barbari în armata lui Mithridates al VI-lea Eupator (Rustoiu 2000, p. 282).

Staterii postumi de tip Lysimachos descoperiți în zona de sud-vest a teritoriului istro-pontic reflectă deplasarea de luptători autohtoni (probabil geți) ca mercenari către conflictele regelui Pontului, Mithridates al VI-lea Eupator, la chemarea cetăților vest-pontice, mijlocitoare ale înțelegerilor cuvenite. Probabil că aceștia făceau parte din „neamurile trace care locuiesc lângă Istru..." (Rustoiu 2000, p. 281; conform lui Appian, *Mithr.* 15). Posibilele lor solde descoperite în teritoriile de la Coslugea, Dunăreni și Hațeg (deci inclusiv în apropierea unor așezări fortificate) sunt o dovadă a faptului că exponenții elitei militare locale s-au întors nevătămați din conflicte. Pe de altă parte, așa cum s-a constatat și în aria carpato-nistreană, descoperirea staterilor confirmă în această perioadă existența unor centre de putere locală în sud-vestul spațiului istro-pontic (Munteanu 2005, p. 253). După cum am mai menționat, tezaurele probabil că au fost compuse din mult mai multe exemplare, pe măsura contingentelor militare încorporate. Descoperirea monedelor nu s-a făcut în interiorul așezărilor amintite, ci undeva în afara acestora (șanțurile pentru conductele de irigații moderne nu urmau pantele înalte din aproprierea Dunării, se căutau văile dintre dealuri, care erau adânci și abrupte, cu care se ajungea rapid la Dunăre; abia spre interiorul continental stațiile de pompare, cu patru turbine de obicei, foloseau zonele înalte pentru distribuirea pe distanțe cât mai lungi a apei respective). Credem, fără a avea însă pentru moment argumente în sprijinul ideii noastre, că ele provin din necropole, mormintele respective fiind, foarte posibil deja de câteva decenii în urmă, distruse iremediabil de către planurile de dezvoltare a sistemului de irigații național din Dobrogea.

Din păcate, puținele informații cunoscute privind aceste descoperiri de stateri postumi de tip Lysimachos ne opresc în a mai avansa cu alte considerații. De altfel, corelarea puținelor informații cunoscute este practic imposibil de făcut în mod direct cu vechile descoperiri arheologice din zonă (așezările fortificate și cele deschise). Sperăm că, în cursul activității noastre în domeniu, pe măsura amplificării cercetărilor arheologice în centre ale populației locale din Dobrogea, să mai avem ocazia de a publica astfel de descoperiri, dar în contexte arheologice

clare și nu doar bănuite. Poate că, până la urmă, cea mai bună formă de protejare a patrimoniului cultural național și de prevenție a distrugerii sau înstrăinării sale, din partea statului român, ar fi o investiție pe termen lung, substanțială din punct de vedere financiar (și nu la limita avariei ca în prezent), în susținerea tuturor cercetărilor arheologice de foarte bună calitate din România.

5. În loc de concluzii

Demersul nostru, prin informațiile salvate, vine să aducă o contribuție relativ modestă la cunoașterea și completarea datelor privind unele descoperiri de tezaure din teritoriul istro-pontic (a celor trei tezaure distincte, cel de al patrulea, apărut la Floriile, urmând a fi publicat cu o altă ocazie), de data aceasta a staterilor târzii din tipul Lysimachos. Aceste descoperiri se constituie în documente numismatice deosebit de valoroase ca surse în reconstituirea unor momente din istoria spațiului istro-pontic, conectat la evenimente care au marcat și zona Mării Negre în debutul secolului I î. Hr. Având în vedere apariția lor fortuită în situații imposibil de controlat, de acum aproximativ 45-50 de ani, credem că staterii de față sunt doar mici părți ale unor tezaure mai mari, în mod cert risipite pentru totdeauna. Sigur că stabilirea numărului lor total va rămâne mereu un țel a cărui îndeplinire va fi iluzorie, consecință inerentă pentru astfel de descoperiri. Dar staterii rămân a fi foarte importanți pentru cunoașterea situației monetare din Dobrogea sau nord-estul extrem al Traciei, într-o perioadă în care coloniile vest-pontice erau situate pe „frontiera" conflictelor duse de Regatul Pontului cu Roma republicană. Ele rămân ca emisiuni excepționale, bătute într-un interval scurt de timp și în cantități impresionante, atestând legături complexe între orașele grecești și populațiile „barbare" din zonă (Munteanu 2013, p. 370 și nota 123 cu bibliografia, 374).

După cum am menționat și în introducere, inițial ele au fost repertoriate cronologic ca momente ale descoperirii în primul deceniu al secolului al XXI-lea, doar că alegerea a fost făcută din perspectiva momentului în care au fost aduse la muzeu pentru verificări, pe baza declarațiilor deținătorilor. Niciunul dintre proprietarii finali nu erau printre cei care participaseră la descoperirea lor. Pentru unele situații, urmașii descoperitorilor erau cei care au și înstrăinat exemplarele respective. Toate au ajuns, după descoperirea lor, de fapt la sfârșitul anilor '70 și în perioada anilor '80 etapizat, apoi în anii 1991-1993, în posesia unor foști mari colecționari din Constanța (Radu Diaconu, Gheorghe Andreescu etc.). Aceștia în timp au decedat, iar colecțiile s-au disipat foarte curând în direcții necunoscute. Alături de moștenitori și colecționarii respectivi au contribuit la acumularea informației care există în acest moment privitor la aceste descoperiri.

Bibliografie

Avram 2003: Al. Avram, *Histria*, în: D. V. Grammenos, E. K. Petropoulos (Eds.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, volume I, Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece, 4, Thessaloniki, 2003, p. 279-340.

Avram, Bounegru 1997: A. Avram, O. Bounegru, *Mithridates VI Eupator și coasta de vest a Pontului Euxin*, Pontica 30, 1997, p. 155-165.

Babeș 2010: M. Babeș, *Spațiul carpato-dunărean în secolele III-II a.Chr.*, în: M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (Coord.), *Istoria Românilor, vol. I, Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2010, p. 517-550.

Bârlădeanu-Zavatin 1980: E. Bârlădeanu-Zavatin, *Noi descoperiri în necropolele callatiene*, Pontica 13, 1980, p. 216-240.

Canarache 1969: V. Canarache, *Măști și figurine Tanagra din atelierele de la Callatis-Mangalia,* Constanța, 1969.

Chera 1999: C. Chera, *Necropole tomitane în contextul lumii romane vest-pontice (sec. I-IV p.Chr.)*, teză de doctorat, Universitatea „Ovidius" Constanța, Facultatea de Istorie, Drept și Științe Administrative, Constanța, 1999, *mss*.

Conovici 1992: N. Conovici, *Noi date arheologice privind începuturile culturii Poienești-Lukaševka și prezența bastarnilor în Dobrogea*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 43, 1, 1992, p. 3-14.

Custurea, Talmațchi 2011: G. Custurea, G. Talmațchi, *Repertoriul tezaurelor monetare din Dobrogea*, Constanța, 2011.

De Callataÿ 1987: Fr. de Callataÿ, *La politique monétaire de Mithridate VI Eupator, roi du Pont (120-63 av. J.-C.)*, în: G. Depeyrot, T. Hackens, G. Moucharte (Eds.), *Rythmes de la production monétaire, de l'antiquité à nos jours, Actes du Colloque International organisé à Paris du 10 au 12 Janvier 1986 par la Monnaie de Paris, le Centre National de la Recherche Scientifique et le Séminaire de numismatique Marcel Hoc de l'Université Catholique de Louvain*, Louvain-La-Neuve, 1987, p. 55-66.

De Callataÿ 1995a: Fr. de Callataÿ, *Les tétradrachmes de Lysimach frappés à Callatis*, Studii și Cercetări de Numismatică 11, 1995, p. 55-58.

De Callataÿ 1995b: Fr. de Callataÿ, *Les derniers statères posthumes de Lysimaque émis à Istros, Tomis et Callatis*, în: S. Torbabov, V. Yotov (Eds.), *Numismatic and Sphragistic contributions to ancient and medieval history of Dobrudja, International Symposium, Dobrich, 1993*, Dobrudja 12, 1995, p. 39-49.

De Callataÿ 1997: Fr. de Callataÿ, *L`histoire des guerres mithridatiques vue par les monnaies*, Numismatica Lovaniensia 18, 1991.

De Callataÿ 2000: Francois de Callatay, *Guerres et monnayages à l'époque hellénistique. Essai de mise en perspective suivi d'une annexe sur le monnayage de Mithridate VI Eupator*, Economie antique. La guerre dans les économies antiques, Entretiens d'Archéologie et d'Histoire, 5, Saint-Bertrand-de-Cornminges, 2000, p. 337-364.

Iliescu 1979: O. Iliescu, *Note de numismatică greacă antică*, Cercetări Numismatice 2, 1979, p. 3-14.

Iliescu 1998: O. Iliescu, *Sur un Pseudo-Lysimaque frappé à Tomis*, Quaderni Ticinesi, Numismatica e Antichità Classiche 27, 1998, p. 151-160.

Iliescu 2000: O. Iliescu, *Despre un stater emis la Tomis*, în: M. Iacob, E. Oberländer-Târnoveanu, Fl. Topoleanu (Eds.), *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare, 1950-2000, Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate, 1955-2000*, Tulcea, 2000, p. 379-386.

Iliescu 2002: O. Iliescu, *Istoria monetei în România (c. 1500 î.e.n.-2000), Cronologie-Bibliografie-Glosar*, București, 2002.

Irimia 1973: M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești (sec .V-I î .e. n.)*, Pontica 6, 1973, p. 7-71.

Irimia 1980: M. Irimia, *Date noi privind așezările getice din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, Pontica 13, 1980, p. 66-118.

Irimia 1983: M. Irimia, *Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, Pontica 16, 1983, p. 69-148.

Irimia 2007: M. Irimia, *Considerații privind așezările getice din Dobrogea și problema existenței unor emporia în zona Dunării inferioare*, Pontica 40, 2007, p. 137-225.

Irimia 2010: M. Irimia, *Centres de pouvoir gètes préromains au sud-ouest de la Dobroudja. Réalités archéologiques et certaines considérations historiques*, Pontica 43, 2010, p. 83-128.

Irimia, Conovici 1989: M. Irimia, N. Conovici, *Așezarea getică fortificată de la Satu Nou-„Valea lui Voicu" (com. Oltina, jud. Constanța). Raport preliminar*, Thraco-Dacica 10,1989, p. 115-154.

Marinescu 2004: C. Marinescu, *From Byzantium to the Black Sea: dies, engravers and the production of posthumous Lysimach coinages during the 3rd-2nd C. BC*, Acta Musei Varnensis II, *Numismatic and sphragistic contributions to history of the Western Black Sea Coast, International Conference*, Varna, september 12th-15th 2001, 2004, p. 127-139.

Martini, Vismara 1996: R. Martini, N. Vismara, *Nummi Selecti. Monete e medaglie provenienti da collezioni pubbliche e private del Cantone Ticino pubblicate in occasione del X anniversario del Circolo Numismatico Ticinese. KOINÓN, Materiali e studi numismatici*, Milano, 1996.

Munteanu 2005: L. Munteanu, *Quelques considérations concernant les découvertes des monnaies d'or de type Lysimaque dans la Dacie intracarpatique*, în: V. Cojocaru (Ed.), *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea (from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest)*, Iași, 2005, p. 237-254.

Munteanu 2013: L. Munteanu, *Legăturile orașelor grecești vest-pontice cu populațiile „barbare" în epoca elenistică. Evidența numismatică*, în: F. Panait Bîrzescu, I. Bîrzescu, , Fl. Matei-Popescu, A. Robu, Adrian (Eds.), *Poleis în Marea Neagră: relații interpontice și producții locale*, Actele colocviului organizat de Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" și Filiala Iași a Academiei Române, București, 27-28 septembrie 2012, București, 2013, p. 362-394.

Müller 1858: L. Müller, *Die Münzen des Thrakischen Königs Lysimachos*, Copenhague, 1858.

Newell 1919: T. Newell, *The Alexandrine Coinage of Sinope*, American Journal of Numismatics 52, 1919, p. 117-127.

Pick 1898: B. Pick, *Die Antiken Münzen Nord-Griechelands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 1, Berlin, 1898.

Petac 2005: E. Petac, *La Collection M. C. Sutzu (Bibliothèque de l`Académie Roumaine, Bucarest). I. Istros, Kallatis, Tomis*, Wetteren, 2005.

Pippidi 1967: D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967.

Pippidi 1971: D. M. Pippidi, *I Greci nel Basso Danubio dell'éta arcaica alla conquista romana*, Milano, 1971, p. 137-145.

Poenaru Bordea 1974: Gh. Poenaru Bordea, *Le trésor de Mărășești. Les statères en or des cités du Pont Gauche et le problème des relations avec le monde grec et les populations locales aux IVe-Ie siècles av. n.è.*, Dacia N.S. 18, 1974, p. 103-125.

Poenaru Bordea 1975: Gh. Poenaru Bordea, *Studiile de numismatică greacă în România între 1947-1974*, Buletinul Societății Numismatice Române 67-69/121-123, 1973-1975, 1975, p. 17-41.

Poenaru Bordea 1979: Gh. Poenaru Bordea, *Les statères ouest-pontiques de type Alexandre le Grande et Lysimaque*, *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* 125, 1979, p. 37-51.

Poenaru Bordea 1997: Gh. Poenaru Bordea, *Emisiunile monetare din atelierele grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre (sec. VI î. Hr.-III). Un stadiu al problemei*, în: *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p. 56-70.

Poenaru Bordea 1999: Gh. Poenaru Bordea, *À propos du Pont Occidental et du Bas-Danube à l`époque de Mithridate VI Eupator*, *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* 145, 1999, p. 155-164.

Poenaru Bordea 2000: Gh. Poenaru Bordea, *Mithridates (Mithridates) (Mitridate) VI Eupator Dionysos*, în: C. Preda (Coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României,vol. III, M-Q*, București, 2000, p. 83-86.

Preda 1998: C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998.

Preda, Petac 2006: C. Preda, E. Petac, *Les monnaies d'or de la Bibliothèque de L' Académie Roumaine, I. Monnaies grecques et romaines*, Wetteren, 2006.

Regling 1910: K. Regling, *Die Antiken Münzen Nord-Griechelands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, 2.1., Die Münzen von Odessos und Tomis*, Berlin, 1910.

Ruscu 2002: L. Ruscu, *Relațiile externe ale orașelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre*, Cluj-Napoca, 2002.

Rustoiu 2000: A. Rustoiu, *Mercenari barbari la Histria și Callatis în secolul I a.Chr., Interpretări arheologice și istorice*, Istros 10, 2000, p. 277-288.

Seyring 1958: H. Seyring, *Parion au 3e siècle avant notre ère*, în: H. Ingholt (Ed.), *Centenial Publication of The American Numismatic Society*, The American Numismatic Society, New York, 1958, p. 603-625.

Sîrbu, Trohani 1997: V. Sîrbu, G. Trohani, *Cites et établissements fortifies entre les Carpates Méridionales, le Danube et la Mer Noire (V^e^-IIIe siècles av. J.-C.)*, în: P. Roman, S. Diamandi, M. T. Alexianu, L. Sîrbu, A. Poruciuc, V. Cojocaru (Eds.), *Proceedings of The Seventh International Congress of Thracology, Constanta-Mangalia-Tulcea, 20-26 May 1996*, *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations*, I, București, 1997, p. 512-539.

Ștefan 1986: A. S. Ștefan, *Archéologie aérienne en Roumanie,* Photo-Interprétation, images aériennes et spatiales 25, 1-2 (1986), numéro spécial, Paris, 1987.

Talmațchi 2003: G. Talmațchi, *Descoperiri monetare macedonene în Dobrogea,* Buletinul Societății Numismatice Române 92-97/146-151, 1998-2003, 2003, p. 27-37.

Talmațchi 2004: G. Talmațchi, *Aspecte privind circulația monedelor în spațiul extracarpatic dintre Dunăre și Nistru emise de coloniile grecești vest-dobrogene (sec. V-I a.Chr.)*, în: I. Cândea, V. Sîrbu, M. Neagu (Eds.), *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila-Călărași, 2004, p. 175-182.

Talmațchi 2006: G. Talmațchi, *Les monnaies autonomes d' Istros, Callatis et Tomis. Circulation et contexte*, Wetteren, 2006.

Talmațchi 2008: G. Talmațchi, *Some data concerning the Macedonian bronze coin in Dobrudja (isolated discoveries and hoards),* Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos 25, 2008, p. 7-38.

Talmațchi 2011: G. Talmațchi, *Monetăriile orașelor vest-pontice Histria, Callatis și Tomis în epoca autonomă*, *-Iconografie, Legendă, Metrologie, Cronologie și Contramarcare*, Cluj-Napoca, 2011.

Talmațchi 2017: G. Talmațchi, *Din nou despre activitatea monetăriei histriene în perioada preromană*, în: G. Nuțu, S. C. Ailincăi, C. Micu (Eds.), *Omul, Fluviul și Marea. Studii de arheologie și istorie în onoarea lui Florin Topoleanu la a 65-a aniversare*, 13, Cluj-Napoca, 2017, p. 379-410.

Talmațchi 2023a: G. Talmațchi, *Monede celtice și geto-dacice în contextul comunităților locale din nord-estul Traciei (secolele III-I a.Chr.)*, București, 2023.

Talmațchi 2023b: G. Talmațchi, *About some late Lysimachus tyoe staters from Kallatis and Tomis*, Pontica 56, Supplementum X, Aux sources des connaissances historiques. Épigraphie, textes littéraires et documents archéologiques, Constanța, 2023, p. 665-674.

Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006: A. Vîlcu, Th. Isvoranu, E. Nicolae, *Les monnaies d'or de l'Institut d'Archéologie de Bucarest*, Wetteren, 2006.

Cataloage din seria SNG (Sylloge Graecorum Nummorum)

SNG XI – W. Stancomb, *Sylloge Nummorum Graecorum, Vol. XI, The Wiliams Stancomb collection of coins of the Black Sea region*, Oxford, 2000.

Legislație

LMI III – *Lista Monumentelor Istorice*, MO nr. 646 bis/16/07/2004, Ordinul ministrului culturii și cultelor nr. 2.314/2004, vol. III, București, 2004.

Surse web

https://www.ziuaconstanta.ro/images/stories/2010/05/online/pdf/irigaiile_n_dobrogea.pdf

Notă despre o monedă romană „reparată”

Lucian Munteanu[1]*, Adelina Picior[2]

Rezumat. Studiul prezintă o monedă romană deosebită, care se află în colecția Institutului de Arheologie din Iași. Este vorba despre un *denarius serratus* de la Q. Antonius Balbus (anii 83-82 î. Hr.), care aparține unui tezaur descoperit în vecinătatea sitului de la Drobeta. Moneda respectivă a fost, inițial, perforată neglijent, pentru a fi purtată ca pandantiv. Ulterior, într-un moment pe care nu-l putem estima, orificiul a fost astupat cu o bucată de metal. Ne-a atras atenția faptul că „repararea” s-a realizat într-o manieră foarte atentă. Meșterul roman a încercat să integreze cât mai bine materialul adăugat, ținând cont de metalul (argint cu un titlul de 97-98%), culoarea, relieful și decorul monedei. Finalitatea a constituit-o reproducerea, cât mai fidelă, a aspectului inițial al denarului, în vederea reintroducerii lui în circulația monetară din Dacia. Singurele analogii pe care le-am găsit în literatura de specialitate se referă la monede romane perforate, majoritatea din aur (*aurei*, *solidi*) și, mai rar, din argint (*denarii*), descoperite în teritoriile din afara Imperiului (India și *Barbaricum*-ul est-central și nord european), care au fost „reparate” într-o manieră similară, cu scopul de a le restaura funcția monetară inițială.
Cuvinte cheie: *Dacia*; *Drobeta*; *denarius serratus*; perforare; monedă cu „dop”.

Note on a „repaired” Roman coin. The study presents a remarkable Roman issue kept in the collection of the Institute of Archaeology in Iași. It is a *denarius serratus* of Q. Antonius Balbus (83-82 BC), which belongs to a hoard discovered in the vicinity of the Drobeta site. This coin was originally sloppily pierced to be worn as a pendant. Subsequently, at a time we cannot estimate, the hole was plugged with a metal piece. It has drawn our attention that the „repair” was carried out very carefully. The Roman craftsman tried to integrate the added material as well as possible, taking into account the metal (silver with a 97-98% fineness), colour, relief, and design of the coin. The aim was to reproduce the original appearance of the *denarius* as accurately as possible to reinsert it into monetary circulation in Dacia. The only analogies we have found in scholarly literature refer to perforated Roman coins, mostly of gold (*aurei*, *solidi*) and, rarely, of silver (*denarii*), discovered in territories outside the Empire (India and the east-central and north European *Barbaricum*), which have been „repaired” in a similar manner in order to restore their original monetary function.
Keywords: *Dacia*; *Drobeta*; *denarius serratus*; perforation; „plugged” coin.

[1] Institutul de Arheologie, Academia Română, Filiala Iași, România; lucanas2000@yahoo.com.
[2] Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Facultatea de Istorie; picioradelina@gmail.com.
* Autor corespondent: lucanas2000@yahoo.com.

CC BY NC SA

În colecția numismatică a Institutului de Arheologie din Iași se află un lot de nouă monede romane din argint, reprezentând denari republicani (1 ex. Q. Antonius Balbus și 1 ex. L. Farsuleius Mensor) și imperiali (1 ex. Vitellius, 1 ex. Hadrianus, 1 ex. Antoninus Pius, 1 ex. Antoninus Pius: Diva Faustina I, 1 ex. Commodus, 1 ex. Commodus: Crispina și 1 ex. Septimius Severus). Piesele respective au fost donate de către doamna dr. Rodica Popovici, care, la rândul ei, le-a primit de la reputatul filolog Alexandru Dima, între anii 1960-1962 (Mănucă 2016, p. 85-89). Într-un studiu recent, am încercat să demonstrăm că emisiunile respective ar fi putut aparține unui tezaur de denari romani, care conținea și emisiuni republicane, avea nucleul principal constituit din denari ai împăraților Antonini și se încheia în vremea lui Elagabalus sau Severus Alexander. Acest depozit ipotetic, despre care nu există alte informații în literatura de specialitate, ar fi fost descoperit la *Drobeta* sau, mai probabil, în vecinătate, înainte de anul 1931 (Munteanu, Popovici, Picior 2024).

Ne-a atras atenția o monedă deosebită din acest lot, care a fost prelucrată. Este vorba despre un *denarius serratus* de la Q. Antonius Balbus (**Anexa I/1**; **Fig. 1A**), care a fost perforat, iar ulterior a fost „reparat", prin astuparea găurii. Deoarece orificiul nu mai este vizibil, putem doar să bănuim cum a fost realizată perforarea inițială, pe baza câtorva indicii care s-au păstrat (**Fig. 1B-C**). Pe avers, deschizătura este circa 2 mm, are formă neregulată, iar în afara ei, în partea stângă, pare să fie o fisură. Gaura de pe cealaltă parte este mai mică (circa 1,5 mm) și are conturul rotunjit. Este posibil ca perforarea să se fi produs dinspre avers, cu ajutorul unui instrument ascuțit, într-o manieră oarecum neglijentă. Remarcăm poziția centrală a acesteia, la ora 12 pe avers, în partea superioară a capului lui Jupiter. În această formă, moneda respectivă ar fi putut fi purtată la gât, ca pandantiv, în epocă.

După o perioadă, s-a petrecut cea de-a doua intervenție asupra piesei, prin care s-a încercat „repararea" ei. În acest scop a fost folosită o bucată de metal, care, mai întâi, a fost prelucrată, pentru a respecta forma și dimensiunea orificiului. Moneda este posibil să fi fost încălzită pentru a se dilata și, astfel, „dopul" să se poată fixa mai bine în urma contractării piesei la răcire. Tehnica folosită pentru „reparare" este asemănătoare tehnicilor moderne de nituire. Fixarea „dopului" s-a realizat într-o manieră ușor diferită pe cele două părți ale monedei. Pe revers, zona unde a fost introdus metalul a fost bine nivelată, prin batere. În urma acestei operațiuni, o porțiune de circa 2 mm^2 în jurul cavității a fost afectată, astfel încât jumătate din legenda din exergă este ilizibilă (**Fig. 1C**). Datorită acestei deteriorări nu se poate preciza dacă sub cai se afla o literă, reprezentând marca de control, ceea ce face imposibilă identificarea cu acuratețe a piesei. Pe avers nu sunt vizibile urme de lovire. Aici metalul pare doar să fi fost presat în gaura care, cel mai probabil, avea o

Fig. 1. *Denarius serratus* de la Q. Antonius Balbus: A. Moneda; B. Detaliu cu „dopul” de pe avers; C. Detaliu cu „dopul” de pe revers.
Fig. 1. *Denarius serratus* of Q. Antonius Balbus: A. Coin; B. Detail of the “plug” on the obverse; C. Detail of the “plug” on the reverse.

formă ușor conică în urma procesul de perforare. În afară a rămas o proeminență, care este la același nivel cu relieful monedei. În plus, această protuberanță a fost decorată, prin poansonare, cu șase șiruri cvasi-paralele de impresiuni mici. Decorul respectiv lasă impresia că ar încerca să reproducă porțiunea din iconografia de avers a monedei, mai precis șuvițele de păr ale lui Jupiter, care a fost distrusă prin perforare (**Fig. 1B**). Credem, totodată, că poansonarea a avut și o finalitate tehnică, prin presiunea aplicată și creșterea volumului, bucata de metal dilatându-se, astfel, și fixându-se ermetic în gaură.

La prima vedere, culoarea nitului folosit ca dop pentru astuparea găurii este destul de asemănătoare cu aceea a monedei, astfel că am presupus faptul că ambele au fost realizate din aliaje similare (Munteanu, Popovici, Picior 2024). Pentru a confirma acest lucru, am analizat compoziția lor chimică elementală, prin Fluorescența de Raze X (**Anexa I/2**). Moneda a fost bătută dintr-un aliaj care conține un procent foarte ridicat de argint (98,55-98,57%), căruia i se asociază, în cantități mici, cupru (0,72-0,74%), aur (0,27-0,36%) și plumb (0,33-0,45%). Rezultatele obținute de noi se aseamănă cu cele disponibile în literatura de specialitate, unde aceeași emisiune republicană a fost investigată cu diferite metode (Herrmann 2000, p. 162, nr. 329a-c; Pardini *et alii* 2012, p. 160, Table 1; Wood, Ponting, Butcher 2023, Supplementary file, no. 438 și 441). În perioada de după *Bellum sociale*, titlul denarilor redevine unul ridicat, pentru confecționarea monedelor folosindu-se, în special, metalul reciclat de la emisiunile anterioare (Wood, Ponting, Butcher 2023,

p. 4, 6, 10-11). Compoziția chimică a „dopului" se potrivește extrem de bine cu cea a monedei. Ambele conțin aceleași elemente, în proporții relativ egale. Doar procentul de cupru (0,96-1,56%) pare să fie puțin mai ridicat în cazul fragmentului de metal adăugat. Deși nu există nicio certitudine în acest sens, trebuie avută în vedere posibilitatea ca materialul utilizat la „recondiționarea" denarului să provină tot de la o emisiune republicană, probabil foarte deteriorată, care a fost topită și transformată în materie primă.

Greutatea monedei pe care o publicăm este de 3,38 g. Prin comparație, standardul ponderal teoretic pentru aceste piese a fost aproximat la circa 3,86 - 3,90 g (a 84-a parte dintr-o libră) (RRC II, p. 594; Woytek 2012, p. 320). De asemenea, în baza de date *Coinage of the Roman Republic Online* sunt înregistrați 531 de denari (provenind din 275 de tezaure), care aparțin tipului RRC 364/1, pentru care a fost calculată o greutate medie de 3,79 g (https://numismatics.org/crro/id/rrc-364.1). Pentru 143 de exemplare din subtipul 364/1a a rezultat o valoare similară de 3,82 g (https://numismatics.org/crro/id/rrc-364.1a), iar pentru 140 de piese din subtipul 364/1d, media este de 3,79 g (https://numismatics.org/crro/id/rrc-364.1d). Remarcăm o diferență de greutate de aproape jumătate de gram între moneda noastră, cu adaosul de material și emisiunile similare din epocă.

Monedele romane prelucrate prin perforare și, respectiv, prin umplerea găurii, constituie două categorii de artefacte numismatice deosebite. Primele dintre ele, mult mai numeroase, sunt relativ bine studiate în literatura de specialitate. În general, se consideră că prin perforare monedele și-au pierdut funcția inițială, fiind retrase din circulația normală (Callu 1991, p. 99). Cercetările mai recente tratează, uneori într-o manieră detaliată, diferite aspecte legate de aceste emisiuni, din metale diverse, descoperite deopotrivă în Imperiu (Perassi 2011a; 2011b; Doyen 2013) și în *Barbaricum* (Hahuła, Bursche 2005; Myzgin 2010; Horsnæs 2010, p. 58-70, 167-168; Munteanu 2021), precum: tehnicile folosite pentru realizarea perforațiilor, poziția, numărul sau semnificațiile (estetice, magico-religioase, ideologice) acestora.

În *Dacia*, monedele romane perforate, reprezentând nominaluri diverse, se întâlnesc în rândul descoperirilor izolate din principalele situri ale provinciei: *Apulum* (Găzdac, Suciu, Alföldy-Găzdac 2009, p. 175, nr. 251), *Drobeta* (Găzdac *et alii* 2015, p. 194, nr. 109; p. 227, nr. 994), *Porolissum* (Găzdac, Gudea 2006, p. 130, nr. 576, 578; p. 132, nr. 690), *Potaissa* (Pîslaru 2009, p. 167, nr. 27; p. 202-203, nr. 510), *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (Găzdac, Cociș 2004, p. 86, nr. 81; p. 105, nr. 998; p. 113, nr. 1382) etc. Arareori, ele par să se amestece în tezaure, la Ioneștii Govorii și Centura, ambele din județul Vâlcea (Purece 2015, p. 20, nr. 3; p. 186, nr. 11-12). Mai menționăm faptul că în colecția Muzeului de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca se păstrează șase emisiuni republicane, majoritatea din argint, originale și imitații, care au perforații în diferite poziții. Se bănuiește doar că două

dintre ele ar aparține tezaurului de la Hunedoara, restul neavând loc de proveniență (Găzdac, Călian, Alföldy-Găzdac 2006, p. 60, nr. 123, 125; p. 75, nr. 490; p. 76, nr. 507; p. 99, nr. 1065; p. 101, nr. 1089). În schimb, denari perforați republicani sunt atestați în siturile occidentale ale Imperiului. Se presupune că modificarea lor, având scop decorativ, s-ar fi petrecut într-o perioadă mai târzie, în timpul dinastiei Iulia-Claudia (Doyen 2013, p. X, XV-XVII).

Cea de-a doua categorie de monede prelucrate prin umplerea găurii a atras mai puțin atenția specialiștilor, probabil datorită numărului lor mai mic și a faptului că sunt mai dificil de reperat. Astfel de piese sunt atestate începând din perioada greacă (Prokopov 2011, p. 340), până în epoca modernă (Pittock 1997, p. 82), scopul adaosului de material variind în funcție de metalul piesei, perioada istorică sau arealul geografic (Smagur 2020, p. 186-187). Pentru perioada romană, există studii mai recente care tratează acest fenomen particular, mai ales în teritoriile din afara Imperiului, chiar dacă într-o manieră tangențială. În subcontinetul Indian au fost descoperiți *aurei* (originali și imitații), care inițial au fost perforați, pentru a fi transformați în obiecte de podoabă, iar ulterior orificiile au fost astupate, prin folosirea unor „dopuri” din aur de dimensiuni mari, uneori contramarcate. Se presupune că aceste intervenții urmăreau creșterea greutății monedelor la valoarea etalonului ponderal anterior reformei lui Nero, cu scopul reintroducerii lor în circuitele comerciale locale (Smagur 2020, p. 187-191; a se vedea și opinia similară a lui Berghaus 2000, p. 502).

Tot din afara lumii romane, dar din *Barbaricum*-ul european, provin monede imperiale, din diferite metale, care au fost prelucrate într-o manieră similară. Pentru piesele din aur de acest fel, care par să fie mai numeroase, au fost identificate două situații distincte. Prima dintre ele se referă la *aurei* perforați, descoperiți în partea răsăriteană a continentului, ale căror găuri au fost umplute, iar ulterior li s-a atașat o buclă, tot din aur. Se poate considera că în acest caz „repararea” a avut un rol estetic, piesele fiind restaurate pentru a putea fi purtate la gât ca pandantive, începând cu sfârșitul veacului al III-lea și începutul celui următor (Myzgin 2023a, p. 79). În cea de-a doua situație, nu a fost remarcată intenția de a alipi monedelor din aur, perforate, o verigă. Este vorba, în special, despre *solidi* (originali și imitații) din zona scandinavă, dar și de *aurei* din centrul Europei, ale căror orificii au fost doar astupate, în vederea folosirii lor ca mijloace de schimb și de plată (Fagerlie 1967, p. 85, 139-140; Fischer 2020, p. 18-20; Myzgin 2023a, p. 79).

Emisiunile din argint „reparate” au fost semnalate, într-o manieră generală, de către P. Hauberg, încă din veacul al XIX-lea, în zona scandinavă (Fagerlie 1967, p. 85, nota 6). În ultimii ani astfel de piese au început sa fie documentate, într-un număr din ce în ce mai mare, în teritoriile „barbare” central-răsăritene (România, Polonia, Ucraina, Belarus) și septentrionale (Danemarca, Suedia). Majoritatea lor

apar în tezaure și, mai rar, în mod izolat. În unele situații a fost folosit metal comun pentru a astupa perforațiile (Myzgin 2023a, p. 75, 77, 79).

Aducem în discuție, succint, două dintre descoperirile mai importante de acest fel, ambele reprezentând tezaure de dimensiuni considerabile. Primul dintre ele, aflat la Hemse (Suedia) (1500 ex.; *t.p.q.* 193-194), are în compoziția sa 13 denari perforați, dintre care doar trei au orificiile acoperite (Lind 1981, p. 54, nr. 25, 58; p. 58, nr. 373; p. 59, nr. 454; p. 60, nr. 564; p. 61, nr. 672; p. 62, nr. 700; p. 64, nr. 904, 929; p. 67, nr. 1141; p. 69, nr. 1318, 1370, 1373). Cel de-al doilea, de la Cichobórz (Polonia) (1776 ex.; *t.p.q.* 197-198), conține nouă piese găurite, patru fiind astupate (Myzgin 2023b, p. 350, nr. 247; p. 378, nr. 541; p. 416, nr. 904; p. 437, nr. 1115; p. 443, nr. 1178; p. 439, nr. 1141; p. 441, 1161; p. 479, nr. 1520; p. 500, nr. 1733). Toți emitenții celor șapte denari „reparați", din cele două depozite, sunt împărați din dinastia Antonină (1 ex. Hadrianus, posibil „barbarizată", 4 ex. Marcus Aurelius *et sui*, 2 ex. Commodus *et sui*). Greutățile lor variază între 2,37 g și 3,20 g, majoritatea având circa 2,70 - 2,80 g. În cazul descoperirii de la Cichobórz, bine ilustrate, se disting mai multe tehnici de fixare a metalului în gaură. De altfel, unul dintre procedeele respective credem că a fost folosit și în cazul monedei noastre (Myzgin 2023a, p. 77, fig. 8/1). Deși metalul și frecvența lor ridicată le făceau mai puțin atractive decât nominalurile din aur, se pare că a existat o preocupare reală și pentru „repararea" emisiunilor din argint. Maniera atentă în care s-a realizat acest lucru ar sugera că finalitatea consta în restaurarea funcțiilor lor bănești originare (Myzgin 2023a, p. 79).

Din păcate, toate cercetările la care am făcut referire tratează această categorie particulară de monede romane prelucrate doar din teritoriile din afara Imperiului. Fără îndoială, ne apare firesc ca astfel de piese să se regăsească și în rândul numeroaselor descoperiri monetare din provinciile romane, dar, până în prezent, ele nu au beneficiat de o atenție deosebită în literatura de specialitate pe care am consultat-o. Moneda pe care o prezentăm își are originea, cu certitudine, în *Dacia*, chiar dacă nu există informații precise cu privire la proveniența ei exactă. Metoda prin care s-a realizat „repararea" ei și scopul acestei intervenții sunt similare cu situații prezentate din *Barbaricum*. Meșterul, probabil de origine romană, a încercat să integreze cât mai bine bucata de metal adăugată, ținând cont de metalul, culoarea, relieful și decorul piesei. Finalitatea a constituit-o reproducerea cât mai fidelă a aspectului inițial al monedei. Este posibil să se fi urmărit și ajustarea greutății, care, într-o oarecare măsură, s-ar apropia de standardul ponderal din epocă. Astfel că *denarius serratus* de la Q. Antonius Balbus, „recondiționat" cu atenție la detalii, ar fi putut să fie folosit ca o monedă romană obișnuită în tranzacțiile comerciale din *Dacia*, până în prima parte a veacului al III-lea, când a fost retrasă de pe piață și tezaurizată.

Anexa I

1. Descrierea monedei[3]

AR; 3,380 g; 18x19 mm; 6 h; s.c.; perforată, cu gaura astupată cu un „dop”;

Av. S • C (în câmpul din stânga) Capul laureat al lui Jupiter, spre dreapta;

Rv. Q • ANTO [• BALB / PR] (în exergă) Victoria în cvadrigă, spre dreapta, ținând hățurile și o ramură de palmier în mâna stângă și o coroană în mâna dreaptă; porțiunea de sub cai, unde a fost introdus „dopul”, este puternic deteriorată, astfel că este imposibil de precizat dacă aici era gravată o marcă de control;

Q. Antonius Balbus, Roma, *denarius serratus*, anii 83-82 î. Hr. (RRC I, p. 379, nr. 364/1a sau 1d) sau anul 81 î. Hr. (CRR, p. 119, nr. 742 av. și 742 sau 742b rv.);

IAI, în curs de inventariere.

2. Analize compoziționale[4]

Denarius serratus

%	Ag	+/-	Cu	+/-	Au	+/-	Pb	+/-
Av.	98,55	0,56	0,72	0,06	0,27	0,04	0,45	0,04
Rv.	98,57	0,61	0,74	0,07	0,36	0,05	0,33	0,04

„Dopul” monedei

%	Ag	+/-	Cu	+/-	Au	+/-	Pb	+/-
Av.	97,69	0,59	1,56	0,09	0,31	0,04	0,44	0,05
Rv.	98,38	0,63	0,96	0,08	0,34	0,05	0,33	0,04

Notă: Determinările experimentale au fost realizate de către dr. Nicoleta Vornicu, la Centrul Mitropolitan de Cercetări TABOR (Iași), cu ajutorul unui spectrometru cu fluorescență de raze X (XRF), de tip Innov X Systems Alpha Series (SUA). Acest dispozitiv este echipat cu un tub cu raze X cu anod W, care funcționează la parametrii maximi de 35 kV și 100A, radiația de fluorescență fiind detectată și analizată cu un detector de Si (PIN), cu răcire termoelectrică, controlat de un minicomputer. Pentru achiziționarea spectrelor și analiza semicantitativă a unei matrice grele, software-ul de mod Analitycal a fost utilizat pentru o durată de excitație selectată de 10 secunde. Dimensiunea punctului analitic este de 8 mm. Adâncimea analizată este de circa 50 microni, în funcție de compoziția probei.

Acest articol a fost elaborat cu sprijinul unui grant acordat de Academia Română, în cadrul proiectului cu numărul GAR 138/2023 - „Corpusul descoperirilor romane din Barbaricum*-ul românesc”.*

[3] Au fost folosite următoarele abrevieri pentru metale (AR - argint), descrierea monedei (av. - avers; rv. – revers), date tehnice (g - gram, mm - milimetru, h - oră (ax)), stare de conservare (s.c. - slab conservată) și colecții (IAI - Institutul de Arheologie Iași, Academia Română).

[4] Au fost folosite următoarele abrevieri pentru metale: Ag - argint, Cu - cupru, Au - aur, Pb - plumb.

Bibliografie

Berghaus 2000: P. Berghaus, *Gestopfte Locher auf romischen Goldmunzen aus indischen Funden*, in: B. Kluge, B. Weisser (Hrsg.), *XII. Internationaler numismatischer Kongress Berlin 1997. Akten - Proceedings - Actes*, vol. 1, Berlin, 2000, p. 499-502.

Callu 1991: J.-P. Callu, *La perforation de l'or romain*, in: H.-Chr. Noeske, H. Schubert (Hrsg.), *Die Münze: Bild - Botschaft - Bedeutung. Festschrift für Maria R.-Alföldi*, Frankfurt am Main, 1991, p. 99-121.

CCR: E. A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, London, 1952.

Doyen 2013: J.-M. Doyen, *Entre amulettes et talismans, les monnaies trouées: ce qui se cache sous les apperences*, Journal of Archæological Numismatics 3, 2013, p. I-XXXIX.

Fagerlie 1967: J. M. Fagerlie, *Late Roman and Byzantine solidi found in Sweden and Denmark*, New York, 1967.

Fischer 2020: S. Fischer, *The Late Roman and Early Byzantine Solidi of the Stiernstedt Ancient Coin Collection*, Journal of Archaeology and Ancient History 28, 2020, p. 1-26.

Găzdac, Cociș 2004: C. Găzdac, S. Cociș, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca, 2004.

Găzdac, Gudea 2006: C. Găzdac, N. Gudea, *Porolissum*, Cluj-Napoca, 2006.

Găzdac, Călian, Alföldy-Găzdac 2006: C. Găzdac, L. Călian, Á. Alföldy-Găzdac, *Roman Republican Coinage in the National History Museum of Transylvania*, Cluj-Napoca, 2006.

Găzdac, Suciu, Alföldy-Găzdac 2009: C. Găzdac, V. Suciu, Á. Alföldy-Găzdac, *Apulum*, Cluj-Napoca, 2009.

Găzdac *et alii* 2015: C. Găzdac, Á. Alföldy-Găzdac, M. Neagoe, O. Neagoe, *Drobeta. The never abandoned city of Roman Dacia*, Cluj-Napoca, 2015.

Hahuła, Bursche 2005: K. Hahuła, A. Bursche, *Roman coins from the princely burial at Białęcino (Balenthin) in Pomerania*, in: P. Łuczkiewicz, M. Gładysz-Juścińska, M. Juściński, B. Niezabitowska, S. Sadowski (Eds.), *Europa Barbarica: ćwierć wieku archeologii w Masłomęczu*, Lublin, 2005, p. 141-148.

Herrmann 2000: K. Herrmann, *RFA-Analysen an der TU Clausthal*, in: W. Hollstein (Hrsg.), *Metallanalytische Untersuchungen an Münzen der Römischen Republik*, Berlin, 2000, p. 147-170.

Horsnæs 2010: H. W. Horsnæs, *Crossing boundaries. An analysis of Roman coins in Danish contexts.* Vol. 1. *Finds from Sealand, Funen and Jutland*, Copenhagen, 2010.

Lind 1981: L. Lind, *Roman Denarii Found in Sweden.* Vol. 2. *Catalogue. Text*, Stockholm, 1981.

Mănucă 2016: D. Mănucă *Un universitar de excepție: Alexandru Dima,* Anuar de Lingvistică și Istorie Literară 55, 2016, p. 85-89.

Munteanu 2021: L. Munteanu, *Pierced and/or Looped Roman Denarii from Western Moldavia (Romania)*, in: R. Ciołek, R. Chowaniec (Eds.), *Aleksanderia. Studies on Items, Ideas and History Dedicated to Professor Aleksander Bursche on the Occasion of his 65th Birthday*, Wiesbaden, 2021, p. 279-286.

Munteanu, Popovici, Picior 2024: L. Munteanu, R. Popovici, A. Picior, *New data on some older monetary finds within the Drobeta area*, Studia Antiqua et Archaeologica 30/1, 2024 (sub tipar).

Myzgin 2010: K. V. Myzgin, *Podveski iz rimskich monet v areale černjachovskoj kul'tury vostočnee r: Prut*, in: A. M. Voroncov, I. O. Gavrituchin (Red.), *Lesnaja i lesostepnaja zony Vostočnoj Evropy v ėpochi rimskich vlijanij i Velikogo pereselenija narodov* 2.2, Tula, 2010, p. 95-114.

Myzgin 2023a: K. Myzgin, *Numismatic analysis of the hoard*, in: B. Bartecki, A. Hyrchała, K. Myzgin (Eds.), *The Cichobórz Hoard. Studies on the Deposit of Roman Denarii and Their Imitations*, Hrubieszów, 2023, p. 38-89.

Myzgin 2023b: K. Myzgin, *Catalogue*, in: B. Bartecki, A. Hyrchała, K. Myzgin (Eds.), *The Cichobórz Hoard. Studies on the Deposit of Roman Denarii and Their Imitations*, Hrubieszów, 2023, p. 315-511.

Pardini *et alii* 2012: L. Pardini, A. El Hassan, M. Ferretti, A. Foresta, S. Legnaioli, G. Lorenzetti, E. Nebbia, F. Catalli, M.A. Harith, D. Diaz Pace, F. Anabitarte Garcia, M. Scuotto, V. Palleschi, *X-Ray Fluorescence and Laser-Induced Breakdown Spectroscopy analysis of Roman silver denarii*, Spectrochimica Acta Part B: Atomic Spectroscopy 74-75, 2012, p. 156-161.

Perassi 2011a: Cl. Perassi, *Monete romane forate: qualche riflessione su “un grand thème européen” (J.-P. Callu)*, Aevum. Rassegna di Scienze storiche linguistiche e filologiche 85, 2, 2011, p. 257-315.

Perassi 2011b: Cl. Perassi, *Monete amuletto e monete talismano. Fonte scritte, indizi, realia per l’età romana*, Numismatica e Antichità Classiche. Quaderni Ticinesi 40, 2011, p. 223-274.

Pittock 1997: M. G. H. Pittock, *Inventing and Resisting Britain: Cultural Identities in Britain and Ireland, 1685-1789*, New York, 1997.

Pîslaru 2009: M. Pîslaru, *The Roman Coins from Potaissa. Legionary Fortress and Ancient Town,* Cluj-Napoca, 2009.

Prokopov 2011: I. S. Prokopov, *The Imitations of Late Thasian Tetradrachms: Chronology, Classification and Dating*, in: N. Holmes (Ed.), *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress Glasgow 2009*, Glasgow, 2011, p. 337-344.

Purece 2015: S. Purece, *Tezaure romane imperiale din colecția Muzeului Județean Vâlcea. Considerații cu privire la fenomenul tezaurizării în spațiul Olteniei romane*, Sibiu, 2015.

RRC: M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, vols. I-II, London, 1974.

Smagur 2020: E. Smagur, *Regulated Roman Coins and Their Imitations from India: Did Roman Coins Circulate as Money in the Subcontinent?*, Notae Numismaticae/ Zapiski Numizmatyczne 15, 2020, p. 21-46.

Wood, Ponting, Butcher 2023: J. R. Wood, M. Ponting, K. Butcher, *Crisis? What crisis? Recycling of silver for Roman Republican coinage*, Archaeological and Anthropological Sciences 15, 147, 2023, p. 1-13.

Woytek 2012: B. E. Woytek, *The Denarius Coinage of the Roman Republic*, in: W. E. Metcalf (Ed.), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*, Oxford, 2012, p. 315-334.

Surse web

https://numismatics.org/crro/ - Coinage of the Roman Republic Online (accesat la data de 4.06.2024)

O fibulă emailată romană descoperită în raionul Sîngerei (Republica Moldova)

Vlad Vornic[1]*, Valeriu Bubulici[2]

Rezumat. În anul 2018, a fost recuperată și transmisă Muzeului Național de Istorie a Moldovei o fibulă de bronz emailată descoperită în condiții necunoscute pe teritoriul raionului Sîngerei. Piesa prezintă forma unei broșe ovale, cu dimensiunile de 2,70×3,85 cm, fiind lucrată din două bucăți de metal. Se încadrează în tipul de fibule Cociș 24a6 / Petković tipul 21/C, datat în a doua jumătate a sec. II d. Hr. – începutul sec. III d. Hr. Fibula este de proveniență romană, fiind prima de acest tip atestată în regiunile est-carpatice.
Cuvinte cheie: fibulă emailată; tip Cociș 24a6 / tip Petković 21/C; perioada romană; raionul Sîngerei; spațiul carpato-nistrean.
A Roman enamel fibula from the Sîngerei district (Republic of Moldova). In 2018, an enamelled bronze fibula discovered under undocumented circumstances on the territory of Sîngerei district was recovered and transferred to the National History Museum of Moldova. The artefact is shaped like an oval brooch, measuring 2.70×3.85 cm, made from two pieces of metal. It is classified as belonging to the Cociș 24a6 type / Petković 21/C fibula type, dated to the latter half of the 2nd century AD – the beginning of the 3rd century AD. The fibula is of Roman provenance and represents the first example of this type attested in the Eastern Carpathian region.
Keywords: enamelled fibula; Cociș 24a6 type / Petković 21/C type; Roman period; Sîngerei district; Carpathian-Dniester area.

.....

În nota de față ne propunem să analizăm o piesă vestimentară romană intrată recent în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei (MNIM), ce constituie o descoperire arheologică rarisimă și valoroasă. Este vorba despre o fibulă de bronz

[1] Agenția Națională Arheologică, Chișinău; Centrul de Arheologie „Ion Niculiță" al Universității de Stat din Moldova, Chișinău; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Chișinău, Republica Moldova; vornic.vlad@yahoo.com.

[2] Sectorul Istorie, Arheologie și Muzeografie, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova; vbubulici@mail.ru.

* Autor corespondent: vornic.vlad@yahoo.com

CC BY NC SA

emailată, recuperată de unul dintre autorii acestor rânduri în anul 2018 de la un colecționar din Chișinău, pentru a fi transmisă în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei și valorificată științific. Din păcate, artefactul are locul de descoperire necunoscut, fiind probabil sustras din sol cu detectorul de metale. Singura mențiune sigură este că piesa provine de pe teritoriul Republicii Moldova. După unele informații, aceasta ar fi fost găsită în raza raionului actual Sîngerei, probabil într-un sit arheologic cu vestigii datând din epoca romană de pe moșia satului Bălășești, sit care urmează a fi identificat pe teren de specialiști. Menționăm în context că pentru moment pe teritoriul comunei Bălășești, care include și satul Sloveanca, sunt cunoscute trei așezări cu urme de locuire din eneolitic și/sau prima epocă a fierului, un cimitir plan cu datarea incertă și șase tumuli preistorici sau antici (RAN 2024, p. 45, 50), fără să fie cunoscută încă de arheologi vreo așezare sau necropolă plană din epoca romană.

Fibula analizată are forma unei broșe ovale și este executată din două bucăți de metal, corpul ei fiind realizat prin turnare (**Fig. 1**). Piesa are corpul plat, de formă ovală, decorat pe suprafața exterioară cu email. Resortul este scurt, constând din șapte spire (3+4), înfășurate pe un ax de bronz, introdus printr-un orificiu realizat într-o plăcuță de formă semiovală prinsă perpendicular de corp. Coarda resortului este interioară, scurtă. Acul este rupt din vechime, la fel și portagrafa, care era probabil înaltă și din care s-a păstrat doar un mic fragment de la bază.

Suprafața exterioară a piesei este ornamentată cu email bicrom (?). Marginea exterioară a corpului broșei, de jur-împrejur, prezintă o bordură de bronz, cu lățimea de circa 0,1 cm. În interiorul acestei suprafețe ovale sunt prevăzute, sus și jos, două chenare sau registre ornamentale similare – în formă de pelta – dispuse simetric față în față, redate prin borduri de bronz, late de 0,10-0,15 mm. Chenarele sunt de formă semilunară, încadrând dedesubt sau deasupra câte două inele ovale cu capetele deschise, lipite între ele. Interiorul chenarelor semilunare a fost umplut cu email de culoare roșie, restul suprafeței părând să fi fost decorat cu email de culoare albastră, de la care s-au păstrat doar resturi.

Dimensiunile fibulei: lungimea piesei – 3,85 cm; lățimea piesei – 2,7 cm; grosimea plăcii corpului fibulei – 0,1 cm; lungimea resortului – 1,1 cm; dimensiunile plăcuței prin care s-a introdus axul resortului – 0,6×0,6 cm.

Deși nu este realizată dintr-un metal prețios și nu are mari dimensiuni, datorită decorului emailat colorat, această fibulă descoperită recent în raionul Sîngerei era, fără îndoială, o piesă vestimentară aspectuoasă.

Așa cum arată cercetările și descoperirile arheologice, fibulele plate, decorate deseori cu email, sunt bine cunoscute în provinciile Imperiului Roman și au o largă răspândire și în unele regiuni din afara lui (Cociș 2004, p. 121-128; Nuțu, Elefterescu 2018, p. 84-101; Ambroz 1966, p. 30-35; Petković 2010, p. 167-176).

Fig. 1. Fibula romană emailată din raionul Sîngerei (Republica Moldova), fotografii (1) și desene (2).
Fig. 1. Enamelled Roman fibula from Sîngerei district (Republic of Moldova), photo (1) and drawings (2).

Pe teritoriul actual al Republicii Moldova, rămas în totalitate în exteriorul *limes*-ului roman, fibulele plate romane constituie apariții extrem de rare. După știința noastră, până acum au mai fost descoperite doar patru fibule-broșe romane, toate lucrate din bronz, dar aparținând la tipuri sau variante diferite. O piesă provine din mormântul de incinerație 41 al necropolei de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Budești (mun. Chișinău) (Rikman 1967, p. 46, fig. 6, 20; Vornic 2006, p. 82, 378,

fig. 70, 6), alta – din mormântul 3 (atribuit culturii sarmatice) al tumulului 13 de la Olănești (raionul Ștefan Vodă) (Yarovoy 1990, p. 194-195, fig. 88, 4), a treia a fost găsită într-un mormânt sarmatic (nr. 3) al tumulului 2 de la Bezeda (raionul Briceni), cercetat în anul 1989 (piesă inedită, Yarovoy 2010) și, în sfârșit, a patra fibulă provine de pe suprafața unei așezări de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Cajba (raionul Glodeni) (artefact inedit, descoperit în anul 2023 de Marcin Bruck, împreună cu o monedă de argint romană republicană și alte materiale, pe care le-a predat Agenției Naționale Arheologice din Chișinău).

Fibula de la Budești are corpul romboidal, împodobit pe suprafața exterioară cu un ornament geometric în relief și cu un buton tronconic în centru. Lipsește o parte din corp cu portagrafa și acul, care se prindea cu o balama. Piesa a fost găsită într-un mormânt de incinerație în urnă (nr. 41), împreună cu o fibulă de tipul cu picior întors pe dedesubt. După câte se pare, artefactul a trecut prin foc și nu poartă nici o urmă de decor emailat. Referitor la cronologie, fibula se afla într-un context ce poate fi datat spre mijlocul sec. IV d. Hr. Subliniem că ea a fost găsită în aceeași urnă cu o fibulă cu picior înfășurat și resort scurt, ce aparține fazei C3b (Ioniță 1992, p. 82), mormântul respectiv încadrându-se spre finalul primei etape de funcționare a cimitirului (Vornic 2006, p. 462, tab. 1). Dintre analogiile cele mai apropiate geografic pentru piesa de la Budești, menționăm broșele rombice de la Poienești (județul Vaslui) (Vulpe 1953, p. 381, fig. 259-260) și Barboși (județul Galați) (Sanie 1981, p. 181, pl. 47, 9), ambele exemplare prezentând decor emailat și fiind găsite în complexe care au fost datate în doua jumătate a sec. II d. Hr. și la începutul veacului următor (Spânu 2019, p. 49) sau, mai larg, în sec. II-III d. Hr. (Sanie 1981, p. 181). Ținând cont de faptul că fibulele rombice de acest tip, care sunt mai toate emailate și bine cunoscute în provinciile romane și în unele regiuni extraprovinciale, se datează preponderent din a doua jumătate a sec. II d. Hr. și până la începutul sec. III d. Hr. (Helström 2018, p. 114; Spânu 2019, p. 49), este de admis că piesa de la Budești constituie mai degrabă o relicvă, reutilizată cu scop funerar.

Fibula de la Olănești este de formă discoidală, fiind prevăzută în partea centrală cu patru orificii semilunare dispuse simetric, iar pe mijloc cu două cercuri concentrice incizate. Marginea fibulei este ornamentată cu festoane semicirculare perforate. Pe partea interioară, piesa are mecanismul de închidere prin balama, realizat din fier. Nu prezintă decor emailat, fiind găsită pe clavicula stângă a scheletului, care a aparținut unei persoane adulte de sex masculin (Yarovoy 1990, p. 195-198). O fibulă traforată asemănătoare, dar păstrată fragmentar și prevăzută în centru cu un buton (?) de fier, provine dintr-un mormânt sarmatic tumular de la Bezeda (raionul Briceni), piesa fiind aflată în partea superioară a cutiei torace a scheletului (Yarovoy 2010). Analizând piesa de la Olănești, V. Bârcă a încadrat-o într-un tip distinct (XVI) de fibule, corespunzător tipului Feugere 24c sau tipului

Riha 7.6 (Bârcă 2006, p. 131). Din punct de vedere cronologic, complexul sarmatic de la Olănești se datează la sfârșitul sec. I d. Hr. – începutul sec. II d. Hr. (Grosu 1990, p. 71) sau, mai degrabă, în a doua jumătate a sec. I d. Hr. (Bârcă 2006, p. 338). În același interval cronologic sau în prima parte a sec. II d. Hr. poate fi datat și mormântul cu fibulă discoidală traforată de la Bezeda, care mai conținea drept inventar o cană lucrată la roată din pastă fină de culoare cenușie și un cuțit de fier (Yarovoy 2010).

În sfârșit, fibula de la Cajba are corpul de formă aproximativ pătrată, cu suprafața exterioară emailată și mecanismul de închidere, care este rupt, de tip șarnieră. Întrucât piesa respectivă urmează a fi publicată în curând împreună cu restul materialelor descoperite în aceeași așezare de tip Sântana de Mureș-Cerneahov, nu ne vom opri mai detaliat asupra ei în articolul de față. Menționăm doar că fibulele de acest tip se datează în general în a doua jumătate a sec. I d. Hr. și în sec. II d. Hr. (Riha 1994, p. 163), iar în contextul arheologic de la Cajba, piesa la care ne referim nu are valoare cronologică, fiind păstrată ca relicvă sau chiar refolosită în cursul sec. IV d. Hr.

După cum se observă, toate patru fibulele plate prezentate mai sus au sistemul de închidere de tip balama, pe când piesa la care ne referim în acest studiu, cea de la Sîngerei, este prevăzută cu resort, compus din ax, spirală bilaterală, coardă interioară și ac, încadrându-se astfel într-un tip sau chiar categorie distinctă de fibule plate emailate, întâlnite mai rar în descoperirile arheologice din epoca romană. Din câte cunoaștem, până în prezent fibule discoidale sau ovale (*Scheibenfibeln*), decorate cu email colorat pe suprafața exterioară, prevăzute cu resort, nu au fost atestate în regiunile carpato-nistrene, ele lipsind deocamdată chiar și în zona de sud încorporată în Imperiul Roman și în centrul urban de la limanul Nistrului *Tyras*.

În comparație cu regiunile est-carpatice, în provincia Dacia sunt documentate fibule cu placă rotundă-ovală emailată și mecanism de închidere cu resort simplu, dar sunt reprezentate doar prin câteva exemplare. Pentru moment cunoaștem doar trei piese, descoperite la *Apulum* (Moga *et alii* 1997, p. 542, nr. 63, pl. VIII, 63), Obreja (Protase 2002, p. 121, p. 173, LXI, 89; LXXIII, 89) și Feldioara (Cociș 2004, p. 208, nr. 1500, pl. CVI, 1500), care au fost incluse într-un amplu catalog și analizate în monografia privind fibulele din Dacia romană, datorată cercetătorului român Sorin Cociș. În clasificarea arheologului clujean, aceste trei obiecte vestimentare sunt încadrate în tipul 24a6 de fibule, care s-ar caracteriza prin corp circular, ornamentat cu email, sistem de închidere prin resort și portagrafă de formă dreptunghiulară (Cociș 2004, p. 123). După S. Cociș, tipul său 24a6 de fibule ar corespunde tipului 3.16 din clasificarea cercetătoarei elvețiene Em. Riha, care a publicat și analizat toate fibulele descoperite în colonia romană *Augusta Rauricorum* și *castrum*-ul *Rauracense* de pe teritoriul actual al comunelor Augst și

Kaiseraugst din Elveția (Riha 1979; 1994). Trebuie precizat însă că tipul Riha 3.16 include totuși fibule mai deosebite, și anume pe cele cu placa circulară sau ovală, care, pe lângă decorul emailat, mai prezintă în centru și câte un medalion de sticlă colorată (Riha 1979, p. 87-88; 1994, p. 77).

Dintre fibulele plate din provincia Dacia de tipul Cociș 24a6, un exemplar, cel de la *Apulum*, are corpul circular, cu diametrul de 2 cm, iar celelalte două piese sunt ovale, cu lungimea de 4,3 cm și, respectiv, de 4,0 cm, acestea din urmă prezentând, ca formă și dimensiuni, cele mai apropiate similitudini cu fibula din raionul Sîngerei. Despre piesa de la Obreja, care provine din mormântul 89 al necropolei daco-romane din teritoriul agrar al orașului *Apulum*, mai cunoaștem că a fost decorată pe fața externă cu o dungă ovală de email verde și cu mai multe crestături fine. De asemenea, s-a precizat că „acul și piciorul" (probabil întreg resortul și portagrafa) fibulei sunt lucrate din fier, fiind bine fixate de dosul plăcii ovale, lipsite de ornament (Protase 2002, p. 173).

Trebuie să precizăm faptul că o fibulă aproape identică cu cea de la Sîngerei provine de la Pančevo-Gornjovaroška Ciglana, Serbia. Aceasta are însă decorul emailat mai complex, fiind realizat din două motive de pelta simetrice, dublate de două motive în formă de inimă; emailul este de culoare roșie și albastru, similar piesei de la Sîngerei (Petković 2010, p. 175, Taf. XXX/1). S. Petković datează acest exemplar (descoperit în *Barbaricum*, în context funerar sarmatic) în a doua jumătate a sec. III d. Hr. (Petković 2010, p. 170). Într-un studiu mai recent despre fibulele romane decorate în tehnica cloisonné din Banat, piesa de la Pančevo-Gornjovaroška Ciglana constituie tipul I.B și este încadrată din punct de vedere cronologic în ultimele decenii ale sec. II – prima jumătate a sec. III d. Hr. (Grumeza 2015, p. 192-193, 200, fig. 2).

Referitor la origine, după aprecierea diferitor specialiști, fibulele cu placă circular-ovală emailată, ca și alte tipuri de fibule decorate cu email, ar fi apărut în regiunile gallo-germanice, răspândindu-se ulterior pe o vastă arie geografică, atât în provinciile romane, cât și la unele populații din afara Imperiului Roman (Riha 1979, p. 71; Protase 2002, p. 180; Cociș 2004, p. 33). Trebuie precizat totuși că tipul de fibulă cu placa discoidală sau ovală emailată prevăzută cu resort, căruia îi aparține și exemplarul descoperit în raionul actual Sîngerei, este mai slab reprezentat decât broșele asemănătoare, înzestrate cu mecanism de închidere de tip șarnieră. S. Cociș, făcând trimitere la Em. Riha, consideră că tipul său de fibule 24a6 ar fi caracteristic pentru regiunea Rinului. Cercetătoarea elvețiană, însă, a demonstrat că aceste piese sunt de fapt puține chiar și în această regiune de pe *limes*-ul nordic al Imperiului Roman (Riha 1979, p. 87-88; 1994, p. 77). În privința cronologiei, fibulele de tip Riha 5.16 sau de tip Cociș 24a6 sunt datate în a doua jumătate a sec. II d. Hr. (Riha 1994, p. 77; Cociș 2004, p. 124).

În ceea ce privește fibula găsită în raionul Sîngerei, amintim că nu ne este cunoscut locul exact și contextul arheologic din care provine piesa respectivă și, prin urmare, ea poate fi datată doar pe baza analogiilor. Admițând că fibula a fost folosită ca accesoriu vestimentar în a doua jumătate a sec. II d. Hr. sau în prima parte a veacului următor, ca și cele mai multe dintre *Scheibenfibeln* emailate romane, nu putem ști cine era eventualul ei posesor – un localnic sedentar, un sarmat nomad, poate vreun negustor, artizan ambulant ori transfug sau captiv din Imperiu. Cu toate acestea, chiar și astfel de piese mici, cum este fibula romană emailată de la Sîngerei, arată cu claritate că realitățile istorice din regiunea pruto-nistreană în primele secole ale erei noi au fost destul de complexe, iar impactul civilizației romane asupra lumii așa-zis barbare din afara *limes*-ului a fost mult mai puternic decât cunoaștem astăzi pe baza unor izvoare scrise extrem de puține și a unor cercetări arheologice încă destul de restrânse.

Această lucrare a fost realizată în cadrul Centrului de Arheologie „Ion Niculiță" (Universitatea de Stat din Moldova) și finanțată prin subprogramul 01.15.01 „Patrimoniul arheologic preistoric și antic din regiunea de silvostepă a Republicii Moldova: cercetare interdisciplinară și valorificare științifică" (2024-2027).

Bibliografie

Ambroz 1966: A. K. Amboz, *Fibuly yuga Evropeyskoy chasti SSSR II v. do n.e. – IV v. n.e.*, Moskva, 1966.

Bârcă 2006: V. Bârcă, *Istorie și civilizație. Sarmații în spațiul est-carpatic (sec. I a. CChr. – începutul sec. II p. CChr.)*, Cluj-Napoca, 2006.

Cociș 2004: S. Cociș, *Fibulele din Dacia romană / The Brooches from Roman Dacia*, Cluj-Napoca, 2004.

Grosu 1990: V. I. Grosu, *Khronologiya pamyatnikov sarmatskoy kultury Dnestrovsko-Prutskogo mezhdurechya*, Kishinev, 1990.

Grumeza 2015: L. Grumeza, Cloisonné Brooches Discovered in Banat (Beginning of the Second Century A.D. – Last Third of the Third Century A.D.), in Ziridava. Studia Archaeologica 29, 2015, p. 191-214.

Hellström 2018: K. Hellström, *Fibeln und Fibeltracht der Sarmatischen Zeit im Nord schwarzmeergebiet (2. Jh. v. CCChr. – 3. Jh. n. CCChr.)*, Bonn, 2018.

Ioniță 1992: I. Ioniță, *Die Fibeln mit umgeschlagenem fuss in der Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur*, Peregrinatio Gothika III, 1992, p. 77-90.

Moga *et alii* 1997: V. Moga, H. Ciugudean, S. Cociș, N. Rodoneanu, *Fibule romane de la Apulum*, Acta Musei Napocensis 34, 1, 1997, p. 536-558.

Nuțu, Elefterescu 2018: G. Nuțu, D. Elefterescu, *Fibulele de la Durostorum – Ostrov / The Brooches from Durostorum – Ostrov*, Iași, 2018.

Petković 2010: S. Petković, *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n. e.,* Beograd, 2010.

Protase 2002: D. Protase, *Obreja. Așezarea și cimitirul daco-roman, secolele II-IV. Dovezi ale continuității în Dacia*, Cluj-Napoca, 2002.

RAN 2024: Registrul arheologic național (RAN). Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 282-285 (9220-9223), 2024, p. 8-18.

Riha 1979: E. Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Forschungen in Augst*, Augst, 1979.

Riha 1994: E. Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Neue Funde seit 1975,* Augst, 1994.

Rikman 1967: E. A. Rikman, *Pamyatnik epokhi Velikogo pereseleniya narodov: po raskopkam poseleniya i mogilnika chernyakhovskoy kultury u sela Budeshty*, Kishinev, 1967.

Sanie 1981: S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.–III e.n.)*, Iași, 1981.

Spânu 2019: D. Spânu, *Poienești. Necropola din secolele II-III*, Cluj-Napoca, 2019.

Vornic 2006: Vlad Vornic, *Așezarea și necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Budești*, Chișinău, 2006.

Vulpe 1953: R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949*, Materiale I, 1953, p. 213-506.

Yarovoy 1990: E. V. Yarovoy, *Kurgany epokhi eneolita – epokhi bronzy Nizhnego Podnestrovya*, Kishinev, 1990.

Yarovoy 2010: E. V. Yarovoy, *Otchet o polevykh issledovaniyakh Brichanskogo otryada Prutskoy novostroechnoy ekspeditsii v 1989 g*., Moskva, 2010. Manuscris în arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei.

Analiza și restaurarea unor piese de centură sarmatice descoperite recent în situl V Borș (județul Bihor)

Lavinia Grumeza[1]*, Adrian Ursuțiu[2], Cristina I. Tica[3], Ștefan Lipot[4]

Rezumat. Acest studiu oferă pentru prima dată o prezentare a unui sit multistratificat recent cercetat (V Borș) și detalii specifice despre mormântul 237. Complexul funerar face parte dintr-o necropolă mai mare compusă din 32 de morminte și aparține unei tinere femei. Inventarul funerar include o cataramă de bronz, o limbă de curea, o fibulă, două brățări din bronz și două mărgele de sticlă. Procesul de restaurare a acestor artefacte a implicat tehnici precum microscopia și fotografia specializată, curățarea bronzului cu soluții chimice delicate și metode mecanice non-invazive, precum și prezervarea țesăturii de pe cataramă. Piesele de centură descoperite în mormântul 237 sunt unice în Câmpia de Vest a României. Cea mai apropiată analogie a cataramei o găsim într-un mormânt sarmatic de la Aradac-Leje/Serbia, iar a limbii de curea, în necropolele sarmatice de la Novi Kneževac/Serbia și Zagyvarékas/Ungaria. Mormântul 237 este datat în prima jumătate/mijlocul secolului al III-lea d. Hr. și, deși jefuit, oferă informații importante despre contextul cultural al perioadei antice în Câmpia Panonică și implicit în Câmpia de Vest a României.
Cuvinte cheie: mormânt de inhumație; cataramă; limbă de curea; textile; sarmați; Câmpia Panonică.

Analysis and restoration of some recently discovered Sarmatian belt parts at the V Borș Site (Bihor County). This study provides the first overview of a recently investigated multilayered site (V Borș) and specific details of grave 237. The burial belongs to a young woman and is part of a larger necropolis consisting of 32 graves. The inventory comprises a bronze buckle, a strap end, a fibula, two bronze bracelets, and two glass beads. The restoration of these artefacts involved techniques such as microscopy and specialised photography, cleaning the bronze with mild chemical solutions and non-invasive mechanical methods, and preserving the textile on the buckle. The belt parts found in Grave 237 are unique to the Western Plain of Romania. The closest analogy for the buckle can be found in a Sarmatian grave at Aradac-Leje/Serbia,

[1] Institutul de Arheologie, Academia Română, Filiala Iași, Iași, România.
[2] Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România.
[3] Globe Institute, University of Copenhagen, Denmark.
[4] Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, România.
* Autor corespondent: lavinia_grumeza@yahoo.com.

CC BY NC SA

while the strap end has analogies at Novi Kneževac/Serbia and Zagyvarékas/Hungary. Grave 237 dates back to the first/middle of the 3rd century AD and, despite being looted, provides significant information about the cultural context of the ancient period on the Great Hungarian Plain and, consequently, on the Western Plain of Romania.
Keywords*:* inhumation grave; buckle; belt strap end; textiles; Sarmatians; Great Hungarian Plain.

.....

Introducere

Acest studiu interdisciplinar oferă pentru prima dată o prezentare generală a sitului V Borș (cercetat în anul 2022) și o analiză exhaustivă a mormântului sarmatic 237 (inclusiv date antropologice). Ritualurile și inventarul funerar ale acestui mormânt au fost integrate în contextul cultural și social al perioadei sarmatice mijlocii și târzii. Am insistat pe analogiile și pe datarea complexului funerar 237, realizând analize comparative cu alte artefacte similare, subliniind unicitatea cataramei (descoperită în mormântul 237) în lumea sarmatică din vestul României. De asemenea, am descris în detaliu procesul de restaurare a pieselor de centură, care prezintă urme de țesătură, evidențiind starea inițială de conservare și eforturile depuse pentru restaurarea și păstrarea autenticității obiectelor.

Date generale despre sit

Cercetarea arheologică a fost determinată de construcția drumului rapid de legătură Giratia Sântandrei Autostrada A3, între kilometrii 11+700 și 12+100. Situl investigat (numit convențional V Borș) are o suprafață de 2,58 ha și se află la sud de tronsonul Autostrăzii A3, la aproximativ 1 km est de centrul localității Borș (**Fig. 1/1**). Cercetarea preventivă a fost realizată pentru identificarea și documentarea complexelor arheologice din zona afectată de construcția drumului rapid, stabilirea perioadei istorice din care fac parte și pentru recuperarea datelor și artefactelor prin investigarea atentă a întregii zone afectate[5].

Comuna Borș este situată la granița vestică a județului Bihor, în regiunea Crișana, la 12 km vest de municipiul Oradea, în Câmpia Crișurilor și include satele Santăul Mare, Santăul Mic, Sântion și Borș. Zona investigată arheologic, inițial o luncă inundabilă a Crișului Mic, se găsește în partea nord-estică a comunei, la aproximativ 1 km est de vatra localității Borș. Până la mijlocul secolului al XVIII-lea, întreaga regiune era dominată de mlaștini alimentate de Crișul Repede, fiind ulterior desecată în a doua jumătate a aceluiași secol.

[5] Cercetarea arheologică a fost realizată de către Adrian Ursuțiu – responsabil de șantier și Călin Ghemiș, Evelyn Ciocan, Gelu Copos – membri în colectiv. Materialul arheologic rezultat se află la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea.

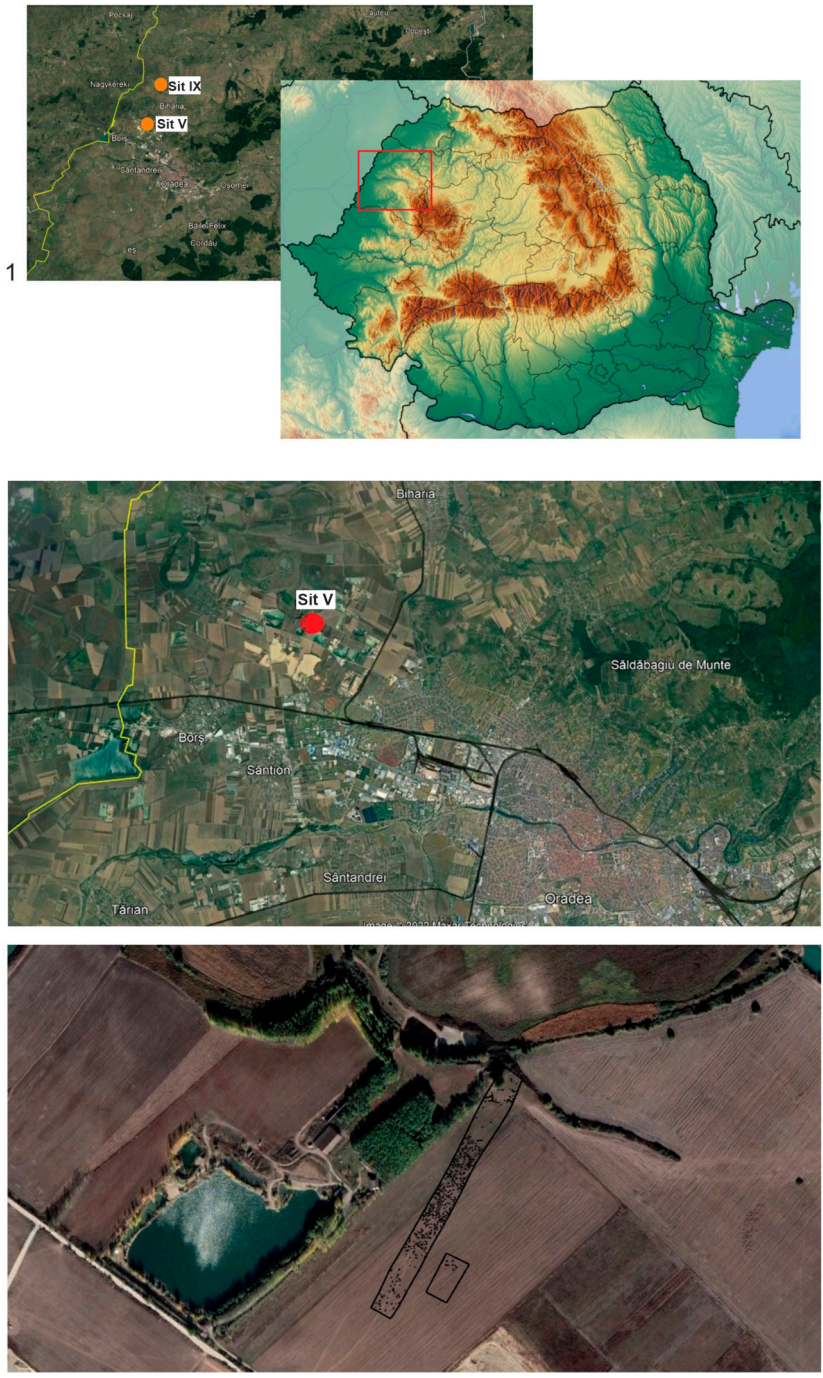

1

2

Fig. 1. Situl V Borș. 1. Localizare; 2. Ortofotoplan cu marcarea suprafeței cercetate.
Fig. 1. Site V Borș. 1. Location; 2. Orthophotomap showing the surveyed area.

Cercetările arheologice efectuate în situl V Borș au relevat un potențial arheologic semnificativ. În perioada aprilie-mai 2022 au fost identificate și studiate 543 de complexe arheologice (**Fig. 1/2**), distribuite pe trei orizonturi cronologice distincte: neolitic (cultura Criș), epoca bronzului (cultura Otomani) și epoca romană (cultura sarmatică)[6]. Situl V oferă astfel informații importante pentru înțelegerea preistoriei, dar și a epocii romane în *Barbaricum* din Câmpia Crișurilor.

Mormântul 237: ritualuri și inventar funerar

Complexele din așezarea sarmatică (locuințe, gropi de provizii, anexe etc.) au fost identificate pe 2/3 din suprafața sitului, în unele cazuri suprapunând complexele preistorice (**Fig. 2/1**). Cele 32 de morminte, pe de altă parte, ocupă un loc distinct și compact. Acestea sunt grupate în afara așezării, în extremitatea sudică a sitului (**Fig. 2/1**). Complexele funerare sunt orientate pe axa nord-sud (cu mici deviații), iar cel puțin unul dintre morminte a fost încercuit de un ring, probabil suprapus de un tumul[7]. De asemenea, se observă o sistematizare a necropolei, mormintele fiind dispuse în șiruri mai mult sau mai puțin regulate. Dintr-un asemenea șir de opt complexe funerare face parte mormântul 237 (împreună cu mormintele 236, 238, 287, 239, 347, 346, 541; **Fig. 2/2**).

V. Kulcsár a constatat că în necropolele sarmatice din Bazinul Carpatic nu există un sistem unitar de organizare internă, fiind identificate trei tipuri distincte de organizare a spațiului funerar: necropole radiale, în șiruri sau cu structură mixtă. De asemenea, fiecare cimitir prezintă caracteristici distinctive determinate de diversele condiții topografice, cronologice sau etnice (Kulcsár 1998, p. 116). De obicei, mormintele sunt dispuse în șiruri mai mult sau mai puțin regulate, uneori fiind grupate în jurul unui complex funerar central. Acest mod de organizare pare să aibă rădăcini în vechile ritualuri estice, în care *pater familias* (sau persoana cea mai importantă a clanului) era înmormântat în centrul necropolei tumulare, iar membrii familiei și cei subordonați erau înhumați în jurul acestuia (Kulcsár 1998, p. 116). În cadrul necropolei V Borș, complexul 535 ar putea fi mormântul central, fiind singurul înconjurat de un ring și acoperit, probabil, de un tumul. Din păcate, mormântul 535 a fost intens jefuit (în proporție de 90%), iar din schelet a rămas doar un femur, care nu se afla în poziția inițială de înhumare.

[6] Mai exact, 10 complexe neolitice, 118 complexe din perioada bronzului târziu, 148 de complexe nedatate din cauza lipsei de material arheologic, 23 de complexe anulate și 244 de complexe sarmatice.

[7] Agricultura intensivă desfășurată în Câmpia Crișurilor a distrus urma multor ringuri (adesea săpate nu foarte adânc) și mantaua tumulară a mormintelor.

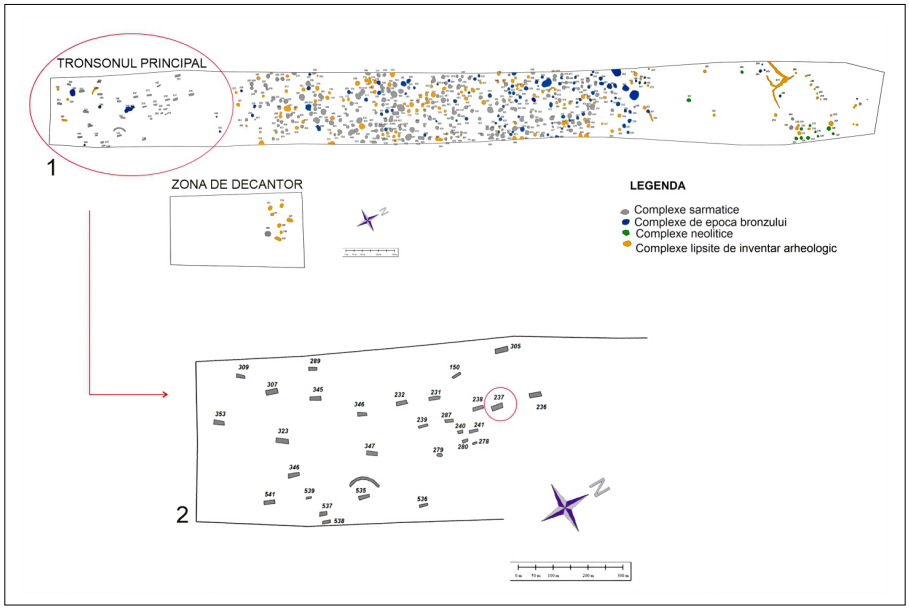

Fig. 2. Distribuția complexelor arheologice din situl V Borș
(cu roșu este marcată poziția necropolei sarmatice și a mormântului 237).
Fig. 2. Distribution of the archaeological features at V Borș site
(the position of the Sarmatian cemetery and grave 237 is marked in red).

Mormântul 237 a fost identificat în limita nordică a necropolei, fiind jefuit încă din antichitate[8]. Defuncta a fost probabil orientată nord-sud (cu capul la nord), groapa având dimensiunile de 2,3 m (lungime) × 1,6 m (lățime). Scheletul

[8] În cadrul unui studiu recent – care investighează starea de conservare a mormintelor sarmatice din vestul României și estul Serbiei – s-a constatat că peste jumătate dintre complexele funerare au fost afectate de intervenții umane ulterioare înmormântării. Analiza poziției și stării de conservare a scheletelor confirmă faptul că intervențiile post-mortem au avut ca scop principal jaful și sustragerea obiectelor de valoare. Aceste acțiuni umane/intervenții antropice au avut loc la câțiva ani după înmormântare, odată cu descompunerea/scheletizarea completă a defuncților; vezi Pavlovic *et alii* 2022, în special concluzia: „Applying archeothanatological methodology to filed documentation and published reports, we were able to discern three patterns of grave disturbance: displacement of the elements of the upper body; disarticulation and dislodgement of the entire body, and haphazard removal of the body together with the content of the graves. Results showed that grave reopenings heavily damaged skeletal remains by shifting bones, throwing them on the ground surface due to grave shoveling, and leaving the graves reopened without backfilling with skeletal remains being exposed for a longer period, which is confirmed by the traces of subaerial weathering changes on skeletal material. Graves were reopened after the full skeletonization of the corpse, yet in some cases with funerary containers or clothing still present, meaning that graves were opened several years after the burial" (Pavlovic *et alii* 2022, p. 630). Probabil și mormântul 237 a fost jefuit după scheletizarea defunctei, obiectele din metale prețioase fiind luate și lăsate doar cele din bronz, mai puțin valoroase și afectate de coroziune (umiditatea și prezența substanțelor chimice generate în timpul descompunerii corpului uman accelerează semnificativ coroziunea obiectelor din bronz).

Fig. 3. Mormântul 237. 1. Planul mormântului; 2. Fotografii din timpul cercetării arheologice.
Fig. 3. Grave 237. 1. Layout of the grave; 2. Photos of the archaeological survey.

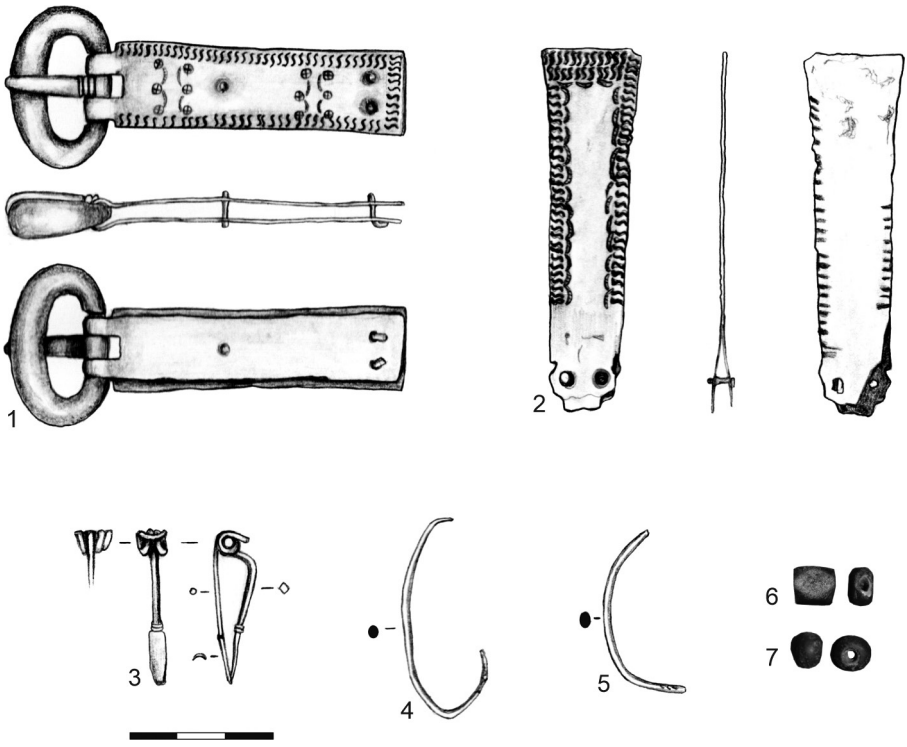

Fig. 4. Inventarul funerar al mormântului 237. 1. Cataramă de bronz; 2. Limbă de curea din bronz; 3. Fibulă de bronz; 4-5. Brățări din bronz; 6-7. Mărgele din sticlă.
Fig. 4. Funerary inventory of grave 237. 1. Bronze buckle; 2. Belt strap end; 3. Bronze fibula; 4-5. Bronze bracelets; 6-7. Glass beads.

aparține unei femei tinere; s-a păstrat parțial și fără conexiune anatomică (**Fig. 3**). Inventarul funerar (nu se afla *in situ* și era concentrat în jumătatea sudică a gropii) este format din:

1. O cataramă din bronz cu placa dreptunghiulară, realizată din două bucăți de tablă prinse cu trei nituri; placa este decorată pe exterior cu mai multe registre (prin ștanțare și împunsături): pe margini cu succesiuni de semne similare literei „S" și cu două registre în interior care redau câte șase rozete separate de câte patru motive semilunare; placa inferioară a cataramei este nedecorată și prezintă urme de țesătură (**Fig. 8**); veriga cataramei este ovală, iar spinul este segmentat la bază; piesa avea urme de țesătură (pe partea din spate); dimensiuni: H.(total) 82,7 mm, Dm. (verigă) 34 × 20,5 mm, L.(lamă) 58,8 × 17,4 mm (**Fig. 4/1**; **6-7**).[9]

[9] Am folosit următoarele abrevieri: H. – înălțime, Dm. – diametru, L. – lungime, l. – lățime, Gr. – grosime.

2. O limbă de curea din bronz, care are o formă trapezoidală și se termină în vârf cu reprezentarea unui cap de șarpe stilizat; piesa este realizată dintr-o tablă dublă de bronz, prinsă în vârf cu două nituri, decorată pe exterior cu mai multe registre (prin ștanțare, împunsături și chiar o perforație): succesiuni de semne similare literei „S" dublate de semiluni (în partea de sus a limbii avem două asemenea succesiuni de semne „S"); limba de curea avea urme de țesătură (corodate și slab păstrate pe partea din spate); dimensiuni: H. 61,1 mm, l.(max) 30 mm, Gr. 3,5 mm (**Fig. 4/2**; **6-7**).

3. O fibulă realizată dintr-o singură bucată de bronz, cu coardă exterioară, cu trei spire în zona capului, corpul bine arcuit, piciorul lățit și întors pe dedesubt, H. 33,3 mm (**Fig. 3/2**; **4/3**).

4. O sârmă din bronz, probabil de la o brățară, Dm. 35 mm, Gr. 1.8 mm (**Fig. 4/4**).

5. O sârmă din bronz, probabil de la o brățară, Dm. 30 mm, Gr. 2 mm (**Fig. 4/5**).

6. O mărgică de sticlă de culoare albastru închis, de formă prismatică cu colțurile rotunjite, 9,2 × 8,1 mm (H. × Dm.) (**Fig. 4/6**).

7. O mărgică de sticlă neagră, de formă globulară, 5,5 × 8 mm (H. × Dm.) (**Fig. 4/7**).

Date preliminare antropologice

Starea de prezervare a scheletului este foarte precară. Mai puțin de 30% din oase au fost recuperate, atât fragmente craniene, cât și postcraniene. Elementele craniene recuperate includ: mare parte (>60%) a osului frontal; zigomaticul de pe partea dreaptă; fragment din zigomaticul de pe partea stângă; mare parte (>70%) a temporalului de pe partea dreaptă (incluzând procesul mastoid); fragmente din parietalul de pe partea dreaptă; fragmente din parietalul de pe partea stângă; fragmente din sfenoid; fragmente din porțiunea pietroasă de pe partea stângă; condilul occipital de pe dreapta, cu partea bazilară; fragmente din ambele maxilare; fragmente de mandibulă; fragmente craniene mici, neidentificate. Dinții recuperați sunt: caninul, primul molar, al doilea molar, al treilea molar (maxilarul dr.); primul și al doilea molar (maxilarul stg.); premolarii, primul molar și al doilea molar (mandibula dr.); caninul, al doilea premolar, toți trei molarii (mandibula stg.). Elementele postcraniene prezervate sunt puține: ambele diafize femurale (incomplete); câteva fragmente de oase lungi, neidentificabile, printre care și un (potențial) fragment de claviculă. Fragmentele postcraniene sunt foarte exfoliate.

Din cauza conservării foarte precare a scheletului, sexul antropologic poate fi estimat numai pe baza câtorva caracteristici morfologice craniene (Buikstra, Ubelaker 1994), care sugerează un individ de sex feminin (probabil).

La fel ca sexul antropologic, vârsta defunctei este greu de estimat. Bazat pe uzura dentară minimă (Brothwell 1981) și pe faptul că molarii de minte sunt erupți în întregime (AlQahtani, Hector, Liversidge 2010), femeia a murit tânără, aproximativ la 20-22 de ani.

Conservarea precară exclude, de asemenea, și posibilitatea de a calcula statura acestei femei tinere, situație valabilă și pentru evaluarea traumatismelor și patologiilor; în afară de descrierea sinuzitei (potențială) din paragraful următor, fragmentele de oase prezente nu au urme de traume sau patologii. Aceeași observație se aplică și în cazul dinților: în afară de tartru dentar, nicio altă patologie dentară nu este vizibilă/prezentă, nu sunt urme de abcese sau leziuni periapicale (menționăm că nu toți dinții sunt prezenți și ambele maxilare nu sunt complet conservate). Majoritatea dinților prezenți sunt afectați de tartru: caninul, al doilea premolar, primul și al doilea molar (mandibula stg.); primul și al doilea molar (mandibula dr.); primul și al doilea molar (maxilarul stg.); caninul, primul și al doilea molar (maxilarul dr.).

Fiind deteriorat *postmortem* și permițând analiza vizuală/morfoscopică, sinusul maxilar de pe partea stângă prezintă modificări osoase caracteristice sinuzitei (Boocock, Roberts, Manchester 1995; Lewis, Roberts, Manchester 1995; Panhuysen, Coenen, Bruintjes 1997); cu toate că prezervarea lasă mult de dorit, peretele sinusului (**Fig. 5**) este destul de bine conservat, încât au putut fi identificate macroscopic urme clare de țesut osos nou format (spicule și depozite „topite" de os trabecular și lamelar), indicând faptul că tânăra suferea de sinuzită cronică. Deoarece durează cel puțin câteva săptămâni pentru ca orice reacție osoasă să se dezvolte, forma cronică (și nu acută) de sinuzită este cea care poate fi identificată pe resturile scheletice (Boocock, Roberts, Manchester 1995; Lewis, Roberts, Manchester 1995).

Sinuzita, sau inflamarea membranei mucoase a sinusurilor paranazale, a fost o problemă comună de sănătate în multe societăți din vechime (Sundman, Kjellström 2013). Ca să găsim originea poluării aerului din interior trebuie să ne uităm în trecutul îndepărtat, când oamenii au început să folosească adăposturi (de exemplu, peșteri) și focuri deschise pentru căldură și gătit (Roberts 2007). Sinuzita cronică este și acum o problemă frecventă de sănătate și implică atât mecanisme infecțioase, cât și neinfecțioase, și afectează membranele mucoase care căptușesc atât nasul, cât și sinusurile (Krenz-Niedbała, Łukasik 2016). În timp ce această afecțiune are o etiologie foarte complexă și multifactorială (Roberts 2007), bolile cronice ale tractului superior (nas, maxilar, sfenoid, etmoid și sinusuri frontale) pot fi cauzate de trei categorii de factori etiologici: sistemici (genetici), factori gazdă locali (anomalii anatomice, patologii locale) și factori de mediu (infecții virale, bacteriene și fungice, alergii și poluanți, adică praf, ozon, dioxid de sulf, fum)

Fig. 5. Peretele sinusului maxilar de pe partea stângă. Cu alb este marcată aria de spicule și grupuri de spicule interconectate cu aspect asemănător pânzei de păianjen.
Fig. 5. Left maxillary sinus wall. The white circle highlights spicules and bundles of interconnected spicules with a cobweb-like appearance.

(Boocock, Roberts, Manchester 1995; Krenz-Niedbała, Łukasik 2016; Roberts 2007). Sinusurile maxilare se pot infecta, de asemenea, din cauza bolilor dentare (de exemplu, carii și leziuni periapicale), cum ar fi abcesele care perforează sinusul (Krenz-Niedbała, Łukasik 2016), dar cel mai probabil acest lucru nu se aplică în cazul de față.

Deși concluziile nu sunt definitive, ci au caracter preliminar, unele studii anterioare au constatat că în multe societăți agricole/rurale, frecvența sinuzitei este mai mare în rândul femeilor decât al bărbaților, în timp ce la populațiile urbane frecvențele printre bărbați și femei sunt, în general, comparabile (Roberts 2007). În mod similar, rezultatele unui studiu pe trei grupuri de schelete din cimitirele medievale din Maastricht (comunități rurale, urbane și monastice) au arătat că femeile au fost afectate de sinuzită într-o măsură mai mare decât bărbații (Panhuysen, Coenen, Bruintjes 1997).

Starea de conservare și procesul de restaurare a pieselor centurii

În momentul intrării în colecția Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, cele două piese de centură (catarama și limba de curea) necesitau o intervenție imediată de restaurare, inclusiv identificarea deteriorărilor și a stratului care acoperă bronzul.

Procesul de curățare a bronzului a implicat utilizarea soluțiilor chimice delicate și a metodelor mecanice non-invazive. Un aspect important era eliminarea cu atenție a depunerilor fără a afecta stratul original al bronzului și fără a deteriora pelicula, dar cu protejarea țesăturii de pe cataramă, ceea ce reprezenta o provocare distinctă. Stabilizarea fibrelor și protejarea acestora împotriva deteriorării ulterioare erau prioritare în acest proces. Pentru a atinge aceste obiective, am utilizat microscopia și fotografia specializată pentru a evalua compoziția materialului textil și pentru a identifica eventualele substanțe străine. În final, am aplicat diferite tehnici de conservare și restaurare, evidențiind succesul intervenției în recuperarea și menținerea integrității pieselor de bronz și a țesăturilor.

La momentul intrării în laboratorul de restaurare, s-a constatat că starea de conservare a pieselor era precară din mai multe motive. În primul rând, modul de confecționare al acestora (prin batere) a contribuit la fragilitatea lor, având în vedere grosimea redusă a tablei utilizate. În al doilea rând, depunerile acumulate în sol și prezența produselor de coroziune pe suprafața pieselor au deteriorat în mod semnificativ aspectul lor exterior. La o examinare inițială, decorul existent pe cataramă și pe limba de curea era puțin vizibil din cauza nivelului de degradare suferit (**Fig. 6**).

Miezul metalic era bine conservat la toate piesele inventarului funerar, însă era acoperit de produși de coroziune specifici bronzului: oxidul cupric. De asemenea, s-a identificat prezența carbonatului de calciu și a depunerilor de sol. Îndepărtarea depunerilor s-a realizat prin perieri ușoare și scufundări în apă distilată în mai multe reprize. Păstrarea și conservarea textilei pe cataramă s-a efectuat cu Paraloid B72 (5%) dizolvat în acetonă, aplicat cu pensula de mai multe ori.

Procesul de îndepărtare a depozitelor de coroziune a implicat utilizarea unor tratamente alternative, atât chimice, cât și mecanice. Curățarea chimică s-a făcut prin scufundarea pieselor în soluție de Complexon III (3,72%); piesele lăsate mai multe zile în soluție au fost scoase și verificate la anumite intervale de timp (de mai multe ori). După ce au fost scoase din soluție și neutralizate cu apa distilată și alcool etilic, s-a intervenit mecanic atunci când a fost necesar, folosind perii metalice fine.

În ceea ce privește catarama, este important să menționăm că atât tratamentul chimic, cât și cel mecanic, nu au afectat urmele de țesătură existente pe suprafața acesteia. În timpul procesului de curățare, niturile de la cataramă s-au desprins, însă au fost reasamblate cu ajutorul unei rășini epoxidice rapide de tip Bison. După finalizarea restaurării (**Fig. 7**), piesele au fost neutralizate cu alcool etilic și peliculizate cu Paraloid B72 (5%) dizolvat în acetonă, aplicat prin pensulare.

Fig. 6. Catarama și limba de curea înainte de curățare și tratare (diferite scări).
Fig. 6. Buckle and strap end before cleaning and treatment (different scales).

Fig. 7. Catarama și limba de curea după curățare și tratare (diferite scări).
Fig. 7. Buckle and strap end after cleaning and treatment (different scales).

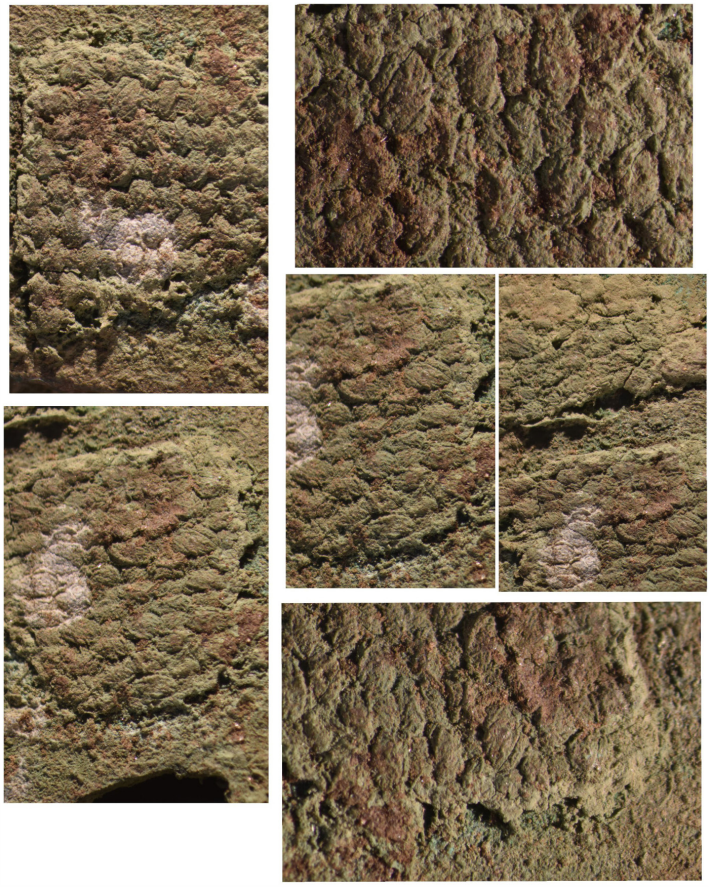

Fig. 8. Detalii cu fragmentele textile de pe cataramă
(fotografii microscopice realizate de Erika Posmoșanu).
Fig. 8. Details of the textile fragments on the buckle
(microscopic photographs by Erika Posmoșanu).

Analogii ale pieselor de centură și datarea complexului funerar

În cadrul repertoriului mormintelor sarmatice din regiunea Banatului, realizat în anul 2014, s-a constatat prezența cataramelor, garniturilor și a capetelor de centură din diferite metale în 40 dintre complexele funerare, majoritatea morminte masculine (Grumeza 2014, p. 86)[10]. Au fost identificate patru tipuri distincte de

[10] În lipsa analizelor antropologice putem doar presupune sexul feminin sau masculin al defuncților pe baza inventarului funerar. Probabil mormintele cu catarame de la Kiszombor-B, mormintele 82, 112 (Párducz 1950, p. 141), aparțineau unor defuncte. Cunoaștem și alte situri în Câmpia Panonică unde defunctele purtau curele prinse în catarame: Szentes-Kistőke, mormintele 78, 115, 119, 122; Szentes-Nagynyomás; Hajdúsámson-Majorsági föld; Szentes-Jaksor, mormântul 2 (Istvánovits, Kulcsár 2004, p. 173).

catarame, cele mai numeroase fiind cele simple, nedecorate și de formă ovală. Din păcate, o mare parte a cataramelor (22 din 58 de exemplare) nu au specificat tipul, majoritatea fiind fragmentare, extrem de corodate sau chiar pierdute (Grumeza 2014, p. 89). Menționăm în mod deosebit mormântul 103 de la Kiszombor-B (Banatul Maghiar), care avea un inventar bogat, inclusiv șase catarame din fier, un fragment de denar roman (Antoninus Pius?) și numeroase urme de textile, atât sub nivelul scheletului, cât și pe fibula din fier (Párducz 1950, p. 141). Din păcate, cu excepția vasului ceramic, întregul material arheologic era pierdut încă din anii '50 (Párducz 1950, p. 141, Taf. XXXIV/26).

Atât catarama, cât și limba de curea descoperite în situl V Borș sunt unice în Câmpia de Vest a României, fără analogii în lumea sarmatică de pe teritoriul actual al României. Cea mai apropiată analogie pentru catarama de bronz decorată prin împunsătură cu motive semilunare o avem într-un mormânt sarmatic (nr. 8), încă inedit, de la Aradac-Leje (Voievodina/Serbia, **Fig. 9/1**)[11]. Pentru limba de curea decorată cu motive similare cunoaștem două analogii (pentru ornamentație): în necropolele sarmatice târzii de la Novi Kneževac/Voievodina (Párducz 1957, p. 98) și Zagyvarékas, Comitatul Szolnok/Ungaria (Vaday 1975, p. 83-86).

Mormântul de la Zagyvarékas avea ca inventar funerar limba de curea din argint decorată (**Fig. 9/3**), o cataramă (**Fig. 9/4**), o fibulă de tip *Zwiebelknopfibel* (**Fig. 9/5**), un evantai (**Fig. 9/6**), doi cercei, un pandantiv *Cypraea*, o placă de plumb, două vase ceramice, o fusaiolă, numeroase mărgele și – similar mormântului de la Borș Sit V – fragmente de textile (**Fig. 9/7**). De asemenea, mormântul de la Zagyvarékas aparținea unei femei tinere, orientată în groapă pe direcția NNV-SSE (Vaday 1975, p. 82). Andrea Vaday datează acest complex funerar în intervalul de trecere dintre secolele IV și V d. Hr. și consideră că centura defunctei avea influențe din stilul germanic, iar inventarul mormântului ar reflecta diversitatea culturală specifică acelei perioade tumultoase (etapa D1 în cronologia central-europeană)[12]. Este important să subliniem că stilul decorativ specific mormântului de la Zagyvarékas (constând în succesiuni de rozete și semiluni create prin împunsături și hașurări) nu este exclusiv asociat cu perioada târzie a antichității. Acest tip de ornamentație este întâlnit pe numeroase obiecte de prestigiu încă din perioada pre-romană în spațiul intra și extra-carpatic (Rustoiu 1996, Fig. 79-80, 82 etc.).

[11] Le suntem recunoscători lui Aleksandar Šalamon (curator la Narodni muzej Zrenjanin) și Tamarei Pavlović (Univerzitet u Beogradu) pentru informațiile puse la dispoziție.

[12] Vaday 1975, p. 87: „Die Beigaben des Frauengrabes von Zagyvarékas spiegeln das sehr unklare Bild der Wende vom 4. zum 5. Jh. treu wider, indem sich die Beigaben an keinen bezeichnenden Fundkreis irgendeines Ethnikums knüpfen lassen, da sich darin in gleicher Weise die römischen Importwaren, z. B. Zwiebelknopffibeln,der Perlenschatz sowie das Cypraea-Gehänge der Sarmaten, der früheren führenden Volksschicht, die in dieser Epoche unabhängig von einem bestimmten Ethnikum verbreitete Keramik, die Gürtelschnalle mit germanischem Einschlag sowie die im römischen, sarmatischen, germanischen und hunnischen Material gleichermassen vorkommenden Toilettengarnituren zeigen".

Cataramele sunt o prezență frecventă în cadrul mobilierului funerar al perioadei sarmatice mijlocii și târzii din spațiul nord-pontic. Cele mai apropiate analogii (catarame cu verigă ovală și placă rectangulară, dar nedecorate, fațetate sau nefațetate) apar la Alkalija T28 M1, Vasil'evka T20 M1, Holmskoe T16 si T17, Nagornoe, T9 M1, Kurči T17 M1, Čauš T5 M1, Cazaclia T14 M1, Bădragii Noi M7, Ševčenko T4 M1, Olănesti T16 M1, Cuconestii Vechi II, T21 M1, Petrești, C23, M25 etc. unde se datează, cu precădere, între a doua jumătate a secolului II – prima jumătate a secolului III d. Hr. și au, la rândul lor, numeroase analogii în *Sarmatia* Asiatică (Bârcă, Symonenko 2009, p. 237, fig. 95; Kurceatov, Bubulici 2023, Fig. 18/11). În această lume sarmatică estică, Vladimir Malashev a inclus cataramele similare celei din situl de la Borș în Grupa I/П1 (Malashev 2000, p. 195, fig. 3). Acest tip e caracterizat de plăcile dreptunghiulare și de absența fațetelor pe verigă și placă[13], fiind cel mai timpuriu tip de cataramă al perioadei sarmatice târzii (secolul I – mijlocul secolului II d. Hr.; Malashev 2000, fig. 2).

Revenind la descoperirile din Câmpia Panonică, țesătura de pe catarama de la Zagyvarékas (**Fig. 9/7**) este similară cu cea documentată în situl V Borș, cunoscută ca „țesătură de tip panama compusă" (Komlósi 2021, p. 58). Cea mai simplă țesătură documentată în mormintele sarmatice este formată din „două pe două fire", unde o tramă se intersectează cu o urzeală, punctele de tramă fiind dispuse în formă de grilă pătrată. Acest model simplu poate fi modificat – cum este în cazul mormântului 237 din Situl V Borș – prin treceri duble (sau multiple) a firelor în ambele direcții[14]. Astfel, în cazul fragmentelor textile de pe catarama din mormântul 237 avem de-a face cu o țesătură vegetală în formă de grilaj pătrat, probabil realizată din bumbac.

Într-un studiu recent, Janka Komlósi a catalogat 150 de resturi textile din aproape 50 de situri sarmatice din Câmpia Panonică. Din punct de vedere al materiei prime predomină bumbacul și mătasea (care erau importuri), mai rar inul, lâna sau pâsla (Komlósi 2021, p. 61). Cercetătoarea maghiară a constatat că studiul textilelor sarmatice se află într-un stadiu incipient, majoritatea descoperirilor fiind doar menționate în literatură, fără analize suplimentare (Komlósi 2021, p. 62).

[13] Malashev 2000, p. 195: „Пl - пряжки с длинными прямоугольными нефасетированными щитками; рамки гладкие (неограненные) округлой (изредка прямоугольной) формы, в основном без утолщения в передней части; язычки нефасетированные, прогнутые в средней части, сравнительно короткие, не доходящие в передней части до середины сечения рамок, без уступа у основания (т.е. плавно переходящие в петлю)".

[14] Komlósi 2021, p. 58: "Legegyszerűbb a vászonkötés [1. tábla 2], 16 melynek alapvető formája már 2-2 szállal kialakítható, ahol egy vetülék keresztez egy láncfonalat, a kötéspontok négyzetrácsmintában helyezkednek el. Ez az egyszerű minta megváltoztatható, ha az egyik vagy mindkét irányban duplán (vagy többszörösen) vezetjük a fonalat, ezek a panamakötések [1. tábla 3]".

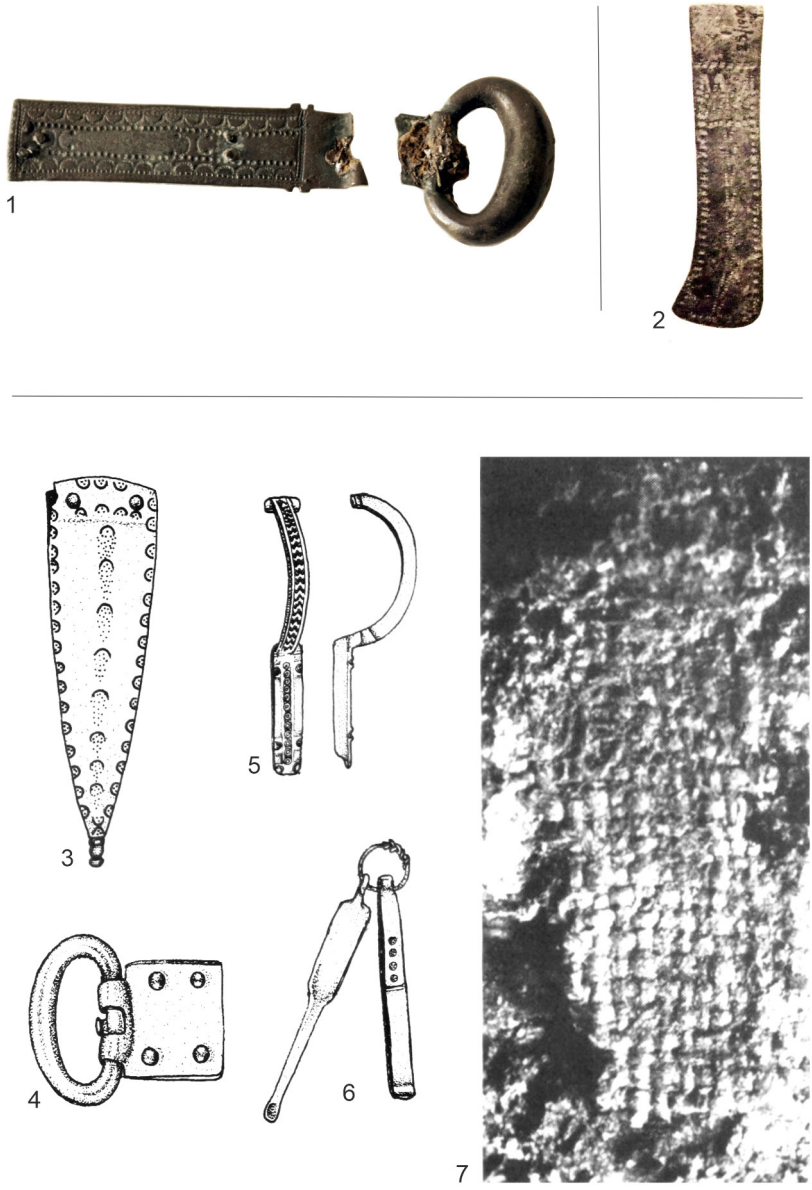

Fig. 9. Analogii. 1. Aradac-Leje, mormântul 8 (© Muzeul Național din Zrenjanin/Aleksandar Šalamon); 2. Törökkanisza (Novi Kneževac), descoperire din necropolă (după Párducz 1957, Pl. XX/6); 3-7. Zagyvaréka (după Vaday 1975, Taf. 25-29).
Fig. 9. Analogies. 1. Aradac-Leje, grave 8 (© National Museum in Zrenjanin/Aleksandar Šalamon); 2. Törökkanisza (Novi Kneževac), necropolis find (after Párducz 1957, Pl. XX/6); 3-7. Zagyvaréka (after Vaday 1975, Taf. 25-29).

Inventarul funerar asociat pieselor de centură

Din inventarul mormântului 237 mai fac parte o fibulă de bronz, două brățări tot din bronz și două mărgele din sticlă.

Fibula (**Fig. 3/2**; **4/3**) este realizată dintr-o bucată de sârmă de metal, are trei spire în zona capului, coardă exterioară, corpul bine arcuit, piciorul lățit și întors pe dedesubt. Face parte din tipul *Fibel mit umgeschlagenem Fuß* (Almgren 1897, Taf. VII/158), dar aduce și cu „varianta pontică" sau „sud-rusă" a fibulelor cu picior întors pe dedesubt (Almgren 1897, p. 74, Taf. XII/156 = *Eingliedrige Formen mit oberer Sehne*), care se datează în lumea sarmatică nord-pontică după a doua jumătate a secolului I și până în prima jumătate a secolului al III-lea d. Hr. (Hellström 2018, p. 80-83).

În comparație cu această „variantă pontică", fibula din situl V Borș nu are corpul așa de arcuit, astfel încât, înclinăm să credem că artefactul aparține, mai degrabă, tipului Almgren 158. Aceste fibule sunt răspândite în special în lumea „barbară", unde se datează după războaiele marcomanice, anii 180-310 / perioada C1a-C2 în cronologia central-europeană (Bârcă 2014, p. 22). În spațiul nord-pontic fibulele cu piciorul întors pe dedesubt și înfășurat pe arc reprezintă grupa cea mai răspândită încă din secolul I d. Hr. Variantele cu coardă exterioară, realizate dintr-o singură bucată de metal, sunt clasificate în grupa 15, subgrupul 1 (Ambroz 1966, p. 47-48; cf. Bârcă, Symonenko 2009, p. 240-241).

Cele două brățări de bronz (**Fig. 4/4-5**), păstrate fragmentar, aparțin probabil tipului de brățări circulare, cu capete libere și ușor lățite. Acesta este cel mai numeros tip de brățări întâlnite în mormintele sarmatice din vestul României, unde sunt prezente pe tot parcursul secolelor II-IV d. Hr. (Grumeza 2014, p. 80, *Type III. Bracelets with loose widened ends*).

În mormântul jefuit au fost găsite doar două mărgele: una de sticlă de culoare albastru-închis, de formă prismatică cu colțurile rotunjite (**Fig. 4/6**), iar cealaltă de sticlă neagră, de formă globulară (**Fig. 4/7**). Ambele tipuri sunt caracteristice mai degrabă celei de-a doua jumătăți a secolului III – secolul IV d. Hr. Până la mijlocul secolului al IV-lea d. Hr. s-a constatat o reducere semnificativă a numărului de mărgele găsite în mormintele sarmatice din Câmpia Panonică. Culorile folosite pentru mărgele s-au schimbat și ele în timp. Acestea trec de la nuanțele variate de roșu, verde, galben etc. (caracteristice celei de-a doua jumătăți a secolului al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea) către tonuri mai închise, precum albastru, maro sau negru (Ishtvanovich, Kul'char, Stoyanova 2020, p. 18). În această modă a perioadei sarmatice mijlocii-târzii se încadrează și cele două mărgele descoperite în mormântul 237.

Concluzii

Prin urmare, deși jefuit într-o mare măsură (probabil peste 50% din inventar a dispărut, iar oasele s-au păstrat doar în proporție mai puțin de 30%), mormântul 237 de la Borș Situl V aduce o contribuție semnificativă la înțelegerea contextului cultural și a modei perioadei sarmatice mijlocii în vasta Câmpie Panonică. Analizând inventarul funerar și comparându-l cu analogiile existente, putem atribui mormântul unei tinere defuncte sarmate, înhumate cândva în prima jumătate/la mijlocul secolului al III-lea d. Hr. Defuncta făcea parte probabil dintr-un nou grup de populații, pus în mișcare de evenimentele și consecințele războaielor marcomanice-sarmatice, de declinul gradual al administrației romane în Dacia și de reconfigurarea peisajului arheologic din nordul Dunării Mijlocii și de Jos.

Mulțumiri. Mulțumim Erikăi Posmoșanu (Muzeul Țării Crișurilor Oradea) pentru fotografiile microscopice și lui Vitalie Bârcă (Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca) pentru sugestiile bibliografice.

Bibliografie

Almgren 1897: O. Almgren, *Studien über nordeuropäische fibelformen der ersten nachchristlichen jahrhunderte mit berücksichtung der provinzialrömischen und südrussischen formen*, Stockholm, 1897.

AlQahtani, Hector, Liversidge 2010: S. J. AlQahtani, M. P. Hector, H. M. Liversidge, *Brief communication: The London Atlas of Human Tooth Development and Eruption*, American Journal of Physical Anthropology 142, 2010, p. 481-490.

Ambroz 1966: A. K. Ambroz, *Fibuly yuga evropejskoj chasti SSSR*, Moskva, 1966.

Bârcă 2014: V. Bârcă, *Returned foot exterior chord brooches made of a single metal piece (Type Almgren 158) recently discovered in the Western Plain of Romania. Notes on origin and chronology*, Journal of Ancient History and Archaeology 1.2, 2014, p. 21-39.

Boocock, Roberts, Manchester 1995: P. Boocock, C. A. Roberts, K. Manchester, *Maxillary Sinusitis in Medieval Chichester, England*, American Journal of Physical Anthropology 98, 1995, p. 482-495.

Brothwell 1981: D. R. Brothwell, *Digging up bones: the excavation, treatment, and study of human skeletal remains*, third edition, Ithaca, 1981.

Buikstra, Ubelaker 1994: J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains: Proceedings of a Seminar at the Field Museum of Natural History*, Fayetteville, 1994.

Bârcă, Symonenko 2009: V. Bârcă, O. Symonenko, *Călăreții stepelor. Sarmații în spațiul nord-pontic*, Cluj-Napoca, 2009.

Grumeza 2014: L. Grumeza, *Sarmatian Cemeteries from Banat (Late 1st-Early 5th Centuries AD)*, Cluj-Napoca, 2014.

Hellström 2018: K. Hellström: *Fibeln und Fibeltracht der Sarmatischen Zeit im Nordschwarzmeergebiet (2. Jh. v. Chr. – 3. Jh. n. Chr.)*, Bonn, 2018.

Ishtvanovich, Kul'char, Stoyanova 2020: E. Ishtvanovich, V. Kul'char, A. Stoyanova, *Busy v kostyume naseleniya sarmatskogo vremeni Kryma i Al'fyel'da*, în: I. N. Khrapunov (Ed.), *Krym v sarmatskuyu epokhu (II v. do n. e. – IV v. n. e.)* VI, Simferopol, 2020, s. 10-43.

Istvánovits, Kulcsár 2004: E. Istvánovits, V. Kulcsár, *Csat a szarmata viseletben és a temetkezési rítusban*, Jósa András Múzeum évkönyve XLIV, 2004, p. 95-111.

Komlósi 2021: J. Komlósi, *Textilmaradványok Magyarország területén a római korban*, Acta Iuvenum Sectio Archaeologica V, 2021, p. 55-87.

Krenz-Niedbała, Łukasik 2016: M. Krenz-Niedbała, S. Łukasik, *Prevalence of chronic maxillary sinusitis in children from rural and urban skeletal populations in Poland*, International Journal of Paleopathology 15, 2016, p. 103-112.

Kulcsár 1998: V. Kulcsár, *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai*, Aszód, 1998.

Kurceatov, Bubulici 2023: S. Kurceatov, V. Bubulici, *Sarmatskiy nekropol-svyatilishche u sela Petreshť na srednem Prute*, Chișinău, 2023.

Lewis, Roberts, Manchester 1995: M. E. Lewis, C. A. Roberts, K. Manchester, *Comparative Study of the Prevalence of Maxillary Sinusitis in Later Medieval Urban and Rural Populations in Northern England*, American Journal of Physical Anthropology 98, 1995, p. 497-506.

Malashev 2000: V. Yu. Malashev, *Periodizatsiya remennykh garnitur pozdnesarmatskogo vremeni*, Sarmaty i ikh sosedi na Donu. Materialy i issledovaniya po arkheologii Dona. Vyp. 1. Rostov na Donu, 2000, p. 194-232.

Panhuysen, Coenen, Bruintjes 1997: R. G. A. M. Panhuysen, V. Coenen, T. D. Bruintjes, *Chronic Maxillary Sinusitis in Medieval Maastricht, The Netherlands*, International Journal of Osteoarchaeology 7, 1997, p. 610-614.

Pavlovic *et alii* 2022: T. Pavlovic, L. Grumeza, M. Roksandic, M. Djuric, *Taking from the dead: Grave disturbance of Sarmatian cemeteries in the Banat region*, International Journal of Osteoarchaeology 32/3, 2022, p. 630-644 (https://doi.org/10.1002/oa.3091).

Párducz 1950: M. Párducz, *A szarmatakor emlékei Magyarországon / Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns* III, Budapest, 1950.

Párducz 1957: M. Párducz, *Der Spätsarmatische Friedhof von Törökkanisza (Novi Kneževac, Jugoslawien)*, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve-Studia Archaelogica 1957, p. 93-107.

Roberts 2007: C. A. Roberts, *A Bioarchaeological Study of Maxillary Sinusitis*, American Journal of Physical Anthropology 133, 2007, p. 792-807.

Rustoiu 1996: A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – sec. I d. Chr.). Tehnici, ateliere și produse de bronz*, București, 1996.

Sundman, Kjellström 2013: E. A. Sundman, A. Kjellström, *Chronic Maxillary Sinusitis in Medieval Sigtuna, Sweden: A Study of Sinus Health and Effects on Bone Preservation*, International Journal of Osteoarchaeology 23, 2013, p. 447-458.

Vaday 1975: A. Vaday, *Ein „barbarisches" Skelettgrab von Zagyvarékas (Komitat Szolnok).* Antaeus 5 (1974-1975), 1975, p. 81-88.

Cartarea descoperirilor ceramice romane din județul Iași, România. Stadiul actual al cercetărilor

Ana Honcu[1]

Rezumat. Articolul a fost realizat în cadrul proiectului „*Corpus*-ul descoperirilor romane din *Barbaricum*-ul românesc (județul Iași)", care are drept scop elaborarea unui *corpus* exhaustiv care să cuprindă toate descoperirile romane publicate și inedite aflate în muzee și alte instituții publice sau colecții private. În acest studiu ne-am propus cartarea digitală și analiza distribuției spațiale a materialului ceramic pe cuprinsul județului Iași. Prin aplicarea analizelor spațiale puse la dispoziție de tehnologia GIS, precum „analiza cluster" sau „zone tampon", se vor identifica siturile cu grupări semnificative de artefacte, dar și distribuția acestora pe suprafața județului. Vom încerca să surprindem, de asemenea, dinamica descoperirilor ceramice de-a lungul perioadei studiate, prin identificarea zonelor unde amforele au fost importate într-un segment de timp îndelungat sau unde acestea nu au pătruns.
Cuvinte cheie: județul Iași; *Barbaricum*; descoperiri romane; amfore; GIS.

Mapping of Roman ceramic finds from Iași County, Romania. Current state of research. The article is part of the project "*Corpus* of Roman finds from the Romanian *Barbaricum* (Iași County)", which aims to develop an exhaustive *corpus* of all published and unpublished Roman finds in museums and other public institutions or private collections. In this study, we aimed mapping and analysing the spatial distribution of ceramic materials throughout Iași County. By applying the spatial analysis provided by GIS technology, such as "cluster analysis" or "buffer zones", we will identify sites with significant groups of artefacts, as well as their distribution over the county. We also attempt to capture the dynamics of ceramic finds over the study period by identifying areas where amphorae were imported over a long time segment or where they did not penetrate.
Keywords: Iași County; *Barbaricum*; Roman finds; amphorae; GIS.

[1] Centrul Arheoinvest al Institutului de Cercetări Interdisciplinare al Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, Iași, România; odochiciuc.ana@gmail.com.

CC BY NC SA

Materialul ceramic roman cartat a fost descoperit în cadrul cercetărilor de suprafață, sistematice și de salvare, începând cu anii '50 ai secolului trecut și până în prezent. Majoritatea descoperirilor ceramice sunt cuprinse în Repertoriul Arheologic al județului Iași, volumul I și II, în studii/articole, dar provin și din materiale inedite din colecțiile muzeale, școlare și din săpăturile și cercetările de suprafață efectuate în ultimii ani (Honcu, Enea, Boghian 2017).

Baza noastră de date cuprinde 164 de situri din județul Iași în care s-au descoperit, până în momentul de față, fragmente ceramice romane, care au fost ulterior cartate. Materialul ceramic discutat este alcătuit din fragmente din amfore (Honcu 2018) (aproape în exclusivitate), dar și din ceramică de masă și de băut.

Din punct de vedere cantitativ, cele mai multe fragmente ceramice se concentrează pe raza municipiului Iași, dar și în alte localități, cum ar fi: Dumbrava, com. Ciurea (16 puncte) și Fedeleșeni, com. Strunga (12 situri) (**Pl. I/1**). Chiar dacă analiza cluster arată câteva zone compacte cu descoperiri de ceramică romană, trebuie să menționăm că aproximativ în toate comunele din județ unde avem atestate situri ce aparțin culturii Sântana de Mureș-Cerneahov, avem și descoperiri de amfore romane într-un număr mai mult sau mai puțin semnificativ. Totodată, densitatea de descoperiri romane de pe raza municipiului Iași este dată de numărul mare de cercetări arheologice ce s-au efectuat în ultimele decenii.

În **Pl. I/2** prezentăm zonele unde s-a concentrat materialul ceramic roman. În urma aplicării analizei spațiale, au fost obținute 11 clustere. O primă zonă compactă în ceea ce privește descoperirile de ceramică romană este municipiul Iași și zona metropolitană, areal care se află în preajma unor cursuri de apă – Prut, Jijia și Bahlui. Astfel, aceste artere de comunicații au permis pătrunderea importurilor în cele mai îndepărtare puncte ale județului. Dacă restrângem și mai mult analiza, obținem opt clustere dispersate relativ uniform pe teritoriul județului (**Pl. II/1**). Ca o primă concluzie, putem spune că siturile se concentrează în zona de centru-est a județului (împrejurimile municipiului Iași). În urma aplicării analizei „count of points" hărții de distribuție a descoperirilor ceramice, zona municipiului Iași a fost identificată cu o concentrație de 10 situri și 46 de fragmente ceramice (**Pl. II/2**; **III/1**). Există totuși și comune unde, până acum, nu avem descoperite fragmente ceramice romane, cum este cazul localităților Lungani, Gropnița și Mădârjac (**Pl. III/2; IV/1-2**).

Situația descoperirilor ceramice în funcție de datarea acestora poate fi observată în **Pl. V/1**. Pentru materialul amforic, distingem trei etape de pătrundere a acestora în arealul vizat, după cum urmează: secolele I î. Hr. – I d. Hr.; secolele II-III d. Hr.; secolele IV-VI d. Hr. Totuși, cele mai multe descoperiri se plasează cronologic în secolele III-IV d. Hr. (și coincid cu siturile ce aparțin complexului cultural Sântana

de Mureș-Cerneahov) (**Pl. V/2; VII**), urmate fiind de cele încadrate în intervalul secolelor II-III d. Hr.[2].

Pe baza identificării corecte a zonelor de producție a amforelor, dar și a produsului transportat, putem intui unele rute comerciale existente între Imperiul Roman și *Barbaricum* de-a lungul acestui interval cronologic și, nu în ultimul rând, dinamica acestora. Așadar, pentru prima perioadă sunt reprezentative amforele Pseudo-Cos și Shelov A, care erau utilizate pentru transportul vinului, prin urmare putem observa o preferință pentru piața sud-pontică (Opaiț 2013). În perioada secolelor II-III d. Hr. apar amfore care transportau pește sărat din zona de nord a Mării Negre (tipul Zeest 75, vezi Honcu, Enea, Boghian 2017, p. 261), vinul fiind transportat din teritoriul peninsulei Crimeea sau Taman în amfore Zeest 84-85 (Opaiț 2017, p. 587). Cea mai mare cantitate de vin continuă să fie importată din arealul sud-pontic (tipul Shelov C și D – Honcu, Enea, Boghian 2017, p. 259-260, Zeest tipul 69 – Honcu, Minea 2012, p. 224). Apar și amfore incluse în tipul Kapitän II (Honcu, Minea 2012, p. 223-224), produse, probabil, în zona egeeană sau estul Mediteranei (Opaiț 2022).

Alte recipiente utilizate pentru a transporta vin în zona studiată sunt amforele de masă, produse în zona pontică (Honcu, Minea 2012, p. 224-225). În perioada secolelor IV-VI d. Hr. sunt atestate amfore pentru transportul de vin (LRA 1, 3, Agora M 273 etc.) și amfore folosite pentru ulei (LRA 2 – Honcu, Enea, Boghian 2017, p. 261).

Un loc aparte în comerțul cu vin din această perioadă îl constituie apariția amforelor de tip Noviodunum (Honcu, Mamalaucă 2021, p. 118), folosite, cel mai probabil, pentru a transporta vin. Pe teritoriul județului Iași există o astfel de descoperire la Zaboloteni, com. Trifești (Iațcu, Marin 2017), cu mențiunea că amfora a fost încadrată, eronat, în alt tip). Astfel, se constată menținerea relațiilor comerciale cu zona sud-pontică și apariția produselor din Egeea centrală, vestul coastelor Asiei Mici și Pelopones (Opaiț 2011, p. 447).

Dinamica sosirii amforelor (și a altor bunuri importate) în așezările Sântana de Mureș-Cerneahov arată că aprovizionarea, devenită mai intensă în secolul al IV-lea d. Hr., a fost rezultatul circumstanțelor istorice din regiune. În anul 332 d. Hr., Constantinus I a semnat un acord cu goții, prin care aceștia urmau să furnizeze trupe pentru a servi în armata romană ca federați (*foederati*), urmând să primească subvenții. Parte din aceste subvenții ar fi putut fi vinul, deoarece obiceiul roman de a consuma vin a devenit popular printre barbari și chiar a dobândit o semnificație elitistă și chiar ritualică pentru aceștia (Magomedov 2010, p. 78). În plus, acordul

[2] Din păcate, nu am putut realiza o delimitare exactă a așezărilor aparținând „dacilor liberi", deoarece unele descoperiri ceramice provin din afara oricărui context arheologic.

a contribuit la dezvoltarea ulterioară a comerțului regulat. Ca urmare, un număr mare de amfore de vin a fost trimis către porturile dintre estuarul Niprului și Delta Dunării, iar apoi acestea s-au răspândit în spațiul est-carpatic.

Un rol important în practicarea comerțului la mare distanță și inter-provincial a fost jucat de căile maritime și fluviale, de râurile mari, navigabile, cel mai probabil, în antichitate (Prut și Siret). Nu trebuie uitat nici drumul terestru (**Pl. VI/1**) care trecea prin sudul Moldovei, pe ruta Barboși – Poiana – Brețcu (Țentea 2016) sau drumul de la Tyras (Popa 2001, p. 110; Ioniță 1982, p. 43-44). Nicolae Gostar ia în considerare existența unui drum roman pe valea Râului Nistru, datând din secolele II și III d. Hr. și probabil folosit și în secolul al IV-lea (Gostar 1964, p. 63).

Pornind de la ipoteza că răspândirea acestor produse ceramice în aceste teritorii se făcea până în anumite zone pe râuri, am creat zone tampon de 1 km, calculate de la aceste căi de comunicație (**Pl. VI/2**). Observăm că majoritatea siturilor sunt cuprinse în aceste zone tampon, proximitatea față de sursa de apă având un rol important. Aprovizionarea cu produse romane a teritoriului ocupat de „dacii liberi" și ulterior a populației gotice prin intermediul castrului de la Barboși (Petculescu 1982) cu rol de antrepozit și, mai departe, pe Râul Siret (Țentea 2016, p. 13), este destul de plauzibilă. Amforele puteau fi comercializate pe piața de la Barboși, iar mai departe, transportate pe calea apei, pe Râul Siret și distribuite apoi în mediul barbar. O altă cale de pătrundere a produselor romane la nord de Dunăre ar putea să fie legată de centrul de la Noviodunum (Honcu, Ciubotaru 2023, p. 130). E posibil ca pornind de aici și, mai departe, pe râul Prut, mărfurile să fi ajuns în zona estică a Moldovei. Rolul important al comerțului fluvial în vederea pătrunderii importurilor romane poate fi observat și în cazul Valahiei. Pe baza distribuției monedelor, a importurilor romane și a necropolelor Sântana de Mureș-Cerneahov cunoscute în Valahia, s-au putut urmări posibile rute comerciale, care au coincis în general cu principalele văi fluviale (Lăzărescu 2011, p. 483, Fig. 18/1-2).

Am putut observa că descoperirile ceramice cele mai importante s-au efectuat în siturile ce aparțin cronologic secolului al IV-lea d. Hr., acolo unde, eventual, au putut exista centre de putere ale lumii gotice, dar și un aflux mare de populație, așa cum ne sugerează descoperirile din acest areal (Lețcani, Rediu, Avântu, Balș, Iași-Nicolina, Iași-*Fabrica de cărămizi* – vezi **Tab. 1**). Acest lucru este vizibil prin cartarea siturilor Sântana de Mureș-Cerneahov din județul Iași (după Petrescu 2002) (**Pl. VII**). În aceste situri au fost descoperite materiale romane deosebite, de exemplu, la Lețcani – *siliqua*, armură, fusaiolă cu inscripție cu rune (Bloșiu 1975), iar la Iași-Nicolina – *spatha*, *pilum*, monede etc. (Ioniță 1985).

În general, concluziile despre distribuția amforelor romane la est de Carpați, fixate de I. Ioniță (1982, p. 73-74), preluate și dezvoltate de A. Popa (2016,

p. 205-206), pot fi aplicate parțial analizei distribuției spațiale a descoperirilor ceramice din județul Iași, cu precizarea că în acest areal predomină amforele care transportau vin, în marea majoritate acestea au fost descoperite în așezări și foarte rar în necropole. Distribuția și analiza materialului ceramic roman din județul Iași reflectă complexitatea relațiilor comerciale și culturale dintre Imperiul Roman și populațiile barbare în Antichitate. Descoperirile ceramice sunt concentrate în special în municipiul Iași și zonele învecinate, indicând centre importante de comerț (depozitul de amfore de la Holboca), existența unei elite locale și influență romană. Rutele comerciale identificate sugerează utilizarea cursurilor de apă și a drumurilor terestre pentru transportul bunurilor, demonstrând o interacțiune dinamică și continuă între civilizația romană și comunitățile locale. De asemenea, datele arheologice subliniază faptul că cele mai multe descoperiri sunt datate în intervalul secolelor III-IV d. Hr., perioadă în care relațiile economice și politice cu Imperiul Roman au fost deosebit de intense. Odată cu venirea hunilor locuirea în această zonă scade simțitor, prin urmare, numărul de importuri descrește.

Mulțumiri. Acest articol a fost redactat în cadrul proiectului GAR 2023/138, implementat la Institutul de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași. Le mulțumesc domnilor Andrei Opaiț, cercetător independent din Toronto (Canada) și Ștefan Honcu de la Institutul de Arheologie din Iași pentru revizuirea articolului și identificarea tipurilor de amfore.

Bibliografie

Bloșiu 1975: C. Bloșiu, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani (jud. Iași)*, Arheologia Moldovei VIII, 1975, p. 203-280.

Gostar 1964: N. Gostar, *Situația Daciei după anul 271 e.n.*, Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași X, 1964, p. 55-67.

Honcu 2018: Ș. Honcu, *Considerații despre stadiul actual al cercetării amforelor din spațiul est-carpatic din perioada secolelor II-III d.Hr.,* Arheovest VI, 2018, p. 439-449.

Honcu, Ciubotaru 2023: A. Honcu, P. Ciubotaru, *A Greek graffito Discovered in the Sântana de Mureș-Chernyakhov Settlement from Negrilești, Galați County*, Studia Antiqua et Archaeologica 29, 1, 2023, p. 123-139.

Honcu, Enea, Boghian 2017: Ș. Honcu, S. Enea, D. Boghian, *Amfore romane aflate în colecția Muzeului școlar al Liceului Teoretic „Ion Neculce" din Târgu Frumos (jud. Iași)*, Arheologia Moldovei XL, 2017, p. 259-265.

Honcu, Mamalaucă 2021: Ș. Honcu, M. Mamalaucă, *Un nou tip de amforă romană atestată în Barbaricum***,** Acta Musei Tutovensis 17, 2021, p. 117-121.

Honcu, Minea 2012: Ș. Honcu, B. Minea, *Descoperiri de epocă romană pe teritoriul județului Iași*, Arheologie Moldovei XXXV, 2012, p. 221-231.

Iațcu, Marin 2017: I. Iațcu, T. E. Marin, *New discoveries on the middle Prut river: a rare type of sinopean amphora,* Cercetări Istorice (SN) XXXVI, 2017, p. 95-104.

Ioniță 1982: I. Ioniță, Din istoria și civilizația dacilor liberi, Iași, 1982.

Ioniță 1985: I. Ioniță, *Importante descoperiri arheologice din perioada de formare a poporului român în așezarea de la Iași-Nicolina*, Arheologia Moldovei X, 1985, p. 30-49.

Lăzărescu 2011: V. Lăzărescu, *Wheel-made pottery from Sântana de Mureș-Cernjachov Wallachian necropolises. Present state of research and new approaches*, în: J. Bemmann, M. Hegewisch, M. Meyer, M. Schmauder (Eds.), *Drehscheibentöpferei im Barbaricum – Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009*, Bonn, 2011, p. 463-548.

Magomedov 2010: B. Magomedov, *Roman amphorae in the context of the Chernyakhov Culture*, în: D. K. Tezgör, N. Inaishvile (Eds.), *PATABS I: Production and Trade of Amphorae in the Black Sea: Actes de la Table Ronde internationale de Batoumi et Trabzon, 27-29 Avril 2006*, Varia Anatolica XXI, Vol. I, Paris, 2010, 75-79.

Opaiț 2011: A. Opaiț, *Amforele din spațiul est-carpatic,* în: S. Sanie, T. Marin (Eds.), *Geto-dacii dintre Carpați și Nistru (secolele II a.Chr. - II p.Chr.)*, Iași, 2011, p. 445-472.

Opaiț 2013: A. Opaiț, *Producția și consumul de vin în ținuturile dintre Carpați și Marea Neagră (secolele II a.Chr. – III p.Chr.): Unele considerații*, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie 64, 1-2, 2013, p. 21-65.

Opaiț 2017: A. Opaiț, *On the local production and imports of wine in the Pontic and Lower Danube regions (1st century BC to 7th century AD). An overview*, în D. Dixneuf (Ed.), *LRCW 5. Late Roman coarse wares, cooking wares and amphorae in the Mediterranean. Archaeology and archaeometry*, Alexandria, 2017, p. 579-612.

Opaiț 2022: A. Opaiț, *On the origin and evolution of the Kapitän II amphora type*, în: A. Kaldeli (Ed.) *Amphorae from Eastern Mediterranean and Beyond: production and Distribution from the Early to the Late Roman Period*, Nicosia, 2022, p. 191-222.

Petculescu 1982: L. Petculescu, *Despre cronologia fortificațiilor romane de la Barboși*, Pontica 15, 1982, p. 249-253.

Petrescu 2002: F. Petrescu, *Repertoriul monumentelor arheologice de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de pe teritoriul României*, București, 2002.

Popa 2001: A. Popa, *Romains ou barbares ? Architecture en pierre dans le barbaricum à l'epoque romaine tardive (sur le matériel archéologique dun Nord-Ouest du Pont Euxin)*, Chișinău, 2001.

Popa 2016: A. Popa, *Roman Amphorae beyond the frontiers of the Roman provinces of Dacia and Moesia Inferior*, în: V. Bîrcă (Ed.), *Orbis Romanus and Barbaricum.The Barbarians around the Province of Dacia and Their Relations with the Roman Empire*, Cluj, 2016, p. 203-242.

Țentea 2016: O. Țentea, *On the alleged "roman road from lower Moldavia"*, Journal of Ancient History and Archeology 3.1/2016, p. 12-19.

Sit	Datare (sec. d. Hr.)	Număr de fragmente/ recipiente
Alexandru Ioan Cuza, 700 m SE de sat	II-III	2
Alexești, comuna Ipatele, în marginea de SE a satului Alexești, tarlaua dintre pădure și cele două movile	IV	1
Andrieșeni, comuna Andrieșeni, tarlaua lângă sat, pe tarlaua situată la SE de sat	IV	1
Balș, comuna Balș, valea Părului I (16), la circa 500 m NV de sat, în partea de vest a iazului (4)	III-IV	1
Bădeni, comuna Scobinți, Dealul Vișinului, la circa 500-600 m SV de Movila Grădiștei	II-IV	1
Băiceni, comuna Cucuteni	II-III	2
Bălțați, comuna Bălțați, cantonul C.F.R. nr. 38-39	IV	1

Sit	Datare (sec. d. Hr.)	Număr de fragmente/ recipiente
Bălțați, comuna Bălțați, în apropierea cursului de apă	IV	4
Berezlogi, comuna Sirețel	II-IV	1
Bivolari, comuna Bivolari	IV	3
Bâcu, comuna Ipatele	IV	2
Bodești, comuna Scânteia	IV	1
Bogdănești, comuna Horlești, dealul Siliște	?	1
Bogdănești, comuna Horlești, dealul Vârâți	I-II /II-III	1
Bogonos, comuna Lețcani, în centrul orașului	IV	1
Borosoaia, comuna Plugari, Țiganca II	IV	1
Boureni, comuna Balș, Bejeneasa 18	III-IV	1
Brătești, comuna Stolniceni-Prăjeni, Chicerea	II-III	1
Brătești, comuna Stolniceni-Prăjeni, între Chicerea și valea Părului	II-III	1
Brătuleni, comuna Miroslava, la Ravenă	II-IV	1 recipient
Budăi, comuna Podu Iloaiei, NV de sat	II-IV	1
Budăi, Podu Iloaiei, lângă Fermă	II-IV	1
Budăi, comuna Podu Iloaiei, la Movilă	II-IV	1
Budăi, Podu Iloaiei, la Baza Agrosem	II-IV	1
Buhalnița, comuna Ceplenița	IV	1
Buhăieni, comuna Andrieșeni	IV	1
Butea, comuna Butea, la Lutărie	IV	1
Buznea, comuna Ion Neculce	II-IV	1
Buznea, comuna Ion Neculce, Vatra Satului	II-III	2
Cioca Boca, comuna Șcheia	III-IV	1
Cioca Boca, comuna Șcheia	II-III	1
Cârjoaia, comuna Cotnari	?	1
Cârniceni, comuna Țigănași, la Holm II	IV	1
Cârniceni, comuna Țigănași, școala veche	IV	1
Cârniceni, comuna Țigănași, la dig	IV	1
Coarnele Caprei, comuna Coarnele Caprei, valea Babei	II-IV	1
Comarna, comuna Comarna, Iași, tarlaua mare	IV	1
Comarna, comuna Comarna, dealul Curagău	IV	1
Comarna, comuna Comarna, vadul Bobului	IV	1
Comarna, comuna Comarna, marginea de SE a satului	IV	1
Conțești, comuna Valea Seacă, dealul Obștei	IV	1
Conțești, comuna Valea Seacă, Țintirim	V-VI	1
Cornești, comuna Miroslava, Tarlaua Fermă	IV	1
Costești, Valea Hainei	IV	2
Cozia, comuna Costuleni	?	1
Cristești, comuna Brăiești	II-IV	1
Cristești, comuna Holboca, dealul Zăvoi	III-IV	3

Sit	Datare (sec. d. Hr.)	Număr de fragmente/ recipiente
Cristești, comuna Holboca, la Podul de Fier	III-IV	1
Cuza Vodă, comuna Popricani, centrul satului	II-III	3
Dancu, comuna Holboca, zona estică a satului	II-III	7
Dancu, comuna Holboca, zona podului de fier	II-III	1
Dancu, comuna Holboca, Piscina Chirița	II-III	1
Deleni	?	1
Dobrovăț, comuna Dobrovăț, Tarlaua Latița	II-III	1
Dorobanț, comuna Aroneanu, la vest de pădurea Aroneanu	II-III	1
Dorobanț, comuna Aroneanu, la Chișcă	II-III	1
Doroșcani, comuna Popești, dealul Sărăturii II	II-III	1
Doroșcani, comuna Popești, dealul Viilor II	II-III	1
Doroșcani, comuna Popești, pășunea Doroșca	II-III	2
Drăgușeni, comuna Șcheia, Silițe	II-III	1
Drăgușeni, comuna Șcheia, Țărincă	II-III	1
Dumbrava, comuna Ciurea	II-III	16
Dumbrava, comuna Ciurea, marginea de SE a satului	II-III	1
Dumbrava, comuna Lespezi, centrul orașului	IV	1
Dumești, comuna Dumești, NV față de dealul Cogeasca	IV	1
Dumitrești Gălății, comuna Schitu Duca, Tarlaua Cimitir	IV	1 recipient
Dumitrești Gălății, comuna Schitu Duca	II-III	1
Erbiceni, comuna Erbiceni, Dealul Cimitirului	IV	2 recipiente
Fedeleșeni, comuna Strunga, la Fundoaia	II-IV	12, din care un recipient întreg
Focuri, comuna Focuri, pe Pais	IV	1
Frenciugi, comuna Drăgușeni	II-IV	1
Glăvănești, comuna Andrieșeni, la Iaz	IV	1
Glodenii Gândului, comuna Țibănești	II-III	1
Giurgești, comuna Costești	II-III	1
Hârlău, la Holm	II-III	3
Hârtoape, comuna Vânători, Poenița-Moara	IV	2
Helești, comuna Helești	II-IV	1
Hilița, comuna Costuleni, podișul Hilița	II-IV	2
Hândrești, comuna Oțeleni	II-IV	1
Hodora, comuna Cotnari, dealul Calafat	II-IV	1
Holboca, comuna Holboca, peste Baita	IV	4
Holboca, comuna Holboca	IV	2 recipiente
Horlești, comuna Horlești, Coșere II	IV	1
Horlești, comuna Horlești, la Răchiți	IV	1
Horlești, comuna Horlești, la Bărboși	IV	1
Horpaz, comuna Miroslava, la Biserică	II-III	2
Iacobeni, comuna Vlădeni, pe Deal	II-III	1

Sit	Datare (sec. d. Hr.)	Număr de fragmente/ recipiente
Iacobeni, comuna Vlădeni, la Scruntar I	II-III	1
Iași, Fabrica de cărămizi	IV	26
Iași, Curtea domnească	IV	1
Iași, Nicolina	IV	2
Iași, Tătărași	IV	2
Iași	IV	2
Iași, str. Ciurchi, nr. 134	IV	1 recipient fragmentar
Iași, str. Ciurchi, nr. 51	IV	1
Iași, str. Ciurchi, fostul cimitir evreiesc	IV	14
Iași, str. Moara Beldiman	IV	1
Iași, str. Ceairu lui Peretz	IV	2
Iasi, Liceul V. Alecsandri	I-II	4
Iasi, Liceul V. Alecsandri	I	1
Iasi, Liceul V. Alecsandri	II-III	2
Iași, Palatul Culturii	IV	2 recipiente
Ipatele, comuna Ipatele	IV	2
Isaiia, comuna Răducăneni	IV	2
Izvoarele, comuna Mircești	IV	3
Jigoreni, comuna Țibănești	IV	5
Larga Jijia, comuna Movileni	IV	1
Lețcani, comuna Lețcani	II-III	4 dintre care 1 recipient
Mădârjești, comuna Bălțați	II-III	1
Mânjești, comuna Mogoșești	II-III	1
Mânzătești, comuna Bosia	II-III	1
Mircești, comuna Mircești	II-III	3
Mironeasa, comuna Mironeasa	II-III	1
Mirosloveşti, comuna Mirosloveşti	II-III	2
Moimești, comuna Popricani	II-III	1
Moșna, comuna Moșna	II-III	1
Moțca, comuna Moțca	II-III	1
Movileni, comuna Movileni	II-IV	2
Oboroceni, comuna Helești	II-III	4
Munteni, comuna Belcești	II-IV	3
Perieni, comuna Probota	II-IV	1
Pietriș, comuna Dolhești	II-IV	1
Plugari, comuna Plugari	II-IV	2
Podolenii de Sus, comuna Cozmești	II-IV	1
Podu Iloaiei, comuna Podu Iloaiei	II-IV	1
Poiana, comuna Schitu Duca	II-III	1
Popricani, comuna Popricani	II-III	3

Sit	Datare (sec. d. Hr.)	Număr de fragmente/ recipiente
Probota, comuna Probota	II-III	3
Rădeni, comuna Roșcani	II-III	1
Războieni, comuna Ion Neculce	IV	1
Rediu, comuna Rediu	II-III	2
Rediu Aldei, comuna Aroneanu	II-III	2
Românești, comuna Românești	II-III	5
Românești, comuna Românești	III-IV	1
Rusenii Noi, comuna Holboca	III-IV	1
Satu Nou, comuna Șcheia	III-IV	3
Scobinți, comuna Scobinți	III-IV	1
Sinești, comuna Sinești	III-IV	2
Sârca, comuna Bălțați	III-IV	2
Slobozia, comuna Sirețel	III-IV	1
Stânca, comuna Comarna	III-IV	1
Stolniceni-Prăjescu, comuna Stolniceni-Prăjescu	III-IV	1
Stornești/Sturnești, comuna Sinești	III-IV	1
Strunga, comuna Strunga	III-IV	3
Șcheia, comuna Șcheia	III-IV	2
Șipote, comuna Șipote	III-IV	1
Tabără, comuna Bivolari	III-IV	1
Tansa, comuna Tansa	III-IV	1
Tăutești, comuna Rediu	III-IV	3
Todirel, comuna Bârnova, dealul Bobeica	I a.-I p.	1
Todirești, comuna Todirești	III-IV	1
Traian, comuna Bivolari	III-IV	2
Țibănești, comuna Țibănești	III-IV	3
Țigănași, comuna Țigănași	III-IV	1
Țuțora, comuna Țuțora	III-IV	1
Ursoaia, comuna Românești	III-IV	1
Valea Lupului, comuna Rediu	III-IV	3
Vascani, comuna Ruginoasa	IIII-IV	3
Vânători, comuna Popricani	III-IV	4
Vlădeni, comuna Vlădeni	III-IV	5
Voinești, comuna Voinești	III-IV	1
Vulturi, comuna Popricani	III-IV	2
Zaboloteni, comuna Trifești	IV	1 recipient

Tab. 1. Siturile cu descoperiri ceramice din județul Iași.
Table 1. The sites with ceramic discoveries in Iași County.

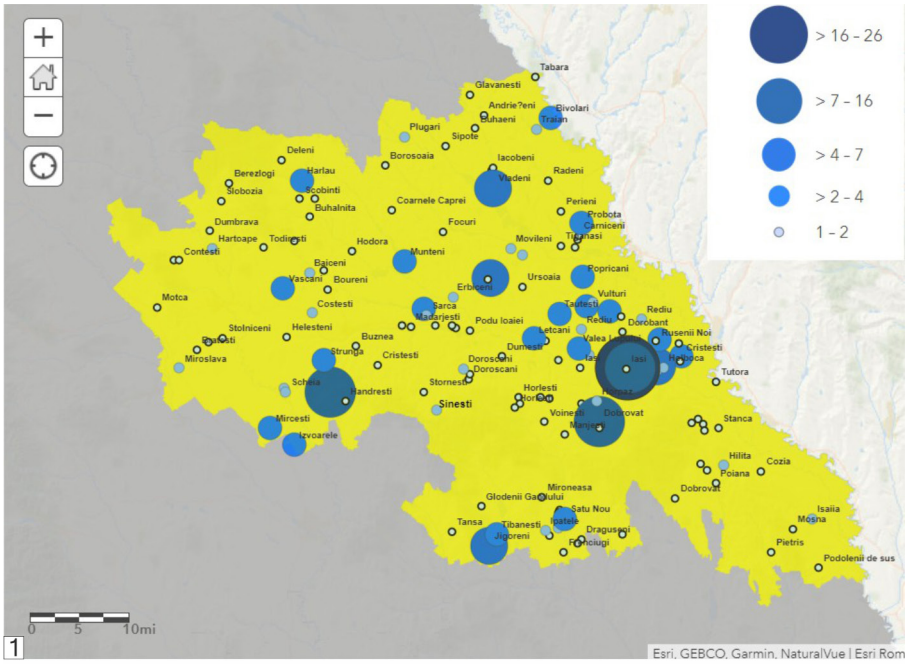

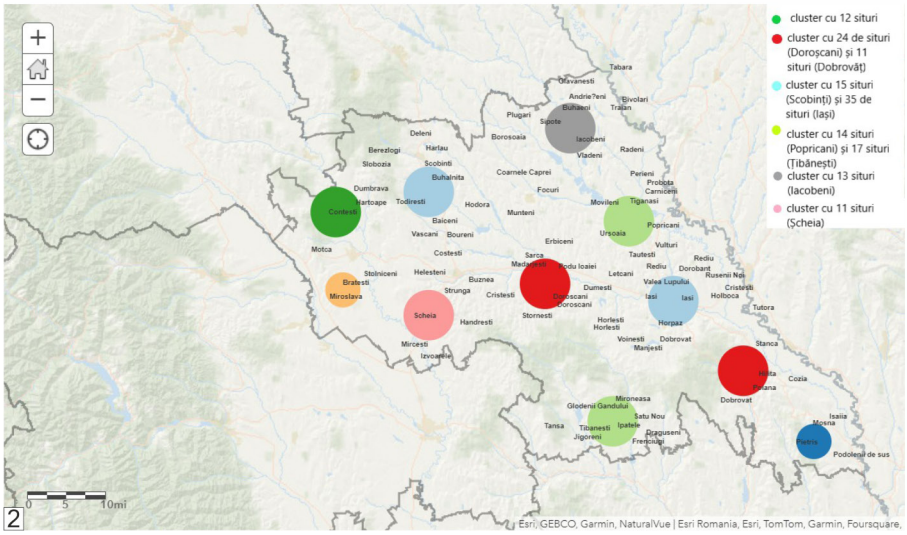

Pl. I. 1. Descoperirile ceramice romane din județul Iași;
2. Distribuția grupărilor de situri cu descoperiri ceramice romane.
Pl. I. 1. Roman pottery discovered in Iași County;
2. Clusters of sites with Roman pottery finds.

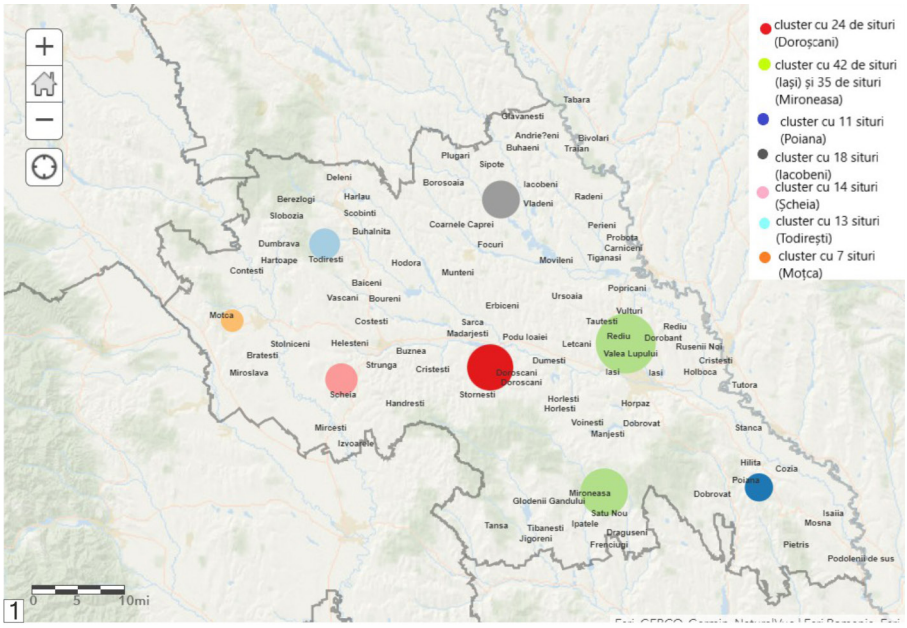

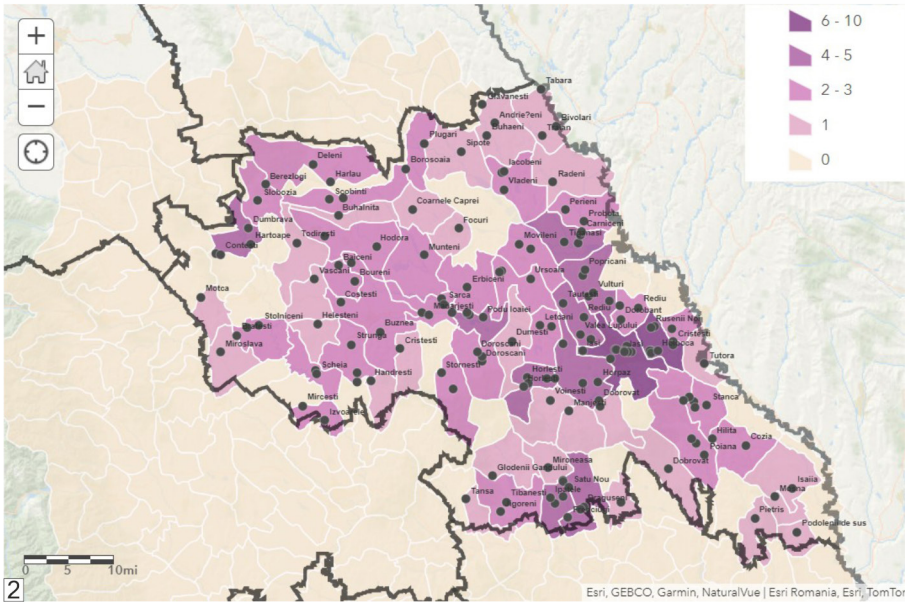

Pl. II. 1. Distribuţia grupărilor de situri cu descoperiri ceramice romane;
2. Numărul de situri cu descoperiri ceramice romane din comunele judeţului Iaşi.
Pl. II. 1. Clusters of sites with Roman pottery finds;
2. Number of sites with Roman pottery finds in Iaşi County.

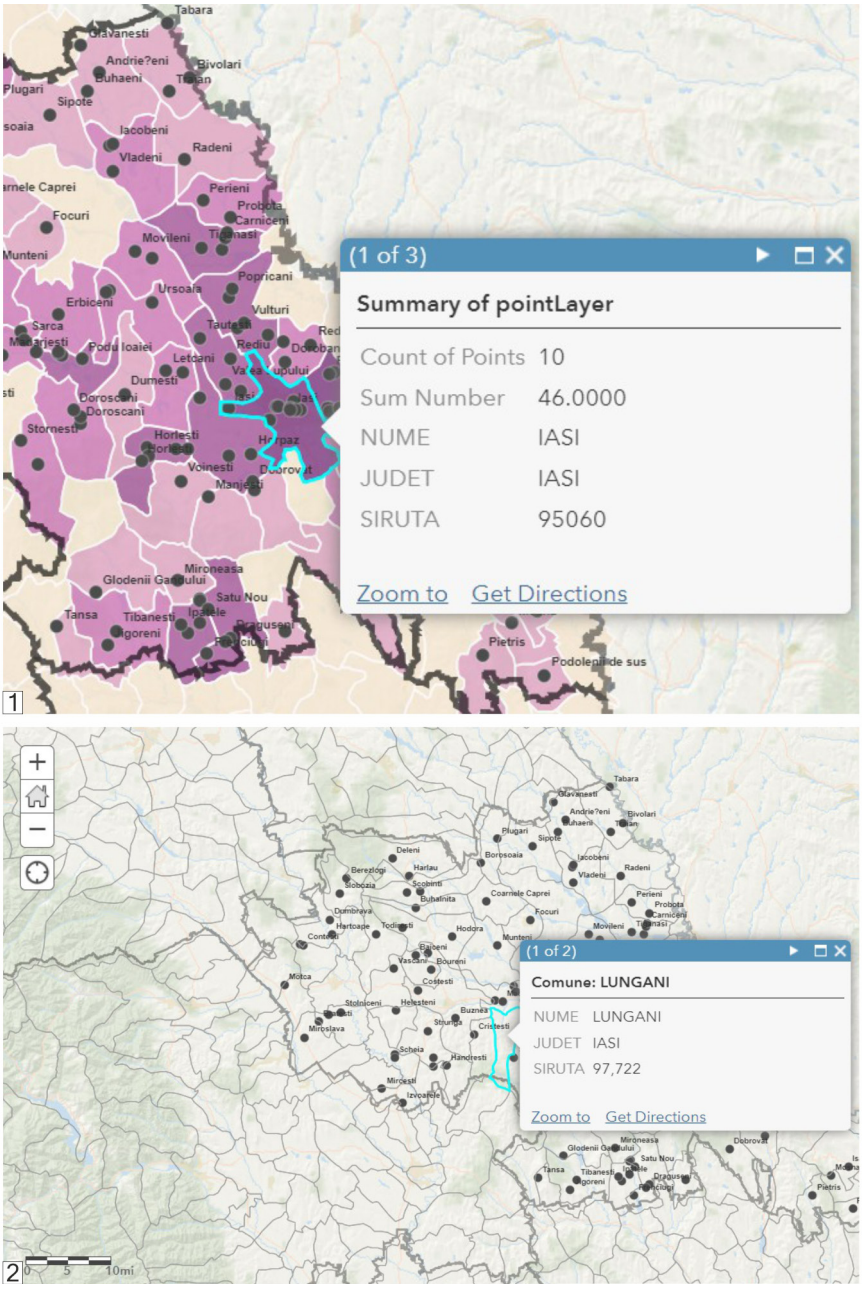

Pl. III. 1. Municipiul Iași cu 10 situri și 46 de descoperiri ceramice romane;
2. Siturile cu descoperiri ceramice romane: comuna Lungani.
Pl. III. 1. City of Iași with 10 sites and 46 Roman ceramic discoveries;
2. Sites with Roman ceramic finds: Lungani commune.

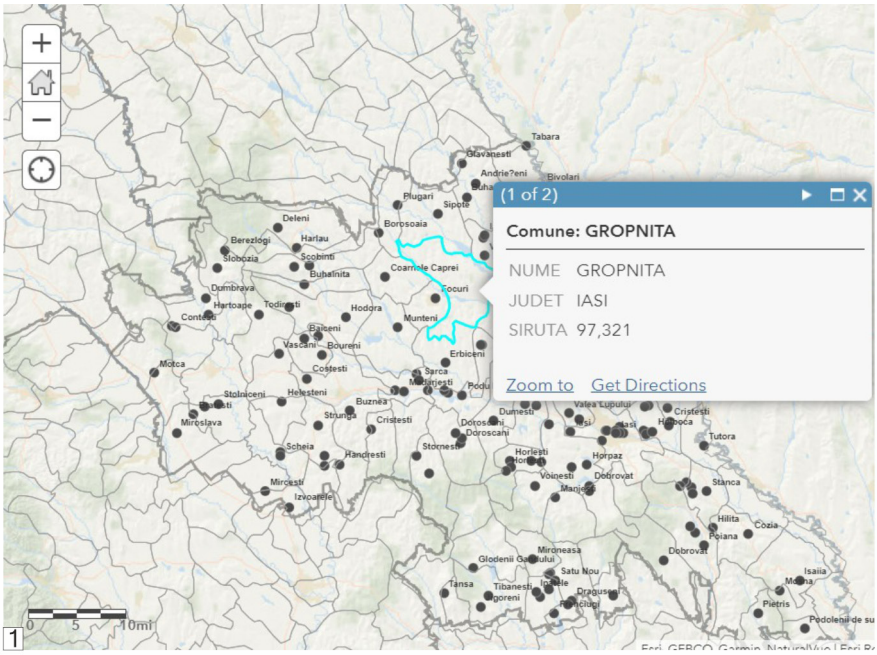

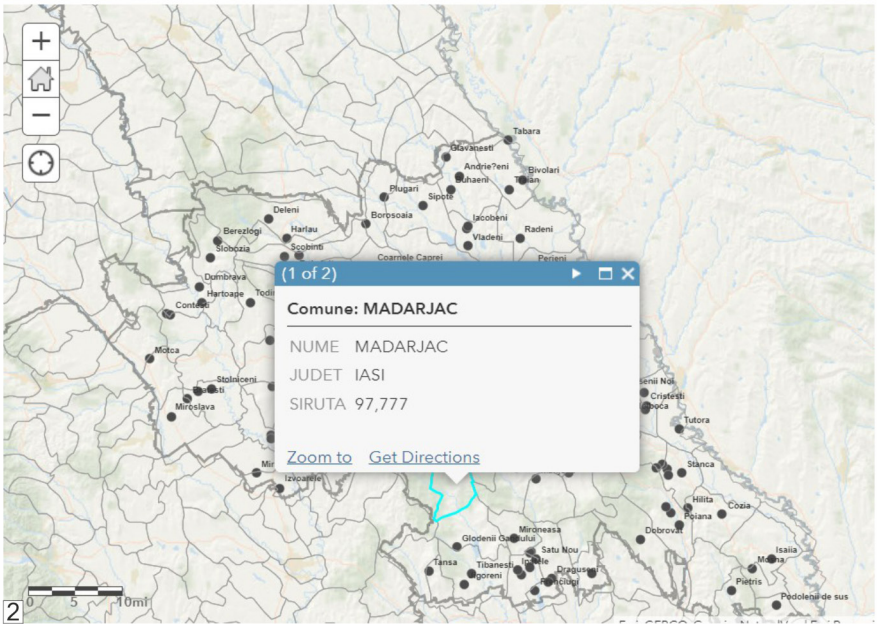

Pl. IV. 1. Siturile cu descoperiri ceramice romane: comuna Gropnița;
2. Siturile cu descoperiri ceramice romane: comuna Mădârjac.
Pl. IV. 1. Sites with Roman ceramic finds: Gropniţa commune;
2. Sites with Roman ceramic finds: Mădârjac commune.

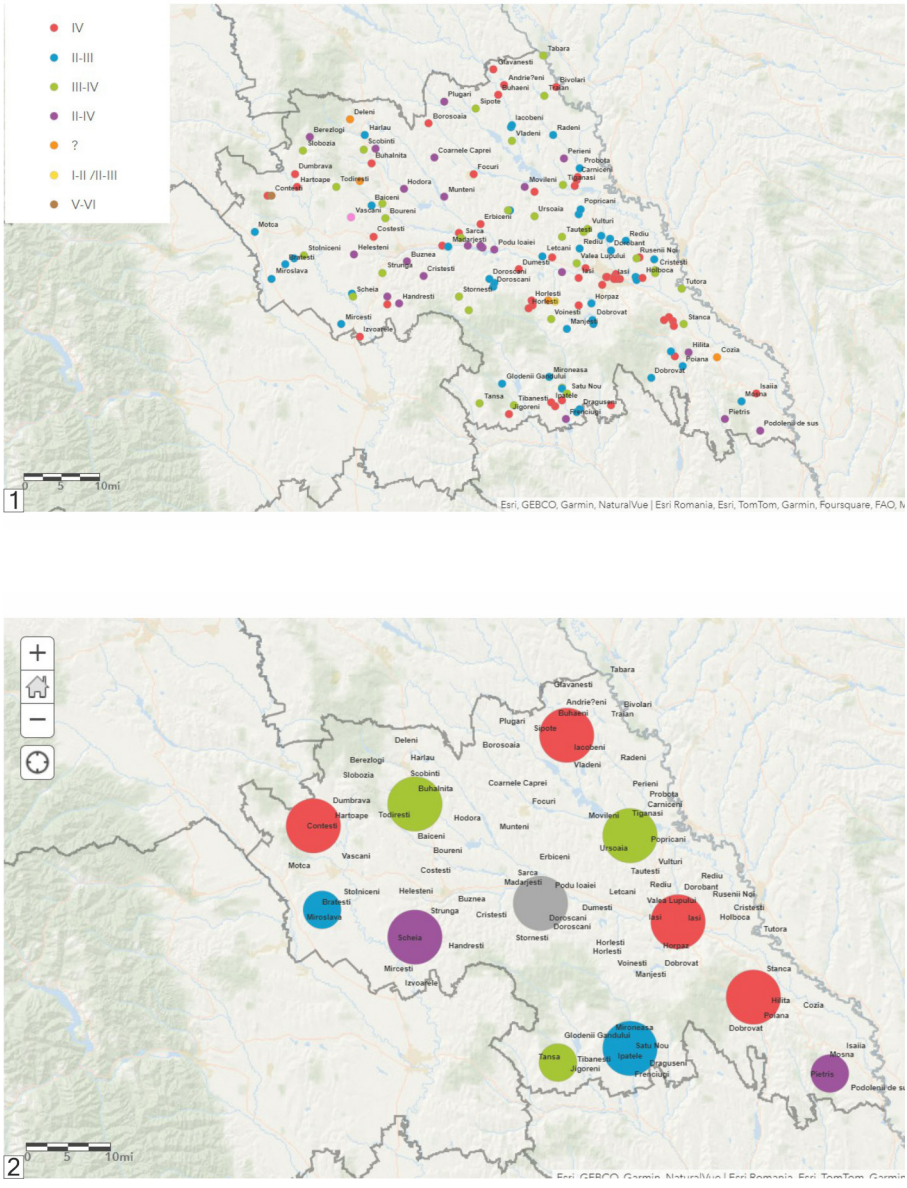

Pl. V. 1. Datarea descoperirilor ceramice romane;
2. Analiza cluster a datării descoperirilor ceramice romane.
Pl. V. 1. Dating of Roman pottery finds;
2. Cluster analysis of the dating of Roman pottery finds.

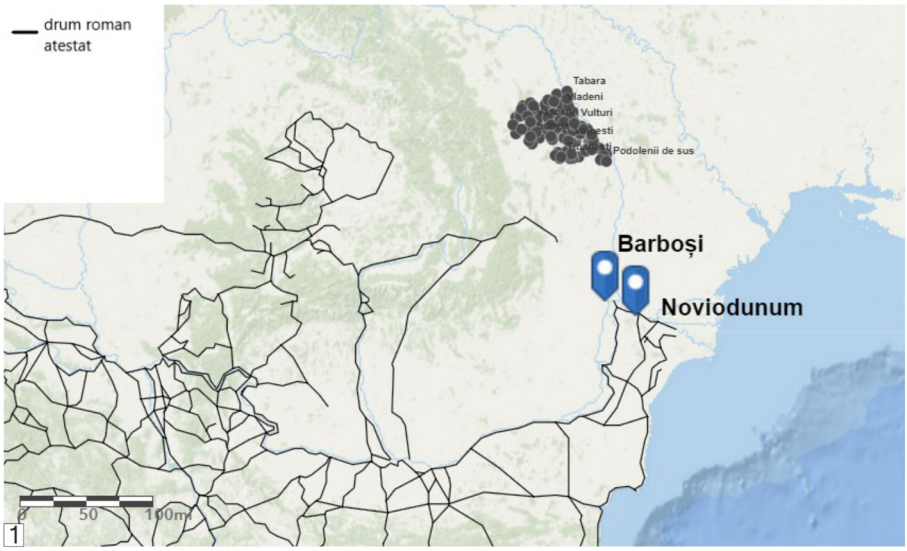

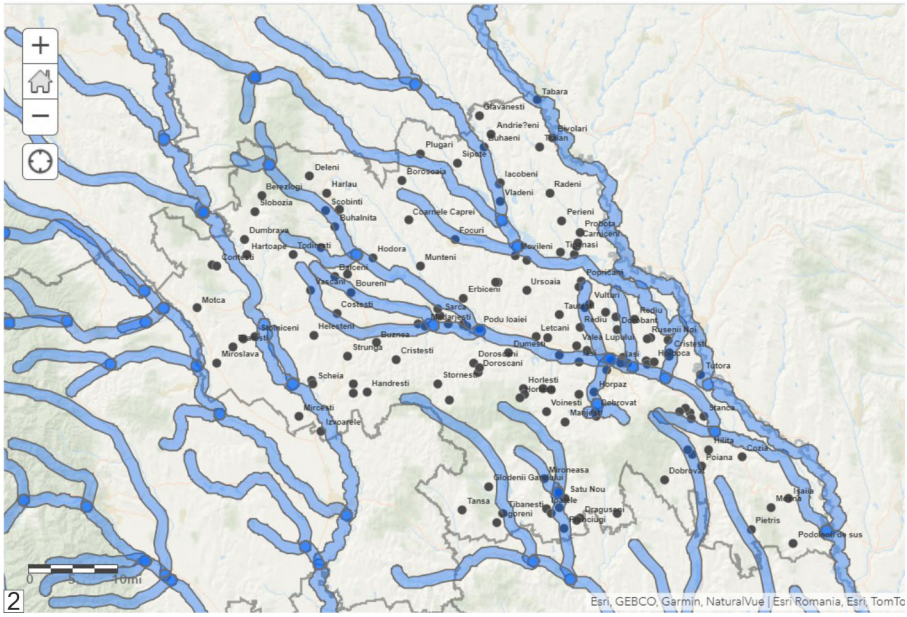

Pl. VI. 1. Drumuri romane atestate; 2. Analiza „buffer zones" aplicată arterelor hidrografice.
Pl. VI. 1. Documented Roman roads; 2. Buffer zone analysis applied to rivers.

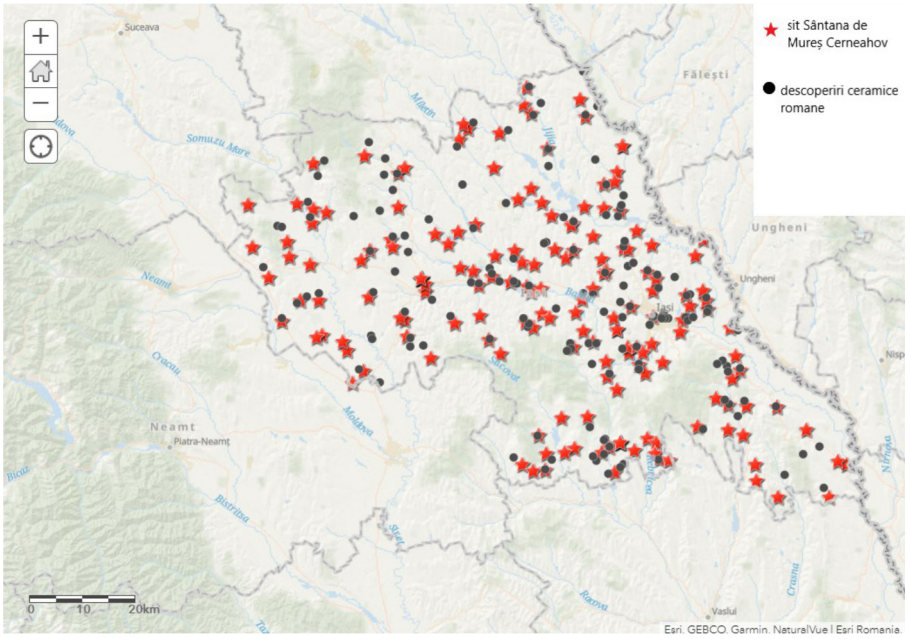

Pl. VII. Situri Sântana de Mureș-Cerneahov și descoperirile ceramice romane din județul Iași.
Pl. VII. Sântana de Mureș-Cerneahov sites and Roman pottery finds in Iași County.

New data on the absolute chronology of the Sântana de Mureş-Černjachov Culture in southeastern Transylvania (Covasna County, Romania)

József Puskás[1]

Abstract. This paper presents a newly obtained radiocarbon date from a layer attributed to the Sântana de Mureş-Černjachov culture, which is the first such date from southeast Transylvania published for the period in question. The sample was selected from a large mammal bone discovered at the Reci-*Telek* site in Covasna County, Romania. The aim of this study is not to discuss the chronology of the period, but to introduce the obtained date into scientific circulation. Calibration at 2-σ resulted in a date ranging between 247 and 404 cal AD.
Keywords: Sântana de Mureş-Černjachov culture; radiocarbon dating; 3rd-4th centuries AD; Migration Period.

Date noi privind cronologia absolută a culturii Sântana de Mureș-Černjachov în sud-estul Transilvaniei (județul Covasna, România). În articol este prezentată o dată radiocarbon obținută dintr-un strat de ocupare atribuit culturii Sântana de Mureș-Černjachov, prima dată de acest fel publicată pentru perioada respectivă din sud-estul Transilvaniei. Proba prelevată provine dintr-un os de mamifer de talie mare, descoperit în situl Reci-*Telek* din județul Covasna, România. Scopul lucrării nu este discutarea cronologiei, ci introducerea datei obținute în circuitul științific. Calibrarea la nivel de 2-σ probabilitate a condus la o dată cuprinsă în intervalul 247-404 cal AD.
Cuvinte cheie: cultura Sântana de Mureș-Černjachov; datare radiocarbon; secolele III-IV d. Hr.; perioada migrației.

.....

Introduction

The period of the Sântana de Mureș-Černjachov culture (3rd-4th centuries AD) is probably the best-known part of the long Migration Period in Romania. The state of research in the country differs significantly from one province to another. While

[1] National Museum of the Eastern Carpathians, Sfântu Gheorghe, Covasna County, Romania; joska1987@yahoo.com.

CC BY NC SA

in Moldavia and Muntenia there are several cemeteries and settlements that have been excavated and published more or less properly (Diaconu 1965; Mitrea, Preda 1966; Dragomir 2001; Palade 2004; Vornic 2006; Şovan 2009, etc.), in Transylvania, this type of data is much scarcer. Regarding the burials of the period, we have very limited data, because cemeteries similar to those east of the Carpathians with tens or hundreds of graves are as yet missing[2]. Our knowledge of Sântana de Mureş-Černjachov-type settlements is better in southeastern Transylvania. Excavations made in the second half of the 20th century have brought to light several house remains and storage pits, such as those discovered at Sfântu Gheorghe, Reci, and Bezid (Székely 1969, p. 23-64, 69-71). Owing to a series of large surface excavations carried out in the last two decades, the organisation of settlements is better known. Village segments with dwellings and pits were partially excavated at Olteni (in Hungarian, Oltszem) (Buzea, Zăgreanu 2011), located in Covasna County, and also at Miercurea Ciuc (in Hungarian, Csíkszereda) (Botár 2012, p. 234-236, nr. 128; 2015, p. 1-5) and Odorheiu Secuiesc (in Hungarian, Székelyudvarhely) (Körösfői, Nyárádi, Sófalvi 2010, p. 6-7; Körösfői 2011, p. 105), both located in Harghita County.

The chronology of the period has been mainly constructed on various dress accessory and jewellery typologies, and radiocarbon dating being entirely neglected. The aim of this study is to publish a single radiocarbon date obtained from a site in southeastern Transylvania, at Reci-*Telek* (Hungarian Réty). This is the first published absolute date for the Sântana de Mureş-Černjachov culture from southeast Transylvania.

The site

The site at Reci-*Telek* lies on the right bank of the Râul Negru (in Hungarian, Feketeügy) river, on a high, flood-free terrace (Pl. I.). At this site, archaeological excavations were conducted by Zoltán Székely during three campaigns, between 1957 and 1959. The results have been disseminated in various publications and the site has become a reference one for the area for years to come. The Late Bronze Age ("Hallstatt") Gáva period material was published in 1966 in a small volume dealing with the "Early Iron Age" in southeast Transylvania (Székely 1966, p. 5-16). The Migration Period material was introduced in a scientific manner in 1969 (Székely 1969, p. 50-60). Since then, an integral publication of the material is still lacking, altthough it could substantially improve our understanding of these cultures. The Migration Period material discovered at the site was attributed to the post-Roman period, referred to as the Sântana de Mureş-Černjachov culture.

[2] It is worth mentioning the discoveries at Rugăneşti, where three burials were documented, likely belonging to a more extended and later destroyed cemetery (Körösfői 2008, p. 187-207).

The data

During a recent project focused on the chronology of the Late Bronze Age, I sent a bone fragment for radiocarbon dating. In the registry of the local Székely National Museum in Sfântu Gheorghe, the selected bone fragment was introduced as belonging to the Hallstatt period. When I received the report of the analysis from the laboratory in Debrecen, Hungary, it transpired that the respective sample belonged to the 3rd-4th centuries AD (**Table 1**).

No.	Lab no.	Site	Age 14C (BP)	Standard deviance (±)	1 σ calibration (cal AD)	2 σ calibration (cal AD)	Context type	Material
1	DeA-23374	Reci–Telek	1734	30	253-378	247-404	Cultural layer	Animal bone (large mammal)

Table 1. The radiocarbon date obtained from Reci-Telek.
Tab. 1. Data radiocarbon obținută din situl Reci-*Telek*.

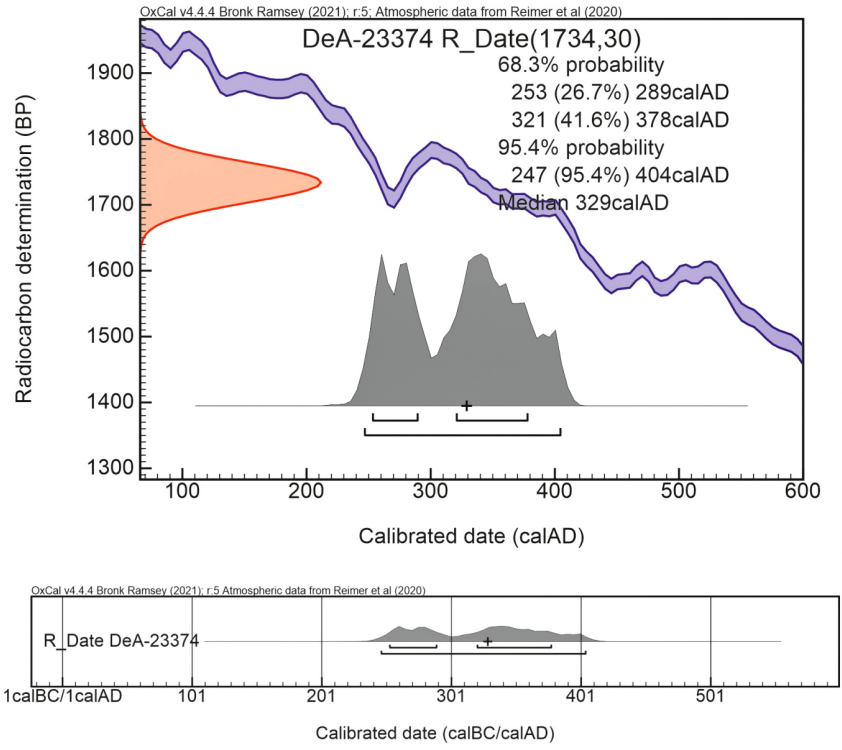

Fig. 1. Calibrated radiocarbon date from Reci-*Telek*.
Fig. 1. Data radiocarbon calibrată din situl Reci-*Telek*.

The osseous remains belonged to a large mammal. The ^{14}C-AMS measurement (DeA-23374) provided the date 1734 ± 30 BP. The calibrated data has given a 68.2% probability (1-σ) for a dating between 253 and 378 cal AD, which corresponds to a 95.4% probability (2-σ) for a dating between 247 and 404 cal AD. At a 1-σ level of certainty, the calibration resulted in two main peaks, the first between 253 and 289 cal AD (with a probability of 26.7 %), and the second between 321 and 378 cal AD (with a probability of 41.6 %) (**Fig. 1**). The date was calibrated using the online software OxCal v.4.4.4 (Reimer *et alii* 2020).

Instead of conclusions

For the dating of the Migration Period settlements and burials discovered in the area, typological and numismatic data were used, when possible. The use of radiocarbon dating was neglected, likely due to its large calibration timespan. In recent years, we have witnessed a significant improvement in the method, and it has begun to be used for a more detailed construction of the Migration Period chronology. A large quantity of data, supplemented with various statistical analyses, may confirm or significantly modify our perception of the relevant chronological phases[3].

Zoltán Székely, based on a coin of Constantinus II, considered that the area was inhabited by the population of the Sântana de Mureș-Černjachov culture until the second half of the 4th century AD (Székely 1969, p. 83). As we can see, the data obtained from the Reci-*Telek* site confirms the earlier observations made on the chronology of the settlement. The highest probability of dating is between 321 and 378 cal AD. The aforementioned coin was dated between 337 and 373 AD (Lăzărescu 2014, p. 222, nr. 63). Similar dates were obtained for the Miercurea Ciuc-*Fodor-kert* settlement, covering the time-span between 240 and 390 AD (Botár 2018, p. 33)[4]. Evidence for 3rd-4th century AD occupation (one radiocarbon date from wood-charcoal giving a 2-σ result between 242-375 cal AD) has been attested at Păuleni-Ciuc-*Várdomb* (Kavruk *et alii* 2022, p. 114), approximately 3.5 km northeast of the *Fodor-kert* site. The lack of conclusive archaeological material (pottery) from this period precludes any certainty of cultural affiliation. Two cultural connections have been suggested, with "either the Poienești-Vârteșcoi cultural group distributed east of the Eastern Carpathians or the Sântana de Mureș-Černjachov culture" (Kavruk *et alii* 2022, p. 120). Another (similar) dating, yet unpublished, has been obtained from the

[3] A good example of using 14C data combined with typo-chronological observations has recently been published for the Avar Period (see Szenthe, Faragó, Gáll 2023).

[4] The integral publication of the dates is forthcoming. Information was kindly supplied by István Botár.

site at Ernei-*Carieră*[5]. Recently was published the monograph of the Sântana de Mureș cemetery, which contains a chronological interpretation, based on 26 radiocarbon dates. All the dates suggests, that the burials belong to the 4th century AD[6].

My intention was to avoid entering into details of the chronology of the Sântana de Mureș-Černjachov culture, as these were included earlier by researchers who were mainly preoccupied with the relevant period (see, for example, Harhoiu 1990; Opreanu 2003; Stanciu 2008). The wide timespan covered by the calibration does not allow any further, more detailed analysis of the inner evolution of the settlement. The aim here is to introduce the data into the scientific circulation. Over time, we can hope that there will be enough data for detailed statistical analysis to contribute to a better understanding of the post-Roman period in southeast Transylvania.

Acknowledgements. I would like to thank József-Sándor Sztáncsuj from the Székely National Museum for collecting the sample for measurement. I am grateful to Robin P. Symonds for the English revision of the paper and his useful advice.

Bibliography

Botár 2012: I. Botár, *128. Miercurea Ciuc, jud. Harghita. Punct: Cioboteni–Fodor-kert*, Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 2011, 2012, p. 234-236.

Botár 2015: I. Botár, *Germanic peoples in the Ciuc Region*, Hungarian Archaeology, 2015, p. 1-5.

Botár 2018: I. Botár, *Finally, Slavs! Early Slavic infiltration into the eastern Carpathians*, Hungarian Archaeology, 2018, p. 30-35.

Buzea, Zăgreanu 2011: D. Buzea, R. Zăgreanu, *Posztrómai település Oltszem-Homokbánya lelőhelyen (Kovászna megye)*, in: Zs. Körösfői (Ed.), *Erdély és kapcsolatai a koranépvándorlás korában*, Cristuru Secuiesc, 2011, p. 39-62.

Crișan, Lăzărescu 2010: C. Crișan, V.-A. Lăzărescu, *Forgotten rituals connected to agriculture int he early Migration Period – Feature G27 from Ernei "Carieră" (Mureș County)*, Ephemeris Napocensis XX, 2010, p. 221-256.

Diaconu 1965: Gh. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din secolele III-IV e.n.*, Bucureşti, 1965.

Dragomir 2001: I. T. Dragomir, *Necropola birituală Sântana de Mureș-Cerneahov (sec. III-IV e.n.), de la Lunca, regiunea de sud a Moldovei,* Danubius XIX, 2001.

Harhoiu 1990: R. Harhoiu, *Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit in Rumänien*, Dacia N.S. XXXIV, 1990, p. 169-208.

Kavruk *et alii* 2022: V. Kavruk, D. Buzea, J. Puskás, D. Ștefan, *The Păuleni-Ciuc – Dâmbul Cetății fortified site at the Crossroads of trans-mountain Connection Routes: the Dynamics of Cultural Diversity. Interplay, Ritual and Power in the Southeast Carpathian Region from ca. 4500 BC to 350 AD*, in: V. Sîrbu, D. Ștefan, M.-M., Ștefan (Eds.), *Hidden Landscapes. The Lost Roads, Borders and Battlefields of the Southeastern Carpathians*, Târgoviște, 2022, p. 97-150.

[5] The isotopic analysis of finds from the G27 feature (Crișan, Lăzărescu 2010) is forthcoming. Information was kindly supplied by Vlad-Andrei Lăzărescu.

[6] Körösfői 2024, 122; Major, Molnár 2024, 153-154.

Körösfői 2008: Zs. Körösfői, *A Marosszentanna-Černjachov-kultúra három temetkezése a Rugonfalva-Református papilak lelőhelyen,* Acta Siculica 2008, p. 189-207.

Körösfői 2011: Zs. Körösfői, *A Marosszentanna-Černjachov kultúra lelőhelyei a Nagy-Küküllő felső folyása mentén*, in: Zs. Körösfői (Ed.), *Erdély és kapcsolatai a koranépvándorlás korában*, Cristuru Secuiesc, 2011, p. 95-160.

Körösfői 2024: Zs. Körösfői, *Marosszentanna. Sântana de Mureș. Late imperial cemetery at the Mureș*, Nyíregyháza, 2024.

Körösfői, Nyárádi, Sófalvi 2010: Zs. Körösfői, Zs. Nyárádi, A. Sófalvi, *Bronzkori népek és vizigótok Székelyudvarhely határában. Kiállítás- és szak katalógus*, Odorheiu Secuiesc, 2011.

Lăzărescu 2014: V.-A. Lăzărescu, *Is there a meaning behind the distribution patterns of the Late roman coins found in* Barbaricum? *A comparative approach between the inner- and extra-Carpathian areas*, in: S. Cociș (Ed.), *Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*, Cluj-Napoca, 2014, p. 207-242.

Major, Molnár 2024: I. Major, M. Molnár, Bayesian chronological modeling of the Roman Age Marosszentanna–Chernyakhov culture in Transylvania, in: Körösfői 2024, 152-154.

Mitrea, Preda 1966: B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e. n. în Muntenia*, București, 1966.

Opreanu 2003: C. H. Opreanu, *Sfârșitul culturii Sântana de Mureș în Transilvania: cultura 'Sfântu Gheorghe' sau 'orizontul post-cerneahovian'?*, in: C. H. Opreanu (Ed.), *Transilvania la sfârșitul antichității și în perioada migrațiilor. Schiță de istorie culturală*, Bibliotheca Ephemeris Napocensis 2, Cluj-Napoca, 2003, p. 125-137.

Palade 2004: V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad – Valea Seacă. Secolele III-V*, București, 2004.

Reimer *et alii* 2020: P. J. Reimer, W. E. N. Austin, E., Bard, A. Bayliss, P. G. Blackwell, C. B. Ramsey, M. Butzin, H. Cheng, R. L. Edwards, M. Friedrich, P. M. Grootes, T. P. Guilderson, I. Hajdas, T. J. Heaton, A. G. Hogg, K. A. Hughen, B. Kromer, S. W. Manning, R. Muscheler, J. G. Palmer, C. Pearson, J. van der Plicht, R. W. Reimer, D. A. Richards, E. M. Scott, J. R. Southon, C. S. M. Turney, L. Wacker, F. Adolphi, U. Büntgen, M. Capano, S. M. Fahrni, A. Fogtmann-Schulz, R. Friedrich, P. Köhler, S. Kudsk, F. Miyake, J. Olsen, F. Reinig, M. Sakamoto, A. Sookdeo, S. Talamo, *The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0-55 kBP)*, Radiocarbon 62/4, 2020, p. 725-757.

Stanciu 2008: I. Stanciu, *Etapa finală a epocii romane imperial și începutul epocii migrațiilor în* Barbaricum*-ul din nord-vestul României*, Ephemeris Napocensis XVIII, 2008, p. 147-169.

Szenthe, Faragó, Gáll 2023: G. Szenthe, N. Faragó, E. Gáll, *Chronological problems of the 7th-10th century AD Carpathian Basin in light of radiocarbon data*, Dissertationes Archaeologicae 3.11., 2023, p. 443-492.

Székely 1966: Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Brașov, 1966.

Székely 1969: Z. Székely, *Materiale ale culturii Sântana de Mureș din sud-estul Transilvaniei*, Aluta 1, 1969, p. 7-90.

Șovan 2009: O. L. Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș - Černjachov de la Mihălășeni (județul Botoșani)*, Târgoviște, 2009.

Vornic 2006: V. Vornic, *Așezarea și necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Budești,* Chișinău, 2006.

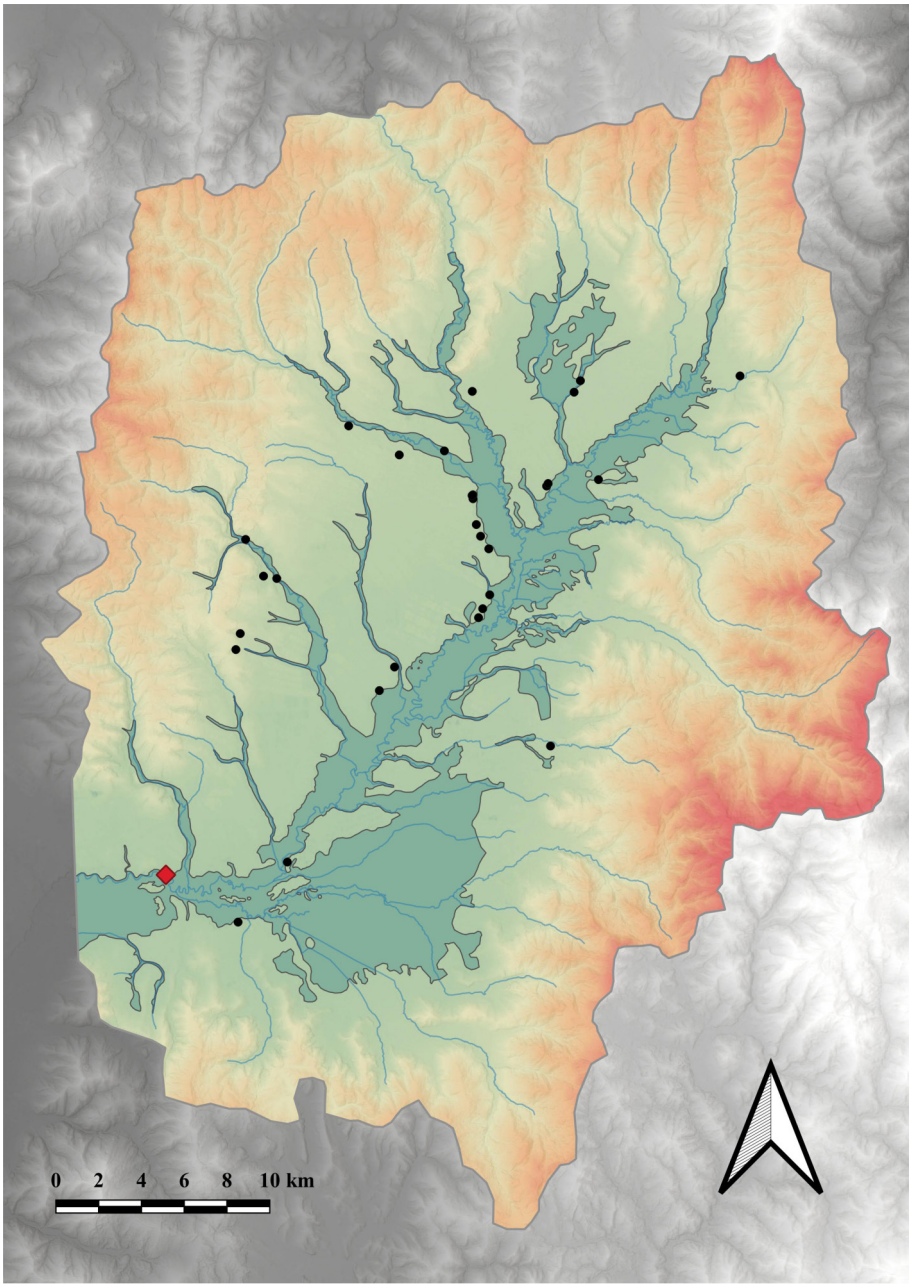

Pl. I. Distribution of the Sântana de Mureş-Černjachov-type discoveries in the Târgu Secuiesc Basin. The red diamond marks the location of the Reci-*Telek* site.
Pl. I. Răspândirea descoperirilor de tip Sântana de Mureş-Černjachov în Depresiunea Târgu Secuiesc. Rombul roşu marchează situl de la Reci-*Telek*.

Sondajul arheologic din incinta bisericii ortodoxe a satului Gherăești (județul Neamț)

George-Dan Hânceanu[1]*, Andrei Baltag[2]*

Rezumat. Cu prilejul lucrărilor de reabilitare a bisericii ortodoxe din Gherăești au fost descoperite accidental câteva morminte de inhumație. Ulterior, sondajul arheologic efectuat în anul 1991 a permis investigarea unui număr de 64 morminte în punctul *La Biserică*. Majoritatea individuale, mai rar duble, acestea conțineau schelete de adulți și copii orientați pe direcția vest-est. Pe lângă resturile scheletice descoperite în conexiune anatomică s-au găsit și morminte cu schelete reînhumate ori deranjate. Cu sau fără sicrie, gropile complexelor funerare erau îndeosebi rectangulare. Inventarul funerar este modest, compus în mare parte din monedă, la care se adaugă câteva piese de port (ace de văl, nasturi globulari, gaică). Potrivit monedei, cimitirul a fost funcțional în perioada secolelor XVI-XIX.
Cuvinte cheie: cimitir; morminte; schelete; inventar funerar; monede; secolele XVI-XIX.

The archaeological survey within the Orthodox Church of the village of Gherăești (Neamț County). On the occasion of the rehabilitation works of the Orthodox Church in Gherăești, several burial graves were accidentally discovered. Subsequently, the archaeological survey conducted in 1991 facilitated the investigation of a number of 64 graves in the *La Biserică* point. Predominantly individual, more rarely double, the graves contained skeletons of adults and children oriented in a west-east direction. In addition to the skeletal remains discovered in anatomical connection, graves with reburied or disturbed skeletons were also identified. With or without coffins, the pits of burial features were mostly rectangular. The funerary inventory was modest, comprising mainly coins, to which are added a few personal adornments (veil pins, globular buttons, strap). According to the coin, the cemetery was functional during the 16th-19th centuries.
Keywords: cemetery; graves; skeletons; funeral inventory; coins; 16th-19th centuries.

[1] Muzeul de Istorie din Roman, Complexul Muzeal Național Neamț, Roman, jud. Neamț, România; georgehanceanu@yahoo.com.
[2] Institutul de Arheologie, Academia Română, Filiala Iași, Iași, România; andreibaltag@outlook.com.
* Autori corespondenți: georgehanceanu@yahoo.com; andreibaltag@outlook.com.

CC BY NC SA

Introducere

Satul Gherăești, reședința comunei cu același nume, se află pe malul stâng al Râului Moldova și al afluentului acestuia (Ciurlicul). Situat în extremitatea estică a județului Neamț, acesta are teritoriul traversat de drumul național (DN2) Roman-Suceava (**Pl. I/1**).

Lucrările de reabilitare a bisericii ortodoxe *Adormirea Maicii Domnului* din Gherăești[3] (jud. Neamț) (**Pl. I/2**) din anul 1991 au dus la descoperirea incidentală a unor morminte cu schelete înmormântate creștinește. Întrucât este monument istoric (cod LMI/2015, NT-I-s-B-10504) (**Pl. I/3-5**), în toamna aceluiași an s-a efectuat un sondaj arheologic[4]. Acesta a permis dezvelirea unui număr apreciabil de morminte care aparțin cimitirului din incinta bisericii.

Prezentarea succintă a cercetării

Investigația arheologică din punctul *La Biserică*, de la începutul anilor ’90 ai secolului trecut, a inclus două secțiuni (denumite șanțuri de arheologul responsabil de șantier): prima a fost orientată vest (sud-vest) – est (nord-est), iar a doua, nord – sud și situată perpendicular pe cealaltă (sub forma literei *T*). Secțiunile/șanțurile (notate S.1 și S.2) au avut dimensiuni diferite, prima de 20×2 m, iar a doua de 10×2 m (**Pl. II**). Suprafața cercetată arheologic s-a aflat la circa 20 m distanță de latura de sud a lăcașului (**Pl. I/5**).

Mormintele au fost găsite și cercetate la adâncimi cuprinse între 0,70 m și 1,70 m. Deși solul era parțial afectat de umiditate, starea de conservare a scheletelor a fost bună. Gropile mormintelor erau de formă rectangulară sau ovală, iar la unele se păstrau resturi din lemn ori cuie de la sicrie (M.4, M.17, M.21, M.dublu 34 cu M.38 M.52, M.53, M.dublu 56) (**Pl. VIII/11-14**).

Descrierea mormintelor[5]

Majoritatea mormintelor sunt singulare, rare fiind situațiile cu morminte duble (M.34 cu M.38, M.dublu 56). În cele mai multe cazuri defuncții au fost depuși anatomic, dar sunt și schelete deranjate ori reînhumate.

[3] Construită între anii 1853-1854 de către preotul Grigorie Simeonescu. Lăcașul se află în apropiere de clădirea Școlii Gimnaziale din satul Gherăești, aspect punctat și de faptul că administrativ este prins pe Aleea Școlii.

[4] Efectuat de arheologa Domnița Hordilă. Singurele însemnări, succinte, despre aceste rezultate sunt publicate în revista *Buletin istoric* a Episcopiei Romano-Catolice Iași (consultă Hordilă 2000, p. 68, 69).

[5] În lipsa carnetului de șantier și a planului general, acestea sunt descrise sumar după fotografie. Documentația de șantier nu este în arhiva Muzeului de Istorie Roman.

Mormântul M.1 (**Pl. III/1**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), la care nu s-a păstrat craniul și brațul drept, mâna stângă fiind așezată pe bazin, iar picioarele au fost întinse. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu.

Mormântul M.2 (**Pl. III/2**): schelet reînhumat în groapă circulară.

Mormântul M.3 (**Pl. III/3**): schelet reînhumat în groapă circulară.

Mormântul M.4 (**Pl. III/4**): schelet deranjat și incomplet păstrat, peste care era reînhumat defunctul din M.14. Defunctul a fost înmormântat în sicriu, de la care au rămas patru cuie din fier (inv. 38.994-38.997).

Mormântul M.5 (**Pl. III/4**): în apropierea mormântului anterior se afla un alt schelet reînhumat.

Mormântul M.6 (**Pl. III/5**): schelet reînhumat în groapă circulară.

Mormântul M.7 (**Pl. III/6**): schelet descoperit în conexiune anatomică, din care s-a păstrat doar brațul și piciorul drept.

Mormântul M.8 (**Pl. III/7**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul lăsat spre stânga, cu brațele dispuse diferit (cel drept pe piept, iar stângul pe bazin) și cu picioarele întinse. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu.

Mormântul M.9 (**Pl. III/7**): schelet reînhumat în groapă circulară.

Mormântul M.10 (**Pl. III/7**): schelet reînhumat în groapă circulară.

Mormântul M.11 (**Pl. III/8**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul lăsat spre stânga. Partea stângă a corpului, brațul și piciorul lipsesc. Brațul drept se afla așezat pe bazin, iar piciorul drept era întins. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu.

Mormântul M.12 (**Pl. III/9**): schelet reînhumat în groapă pătrată.

Mormântul M.13 (**Pl. III/10**): schelet reînhumat în groapă pătrată.

Mormântul M.14 (**Pl. III/4**): schelet reînhumat peste defunctul din M.4.

Mormântul M.15 (**Pl. III/7**): schelet reînhumat lângă craniul defunctului din M.8.

Mormântul M.16: nefotografiat.

Mormântul M.17 (**Pl. IV/1**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul situat drept, mâinile pe bazin și picioarele întinse. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu. Suprapune parțial M.47. Inventar – două monede (inv. 38.972, 38.973).

Mormântul M.18 (**Pl. IV/2**): schelet reînhumat la picioarele defunctului din M.56.

Mormântul M.19 (**Pl. IV/3**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul situat drept, mâinile ușor deranjate, aflate pe bazin, iar picioarele întinse. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu. Inventar – monedă (inv. 38.981).

Mormântul M.20 (**Pl. IV/4**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), la care nu s-a păstrat craniul și partea stângă a corpului. Mâna dreaptă era situată pe piept, iar picioarele erau întinse. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu.

Mormântul M.21 (**Pl. IV/5**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul lăsat spre dreapta și brațele întinse pe lângă corp. Posibil palmele să fi fost pe bazin, însă reînhumarea defuncților din mormintele M.49-M.51, de la abdomen până la picioare, împiedică observarea acestui aspect. Înmormântat în groapă rectangulară, în sicriu, de la care au rămas patru cuie din fier (inv. 38.989-38.993). Inventar – monedă (inv. 38.977).

Mormântul M.22 (**Pl. IV/6**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul lăsat spre stânga și cu brațul stâng depus pe bazin. Partea dreaptă a corpului și brațul sunt deranjate de scheletul din M.39. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu. Inventar – monedă (inv. 38.980).

Mormântul M.23 (**Pl. IV/8**): schelet reînhumat la picioarele defunctului din M.64.

Mormântul M.24 (**Pl. IV/7**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul lăsat spre stânga, cu brațele dispuse diferit (cel drept pe abdomen, iar stângul pe piept, îndreptat spre gură) și cu picioarele întinse. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu. Inventar – monedă (inv. 38.979).

Mormântul M.25 (**Pl. IV/7**): schelet reînhumat în groapă circulară la picioarele defunctului din M.24.

Mormântul M.26: nefotografiat.

Mormântul M.27: nefotografiat.

Mormântul M.28 (**Pl. IV/9**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul lăsat spre dreapta și cu brațele așezate pe bazin. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu, defunctul avea picioarele întinse, apropiate în zona genunchilor. În apropiere are un alt craniu, reînhumat, nenumerotat (poate de la unul din cele două morminte nefotografiate - M.26 ori M.27). Inventar – două monede (inv. 38.974, 38.975) și un ac de văl din bronz (inv. 38.988).

Mormântul M.29 (**Pl. IV/10**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul lăsat spre dreapta și cu brațele așezate pe piept, cel drept fiind îndreptat spre gură. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu, defunctul era cu picioarele întinse. Inventar – monedă (inv. 38.976).

Mormântul M.30 (**Pl. IV/11**): schelet deranjat ori „retezat" de groapa mormântului următor.

Mormântul M.31 (**Pl. IV/11**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul lăsat spre stânga și cu brațele așezate pe bazin, cel stâng ușor deviat. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu, defunctul avea picioarele întinse.

Mormântul M.32 (**Pl. V/1**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), la care nu s-a păstrat craniul, cu brațele întinse și cu picioarele întinse, unite la genunchi. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu. Inventar – monedă (inv. 38.966) și doi nasturi globulari din bronz, păstrați pe jumătate (inv. 38.966, 38.967).

Mormântul M.33 (**Pl. V/2**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul lăsat spre stânga, cu brațele așezate pe bazin și cu picioarele întinse. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu. Inventar – monedă (inv. 38.969).

Mormântul dublu format din M.34 cu M.38 (**Pl. V/3, 4**): în mormânt se aflau un schelet de copil (sugar ?) și unul de adult. Primul (M.34) avea oasele măcinate, însă al doilea (M.38) era mai bine conservat. Defunctul adult a fost depus pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul lăsat spre dreapta, brațele așezate pe bazin, dar ușor deviate și cu picioarele întinse. Ambii defuncți au fost înmormântați în groapă rectangulară, în sicriu.

Mormântul M.35 (**Pl. V/6**): schelet reînhumat și întins la picioarele defunctului din M.36.

Mormântul M.36 (**Pl. V/5**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), la care nu s-a păstrat craniul, cu brațele depuse pe bazin și cu picioarele întinse, unde se afla reînhumat defunctul din mormântul anterior. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu.

Mormântul M.37 (**Pl. V/7**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul lăsat spre stânga, brațele dispuse diferit (cel stâng pe abdomen și dreptul pe piept, îndreptat spre gură), iar picioarele întinse. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu.

Mormântul M.38 (**Pl. V/3**): descris anterior, împreună cu M.34 (cu care formează un mormânt dublu), dar numerotate diferit scheletele.

Mormântul M.39 (**Pl. V/9**): schelet deranjat, care a afectat parțial defunctul din M.22, situat în apropiere. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu.

Mormântul M.40 (**Pl. V/8**): schelet reînhumat, păstrat parțial în groapă pătrată.

Mormântul M.41 (**Pl. VI/1**): schelet reînhumat la picioarele defunctului din M.42.

Mormântul M.42 (**Pl. VI/1**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul lăsat spre dreapta, brațele dispuse diferit (cel stâng pe bazin și dreptul pe piept) și cu picioarele întinse. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu.

Mormântul M.43 (**Pl. VI/2**): schelet conservat slab, descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul spart, poziția brațelor neclară și cu picioarele întinse. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu.

Mormântul M.44 (**Pl. VI/3**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul lăsat spre stânga, brațele pe piept, ridicate spre gură și cu picioarele întinse, prinse în profilul estic. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu.

Mormântul M.45 (**Pl. VI/3**): schelet reînhumat în groapă rotundă.

Mormântul M.46 (**Pl. VI/4**): schelet slab conservat, descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul spre stânga, brațul drept dispus pe piept, iar celălalt braț și picioarele erau neclar poziționate. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu. Inventar – ac de văl din bronz (inv. 38.987).

Mormântul M.47 (**Pl. VI/5**): defunct posibil depus anatomic, cercetat incomplet și suprapus de scheletul M.17. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu.

Mormântul M.48 (**Pl. VI/5**): schelet reînhumat, păstrat parțial în groapă rectangulară.

Mormântul M.49 (**Pl. VI/6**): schelet reînhumat peste picioarele defunctului din M.21.

Mormântul M.50 (**Pl. VI/6**): schelet reînhumat peste picioarele defunctului din M.21.

Mormântul M.51 (**Pl. VI/6**): schelet reînhumat peste picioarele defunctului din M.21. Inventar – monedă (inv. 38.965).

Mormântul M.52 (**Pl. VI/7**): schelet descoperit pe spate (*decubit dorsal*), cu craniul spre stânga, brațul drept pe bazin, stângul prins în profilul de nord, iar picioarele întinse. Înmormântat în groapă rectangulară, în sicriu, din care au rămas patru cuie din fier (inv. 38.983-38.986). Inventar – monedă (inv. 38.978).

Mormântul M.53 (**Pl. VI/7**): schelet descoperit în conexiune anatomică, dar păstrat incomplet, de la bazin spre picioare. Înmormântat în groapă rectangulară, în sicriu din lemn.

Mormântul M.54 (**Pl. VI/8**): schelet descoperit în conexiune anatomică, dar deranjat, situat lângă M.19. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu.

Mormântul M.55 (**Pl. VI/9**): schelet deranjat, păstrat parțial. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu.

Mormântul dublu M.56 (**Pl. VII/1**): în sicriul din care au mai rămas resturi din lemn au fost descoperite în poziție anatomică două schelete, fie de adulți, fie de adult și adolescent. Scheletul de pe latura stângă (de adult) are craniul situat drept, mâinile depuse pe bazin și picioarele întinse. Defunctul din dreapta are aceeași dispunere a corpului, brațelor și picioarelor. Înmormântați în groapă rectangulară, în sicriu. Inventar – monedă (inv. 38.970) și ac de văl din bronz (inv. 39.000).

Mormântul M.57 (**Pl. VII/2**): schelet descoperit în conexiune anatomică, cu craniul lăsat pe partea dreaptă și cu brațele pe piept, ridicate spre gură. Zona toracelui este deranjată, iar de la abdomen spre picioare lipsesc oasele; poate, din cauza defunctului aflat în apropiere. Înmormântat în groapă rectangulară, fără sicriu.

Mormântul M.58 (**Pl. VII/3**): schelet reînhumat în groapă circulară, mai sus de picioarele păstrate din defunctul M.60.

Mormântul M.59: nefotografiat.

Mormântul M.60 (**Pl. VII/3**): din scheletul aflat în conexiune anatomică în groapă rectangulară s-au păstrat doar picioarele.

Mormântul M.61 (**Pl. VII/3**): similar mormântului anterior și acesta are doar oasele picioarelor scheletului în groapa rectangulară.

Mormântul M.62 (**Pl. VII/4**): defunct adult depus anatomic, prins pe latura stângă în profilul secțiunii. Craniul era situat situat drept, mâna dreaptă se afla pe piept, iar piciorul drept era întins. Groapa de formă ovală, fără sicriu.

Mormântul M.63 (**Pl. VII/3**): craniu reînhumat în groapă rotundă, mai sus de mormântul M.61.

Mormântul M.64 (**Pl. VII/5**): defunct adult depus anatomic, cu craniul poziționat drept, brațele situate diferit (cel stâng pe abdomen și dreptul pe bazin), iar picioarele întinse (au deranjat scheletul din M.23). Înmormântat în groapă rectangulară, în sicriu. Inventar – două monede (inv. 38.971, 38.982), ac de văl din bronz (inv. 38.998) și o gaică din bronz (inv. 38.999).

Inventar funerar[6]

I. În privința ***obiectelor de port***[7], acestea sunt puține și reprezentate prin trei tipuri de piese:

1. *Ace de văl*: cele patru piese descoperite sunt similare, cu corpul circular, vârful ascuțit și capătul finalizat cu o gămălie (**Pl. VIII/6-10**). Acestea sunt de dimensiune medie – M.46, M.64 (l – 55 mm, d_{corp} – 1 mm, $d_{gămălie}$ – 2 mm) și mare – M.28, M.dublu 56 (l – 60-65 mm, d_{corp} – 1 mm, $d_{gămălie}$ – 2 mm). Este tipul de ac de văl cel mai răspândit în cimitirele medievale și a circulat într-un interval mare de timp, în secolele XV-XVII. Prin urmare, sunt foarte des întâlnite în inventarele necropolelor din Moldova medievală și nu numai. Selectiv semnalăm descoperirile de la Săbăoani (punctul *La Bisericuță*), Răchiteni (punctul *Cimitirul Vechi*) (Hordilă 2000, p. 67-70), Sibiu (punctul *Biserica evanghelică-Piața Huet*) (Crîngaci-Țiplic 2007, p. 104, 147, 279, Fig. 55/17, 20, 21; 144/1, 3, 4) și Cefa (punctul *La Pădure*) (Crișan 2016, p. 313, Pl. XXIII/8).

2. *Nasturi globulari*: cele două jumătăți de nasturi provin de la exemplare de tip globular (h – 3-4 mm, d – 9 mm). De regulă, nasturii erau compuși din două părți egale, care ulterior se îmbinau. Cele rămase în inventarul M.32 (**Pl. VIII/1-3**) sunt părțile inferioare, întrucât cele superioare sunt prevăzute cu urechiușă rotundă sau ovală de prindere. Asemenea acelor de văl și acești nasturi au o largă circulație (secolele XIV-XVII), fiind prezenți în majoritatea necropolelor din spațiul Moldovei medievale și în alte regiuni. Exemplare asemănătoare întâlnim la Trifești (punctul *Sfatul Popular*) (Spinei 1986, p. 241, Fig. 2/6-8, 12-15), Doina-Girov (punctul *La est de sat*) (Spinei, Alexianu, Butnaru 1985, p. 258, Fig. 15/9-14), Suceava (punctul *Câmpul Șanțurilor*) (Batariuc 1993, p. 242, Fig. 6/2, 3, 5), Tg.

[6] În text au fost utilizate următoarele prescurtări: d – diametru, gr. – grosime, h – înălțime; l – lungime; lă – lățime; S – secțiune/șanț.

[7] Pentru desenarea pieselor îi mulțumim colegului muzeograf Dan Spătariu de la Muzeul de Istorie Roman (Complexul Muzeal Național Neamț).

Trotuș (punctul *Biserică*) (Artimon 2003, p. 367, Fig. 69/10), Piatra Neamț (punctul *Dărmănești*) (Garvăn *et alii* 2015, p. 164, 166-168, Fig. 28/4a-d; 30/4; 31/4a-d; 32/4) și Roman (punctul *Arhiepiscopie*) (Hânceanu *et alii* 2021, p. 659, 663, 709, 715, Pl. 91/1-12a; 95/1-16; 141/2-13; 147/4-13).

3. *Gaică*: s-a păstrat doar jumătatea în care se prindea cârligul de la perechea acesteia. Piesa din M.64 (l – 15 mm, la – 8 mm, gr – 1 mm) (**Pl. VIII/4, 5**) face parte din cel mai simplu tip descoperit în inventarul funerar al cimitirelor medievale. Astfel de exemplare sunt des găsite în necropole, precum în cele de la Brad (punctul *La Stâncă*) (Ursachi *et alii* 2020, p. 592, 665, Pl. LXXXIV/5; CLXVII/4) și Roman (punctul *Arhiepiscopie*) (Hânceanu *et alii* 2021, p. 659, 715, Pl. 91/19-21a; 147/15, 16).

În articolul privind cercetările de antropologie fizică și socială a populației din Gherăești, semnat de colegii noștri de la Centrul de Antropologie „Olga Necrasov" din Iași, care poate fi consultat în paginile acestui număr al Revistei de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, sunt menționate, printre altele, șase cranii provenite din cimitirul de la Gherăești, din care doar patru cu marcaje sigure, provenite din patru morminte ale cimitirului analizat (M.29, M.31, M.51, M.57)[8]. Doar două dintre aceste complexe funerare aveau în inventar câte o monedă (M.29, M.51). Chiar dacă nu s-au păstrat resturile osteologice de la defuncții cu accesorii de port (îndeosebi ace de văl), considerăm că acestea erau purtate de femei (din M.28, M.dublu 56, M.46, M.64); ipoteză care nu poate fi argumentată la fel de sigur și în privința defunctului din M.32 cu nasturi globulari în inventar.

În cazul monedelor, acestea sunt piesele predominante ale necropolei. Ele nu doar că reprezintă cea mai mare parte din inventarul mormintelor, dar permit și încadrarea cronologică a cimitirului.

II. Monedele

În urma cercetărilor arheologice efectuate la începutul anilor '90, din cimitirul de la Gherăești (punctul *La Biserică*) s-au recuperat 16 piese monetare, din perioada medievală și modernă. În funcție de originea emitentă, acestea formează cinci grupe distincte, după cum urmează: Sfântul Imperiu Roman (7 ex.), Uniunea Polono-Lituaniană (2 ex.), Imperiul Suedez (1 ex.), Imperiul Austriac (1 ex.) și Principatul României (5 ex.) (**Pl. IX/Fig. 2**). Din păcate, informațiile rămase în

[8] Suntem rezervați în privința craniului cu marcajul „Gherăești M.68", identificat de antropologi în colecția osteologică „Gherăești". Acesta nu poate fi considerat ca provenind din mormântul 68. Conform datelor arheologice, ultimul număr alocat de către Domnița Hordilă pe cuprinsul zonei cercetate din cimitir este M.67. Cel mai probabil, acest craniu provine de la un alt schelet din această colecție. Un alt craniu menționat de antropologi este unul pe care nu este marcat numărul mormântului. Pentru detalii, vezi articolul colegilor Robert Daniel Simalcsik, Cătălin Fedor și Angela Simalcsik, care succede articolului nostru. Recomandăm parcurgerea ambelor studii, în ordinea stabilită în cuprinsul revistei.

urma cercetărilor sunt parțiale, drept pentru care cunoaștem contextul arheologic a doar nouă exemplare (**Cat. nr. 2, 7-8, 10-15**). Dintre acestea, 11 morminte au ca inventar câte o monedă (**M_{19}, M_{21}, M_{22}, M_{24}, M_{28}, M_{29}, M_{32}, M_{33},$M_{51,}$ $M_{52,}$ $M_{dublu56}$**), în timp ce în alte trei cazuri avem de-a face cu câte două piese, parte a unui singur complex funerar (**M_{17}, M_{28}, M_{64}**).

Cele mai timpurii monede sunt denari imperiali, bani cu valoare divizionară redusă, bătuți la Kremnitz, atelierul principal al Arhiducatului Austriei (**Cat. nr. 1-5**). Prima dintre acestea se păstrează sub formă fragmentară, într-o stare de conservare precară (**Cat. nr. 1; Pl. IX/Fig. 1**). Totuși, legendele de pe avers-revers și tipul de scut (scartelat, cu bază curbată și mult mai lățită) reprezintă argumente suficiente prin care s-a putut stabili perioada de emitere, în anii 1527-1559. În schimb, alți patru denari, cu milesimul vizibil (1577, 1578, 1593, 1602), formează o suită cronologică compactă, deschisă de emisiunea lui Ferdinand I.

După cum am precizat, cei cinci denari provin din atelierele de la Kremnica, furnizorul a peste 90% dintre emisiunile de acest fel, din veacul al XVI-lea (Murgescu 1996, p. 110). Până la începutul domniei lui Rudolf al II-lea, estimările cantitative privind producția acestei valute la Kremnica sunt impresionante și totalizează peste 31,8 milioane de exemplare (Murgescu 1996, p. 105, 110). Inserția lor pe piața est-carpatică, prin circuitul comercial apusean, s-a intensificat odată cu tratatul de la Speyer și climatul de stabilitate dintre habsburgi și transilvăneni (Pap 1993, p. 65-66; Butnariu 2004, p. 146-149).

Ca atare, după anul 1570, putem observa tendința de impunere a denarului austriac în bazinul monetar din Principat, începând cu decada anilor ’70-’80 (Hânceanu, Baltag 2023, p. 105). Acest interval a reprezentat momentul în care s-a cristalizat orizontul depozitelor de acumulare din grupa A, predominat de valută imperială. Legat de componența tezaurelor de circulație-tip A (Munteanu 2004, p. 241-260), formați din monedă imperială asociată cu polgroși polonezi, s-a formulat o ierarhizare privind frecvența monedelor celor trei împărați ai casei de Habsburg, din secolul al XVI-lea. Din punct de vedere cantitativ, în aceste tezaure denarii lui Ferdinand ocupă 42,13%, cei bătuți de Maximilian adună 21,47%, în timp ce emisiunile lui Rudolf cumulează 32,45% (Murgescu 1996, p. 108, Tab. 17 – restul de 1,95% fiind acoperit de emisiuni datate între 1608-1657).

În încercarea de a completa datele oferite de depozitele de circulație-tip A, am realizat un repertoriu al denarilor identificați în necropole, defalcat pe totalul de exemplare publicate în literatură, per emitent. Chiar dacă, cu siguranță, numărul monedelor imperiale circumscris celor trei monarhi este (în realitate) mai mare, obiectivul nostru este de a pune față în față măsurătorile rezultate din tezaure cu descoperirile izolate din cimitire.

Nr.	Necropolă	Ferdinand I	Maximilian II	Rudolf II	Bibliografie
1.	Adjudul Vechi (punctul *Cimitir*)	1 ex.	-	1 ex.	Artimon, Paragină 1980, p. 595.
2.	Bacău (punctul *Biserica Precista*)	3 ex.	-	1 ex.	Artimon, Mitrea 1996, p. 70.
3.	Bacău (punctul *Biserica Sf. Nicolae*)	1 ex.	1 ex.	1 ex.	Artimon 2008, p. 31.
4.	Bacău (punctul *La Silișe*)	13 ex.	11 ex.	16 ex.	Artimon, Eminovici 1978, p. 281.
5.	Baia (punctul *Biserica Catolică*)	2 ex.	1 ex.	1 ex.	Isăcescu 1975, p. 83; Bătrîna, Bătrîna 1984, p. 237-239.
6.	Bătinești (punctul *Vâlcică-Sălcii*)	4 ex.	2 ex.	1 ex.	Paragină, Bobi 1993, p. 499, 502-503, 505-507, 509-510.
7.	Bogdana (punctul *Mănăstirea Bogdana-La Silișe*)	13 ex.	11 ex.	16 ex.	Artimon 1998, p. 79-80.
8.	Botoșani (punctul *Biserica Sf. Gheorghe*)	-	-	1 ex.	Văleanu, Gherman 2016, p. 110, fig. 19/1
9.	Brad (punctul *La Stâncă*)	3 ex.	1 ex.	6 ex.	Munteanu, Boldureanu 2020, p. 368-369.
10.	Budești (punctul *La Marginea Satului*)	-	1 ex.	1 ex.	Agulnicov 2007, p. 339-343.
11.	Căpriana (punctul *Biserica Adormirea Maicii Domnului*)	1 ex.	2 ex.	3 ex.	Boldureanu, Postică 2022, p. 195.
12.	Căușeni (punctul *Biserica Adormirea Maicii Domnului*)	2±1 ex.	-	1±1 ex.	Bubulici, Tentiuc 2009, p. 324-328
13.	Ceahlău (punctul *Schitișor*)	2 ex.	4 ex.	1 ex.	Mitrea 2003, p. 269-270, 274.
14.	Chișinău (punctul *Biserica Măzărache*)	9±1 ex.	1 ex.	2 ex.	Tentiuc ***et alii*** 2012, p. 294.
15.	Cumpărătura (punctul *Biserica Nemirceni*)	1 ex.	-	1 ex.	Hău, Mareș 2002, p. 116.
16.	Dobrovăț (punctul *Mănăstirea Dobrovăț*)	4 ex.	-	2 ex.	Butnariu 2001, p. 113-120.
17.	Fântânele (punctul *La Livadă*)	6 ex.	3 ex.	2 ex.	Artimon 1985, p. 99-100
18.	Galați (punctul *Biserica Precista*)	28 ex.	5 ex.	2 ex.	Anghel 1992, p. 118, 122; Ilie 2001, p. 5-10.
19.	Gherăești (punctul *La Biserică*)	1 ex.	1 ex.	3 ex.	În cuprinsul acestui articol
20.	Iași (punctul *Biserica Talpalari*)	3 ex.	1 ex.	2 ex.	Munteanu, Honcu, Aparaschivei 2020, p. 275-283.
21.	Iași (punctul *Biserica Sf. Sava*)	16 ex.	12 ex.	16 ex.	Pușcașu, Pușcașu 2005, p. 83-99, 124.
22.	Iași (punctul *Casa Dosoftei*)	2 ex.	-	-	Neamțu, Cheptea 1973, p. 283.
23.	Iași (punctul *Catedrala Mitropolitană*)	-	±1 ex.	1 ex.	Munteanu 2013, p. 195.

Nr.	Necropolă	Ferdinand I	Maximilian II	Rudolf II	Bibliografie
24.	Iași (punctul *Mănăstirea Barnovschi*)	1 ex.	-	-	Butnariu 2001, p. 147.
25.	Iași (punctul *Stradela Sf. Atanasie*)	1 ex.	-	1 ex.	Bilavschi, Pîrnău 2022, p. 280.
26.	Izvoare (punctul *Dealul Boteștilor*)	-	-	1 ex.	Marinescu-Bîlcu, Alexianu, Ciubotaru 1992, p. 178.
27.	Liteni (punctul *Dealul Țiganului*)	4 ex.	3 ex.	6 ex.	Matei, Emandi 1982, p. 76-89, 144.
28.	Piatra Neamț (punctul *Biserica Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*)	30 ex.	11±1 ex.	12±1 ex.	Butnariu 2016, p. 323-335.
29.	Putna (punctul *Mănăstirea Putna*)	-	-	1 ex.	Foit 1982, p. 507.
30.	Roman (punctul *Biserica Sf. Gheorghe*)	-	-	1 ex.	Baltag 2023, p. 136.
31.	Roman (punctul *Episcopia Romanului-Sf. Parascheva*)	16 ex.	11 ex.	18 ex.	Munteanu, Baltag 2021, p. 190-202.
32.	Siret (punctul *Biserica Sf. Treime*)	-	-	1 ex.	Spinei, Gherman 1995, p. 236.
33.	Suceava (punctul *Biserica Sf. Dumitru*)	5 ex.	1 ex.	9 ex.	Artimon, Rădulescu 1981, p. 90-97.
34.	Suceava (punctul *Biserica Sf. Gheorghe-„Mirăuți"*)	9 ex.	2 ex.	1 ex.	Dejan 2010, p. 195-196.
35.	Suceava (punctul *Biserica Sf. Ioan Botezătorul*)	2 ex.	2 ex.	-	Gogu 2005, p. 163-164.
36.	Suceava (punctul *Biserica Sf. Nicolae*)	2 ex.	-	3 ex.	Mareș, Hău, Dejan 2012, p. 89-96.
37.	Suceava (punctul *Platoul Suceava-Ițcani*)	≈ 4 ex.	-	-	Olteanu 1959, p. 610.
38.	Sucevița (*Biserica Învierea Domnului*)	4 ex.	-	3 ex.	Butnariu 2024, p. 193-194, nr. S.31.
39.	Ștefănești (punctul *Biserica Sf. Cuvioasa Parascheva*)	1 ex.	1 ex.	4 ex.	Mihailescu-Bîrliba, Nicolae, Asăvoaie 1999, p. 230, nr. 9
40.	Târgu Frumos (punctul *Biserica Sf. Parascheva*)	1 ex.	-	-	Cheptea 1995, p. 93.
41.	Târgu Trotuș (punctul *Biserică*)	14±1 ex.	2±1 ex.	8±1 ex.	Artimon 2003, p. 213-214.
42.	Udești (punctul *Poiana*)	6 ex.	1 ex.	3 ex.	Butnariu 2024, p. 209, nr. U.1.
43.	Vaslui (punctul *Curtea Domnească*)	1 ex.	-	3 ex.	Butnariu 2020, Pl. 47, nr. 83-86
		216±3 ex. = ≈ 46,65%	91±3 ex. = ≈ 19,65%	156±3 ex. = ≈ 33,69%	
					TOTAL: 463±9 ex.

Tab. 1. Necropole cu descoperiri de denari imperiali emiși între 1526-1608.
Table 1. Necropolis with finds of imperial denarius issued between 1526-1608.

În anumite cazuri, starea precară de conservare nu a permis datarea precisă a denarilor (**Tab. 1/12, 14, 23, 28, 41**). Pentru a menține exactitatea numărului de piese, am preferat să marcăm separat („±") monedele a căror cronologie rămâne incertă. Într-un singur caz formularea evazivă din publicație doar ne-a sugerat că un anumit număr de piese ar aparține emitentului indicat (**Tab. 1/37**), drept pentru care valorile totale din catalog nu pot fi, în acest stadiu, absolute.

Totuși, putem observa că proporțiile denarilor din tezaure (Ferdinand – 42,13%, Maximilian – 21,47%, Rudolf – 32,45%) sunt foarte apropiate de cele obținute din necropole (Ferdinand – 46,65%, Maximilian – 19,65%, Rudolf – 33,69% [calculate la un total de 463 ex.]). În acest fel, în cazul perioadei celor trei Habsburgi, frecvența depunerilor cu monedă austriacă rezultă din impunerea acestui nominal în bazinul monetar de la est de Carpați. Ca atare, putem interpreta această situație prin faptul că nu a existat o preferință certă a societății de a selecta, extrage și depune voluntar denarul în morminte, strict pe baza unor criterii confesionale sau iconografice. Din contră, prezența acestei valute în morminte sau în perimetrul cimitirelor reprezintă consecința numărului ridicat de piese disponibile pe piață, fenomen confirmat și de loturile tezaurizate.

În privința diferențelor procentuale dintre emitenți, constatăm o cotă ridicată în timpul lui Ferdinand, urmată de o scădere la Maximilian și o ușoară creștere în timpul lui Rudolf (**Tab. 1**). Este foarte posibil ca predilecția pentru denarul lui Ferdinand I să se fi produs în urma Dietei de la Speyer, care a dus la tranșarea stăpânirii *Partium*-ului în favoarea Habsburgilor. După 1570, masa monetară substanțială emisă în timpul celor aproape patru decenii de conducere a împăratului, aflată în circulație, a pătruns dincolo de Carpați prin schimburile intermediate *via* Transilvania. Ulterior, denarul lui Maximilian al II-lea nu s-a putut bucura de aceeași popularitate, dată fiind domnia, incomparabil mai scurtă, pe durata căreia titlul și greutatea s-au diminuat semnificativ (Huszár 1979, p. 143). În acest context, denarul revine, printr-o ultimă stabilizare, odată cu Decretul din 15 octombrie 1577, prin care s-a stimulat difuzarea monedelor lui Rudolf al II-lea în detrimentul polgrosului polonez (Pap 1984, p. 544, nota 4).

La egalitate valorică cu denarul, un duar emis la 1700 de împăratul Leopold continuă seria monedelor de la Gherăești (**Cat. nr. 6**). Apariția acestor bani în Moldova s-a realizat concomitent cu denarii târzii (Munteanu, Boldureanu 2020, p. 352), însă perioada lor de batere a coincis cu ultimii ani de domnie ai împăratului, între 1695-1705 și postum, 1707 (Huszár 1979, p. 16, 227-228; Herinek 1970, p. 156). Din acest motiv, doar câteva exemplare de acest fel se regăsesc sporadic în tezaure (Munteanu, Boldureanu 2020, p. 352) și în cimitirele de la Botoșani, *biserica Sf. Gheorghe* – 1 ex. (Văleanu, Gherman 2016, p. 110, fig. 19/4), Brad – 5 ex. (Munteanu, Boldureanu 2020, p. 371, nr. 45-49), Căușeni, *biserica Adormirea*

Maicii Domnului – 1 ex. (Bubulici, Tentiuc 2009, p. 327, nr. 2) și Piatra Neamț, *biserica Nașterea Sf. Ioan Botezătorul* – 4 ex. (Butnariu 2016, p. 331-332, nr. D23, D25, D35, D37).

Ultima piesă din grupa celor aferente Sfântului Imperiu este un Kreuzer al cărui milesim și siglă atelier le-am putut descifra parțial și cu anumite rețineri (**Cat. nr. 7**). Cu toate acestea, greutatea, diametrul și puținele elemente recognoscibile de pe flan ne-au permis să separăm primul creițar de un al doilea, bătut la un interval apropiat, însă într-un context politico-statal diferit (**Cat. nr. 11**). Inserția nominalurilor austriece s-a realizat concomitent cu cele de proveniență țaristă, pe filieră militară (Baltag 2023, p. 126, 129-131). Pe parcursul secolelor XVIII-XIX, concentrația acestor monede a fost semnificativă, fiind stimulată de conflictele ruso-turce și ruso-austro-turce, ale căror operațiuni s-au desfășurat în proximitatea Romanului (Baltag 2023, p. 126).

În completarea acestor descoperiri, în cimitirul de la Gherăești se conturează și un nucleu restrâns de șilingi, din Uniunea Polono-Lituaniană (**Cat. nr. 8-9**) și Imperiul Suedez (**Cat. nr. 10**). Primele două emisiuni coincid cu ordonanțele contra-inflaționiste din 1604 (Mikołajczyk 1988, p. 64) și 1623 (Gumowski 1960, p. 210, Tab. p), în urma cărora reducerea dramatică a cantității de metal prețios a dus la producții realizate, aproape exclusiv, din bilon. Monedele noastre, ambele din bilon, de la Sigismund al III-lea, datează din cea mai agresivă etapă a inflației (1619-1626), când rata cuprului a ajuns să ocupe aproape 70% din compoziția emisiunilor (Huszár 1979, p. 14-16; Pap 1984, p. 544). Deprecierea s-a produs în contextul în care monetăriile (mai ales) din Sfântul Imperiu Roman își asigurau profitul prin creșterea valorii nominale a anumitor monede, reducând conținutul de argint și scăzând greutatea acestora (Kindleberger 1999, p. 214). Acest tip de valută a ajuns apoi să fie expediată în statele vecine și tranzacționată în schimbul unor efective bănești cu valoare intrinsecă mult mai mare (Kindleberger 1999, p. 215).

În mod firesc, un mijloc de apărare al Uniunii împotriva acestei practici a fost reducerea valorii monedei locale și adaptarea ratelor de schimb la situația europeană (Topolski 1977, p. 30-35). În acest sens, politica monetară a sistemul polono-lituanian s-a concentrat în oficinele de la Vilnius, care, după anumite estimări, a asigurat mai bine de 70% din producția șilingului (Mikołajczyk 1988, p. 69-70). În schimb, pe teritoriul Coroanei, singura monetărie funcțională a fost la Bydgoszcz, până la momentul Ordonanței din 1627, prin care s-au sistat producțiile de argint sub valoarea talerilor (Gumowski 1960, p. 44-45; Mikołajczyk 1988, p. 68-69). Doi astfel de șilingi din lotul de la Gherăești provin din aceste ateliere (**Cat. nr. 8-9**). Cel mai probabil, prezența lor pe piața moldovenească a răspuns nevoii de numerar mărunt, disponibil în cantități mari, în ciuda calității derizorii (Munteanu, Baltag 2021, p. 175).

În schimb, un alt exemplar, din aceeași categorie de emisiuni, provine din atelierul de la Riga, oraș aflat sub jurisdicția directă a statului baltic (**Cat. nr. 10**). Chiar dacă moneda noastră nu pare să fie realizată din argint, suntem de părere că piesa reprezintă un solidus autentic, bătut la Riga, cu doi ani înainte de abdicarea Christinei. Legat de prezența și circulația monedelor suedeze în spațiul est-carpatic, problema „falsurilor moldovenești" a beneficiat de o atenție sporită în publicațiile de specialitate (Munteanu 2006b, p. 498-501, cu bibliografia). Literatura autohtonă nu a stabilit un set definitiv de criterii, prin care șilingii lui Gustav II Adolf, ai Christinei sau cei din timpul lui Carol X Gustav, falsificați la Suceava, se pot diferenția de prototipurile lor. Astfel, contrafacerile s-au atribuit pornind de la compoziție, determinată strict pe criterii vizuale (*fourrée* sau bilon), milesim fantezist ori eronat și baterea dublă sau hibridă, cu greșeli de legendă (Butnariu 2009, p. 418, 423-437; 2010, p. 69-81).

Totuși, cunoaștem că suedezii au fost cei care au continuat să bată piese de slabă calitate (*fourrée* sau bilon), chiar și după ce atelierele de la Elbing și Riga au fost preluate de la polonezi (Mikołajczyk 1988, p. 95-96). Manipularea strategică a unor cantități impresionante ale acestui numerar a dus la destabilizarea economiilor vecine și a alimentat *potopul suedez* cu fluxul de bani necesar pentru operațiunile militare de amploare, din secolul al XVII-lea. În plus, s-a constatat că erorile de batere pot fi plauzibil considerate drept neglijențe tehnice, inevitabile în fabricarea unor cantități industriale de monedă (Hriban *et alii* 2022, p. 187). O ultimă analiză amănunțită a șilingilor de Riga detaliază întreg procesul (Hoomann 2022a, p. 258-259). Se consideră că amprentarea asimetrică de avers și revers, prin presarea ștraifurilor, folosind matrițe cilindrice, urmată de decuparea neregulată a monedelor, era practicată la scară largă (Hoomann 2022a, p. 258). Astfel, în contextul în care cea mai bună parte a societății era analfabetă, cele mai sigure indicii ale falsurilor puteau fi depistate, încă din epocă, pe baza legendelor: „x" în loc de „X"; „V" în loc de „A" sau „И" în loc de „N", cu diverse detalii incorecte de monogramă și stemă (Hoomann 2022a, p. 262).

Ultimele monede din lotul de la Gherăești sunt diferite nominaluri din perioada premergătoare proclamării Regatului României. Specimenele, emise după aducerea la domnie a prințului Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, sunt, în general, de valoare mică (**Cat. nr. 12-14**) și medie (**Cat. nr. 15-16**). Toate cele cinci piese au fost bătute în 1867, în baza primei *Legi pentru înființarea unui nou sistem monetar și pentru fabricarea monedelor naționale din 14/26 aprilie 1867* (Bolum 2011, p. 252). După acest moment, România a inițiat și menținut o politică de echilibru între reglementările Uniunii Latine și interpelările repetate ale Porții (Bolum 2011, p. 251-252). Prin fabricarea primelor monede, exclusiv din aramă, motivând lipsa de resurse pentru cele din aur și argint, România a eludat solicitările

Imperiului de introducere a însemnelor care certificau suzeranitatea otomană (semiluna sau semiluna cu stele) (Bolum 2011, p. 252). După cum putem observa și în cazul de față (**Cat. nr. 12-16**), lipsa efigiei lui Carol de pe primele emisiuni a reprezentat un compromis strategic. Decizia elitei politice din 1867, de a nu grava figura domnului, a împiedicat eventualele contestații ale Porții în politica monetară, situație care a anticipat drumul României spre obținerea independenței (Bolum 2011, p. 251-253). În acest fel, până la înființarea monetăriei centrale de la București, în 1870, lipsa monedei naționale a fost suplinită prin tirajele produse la Birmingham, în atelierele pe care le regăsim, în exergă, și pe piesele noastre: „Watt & Co" (**Cat. nr. 13, 15-16**) și „Heaton" (**Cat. nr. 12, 14**).

În lumina descoperirilor numismatice recuperate din mormintele și perimetrul cimitirului de la Gherăești, putem observa o defalcare cronologică relativ continuă, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și până spre finele veacului al XIX-lea (**Pl. IX/ Fig. 1**). La o privire detaliată, se pot distinge două orizonturi majore de concentrare a materialului monetar. Primul dintre acestea începe din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și se încheie chiar în ultimul an al secolului al XVII-lea, prin duarul din 1700 (**Pl. IX/Fig. 3**). Este lesne de înțeles că acest *terminus* nu se poate suprapune cu momentul retragerii monedei din circulație. Lipsa inventarului monetar începând cu 1700 și până în jurul anului 1800, ne poate doar sugera că numărul înmormântărilor s-a diminuat, fără ca spațiul sacru să fi fost abandonat cu totul. Astfel de *hiatus-uri monetare* se pot justifica prin perioadele de ciumă și holeră, instabilitate politică sau foamete, pe care le-a traversat societatea în secolele XVIII-XIX (Baltag 2023, p. 133-134). O stare generalizată de lipsuri a condus la raționalizarea resurselor bănești și, implicit, la mult mai puține depuneri cu monedă în morminte (Baltag 2023**,** p. 134). Această realitate se poate sesiza și prin numărul extrem de redus de exemplare (16 în raport cu cele 64 de complexe funerare cunoscute), dar și prin preferința pentru nominaluri mărunte (denari, șilingi, creițari și bani).

În final, cel de-al doilea orizont este foarte bine definit prin cele șase exemplare moderne, a căror depunere s-ar fi putut petrece oricând, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea (**Pl. IX/Fig. 3**). Situația nu este unică și regăsim etape de folosire târzie (secolele XVIII-XIX), în necropolele medievale de la Brad (Munteanu, Boldureanu 2020, p. 359), Căpriana – *biserica Adormirea Maicii Domnului* (Boldureanu, Postică 2022, p. 195-198), Căușeni – *biserica Adormirea Maicii Domnului* (Bubulici, Tentiuc 2009, p. 326), Chișinău – *biserica Măzărache* (Tentiuc *et alii* 2012, p. 294), Dobrovăț – *mănăstirea Dobrovăț* (Butnariu 2001, p. 113-120), Iași – *stradela Sf. Atanasie* (Bilavschi, Pîrnău 2022, p. 280-281), Iași – *biserica Sf. Sava* (Pușcașu, Pușcașu 2005, p. 83-99, 124), Joldești (Șovan, Mihailescu-Bîrliba 1995, p. 218-219, 224-227) și Roman – *biserica Sf. Gheorghe* (Baltag 2023, p. 134-135).

Catalogul monedelor[9]

SFÂNTUL IMPERIU ROMAN *(Arhiducatul Austriei: Regatul Ungariei)*

Ferdinand I (1526-1563)

1. AR; 0,17 g; 13x09 mm; f.s.c; perforată (rotund); ruptă la margine; lipită;

Av. **[…]D•G•R•[…]**

Rv. **[…]•VNGAR[…]; K – [...]**

Kremnitz (siglele K – B), ***denar***, **1527-1559** (Huszár 1979, p. 143, nr. 935; Unger 2000, p. 42, nr. 745a);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; $\mathbf{M}_{64}$; MIR inv. 38.982.

Maximilian II (1563-1576)

2. AR; 0,33 g; 15x13 mm; 3 h; s.c; perforată (rotund); ruptă la margine;

Av. **MAX•I•I•RO[…]GE•HV•BO•R•; 1577**

Rv. **PATRO[…]•VNGARIE; K – B**

Kremnitz (siglele K – B), ***denar***, **1577** (Huszár 1979, p. 150, nr. 993; Unger 2000, p. 55, nr. 767a);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; $\mathbf{M}_{29}$ (după Hordilă 2000, p. 68-69); MIR inv. 38.976.

Rudolf II (1576-1608)

3. AR; 0,21 g; 15x13 mm; 5 h; f.s.c; ruptă la margine;

Av. **RVDO•II•RO•I•S[…]H•B•R• 1578**

Rv. **[…]TRONA•✿•VNGARE; K – B**

Kremnitz (siglele K – B), ***denar***, **1578** (Huszár 1979, p. 162, nr. 1058; Unger 2000, p. 75, nr. 810a);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; $\mathbf{M}_{32}$; MIR inv. 38.966.

4. AR; 0,35 g; 16x14 mm; 7 h; s.c; ruptă la margine; bătută descentrat pe avers și revers;

Av. **RVD•II•RO•I•S•AV•G•H•B•R•**

Rv. **PATR✿1593✿HVNG•; K – B**

Kremnitz (siglele K – B), ***denar***, **1593** (Huszár 1979, p. 162, nr. 1059; Unger 2000, p. 76, nr. 811a);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; $\mathbf{M}_{21}$; MIR inv. 38.977.

[9] Au fost folosite următoarele abrevieri pentru metale (AR – argint; Bi – bilon), date metrologice (g – gram, mm – milimetru, h – ax), stare de conservare a monedelor (b.c. – bine conservată, s.c. – slab conservată, f.s.c – foarte slab conservată), descrierea pieselor (av. – avers, rv. – revers, var. – variantă), context (M – mormânt) și colecții (MIR – Muzeul de Istorie Roman, inv. – inventar).

5. AR; 0,34 g; 15x14 mm; 12 h; f.s.c; perforată (rotund); ruptă la margine; bătută descentrat pe avers;

Av. **R•VD•II[…]•AV•G•H•B•R•**

Rv. **PATR✿160Z✿H[…]G•; […] – B**

Kremnitz (siglele K – B), ***denar***, **1602** (Huszár 1979, p. 162, nr. 1059; Unger 2000, p. 76, nr. 811a);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; $\mathbf{M}_{\text{dublu 56}}$; MIR inv. 38.970.

Leopold I (1657-1705)

6. Bi; 0,50 g; 15 mm; 12 h; s.c; dublu perforată (rotund); bătută (ușor) descentrat pe avers și revers;

Av. **♦LEO[…]D•G•R•I•S•A•G•H•B•REX; K – B**

Rv. **[…] – • / […] – H / DUARIUS / 1700**

Kremnitz (siglele K – B), ***duarius***, **1700** (Huszár 1979, p. 227-228, nr. 1499 var.; Unger 2000, p. 216, nr. 1105 var.);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; $\mathbf{M}_{64}$; MIR inv. 38.971.

Francisc II (1792-1806)

7. AE; 3,46 g; 24 mm; 12 h; f.s.c; schifată; tocită; corodată;

Av. **F[…]•A[…]; G (?)**

Rv. **[…]8 – 0[…]**

Baia Mare (sigla G[?]), ***kreuzer***, **1800 (?)** (Herinek 1970, p. 222, nr. 1066; Huszár 1979, p. 296, nr. 2029);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; $\mathbf{M}_{24}$; MIR inv. 38.979.

UNIUNEA POLONO-LITUANIANĂ

Zygmunt III Waza (1587-1632)

8. Bi; 0,42 g; 16x15 mm; 12 h; s.c; ruptă la margine; bătută descentrat pe avers și revers; cu amprenta unei alte ștanțe (avers), din care se păstrează două puncte (• •), semn despărțitor pentru matriță (?);

Av. **SIG:III•D:G•REX:PO:M:D L•; 1 – 8**

Rv. **✶SOLIDVS•M•D:LIT:✶; ↕**

Wilno (herb Bogorya – Hieronymus Wołłowicz, vistiernic), ***szeląg***, **1618** (Gumowski 1960, p. 134, nr. 1297; Kopicki 2007, p. 221, nr. 1154);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; $\mathbf{M}_{51}$; MIR inv. 38.965.

9. Bi; 0,57 g; 15 mm; 2 h; s.c; bătută descentrat pe avers și revers;

Av. **SIG III DGR ⁎↑⁎ POLMDL**

Rv. **SOLIDR ⚜ POL1623**

Bydgoszcz (herb Sas – Mikołaj Daniłowicz, vistiernic), ***szeląg***, **1623** (Gumowski 1960, p. 120, nr. 900 var.; Kopicki 2007, p. 45, nr. 178);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; **M$_{33}$**; MIR inv. 38.969.

IMPERIUL SUEDEZ *(Ducatul Livoniei)*

Krystyna (1632-1654)

10. Bi; 0,45 g; 15 mm; 12 h; s.c.;

Av. **CHRISTINA•D•G•R•S•; C$_{\clubsuit}$**

Rv. **SOLIDVS•LIVONIÆ•5•2•**

Ryga, ***schilling***, **1652** (Mrowiński 1986, p. 148, nr. 543; Hoomann 2022b, p. 393, nr. 707);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; **M$_{28}$**; MIR inv. 38.974.

IMPERIUL AUSTRIAC

Francisc I (1804-1835)

11. AE; 2,93 g; 23 mm; f.s.c; schifată; tocită; corodată;

Av. **[…]; B (?)**

Rv. **ilizibil**

Kremnitz (sigla B[?]), ***½ kreuzer* (?)**, **1812 (?)** (Herinek 1970, p. 224, nr. 1112; Huszár 1979, p. 297, nr. 2054);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; **M$_{17}$**; MIR inv. 38.973.

PRINCIPATUL ROMÂNIEI

Carol I (1866-1914)

12. AE; 1,68 g; 20 mm; 6 h; s.c; corodată;

Av. **ROMANIA**

Rv. **2 / BANI / 1867 /** $_{\text{HEATON}}$

Birmingham (sigla HEATON), ***2 bani***, **1867** (Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, p. 256, nr. 2a);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; **M$_{17}$**; MIR inv. 38.972.

13. AE; 1,51 g; 20 mm; 6 h; f.s.c; profund corodată;

Av. **ROMANIA**

Rv. **2 / BANI / 1867 /** $_{\text{WAT[…]\&C[…]}}$

Birmingham (sigla WATT&CO), ***2 bani***, **1867** (Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, p. 255, nr. 2);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; $\mathbf{M}_{22}$; MIR inv. 38.980.

14. AE; 4,26 g; 25 mm; 12 h; f.s.c; profund corodată;

Av. **ROMANIA**

Rv. **[…] / B[…]I / […]8[…] /** $_{\text{HEA[...]}}$

Birmingham (sigla HEATON), ***5 bani***, **1867** (Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, p. 256, nr. 6a);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; $\mathbf{M}_{52}$; MIR inv. 38.978.

15. AE; 9,27 g; 30 mm; 12 h; f.s.c; profund corodată;

Av. **ROMANIA**

Rv. **10 / BA[…] / […]867 /** $_{\text{W[...]CO}}$

Birmingham (sigla WATT&CO), ***10 bani***, **1867** (Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, p. 256, nr. 7);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; $\mathbf{M}_{19}$; MIR inv. 38.981.

16. AE; 8,98 g; 30 mm; 12 h; b.c.;

Av. **ROMANIA**

Rv. **10 / BANI / 1867 /** $_{\text{WATT\&CO}}$

Birmingham (sigla WATT&CO), ***10 bani***, **1867** (Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977, p. 256, nr. 7);

Gherăești (punctul *La Biserică*), 1991; $\mathbf{M}_{28}$; MIR inv. 38.975.

Concluzii

Prin intermediul sondajului a fost descoperit un număr total de 64 de morminte, două duble (M.34 cu M.38 și M.56), cu schelete atât de adulți, cât și de copii. Acestea erau orientate creștinește, vest-est, câteva având deviații. Cele mai multe morminte au defuncții depuși în *decubit dorsal*, însă peste 30% dintre ele aveau scheletele reînhumate (22), iar circa 25% erau deranjate (15). În cazul celor dispuse anatomic și unde a fost vizibilă poziționarea, brațele celor înmormântați erau așezate diferit: pe bazin (9), piept (2), piept și bazin (2), piept și abdomen (2), bazin și abdomen (1) ori întinse (1). În câteva situații, mâna sau mâinile de pe piept aveau degetele îndreptate spre gură (M.24, M.29, M.37, M.44, M.57). Sunt și cazuri (4) în care situația din teren este neclară, întrucât scheletele erau prinse pe jumătate în profilul secțiunilor. La două morminte (M.28, M.32) picioarele defunctului erau unite la genunchi, în rest acestea fiind întinse. La doar câteva morminte (7, două fiind de la mormintele duble) s-a constatat folosirea sicrielor din lemn. O altă

situație neplăcută este determinată de lipsa fotografiilor unor morminte (M.16, M.26, M.27, M.59), iar fără altă documentație suplimentară de șantier (carnet, plan) suntem în imposibilitatea de a ne pronunța asupra lor.

Inventarul funerar este modest, cu foarte puține piese de port și compus îndeosebi din monede (16). La unele morminte defuncții aveau câte două monede (M.17, M.28, M.64). La cinci morminte scheletele aveau ace de văl (M.28, M.46, M.dublu56, M.64), nasturi globulari (M.32) și o gaică (M.64), unele păstrate fragmentar. Singurele morminte cu inventar peste media celorlalte complexe funerare sunt M.28 (cu două monede și un ac de văl) și M.64 (cu defunctul depus în sicriu), care conținea două monede, un ac de văl și o gaică. Numărul redus al pieselor de port (inclusiv la mormintele duble) indică pauperitatea comunității rurale de la Gherăești. Întrucât accesoriile de port sunt comune, des întâlnite în cimitire și cu o circulație extinsă, nu reprezintă indicii clare de cronologie, precum monedele, potrivit cărora funcționarea spațiului funerar al bisericii de la Gherăești se datează în perioada secolelor XVI-XIX. Privit în ansamblu, este un interval foarte mare de timp, raportat la numărul redus de morminte, însă acest decalaj se datorează neinvestigării exhaustive a incintei, aspect evidențiat și prin nedelimitarea cimitirului, sondajul arheologic permițând surprinderea doar a limitei de sud a acestuia.

Din punct de vedere istoric, una dintre contribuțiile respectivei investigații arheologice se leagă de rectificarea atestării documentare a satului Gherăești, cunoscut sub diferite toponime, precum *Birăiesci* (Ștefănescu 1875, p. 79), *Ghirăești* ori *Gyerejest*, în limba maghiară[10]. Acesta apărea într-o hotarnică înregistrată la 21 iunie 1756 ca fiind posesiune a Episcopiei târgului Roman (Lahovari 1900, p. 522). În lipsa unor izvoare scrise a fost confundat cu satul Biraviceşti, ce apare într-un document emis de voievodul Ștefan cel Mare.

Într-un vid informațional și cu menționări târzii în arhivele epocii moderne, săpăturile arheologice au reușit, prin câteva monede din inventarul funerar, să indice existența satului cel puțin la mijlocul veacului al XVI-lea.

[10] La sfârşitul secolului al XIX-lea satul avea 1756 de locuitori, adică 498 de familii, dintre care 280 erau de maghiari şi 8 de evrei, celelalte 210 nefiind catalogate etnic. În sat era o biserică ortodoxă şi una catolică (pentru detalii consultă Lahovari 1900, p. 522). Este un număr mare de familii de confesiune catolică, dacă comparăm situația cu anul 1745, când erau doar 13 familii (Ciubotaru 2003, p. 72-75). Ulterior, numărul locuitorilor crește la 2120 în anul 1925 (vezi *Comuna Gherăești* în *Anuarul „Socec" al României Mari 1925-1926* – Biblioteca Congresului SUA; accesat pe 10.06.2024).

Bibliografie

Agulnicov 2007: S. Agulnicov, *Necropola medievală târzie de lângă satul Budești*, Revista Arheologică 3/1-2, 2007, p. 339-343.

Anghel 1992: A. Anghel, *Cercetări de salvare efectuate în necropola medievală – zona faleza Dunări – Galați (sec. al XVI-lea – al XVIII-lea)*, Danubius 13-14, 1992, p. 117-126.

Artimon 1985: Al. Artimon, *Contribuții arheologice la istoria localității Fîntînele (Bacău)*, Carpica 17, 1985, p. 93-108.

Artimon 1998: Al. Artimon, *Contribuții istorico-arheologice privind satul și mănăstirea Bogdana*, Carpica 27, 1998, p. 73-94.

Artimon 2003: Al. Artimon, *Orașul medieval Trotuș în secolele XIV-XVII. Geneză și evoluție*, Bacău, 2003.

Artimon 2008: Al. Artimon, *Precizări privind geneza și evoluția orașului Bacău în secolele XIV-XV*, Carpica 45, 2008, 23-67.

Artimon, Eminovici 1978: Al. Artimon, C. Eminovici, *Cercetări arheologice în așezarea medievală din comuna Ștefan cel Mare (jud. Bacău)*, Carpica 10, 1978, p. 271-302.

Artimon, Mitrea 1996: Al. Artimon, I. Mitrea, *Bacău. Reședință voievodală*, Bacău, 1996.

Artimon, Paragină 1980: Al. Artimon, A. Paragină, *Descoperirile de epocă feudală de la Adjudu Vechi*, Materiale și Cercetări Arheologice 14, 1980, p. 591-597.

Artimon, Rădulescu 1981: Al. Artimon, Al. Rădulescu, *Necropola medievală de la Sf. Dumitru din Suceava (sec. XV-XVIII)*, Suceava 8, 1981, p. 85-99.

Baltag 2023: A. Baltag, *Monedele din cimitirul Bisericii Sf. Gheorghe din Roman*, în: G.-D. Hânceanu, A. Simalcsik, R. D. Simalcsik, A. Baltag (Aut.), *Cimitirul poslușnicilor Episcopiei Romanului din incinta bisericii ortodoxe Sfântul Gheorghe. Cercetările arheologice preventive din anii 2019-2020*, Brăilă-Piatra Neamț, 2023, p. 122-155.

Batariuc 1993: P.-V. Batariuc, *Necropola medievală de la Suceava-Câmpul Șanțurilor*, Arheologia Moldovei XVI, 1993, p. 229-249.

Bătrîna, Bătrîna 1984: L. Bătrîna, A. Bătrîna, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Baia*, Cercetări Arheologice 7, 1984, p. 231-243.

Bilavschi, Pîrnău 2022: G. Bilavschi, L. Pîrnău, *Considerații preliminare privind cercetările arheologice preventive de pe stradela Sf. Atanasie, 1a, municipiul Iași, în perimetrul „cimitirului turcesc"* în: D. Aparaschivei, G. Bilavschi, L. Pîrnău (Ed.), *Varia archaeologica (II). Arheologie în pandemie. Provocări în arheologia românească în anii 2020-2021*, Cluj-Napoca, 2022, p. 271-309.

Boldureanu, Postică 2022: A. Boldureanu, Gh. Postică, *Monedele otomane din complexele funerare de la Mănăstirea Căpriana*, în: S. Musteață (Coord.), *Cercetarea și valorificarea patrimoniului arheologic medieval. Materialele Conferinței Științifice Internaționale, 4 noiembrie 2021, Chișinău, Republica Moldova*, Chișinău, 2022, p. 190-203.

Bolum 2011: M. Bolum, *Sistemul monetar național. Monedele regelui Carol I*, Acta Moldaviae Meridionalis 32, 2011, p. 250-278.

Bubulici, Tentiuc 2009: V. Bubulici, I. Tentiuc, *Unele descoperiri monetare din cimitirul bisericii Adormirea Maicii Domnului de la Căușeni*, Tyragetia 3(18)/1, 2009, p. 323-330.

Butnariu 2001: V. M. Butnariu (Éd.), *Monnaies et parures du Musée d'Histoire de la Moldavie de Iași (Corpus Nummorum Moldaviae II)*, Iași, 2001.

Butnariu 2004: V. M. Butnariu, *Transilvania în relațiile internaționale. Interferențe politice și monetare (1526-1714)*, Iași, 2004.

Butnariu 2009: V. M. Butnariu, *Tezaurul de la Ungureni. Prolegomene la circulația șilingului în Moldova*, Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" 46, 2009, p. 401-438.

Butnariu 2010: V. M. Butnariu (Éd), *Monnaies et parures du Musée Départemental de Botoșani*, Gura Humorului, 2010.

Butnariu 2016: V. M. Butnariu, *Date preliminare referitoare la piesele numismatice de la Curtea Domnească*, în: Gh. Dumitroaia (Coord.), *Piatra – Neamț Curtea Domnească. Rapoarte arheologice*, Piatra Neamț, 2016, p. 323-335.

Butnariu 2020: V. M. Butnariu, *Curtea Domnească Vaslui. Descoperiri monetare*, Iași, 2020.

Butnariu 2024: V. M. Butnariu, *Moneta Terrae Moldaviae IV. Descoperiri izolate. Repertoriu*, Iași, 2024.

Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977: G. Buzdugan, O. Luchian, C-tin. C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977.

Cheptea 1995: S., Cheptea, *Târgu Frumos, jud. Iași. I. Biserica Sf. Parascheva*, Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1994, 1995, p. 93.

Ciubotaru 2003: I. H. Ciubotaru, *Gherăești, un sat din ținutul Romanului*, Iași, 2003.

Crișan 2016: I. Crișan, *Cefa-La Pădure. Locuirea medievală și premodernă. Studiu arheologic și istoric*, Oradea, 2016.

Crîngaci-Țiplic 2007: M.-E. Crîngaci-Țiplic, *Obiecte speciale*, în: D. Marcu Istrate (Aut.), *Sibiu. Piața Huet. Monografie arheologică*, vol. I, Alba Iulia, 2007, p. 103-112, 138-153.

Dejan 2010: M. Dejan, *Monede descoperite la Biserica Sf. Gheorghe-Mirăuți din Suceava*, Studii și Cercetări de Numismatică 1(13), 2010, p. 189-197.

Foit 1982: Gr. Foit, *Considerații pe marginea unor descoperiri monetare de la mănăstirea Putna*, Suceava 9, 1982, p. 507-508.

Garvăn *et alii* 2015: D. Garvăn, S. C. Ceaușu, G.-D. Hânceanu, V. M. Groza, L. Munteanu, *Cimitirul medieval de la Piatra Neamț-Dărmănești. Cercetările preventive din anul 2012*, Târgoviște, 2015.

Gogu 2005: M. Gogu, *Monede medievale descoperite la Suceava*, în: E. Nicolae (Red.), *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenței României. Chișinău, 24-26 septembrie 2002. Comunicări, studii și note*, București, 2005, p. 163-167.

Gumowski 1960: M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960.

Hău, Mareș 2002: F. Hău, I. Mareș, *Cumpărătura, jud. Suceava. Satul medieval Nemirceni*, Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 2001, 2002, p. 116.

Hânceanu, Baltag 2023: G.-D. Hânceanu, A. Baltag, *Tezaurul medieval de monede din argint descoperit în incinta Bisericii Sf. Gheorghe din Roman (jud. Neamț)*, în: G.-D. Hânceanu, A. Simalcsik, R. D. Simalcsik, A. Baltag (Aut.), *Cimitirul posluşnicilor Episcopiei Romanului din incinta bisericii ortodoxe Sfântul Gheorghe. Cercetările arheologice preventive din anii 2019-2020*, Brăilă-Piatra Neamț, 2023, p. 102-121.

Hânceanu *et alii* 2021: G.-D. Hânceanu, A. Simalcsik, R. D. Simalcsik, V. Diaconu, L. Munteanu, O. Mircea, V. Vasilache, *Arhiepiscopia Romanului și Bacăului. Cimitirul medieval și complexele laice din perimetrul sud-vestic al incintei bisericești. Rezultatele cercetării preventive din anul 2015*, Brăila-Piatra Neamț, 2021.

Herinek 1970: L. Herinek, *Österreichische Münzprägungen von 1740–1969*, Wien, 1970.

Hoomann 2022a: T. Hoomann, *1000 Shillings. Shillings and Farthings from Swedish-occupied Riga and Elbing and their Counterfeits. Vol. 1. The Book*, Frankfurt, 2022.

Hoomann 2022b: T. Hoomann, *1000 Shillings. Shillings and Farthings from Swedish-occupied Riga and Elbing and their Counterfeits. Vol. 2. The Catalogue*, Frankfurt, 2022.

Hordilă 2000: D. Hordilă, *Câteva considerații de ordin arheologic privind populația catolică din zona Romanului în secolele XIV-XIX*, Buletin Istoric 1, 2000, p. 59-82.

Hriban *et alii* 2022: C. Hriban, D. Aparaschivei, A. Baltag, S.-P. Boțan, Șt. Honcu, Al. Berzovan, *Cercetarea arheologică preventivă din punctul „Șesul Târgului" (orașul Podu Iloaiei, jud. Iași). Complexele medievale*, Arheologia Moldovei 45, 2022, p. 181-204.

Huszár 1979: L. Huszár, L., *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Budapest/München, 1979.

Ilie 2001: C. Ilie, *Note privind descoperirile monetare din zona bisericii „Precista" din Galați*, Danubius 14, 2001, p. 5-10.

Isăcescu 1975: E. Isăcescu, *Monede medievale și moderne. Monede găsite pe șantierele arheologice ale Direcției Patrimoniului Cultural Național*, Creșterea Colecțiilor 51, 1975, p. 75-84.

Kindleberger 1999: Ch. P. Kindleberger, *Szaleństwo, panika, krach. Historia kryzysów finansowych*, Warsaw, 1999.

Kopicki 2007: E. Kopicki, *Monety Zygmunta III Wazy*, Szczecin, 2007.

Lahovari 1900: G. I. Lahovari, *Ghirăești, com. rur.*, în *Marele Dicționar Geografic al Romîniei*. **3**. București: Stab. grafic J. V. Socecu, 1900, p. 522.

Marinescu-Bîlcu, Alexianu, Ciubotaru 1992: S. Marinescu-Bîlcu, M. Alexianu, E. Ciubotaru, *Săpăturile arheologice de la Izvoare-Piatra Neamț din anul 1987*, Memoria Antiqvitatis 18, 1992, p. 173-188.

Mareș, Hău, Dejan 2012: I. Mareș, Fl. Hău, Șt. Dejan, *Biserica Sfântul Nicolae din Suceava. Săpăturile arheologice din 2010*, Suceava 39, 2012, p. 89-108.

Matei, Emandi 1982: M. D. Matei, E. I. Emandi, *Habitatul medieval rural de la Liteni*, în: M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu (Eds.), *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV-XVII)*, Suceava, 1982, p. 43-89.

Mihailescu-Bîrliba, Nicolae, Asăvoaie 1999: V. Mihailescu-Bîrliba, E. Nicolae, C. Asăvoaie, *Descoperiri monetare din Moldova. III*, Arheologia Moldovei 22, 1999, p. 219-232.

Mikołajczyk 1988: A. Mikołajczyk, *Einfuhrung in die neuzeitliche Munzgeschichte Polens*, Biblioteka Muzeum Archeologicznego I Etnograficznego w Łodz, Łodź, 1988.

Mitrea 2003: B. Mitrea, *Cercetări numismatice. Monedele feudale descoperite pe Valea Bistriței*, în: M. Petrescu-Dîmbovița, V. Spinei (Coord.), *Cercetări arheologice și istorice din zona lacului de acumulare Bicaz*, Piatra Neamț, 2003, p. 263-280.

Mrowiński 1986: Mrowiński, E., *Monety Rygi*, Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne,Warszawa, 1986.

Munteanu 2004: L. Munteanu, *Aspecte ale circulației monetare în Moldova în secolele XVI-XVII*, Arhelogia Moldovei 27, 2004, p. 241-260.

Munteanu 2006a: L. Munteanu, *Preliminary data about the coin hoard of Iași – 2002*, în: V. Mihailescu-Bîrliba (Ed.), *The Great Medieval Coin Hoard of Iași. Historical Significance of the Great Medieval Coin Hoard of Iași*, Iași, 2006, p. 433-474.

Munteanu 2006b: L. Munteanu, *Some Comments on the Coins in the Hoard of Iron Objects*, în: V. Mihailescu-Bîrliba (Ed.), *The Great Medieval Coin Hoard of Iași. Historical Significance of the Great Medieval Coin Hoard of Iași*, Iași, 2006, p. 497-502.

Munteanu 2013: L. Munteanu, *Descoperiri monetare din Moldova. V*, Arheologia Moldovei 36, 2013, p. 191-198.

Munteanu, Boldureanu 2020: L. Munteanu, A. Boldureanu, *Descoperiri monetare în cimitirul de la Brad, județul Bacău*, în: V. Ursachi, G.-D., Hânceanu, A. Simalcsik, R. Simalcsik, L.

Munteanu (Aut.), *Cimitirul medieval de la Brad. Cercetările arheologice din anii 1963-2004*, Brăila, 2020, p. 349-412.

Munteanu, Honcu, Aparaschivei 2020: L. Munteanu, Șt. Honcu, D. Aparaschivei, *Descoperiri monetare din necropola Bisericii „Talpalari" din Iași*, Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare 2, 2020, p. 273-286.

Munteanu, Baltag 2021: L. Munteanu, A. Baltag, *Monedele descoperite în cimitirul bisericii „Sfânta Parascheva" din Roman (jud. Neamț)*, în: G.-D. Hânceanu, A. Simalcsik, R. D. Simalcsik, V. Diaconu, L. Munteanu, O. Mircea, V. Vasilache (Aut.), *Arhiepiscopia Romanului și Bacăului. Cimitirul medieval și complexele laice din perimetrul sud-vestic al incintei bisericești: rezultatele cercetării preventive din anul 2015*, Brăilă-Piatra Neamț, 2021, p. 167-228.

Murgescu 1996: B. Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996.

Neamțu, Cheptea 1973: E. Neamțu, S. Cheptea, *Cercetările arheologice de la „Casa Dosoftei" din Iași (1966-1968)*, Materiale și Cercetări Arheologice 10, 1973, p. 281-287.

Olteanu 1959: Șt. Olteanu, *Șantierul arheologic Suceava (reg. Suceava). Sectorul Oraș*, Materiale și Cercetări Arheologice 5, 1959, p. 607-611.

Pap 1984: Fr. Pap, *Tezaurul monetar de la Ghirișu Român (județul Cluj). Observații despre circulația monetară în Transilvania*, Acta Musei Napocensis 21, 1984, p. 543-549.

Pap 1993: Fr. Pap, *Aspecte ale circulației monetare în Transilvania între anii 1571-1691*, Acta Musei Napocensis 26-30/II$_1$ (1989-1993), 1993, p. 65-83.

Paragină, Bobi 1993: A. Paragină, V. Bobi, *Așezarea rurală medievală de la Bătinești, jud. Vrancea*, Materiale și Cercetări Arheologice 17/2, 1993, p. 495-510.

Pușcașu, Pușcașu 2005: N. N. Pușcașu, V. M. Pușcașu, *Biserica „Sf. Sava" din Iași. Monografie arheologică*, Iași, 2005.

Spinei 1986: V. Spinei, *Săpăturile de la Trifești (jud. Iași)*, Materiale și cercetări arheologice (a XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982), București, 1986, p. 237-242.

Spinei, Alexianu, Butnaru 1985: V. Spinei, M. Alexianu, V. Butnaru, *Săpăturile arheologice de la Doina-Girov din 1982-1983*, Memoria Antiqvitatis IX-X (1977-1979), 1985, p. 227-260.

Spinei, Gherman 1995: V. Spinei, E. Gherman, *Șantierul arheologic Siret (1993)*, Arheologia Moldovei 18, 1995, p. 229-250.

Șovan, Mihailescu-Bîrliba 1995: O.-L. Șovan, V. Mihailescu-Bîrliba, *Cercetări în cimitirul de Joldești-Botoșani*, Arheologia Moldovei 18, 1995, p. 213-227.

Ștefănescu 1875: M. Ștefănescu, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Romanu*, Bucuresci, vol. II, 1875.

Tentiuc *et alii* 2012: I. Tentiuc, V. Bubulici, M. Vasilache, L. Sîrbu, *Rezultatele investigațiilor arheologice de la biserica Măzărache din Chișinău în anul 2010*, Tyragetia 6 (21)/1, 2012, p. 281-328.

Topolski 1977: J. Topolski, *Gospodarka polska a europejska w XVI–XVIII wieku*, Poznań, 1977.

Unger 2000: E. Unger, *Magyar Éremhatározó, II. kötet (1526-1740)*, Budapest, 2000.

Ursachi *et alii* 2020: V. Ursachi, G.-D. Hânceanu, A. Simalcsik, R. D. Simalcsik, L. Munteanu, *Cimitirul medieval de la Brad. Cercetările arheologice din anii 1963-2004*, Brăila, 2020.

Văleanu, Gherman 2016: M.-C. Văleanu, E. Gherman, *Cercetări arheologice preventive asupra ansamblului bisericii Sf. Gheorghe din Botoșani*, Cercetări Istorice 35, 2016, p. 85-112.

Pl. I. 1. Poziționarea satului Gherăești pe malul stâng al râului Moldova; 2. Amplasamentul bisericii ortodoxe în sat; 3. Intrarea dinspre nord în biserica ortodoxă *Adormirea Maicii Domnului*; 4. Accesul dinspre vest în biserică; 5. Latura de sud a lăcașului, cercetată prin sondajul arheologic din anul 1991.

Pl. I. 1. Positioning of the Gherăești village on the left bank of the Moldova River; 2. Location of the Orthodox Church in the village; 3. Entrance from the north to the *Dormition of the Mother of God* Orthodox Church; 4. Access from the west in the church; 5. The southern side of the site, investigated using an archaeological survey in 1991.

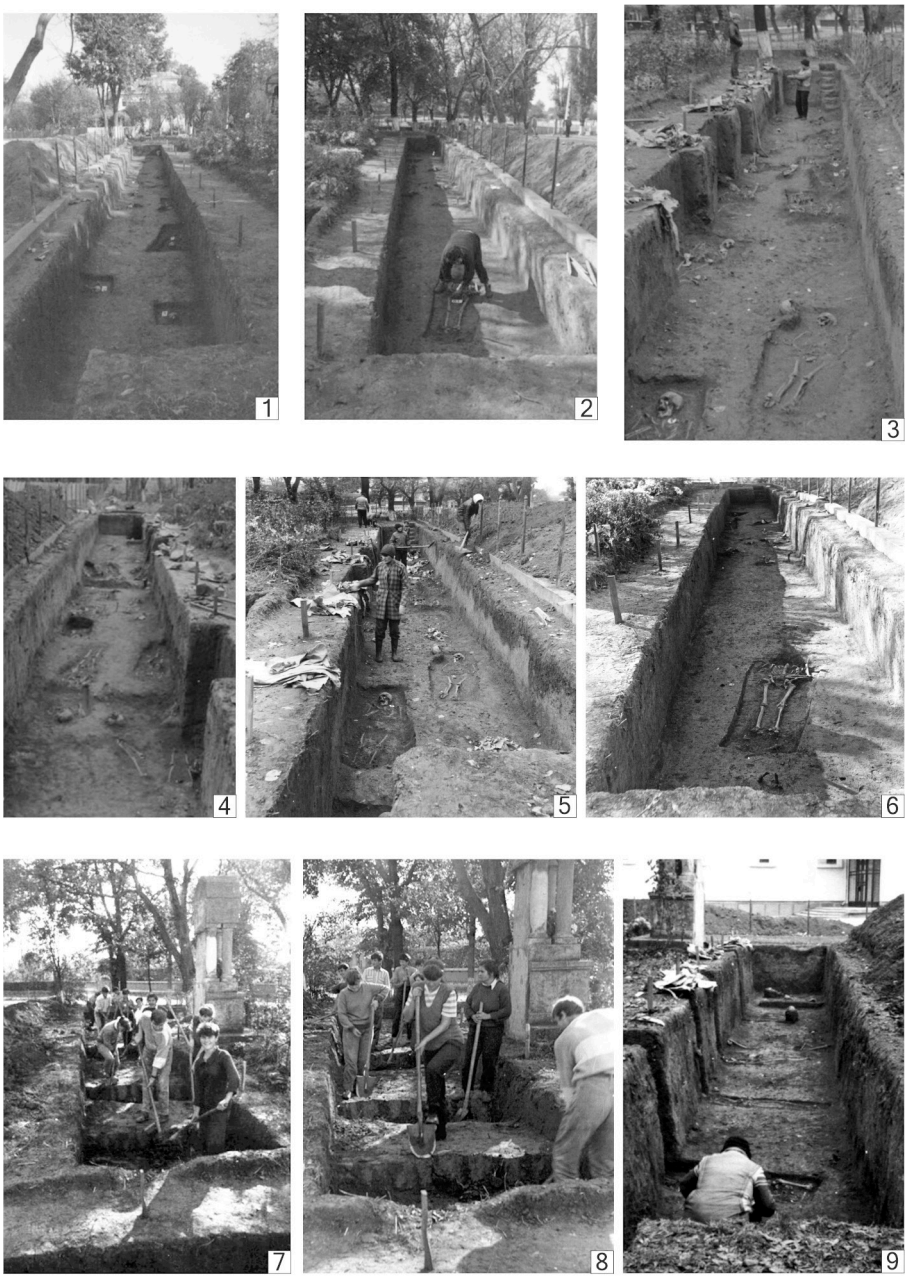

Pl. II. 1-9. Aspecte de șantier cu morminte de inhumație *in situ* descoperite în secțiunile S.I (1-6) și S.II (7-9) din cimitirul bisericii.
Pl. II. 1-9. Aspects of research with *in situ* burial graves discovered in sections S.I (1-6) and S.II (7-9) of the churchyard.

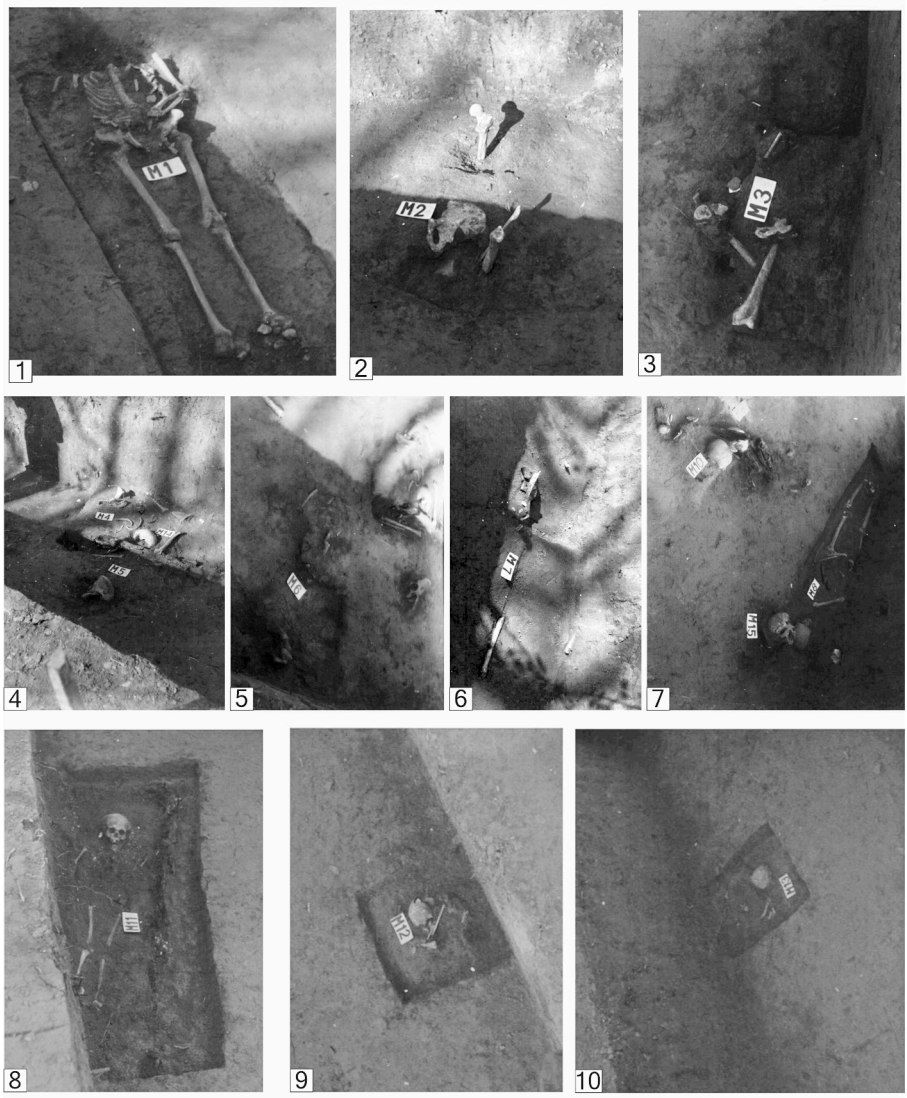

Pl. III. Morminte de inhumație *in situ*: 1. M.1; 2. M.2; 3. M.3; 4. M.4 cu scheletul deranjat, peste care este reînhumat defunctul M.14 (în lateral dreapta este scheletul reînhumat din M.5); 5. M.6; 6. M.7; 7. M.8-M.10 și M.15 cu scheletul reînhumat la craniul defunctului depus anatomic din M.8; 8. M.11; 9. M.12; 10. M.13.

Pl. III. *In situ* burial graves: 1. Gr.1; 2. Gr.2; 3. Gr.3; 4. Gr.4 with the disturbed skeleton, over which the deceased Gr.14 was reburied (on the right side is the reburied skeleton in Gr.5); 5. Gr.6; 6. Gr.7; 7. Gr.8-Gr.10 and Gr.15 with the skeleton reburied at the skull of the deceased in anatomical connection in Gr.8; 8. Gr.11; 9. Gr.12; 10. Gr.13.

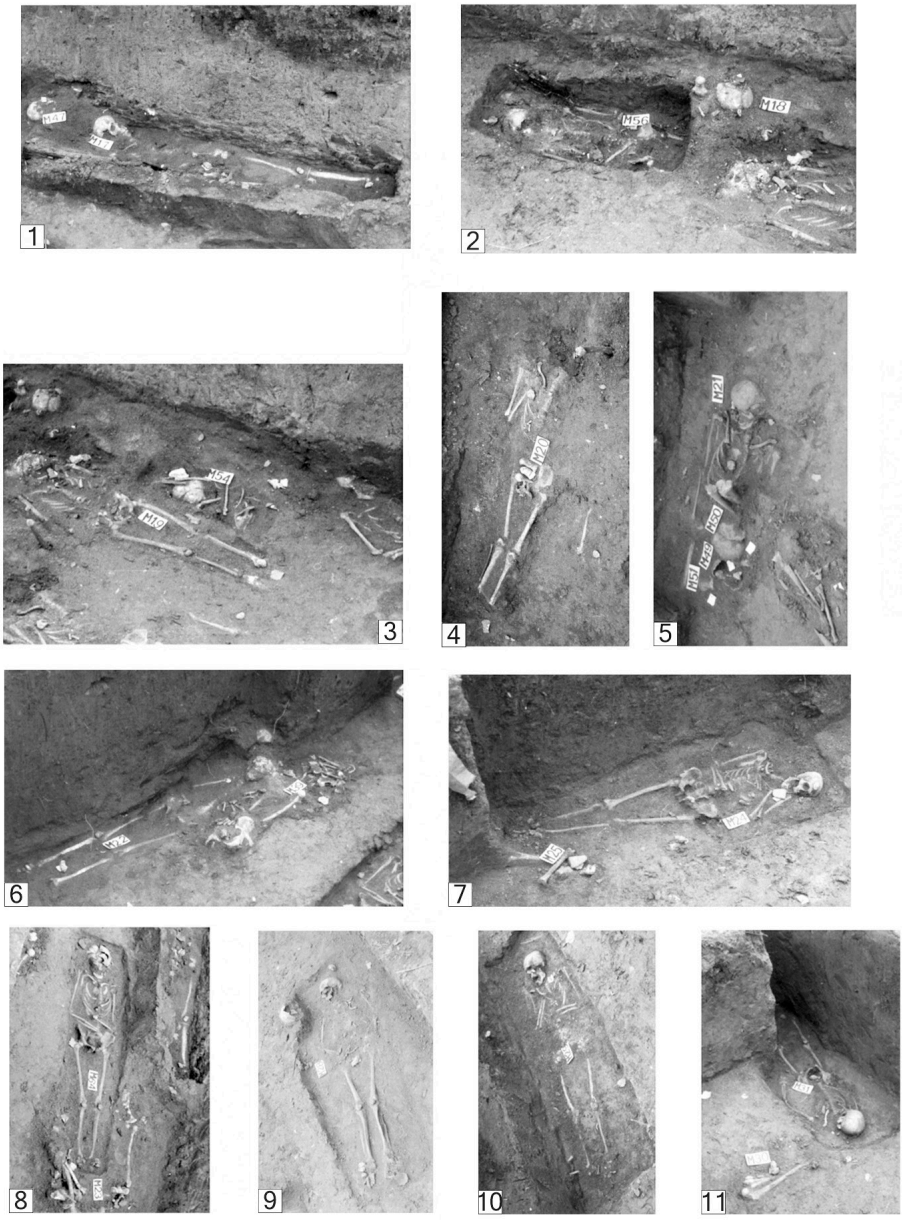

Pl. IV. Morminte de inhumație *in situ*: 1. M.17 care suprapune M.47; 2. M.18; 3. M.19; 4. M.20; 5. M.21 cu alte trei reînhumări ale defuncților din M.49-M.51; 6. M.22; 7. M.24; 8. M.23; 9. M.28; 10. M.29; 11. M.30.

Pl. IV. *In situ* burial graves: 1. Gr.17 overlapping Gr.47; 2. Gr.18; 3. Gr.19; 4. Gr.20; 5. Gr.21 with three other reburials of the deceased from Gr.49-Gr.51; 6. Gr.22; 7. Gr.24; 8. Gr.23; 9. Gr.28; 10. Gr.29; 11. Gr.30.

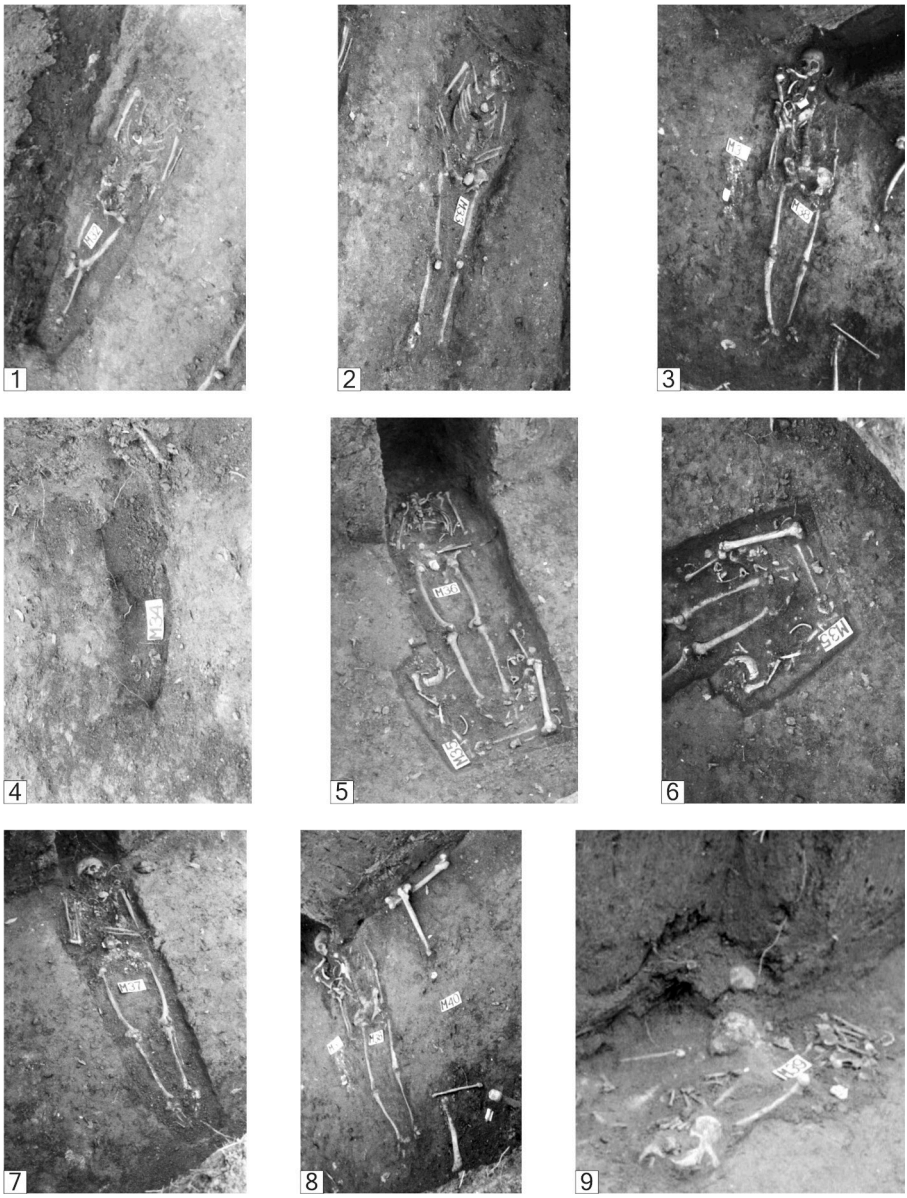

Pl. V. Morminte de inhumație *in situ*: 1. M.32; 2. M.33; 3. M.34 și M.38 (mormânt dublu); 4. detaliu groapă M.34; 5. scheletul M.36 care a deranjat defunctul din M.35; 6. detaliu M.35; 7. M.37; 8. M.40; 9. M.39.

Pl. V. *In situ* burial graves: 1. Gr.32; 2. Gr.33; 3. Gr.34 and Gr.38 (double grave); 4. detail of pit Gr.34; 5. the Gr.36 skeleton that disturbed the deceased in Gr.35; 6. detail of Gr.35; 7. Gr.37; 8. Gr.40; 9. Gr.39.

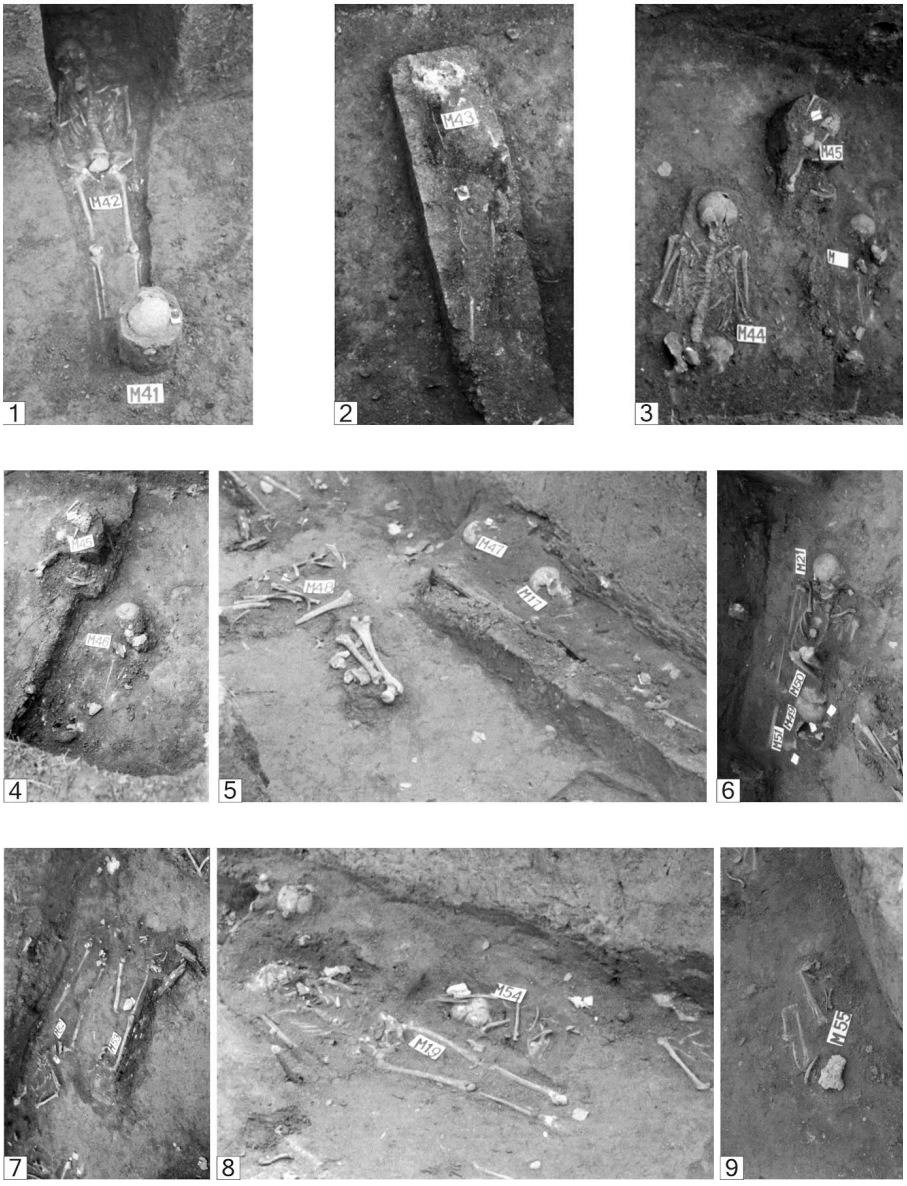

Pl. VI. Morminte de inhumație *in situ*: 1. M.41; 2. M.43; 3. M.44 și M.45, alături de care este M.46; 4. detaliu M.46; 5. M.47 (suprapus parțial de M.17) și M.48; 6. M.49-M.51 cu schelete reînhumate; 7. M.52 și M.53; 8. M.54 alături de M.19; 9. M.55.

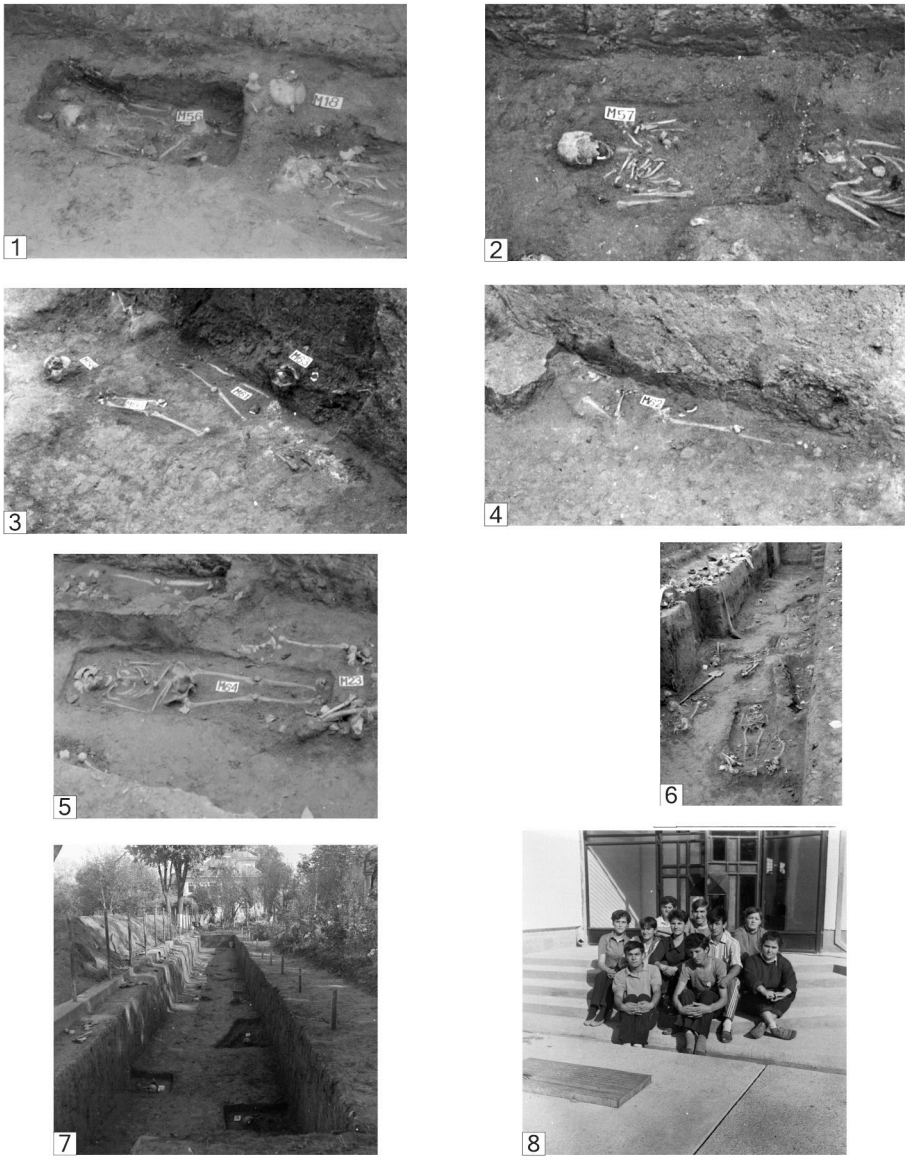

Pl. VII. Morminte de înhumație *in situ* (1-5): 1. M.56 dublu; 2. M.57; 3. M.58 (în stânga imaginii), lângă M.60, M.61 și M.63; 4. M.62; 5. M.64; 6, 7. Aspecte de șantier cu mormintele cimitirului; 8. Echipa de lucrători.

Pl. VII. *In situ* burial graves (1-5): 1. Gr.56 double; 2. Gr.57; 3. Gr.58 (on the left of the image), next to Gr.60, Gr.61 and Gr.63; 4. Gr.62; 4. Gr.62; 5. Gr.64; 6, 7. Aspects of the research with the graves of the cemetery; 8. The team of workers.

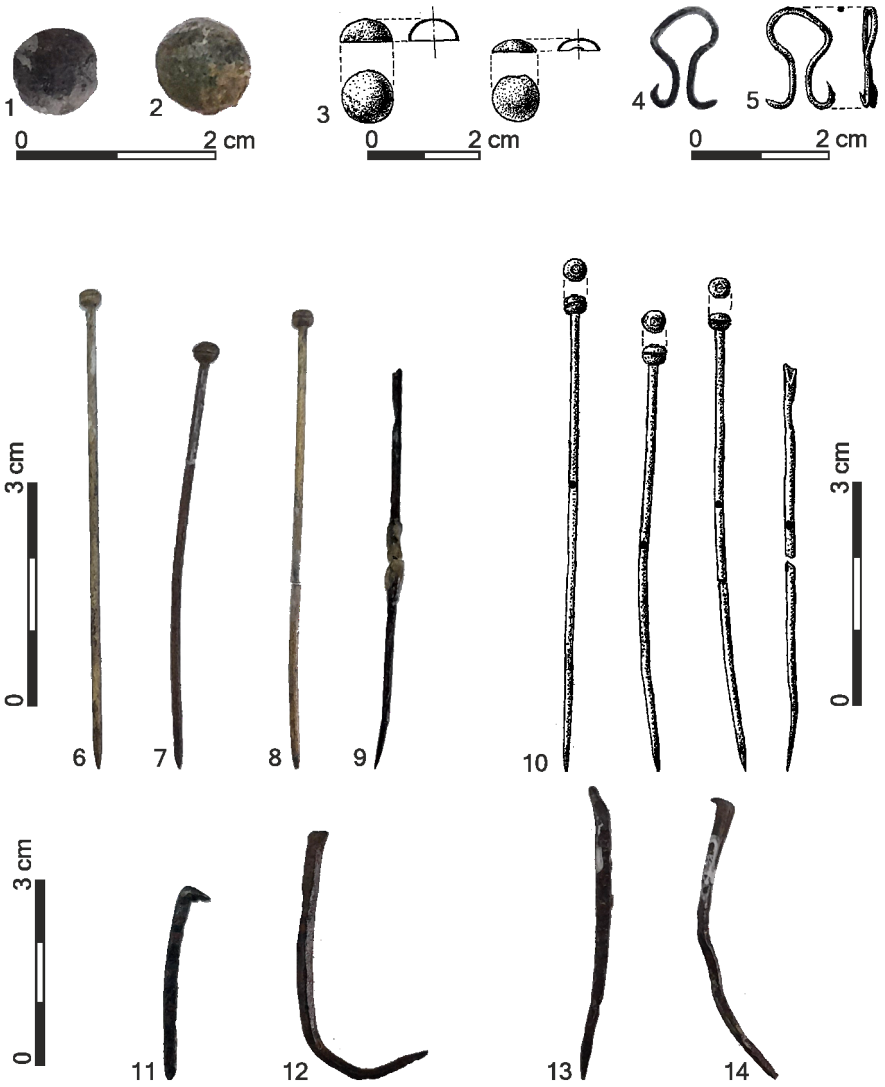

Pl. VIII. Piese de port: 1-3. Foto și desen nasturi globulari fragmentari (M.32 - inv. 38.967, 38.968); 4, 5. Foto și desen gaică (M.64 - inv. 38.999); 6-10. Foto și desen ace de văl din bronz (6, M.28 - inv. 38.988; 7, M.46 - inv. 38.987; 8, M.dublu 56 - inv. 39.000; 9, M.64 - inv. 38.998; 10 – inv. 38.988, 38.987, 39.000, 38.998); 11-14. Foto cuie de sicriu (M.4 - inv. 38.994-38.997).
Pl. VIII. Adornments: 1-3. Photo and drawing of fragmentary globular buttons (Gr.32 - inv. 38.967, 38.968); 4, 5. Photo and drawing of strap (Gr.64 - inv. 38.999); 6-10. Photos and drawings of bronze veil pins (6, Gr.28 - inv. 38,988; 7, Gr.46 - inv. 38,987; 8, Gr.double 56 - inv. 39,000; 9, Gr.64 - inv. 38,998; 10 – inv. 38,988, 38,987, 39,000, 38,998); 11-14. Photos of coffin nails (Gr.4 - inv. 38.994-38.997).

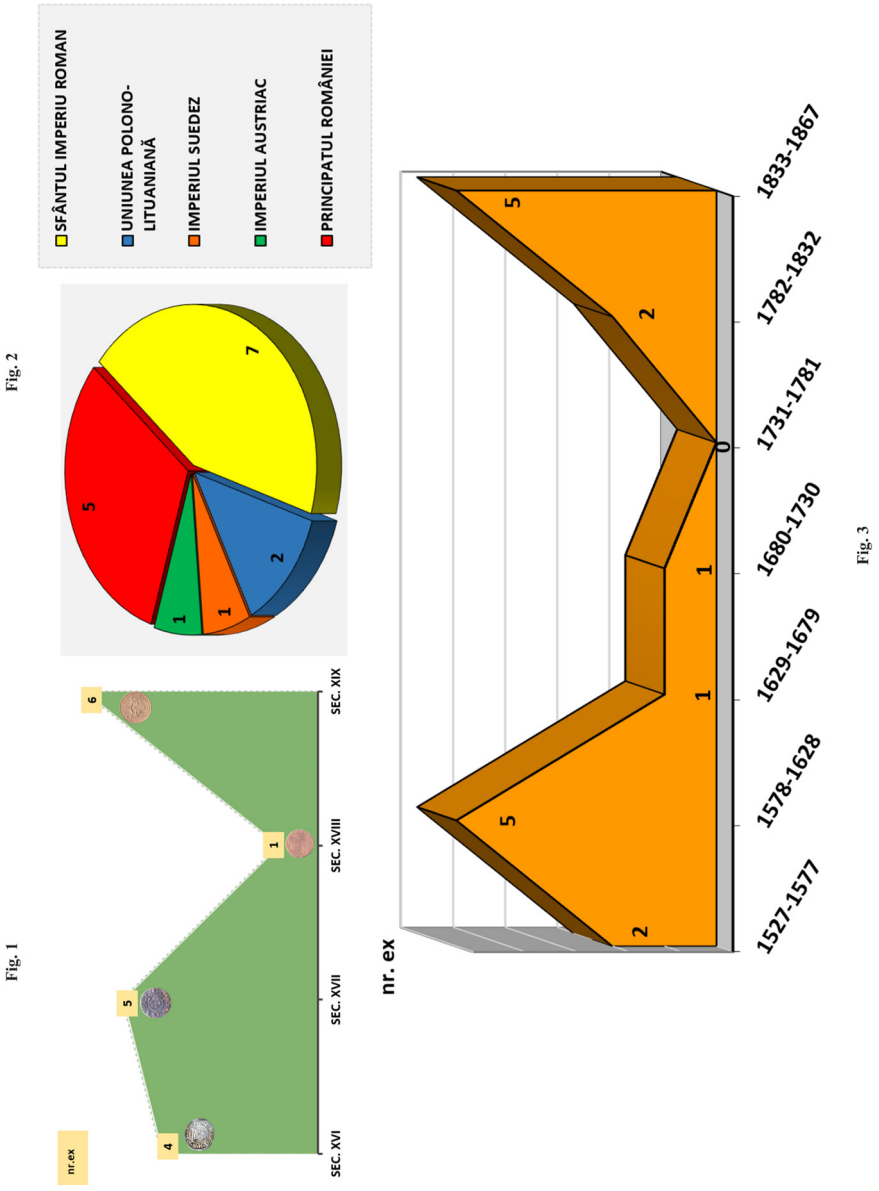

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Pl. IX. 1. Structura cronologică, pe secole, a monedelor din cimitirul de la Gherăești; 2. Proveniența monedelor din lotul de la Gherăești; 3. Structura cronologică detaliată a monedelor din cimitirul de la Gherăești.

Pl. IX. 1. The chronological structure, by centuries, of the coins from the Gherăești cemetery; 2. The provenance of the coins from the lot from Gherăești; 3. The detailed chronological structure of the coins from the Gherăești cemetery.

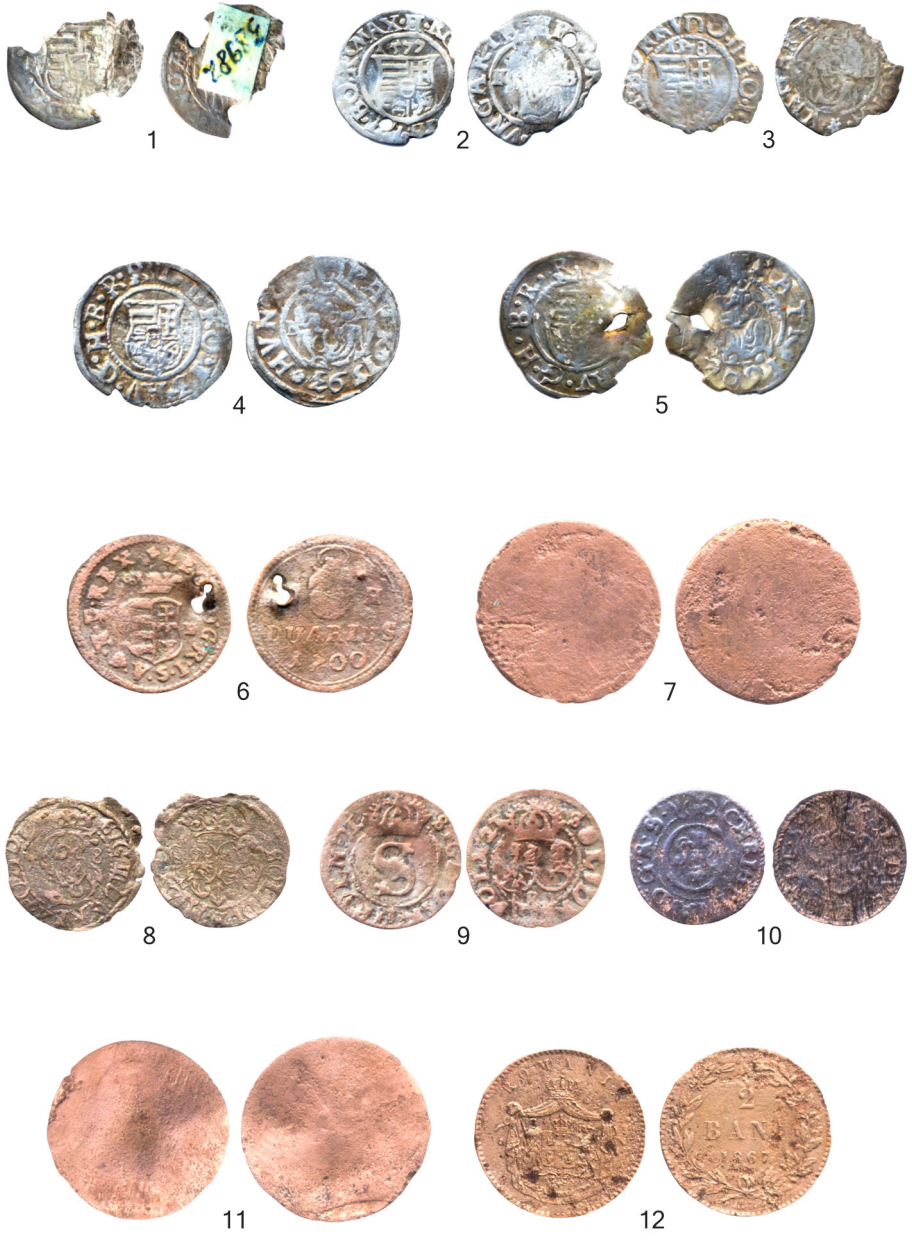

Pl. X. Monede descoperite în cimitirul de la Gherăești (punctul *La Biserică*) (**Cat. nr. 1-12**).
Pl. X. Coins discovered in the Gherăești cemetery (*La Biserică* point) **(Cat. no. 1-12).**

Pl. XI. Monede descoperite în cimitirul de la Gherăești (punctul *La Biserică*) (**Cat. nr. 13-16**).
Pl. XI. Coins discovered in the Gherăești cemetery (*La Biserică* point) (**Cat. no. 13-16**).

Cercetări de antropologie fizică și socială în localitatea Gherăești din județul Neamț

Robert Daniel Simalcsik[1,2,3*], Cătălin-George Fedor[2,3*], Angela Simalcsik[1,2,3,4]

Rezumat. În anul 1994 colectivul de antropologi din Iași a demarat un amplu studiu multidisciplinar în comunitățile de confesiune majoritar catolică din Moldova, fiind vizate satele Săbăoani, Gherăești (jud. Neamț), Prăjești, Faraoani (jud. Bacău) și Răchiteni, Mircești, Butea, Hălăucești (jud. Iași). Au fost dezvoltate două direcții principale de cercetare – 1) studiul populației actuale de confesiune catolică și a celei din intervalul 1900-1999 și 2) analiza materialelor osteologice provenite din cimitirele cercetate în această zonă. În cimitirul medieval-modern de la Gherăești (cimitir al bisericii ortodoxe) au fost descoperite 64 de morminte de inhumație, din care au rezultat resturi de la 74 de schelete umane. Materialul scheletic a fost analizat biometric, fenotipic, paleodemografic, paleopatologic și diacronic. Pentru comunitatea contemporană de la Gherăești (de confesiune majoritar catolică) s-au realizat mai multe tipuri de investigații caracteristice antropologiei fizice – biometrice, morfologice, tipologice/fenotipice, hematotipice, fiziometrice, dermatoglifice și demografice. Din punctul de vedere al antropologiei sociale, în comunitatea actuală din Gherăești au fost abordate cercetări care au vizat memoria locuitorilor privind istoria satului și a comunității, autodefinirea etnică, raporturile interetnice și interconfesionale, tradițiile și specificul local, rolul Bisericii și al altor instituții pentru comunitate, păstrarea identității locale și viziunile comunității către viitor. Comunitatea actuală din Gherăești, din perspectiva antropologiei sociale, ne apare ca fiind conștientă și mândră de trecutul istoric și de specificul local și, deopotrivă, optimistă privind viitorul ei.
Cuvinte cheie: Gherăești; medieval-modern; contemporan; antropologie fizică; sociologie.

Physical and social anthropology research in the village of Gherăești in Neamț County. In 1994, the anthropologists from Iași initiated a comprehensive multidisciplinary investigation into the communities of predominantly Catholic denomination in Moldova, focusing on the villages of Săbăoani, Gherăești (Neamț County), Prăjești, Faraoani (Bacău County), Răchiteni, Mircești, Butea, Hălăucești (Iași County). Two main research directions were developed – 1)

[1] Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi", Republica Moldova.
[2] Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Chișinău, Republica Moldova.
[3] Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov", Academia Română, Filiala Iași, Iași, România.
[4] Centrul de Arheologie „Ion Niculiță", Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova.
* Autori corespondenți: robyboy2mail@gmail.com; cgfedor@yahoo.com.

CC BY NC SA

the study of the contemporary Catholic population and that of the period 1900-1999 and 2) the analysis of the osteological materials from the cemeteries researched in this area. In the Medieval-Modern cemetery of Gherăești (cemetery of the Orthodox Church), 64 inhumation graves were discovered, yielding 74 human skeletons. The skeletal material underwent biometric, phenotypic, palaeodemographic, palaeopathologic, and diachronic analyses. For the contemporary community from Gherăești (predominantly with Catholic denomination), several types of physical anthropology investigations were conducted, including biometric, morphological, typological/phenotypic, haematotypic, physiometric, dermatoglyphic, and demographic assessments. From the perspective of social anthropology, research in the current community of Gherăești focused on residents' memories regarding the history of the village and the community, ethnic self-definition, inter-ethnic and inter-confessional relations, local traditions and specifics, the role of the church and other institutions within the community, preservation of local identity, and community visions for the future. The contemporary community of Gherăești, from the perspective of social anthropology presents itself as being aware and proud of its historical past and local specificity, while simultaneously maintaining an optimistic outlook regarding its future.
Keywords: Gherăești; Medieval-Modern; contemporary period; physical anthropology; sociology.

.....

Debutul cercetărilor în comunitățile de confesiune catolică din Moldova[5]

Una dintre principalele direcții de cercetare ale colectivului Secției de Antropologie din Iași[6], începând cu anul 1994, a fost studiul antropologic al comunităților de confesiune catolică din Moldova, grație unei colaborări fructuoase și de durată cu Episcopia Romano-Catolică din Iași. Au fost abordate numeroase teme, atât din domeniul paleoantropologiei, pornind de la descoperirile funerare, cât și din cel al antropologiei contemporane și sociologiei, realizate în localități din județele Iași, Neamț și Bacău.

Din colectivul de cercetători preocupați de această temă au făcut parte Maria Cristescu, Maria Știrbu, Ana-Cezarina Bălteanu, Ana Țarcă, Georgeta Miu, Dan Botezatu, Petru Cantemir, Marilena Roșca, Maria Istrate și Adriana Tudosie. În etapele de analiză osteologică (a resturilor scheletice deshumate din cimitirele medievale-moderne), de prelevare a măsurătorilor de la populația contemporană și de prelucrare statistică a datelor au fost implicați și stagiarii de atunci, Danusia Pavăl, Angela Simalcsik, Cătălin-George Fedor, Robert-Daniel Simalcsik și

[5] Acest studiu vine în completarea articolului anterior din acest număr al revistei, intitulat „Sondajul arheologic din incinta bisericii ortodoxe a satului Gherăești (județul Neamț)", semnat de George-Dan Hânceanu și Andrei Baltag, referitor la cimitirul medieval și modern cercetat la Gherăești. Recomandăm parcurgerea ambelor studii, în ordinea stabilită în cuprinsul revistei.

[6] În prezent, Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov", Academia Română, Filiala Iași, https://acadiasi.org/institut/centrul-de-cercetari-antropologice-olga-necrasov/.

Monalisa Stupu. Comunitățile vizate pentru cercetări, stabilite de comun acord cu Episcopia Romano-Catolică de Iași, au fost Săbăoani și Gherăești din județul Neamț, Prăjești și Faraoani din județul Bacău, Răchiteni, Mircești, Butea și Hălăucești din județul Iași.

Colaborarea dintre Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov" și Episcopia Romano-Catolică de Iași a continuat și după anul 2005, prin Cătălin-George Fedor și Robert Daniel Simalcsik, care abordează și în prezent în unele comunități de confesiune catolică din Moldova (Săbăoani, Gherăești, Rotunda, Tămășeni și Traian din județul Neamț, respectiv Horgești, Faraoani și Prăjești din județul Bacău) o serie de subiecte de antropologie socială.

Încă de la început, termenii colaborării dintre cele două instituții ieșene au vizat două direcții principale de cercetare. Prima avea drept subiecți de studiu membrii populației actuale de confesiune catolică din localitățile mai sus menționate și locuitorii acestora din intervalul 1900-1999, iar a doua se referea la materialele osteologice provenite din cimitirele cercetate în această zonă (Gherăești, Răchiteni și Săbăoani), în care au fost înhumați strămoșii primilor.

Studiile de antropologie contemporană au avut prin excelență un caracter multidisciplinar, prin abordarea unor subiecte de antropologie tipologică, constituțională, demografică și medicală. Cele două obiective principale ale proiectului au fost: a) Cunoașterea structurii antropologice a populațiilor din zonele rurale ale Moldovei, ca urmare a accentuării procesului de deschidere demografică și a migrării tinerilor spre centrele urbane, în contextul modificărilor de ordin socio-economic intervenite în ultimele decenii ale secolului al XX-lea; b) Stabilirea originii, continuității și diversificării populațiilor de confesiune catolică din satele zonei centrale a Moldovei, a evoluției și diversității biologice a acestora, pentru a decela diferitele influențe din partea unor populații alohtone cu care au venit în contact în decursul timpului și care și-au pus amprenta în structura lor antropologică.

Pentru evidențierea variabilității antropologice, s-au luat în considerație datele metrice și caracterele morfologice cefalice și corporale, implicit fenotipice/tipologice. Aprecierea stării de sănătate la nivel populațional s-a realizat prin cercetări hematotipice, fiziometrice, biochimice și dermatoglifice care, corelate cu particularitățile ecologice, au permis urmărirea fenomenelor de adaptabilitate a populației la condițiile de viață și muncă generate de urbanizare.

Studiile de paleoantropologie au avut la bază un număr impresionant de schelete descoperite în cimitirele de la Săbăoani (jud. Neamț), Răchiteni (jud. Iași) și Gherăești (jud. Neamț) și au adus informații importante referitoare la cunoașterea trecutului istorico-biologic al populațiilor din această zonă.

Reamintim că în cuprinsul localității Săbăoani s-au descoperit și cercetat două cimitire, unul din secolul al IV-lea d. Hr., cu 102 morminte (88 de inhumație și 14

de incinerație), fiind analizate 57 de schelete din morminte de inhumație, și altul din secolele XIV-XVII, cu 1455 de morminte de inhumație, analizate fiind 937 de schelete (Simalcsik 2021, p. 45). Din cimitirul de la Răchiteni (secolele XVII-XX) cunoaștem 146 de morminte de inhumație, care au oferit pentru analiză 181 de schelete umane (Miu, Simalcsik, Simalcsik 2002). În fine, în cimitirul bisericii ortodoxe de la Gherăești, datat în secolele XVI-XIX, au fost cercetate 64 de morminte de inhumație, din care au rezultat 74 de schelete (Cantemir, Botezatu 1995).

În cazul fiecărei serii scheletice s-au prelevat date morfologice, biometrice, tipologice, paleopatologice și paleomedicale, care, corelate între ele, sunt în măsură să releve particularitățile structurale ale acestor populații dispărute, în interpretarea rezultatelor luându-se în considerație posibilii factori de diversificare a tabloului fenotipic, eventualele mutații și implicit fenomene microevolutive posibile.

Un loc aparte l-au ocupat aspectele paleodemografice (densitatea populației, durata medie de viață, frecvența deceselor pe grupe de vârste și sexe, natalitatea, mortalitatea, cauzele de deces etc.), analizate și interpretate în contextul influenței factorilor economico-sociali ai finalului secolului al XX-lea.

Rezultatele cercetărilor mai sus menționate au fost incluse în numeroase publicații – reviste, volume colective, monografii și atlase, din care vom menționa doar câteva, după cum urmează: revista *Buletin Istoric*, editată sub patronatul Departamentului de Cercetare Științifică al Episcopiei Romano-Catolice de Iași; revistele științifice periodice *Studii și Cercetări de Antropologie*, *Annuaire Roumain d'Anthropologie* și *Memoirs of the Scientific Sections of the Romanian Academy*, editate de Academia Română; *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași*, editată de Facultatea de Biologie a Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași; *Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare*, editată de Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, cu sprijinul Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi"; colecția de volume de studii antropologice *Zilele Rainer*, editată de Academia Română.

Subiectul vast referitor la variabilitatea structurii antropologice a populației de confesiune majoritar catolică din Podișul Central Moldovenesc își găsește locul și în *Atlasul Antropologic al Moldovei*, publicat în anul 2008, în care sunt incluse rezultatele cercetărilor efectuate de-a lungul anilor în opt comunități din Moldova – Săbăoani și Gherăești din județul Neamț, Mircești, Răchiteni, Hălăucești și Butea din județul Iași și Faraoani și Prăjești din județul Bacău (Știrbu *et alii* 2008, p. 437-500).

În anul 2021 iese de sub tipar monografia *Evoluția în timp a structurii antropologice a populațiilor de pe teritoriul comunei Săbăoani, județul Neamț*, semnată de Robert-Daniel Simalcsik. Sunt prezentate rezultatele unui vast studiu diacronic. Autorul compară datele antropologice prelevate de la trei segmente

populaționale din localitatea Săbăoani, oameni care au viețuit în localitate în trei perioade cronologice diferite – în secolul al IV-lea, cultura Sântana de Mureș (57 de indivizi), în perioada medievală târzie, secolele XIV-XVII (937 indivizi) și în perioada contemporană, intervalul anilor 1900-1999. O astfel de confruntare a datelor antropologice scoate în evidență toate transformările populației din Săbăoani produse pe parcursul a aproape două milenii, sub aspect biomorfologic, fenotipic, demografic și biomedical (Simalcsik 2021).

Monografii ale unor localități din același areal geografic au beneficiat de câte un consistent studiu de antropologie socială realizat de către Cătălin-George Fedor. Sunt cercetate, astfel, populațiile contemporane din localitățile Traian din județul Neamț (Doboș *et alii* 2017, p. 223-268), Săbăoani din județul Neamț (Doboș *et alii* 2018, p. 199-253), Horgești din județul Bacău (Cadar *et alii* 2020, p. 447-474), Tămășeni din județul Neamț (Doboș *et alii* 2021, p. 327-346), respectiv Rotunda din județul Neamț (Lupu *et alii* 2021, p. 331-352). În acest sens, scopurile urmărite au constat în relevarea trăsăturilor specifice fiecărei comunități și a identității proprii, precum și imaginea acestora în mentalul colectiv local.

Din perspectiva antropologiei sociale, au fost studiate și modalitățile în care populațiile actuale se raportează la populațiile vechi de pe teritoriul acelorași localități (Fedor, Simalcsik 2018; Fedor, Simalcsik 2019; Simalcsik, Fedor 2020). Rezultatele ne arată rolul jucat de trecutul istoric în modelarea identității sociale și culturale a comunităților actuale.

În anul 2019 este publicată cartea *Identitate și alteritate. Studiu asupra ceangăilor din Moldova*, semnată de Cătălin-George Fedor, care și-a propus să facă lumină în așa-zisa problemă a ceangăilor, asupra cărora a persistat o perioadă îndelungată o confuzie cu miză ideologică. Studiul a fost realizat pe baza unei cercetări de teren pe un eșantion de 466 de subiecți din patru comunități catolice (Săbăoani și Gherăești din județul Neamț, respectiv Faraoani și Prăjești din județul Bacău), repartizați proporțional. Rezultatele scot în evidență caracterul românesc al acestora, precum și maniera în care aceste comunități își prezervă tradițiile și specificul local (Fedor 2019).

Seria scheletică din cimitirul medieval de la Gherăești[7]

Cimitirul medieval de la Gherăești (jud. Neamț) a fost cercetat în anii 1991-1992 de către arheologa Domnița Hordilă de la Muzeul de Istorie din Roman (jud. Neamț), cu ocazia lucrărilor de consolidare a bisericii. Cimitirul, care aparține bisericii

[7] Pentru datele arheologice privind cimitirul bisericii ortodoxe de la Gherăești, a se consulta lucrarea semnată de George-Dan Hânceanu și Andrei Baltag, inclusă în acest număr al revistei.

ortodoxe din localitate[8], a fost încadrat cronologic, conform datelor arheologice, în secolele XVI-XVIII (Hordilă 2000). Au fost descoperite 64 de morminte de inhumație (unele duble), din care au rezultat 74 de schelete umane. Materialul osteologic a fost analizat în laboratoarele Secției de Cercetări Antropologice din Iași, primele rezultate fiind publicate în anul 1995 de Petru Cantemir și Dan Botezatu.

Reluarea studiului antropologic al seriei scheletice de la Gherăești ar trebui să presupună reanaliza materialului osteologic. Din păcate acest demers nu poate fi realizat, pentru că scheletele deshumate și analizate de predecesorii noștri nu mai sunt disponibile în colecția Centrului de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov" din Iași. La solicitarea Episcopiei Romano-Catolice, materialul osteologic provenit din cimitirele medievale-moderne de la Gherăești, Săbăoani și Răchiteni a fost reînhumat.

În ceea ce privește cimitirul cercetat de la Gherăești, dispunem doar de șase cranii[9], acestea fiind selectate de antropologi după criterii obiective (a se consulta **Pl. I-VI**). Fișele individuale de analiză (craniene și postcraniene) nu au fost găsite în arhiva centrului din Iași, ceea ce determină absența catalogului scheletelor analizate și indisponibilitatea unor date antropologice suplimentare.

În momentul analizei antropologice, starea de conservare a scheletelor deshumate din cimitirul de la Gherăești era variabilă, de la precară la foarte bună. Din datele paleodemografice iese în evidență mortalitatea sub-adultă redusă (17,55%), iar aici ne referim la segmentul copiilor (*infans* I, *infans* II) și la cel al adolescenților (*juvenis*), situație asemănătoare cu necropola sincronă de la Săbăoani (jud. Neamț), explicată de autori ca fiind o caracteristică zonală – în cimitirele populației de confesiune catolică copiii sunt înhumați de cele mai multe ori în zone distincte. La Gherăești, cea mai mare valoare a mortalității este înregistrată la segmentul de vârstă *maturus* (30-60 ani), urmată de *adultus* (20-30 ani), cu procente mai mari în cazul bărbaților față de femei. Categoria de vârstă *senilis* (60-x ani) este atinsă de un singur individ (Cantemir, Botezatu 1995).

Conform datelor morfometrice, populația medievală-modernă de la Gherăești prezintă următoarele caracteristici: osatură moderat de robustă la ambele sexe, spre

[8] În perioada medievală-modernă satul Gherăești avea la dispoziție două biserici – una catolică și alta ortodoxă, fiecare dintre acestea cu cimitirul aferent (Lahovari 1900, p. 522). Numărul familiilor catolice din Gherăești a crescut în timp, pentru ca în secolul al XX-lea comunitatea să ajungă una de confesiune predominant catolică (Ciubotaru 2003, p. 72-75).

[9] Dintre acestea, doar patru provin sigur din cimitirul de la Gherăești – M.29, M.31, M.51, M.57. În ceea ce privește celelalte două cranii, proveniența acestora rămâne sub rezervă. Este vorba de craniul marcat „Gherăești M.68" și de un alt craniu complet lipsit de marcaj. Credem că acestea două cranii provin din aceeași colecție „Gherăești", însă din alte morminte. Pentru alte detalii, a se consulta articolul care precede studiul nostru.

gracilă la femei; neurocraniu de dimensiuni mijlocii, moderat brahicran, hipsicran și metriocran la ambele sexe; calotă (privită în norma superioară) de formă ovoidă la bărbați și pentagonal-romboidă la femei; frunte largă, eurimetopă, ovală la ambele sexe; occipital larg, mai curbat la bărbați decât la femei; relief cranian destul de atenuat la ambele sexe; față moderat de înaltă, cu o oarecare tendință de lărgire la ambele sexe; orbite moderat de largi, joase, mezoconci; nas scurt spre mijlociu și moderat de larg, mezorin la ambele sexe; zigomatice mai pronunțate la bărbați decât la femei; fosă canină bine marcată; statură scheletică supramijlocie la ambele sexe (valori situate în medie în intervalul 167-169,9 cm la bărbați și 156-158,9 cm la femei). Din punct de vedere tipologic, scheletele masculine prezintă un ansamblu de trăsături dinaroide și nordoide, iar cele feminine, caracteristici mediteranoide și dinaroide, cu influențe est-europoide. La doi indivizi (unul masculin și unul feminin) au fost identificate câteva caracteristici mongoloide (Cantemir, Botezatu 1995).

În planșele atașate acestui articol (**Pl. I-VI**) sunt prezentate cele șase cranii păstrate în colecția osteologică a instituției din Iași – din mormintele 29, 31, 51, 57 și 68, la care adăugăm un craniu cu marcajul „Gherăești", fără nicio mențiune referitoare la numărul mormântului. Fiecare din cele șase cranii este ilustrat din cele patru planuri – facial/frontal, lateral (dreapta și/sau stânga), occipital și vertical, ceea ce permite decelarea caracteristicilor fenotipice. Principalele caracteristici ale acestora sunt, după cum urmează:

Craniul din mormântul 29 (**Pl. I**): bărbat; adult de vârstă mijlocie/*maturus*; calotă mezocrană; relief (glabelar și supraciliar) accentuat; orbite de dimensiuni mijlocii; nas înalt și larg; pomeți înalți, fără relief; proces mastoid voluminos; mandibulă robustă, înaltă, cu ram larg și înalt; amestec de trăsături fenotipice nordoide și dinaroide.

Craniul din mormântul 31 (**Pl. II**): femeie; adult tânăr/*adultus*; calotă mezocrană; relief (glabelar și supraciliar) atenuat; nas scurt și larg; frunte bombată; mandibulă gracilă, scundă, cu ram scurt și larg; proces mastoid moderat; orbite înalte; pomeți gracili; profilare orizontală a feței slabă; amestec de trăsături fenotipice mediteranoide și est-europoide; os inca bipartit, de mari dimensiuni; osiculi suplimentari pe sutura lambdoidă.

Craniul din mormântul 51 (**Pl. III**): femeie; adult de vârstă mijlocie/*maturus*; calotă mezocrană; relief (supraciliar și glabelar) absent; proces mastoid mic, gracil; nas îngust și înalt; mandibulă cu ram scurt și larg, robustă; pomeți de dimensiuni medii; frunte înaltă, bombată; amestec de trăsături fenotipice nordoide, mediteranoide și est-europoide.

Craniul din mormântul 57 (**Pl. IV**): bărbat; adult de vârstă mijlocie/*maturus*; calotă dolicocrană; relief (glabelar și supraciliar) moderat; proces mastoid cu

volum moderat; pomeți scunzi; orbite de dimensiuni mijlocii; amestec de trăsături fenotipice nordoide și est-europoide; osicul bregmatic de mari dimensiuni; două osicule interparietale/sagitale.

Craniul din mormântul 68[10] (**Pl. V**): femeie; adult tânăr/*adultus*; calotă dolicocrană; nas larg și scurt; proces mastoid voluminos; pomeți scunzi; orbite pătratice; relief (glabelar și supraciliar) moderat; amestec de trăsături fenotipice mediteranoide și est-europoide; urme de oxidare dispuse circular pe craniu – pe frontal, parietale, occipital și temporale.

Craniu cu marcajul „Gherăești"[11]: bărbat; adult tânăr/*adultus*; calotă brahicrană; față înaltă; relief (supraciliar și glabelar) accentuat; nas înalt și îngust; orbite de dimensiuni mijlocii; pomeți foarte înalți; proces mastoid foarte voluminos; mandibulă robustă, cu ram scurt; amestec de trăsături fenotipice dinaroide și est-europoide; numeroși osiculi suplimentari pe sutura lambdoidă.

Un studiu publicat în anul 2002 privind populația medievală-modernă de la Răchiteni compară datele demografice ale acestei serii scheletice cu cele din cimitirele sincrone de la Săbăoani și Gherăești. În ceea ce privește speranța de viață la naștere, la populația medievală de la Gherăești se înregistrează cea mai mare valoare – 36,6 ani. Valoarea pentru populația medievală de la Răchiteni este de 32,4 ani, iar pentru cea de la Săbăoani, de 29-30 ani (Miu, Simalcsik, Simalcsik 2002; Simalcsik 2021, p. 217).

Oportunitatea de a realiza cercetări interdisciplinare diacronice la Gherăești, Săbăoani și Răchiteni nu putea rămâne nefructificată de specialiștii Secției de Cercetări Antropologice din Iași. A studia populația unei localități la distanță de câteva sute de ani este o ocazie unică pentru a înțelege evoluția unei comunități și modul în care aceasta s-a transformat sub influența condițiilor de mediu. Descoperirea și cercetarea celor trei cimitire medievale-moderne (de la Gherăești, Săbăoani și Răchiteni) a reprezentat un imbold intens pentru a studia populația actuală. Mai mult decât atât, antropologii își extind aria de cercetare în toate județele Moldovei unde există populații de confesiune catolică.

Populația actuală/contemporană de la Gherăești

Comunitatea contemporană de la Gherăești a fost printre primele studiate din grupul celor de confesiune catolică din Moldova. Cercetările au debutat în anul 1994 și au continuat până în anul 1997, inclusiv. S-au investigat biometric, morfologic, tipologic/fenotipic, hematotipic și fiziometric două loturi de subiecți –

[10] Conform datelor arheologice, ultima notație efectuată de Domnița Hordilă în zona cercetată a cimitirului de la Gherăești este M.67, ceea ce ne determină să presupunem că acest craniu provine de la un alt schelet din colecția „Gherăești".

[11] În cazul acestui craniu nu ne este cunoscut numărul mormântului.

masculin adult și feminin adult. Ulterior s-au realizat cercetările dermatoglifice, urmate de cele demografice. Mai târziu au fost inițiate cercetări sociologice, care continuă și în prezent.

Rezultatele obținute au fost publicate detaliat în mai multe articole științifice. Vom puncta, în cele ce urmează, principalele concluzii.

Pentru studiul demografic, structura pe vârste și sexe a populației din Gherăești s-a bazat pe datele recoltate din registrele agricole ale Primăriei din localitate, la nivelul a două etape – 31 decembrie 1976 și 31 decembrie 1996. Se constată o creștere vizibilă a volumului demografic de la o decadă la alta. De exemplu, de la 4633 de locuitori (2336 bărbați și 2297 femei) în anul 1976 se ajunge la 4936 de locuitori (2555 bărbați și 2381 femei) în anul 1996, sporul demografic fiind de 303 locuitori în doar 20 de ani (Botezatu, Miu 1998; Botezatu *et alii* 2004, p. 270).

Analizând structura populației pe semi-decade de vârstă, sunt semnalate mai multe aspecte de luat în seamă. Primul este reprezentat de scăderea natalității spre sfârșitul secolului al XX-lea, ceea ce poate fi explicat prin liberalizarea întreruperilor de sarcină după anul 1989, emanciparea tinerelor femei privind metodele anticoncepționale, dar și schimbarea de optică în privința numărului de copii în familie, legată de responsabilizarea tinerilor în funcție de posibilitățile socio-economice. Pe de altă parte, se constată o oarecare stabilitate numerică la nivelul generațiilor tinere, cel din urmă fenomen putând indica o sistare a fenomenului de migrare către centrele urbane industrializate (Roman și Piatra Neamț), dar și revenirea membrilor unor familii în satul de origine. O altă problemă este accentuarea fenomenului de îmbătrânire demografică a populației odată cu ultimele decenii ale secolului al XX-lea, fenomen însoțit și de o creștere importantă a medianei de vârstă. Raportul între sexe este echilibrat, atât pe ansamblul populației, cât și pe semi-decade de vârstă. Numărul de familii este, de asemenea, în creștere de la o decadă la alta, însă creșterea se face pe seama familiilor cu număr redus de membri (Botezatu, Miu 1998; Botezatu *et alii* 2004, p. 271).

Un alt obiectiv important pentru studiul antropologic realizat la Gherăești pe populația actuală a fost evaluarea gradului de deschidere demografică, exprimat prin indicele de endogamie, care exprimă fenomenul emigrării și imigrării interne, în funcție de tipurile de căsătorii și proveniența partenerilor. Acesta a fost calculat pentru fiecare deceniu al secolului al XX-lea. Pe ansamblul secolului, valoarea indicelui de endogamie este ridicată, de aproape 70%, ceea ce arată că populația încă mai păstra destul de fidel obiceiul tradițional de alegere a partenerului pentru căsătorie – din localitate sau cel mult din localitățile învecinate. Ipoteza avansată de autori este susținută de frecvența foarte redusă a căsătoriilor mixte din punct de vedere al confesiunii religioase, cât și de endogamia ridicată. Cea mai mare frecvență a căsătoriilor exogame este înregistrată în rândul celor cu parteneri

din satele învecinate. Vârsta medie la căsătorie este cuprinsă între 23,21 și 24,87 ani la bărbați și între 20,7 și 21,8 ani la femei. În pofida faptului că spre sfârșitul secolului al XX-lea în cele mai multe localități din țară se constata fenomenul de deschidere demografică, la Gherăești, conform studiilor realizate de antropologii ieșeni, situația este inversă. Gradul de endogamie este ridicat în această comunitate, ceea ce întărește ipoteza căsătoriilor tradiționale, în pofida faptului că localitatea Gherăești este situată în vecinătatea municipiului Roman, iar asta înseamnă posibilități reale de deplasare. Aceeași situație s-a constatat, de altfel, și în celelalte localități cu populație de confesiune majoritar catolică studiate în Moldova (Știrbu, Istrate, Simalcsik 1998; Botezatu *et alii* 2004, p. 274-277).

Mortalitatea la Gherăești pe parcursul secolului al XX-lea (pentru întregul lot populațional) a fost estimată pe cohorte de vârstă, pentru fiecare deceniu în parte. Ponderea cea mai mare, în toate deceniile, o înregistrează copiii cu vârstele de până la 1 an, urmați de copiii de 1-4 ani și apoi de cei de 5-19 ani. În evoluție, valorile indicelui de mortalitate sub-adultă sunt oscilante în primele patru decenii, după care scad liniar și progresiv până la sfârșitul secolului. De altfel, evoluția frecvenței deceselor în cele trei mari etape de vârstă (0-19 ani, 20-59 ani, 60-x ani) și implicit a longevității în decursul secolului al XX-lea se desfășoară după schema clasică. Printre cauzele frecvente de deces sunt menționate, în ordine descrescătoare a frecvențelor, maladiile cardio-vasculare și cele respiratorii, bolile legate de senilitate, bolile infecțioase și parazitare, bolile cerebro-vasculare, afecțiunile perinatale la femei, malformațiile congenitale, accidentele (în care au fost incluse și sinuciderile), bolile aparatului digestiv, tuberculoza, bolile aparatului uro-genital, bolile de sânge și cele neuropsihice. Frecvențe foarte mici s-au înregistrat pentru bolile sanguine, cele ale organelor de simț și bolile metabolice (Botezatu *et alii* 2004, p. 279-284).

Un aspect important cercetat în populația contemporană de la Gherăești este cel care ține de structura dermatoglifică, semnat de Ana Țarcă, care analizează indicatorii dermatoglifici digitali și palmari la 200 de subiecți (100 bărbați și 100 femei), de la care recoltează 400 de amprente digito-palmare. Autoarea a urmărit frecvența principalelor modele digitale (A, L și W) și dimorfismul sexual în acest sens, repartiția desenelor digitale în funcție de lateralitate, dispoziția modelelor digitale pe cele cinci degete cuplate, mărimea valorilor procentuale ale principalelor modele digitale, frecvența de model din cele cinci compartimente palmare, frecvența triradiusului axial „t" și gradul de înclinare a crestelor papilare ale palmei. Acest complex de indicatori este necesar pentru a evidenția asemănările cu comunitățile învecinate (sau deosebirile). Punctul de pornire al autoarei a fost valoarea ridicată a indicelui de endogamie (70%) de la sfârșitul secolului al XX-lea la Gherăești, care indică un grad ridicat de închidere demografică, cauza fiind,

așa cum am menționat anterior, păstrarea nealterată a modelului tradițional de căsătorie între indivizii comunității. Rezultatul unei asemenea valori a indicelui de endogamie este creșterea consangvinității, implicit răspândirea unor gene malformativ-patologice care conduc la scăderea potențialului biologic al populației, efectele acestui proces fiind decelabile în iconografia digitală și palmară. Ana Țarcă constată că în toate populațiile de confesiune catolică din Moldova în care a realizat studii dermatoglifice frecvența anumitor indicatori este aceeași ca în alte sate endogame din Moldova, Maramureș și Bucovina (Țarcă 2000; 2001).

Pentru decelarea variabilității caracterelor antropologice cefalo-faciale la populația contemporană din Gherăești, au fost recoltate date biometrice de la 98 de bărbați și 101 femei de vârstă adultă (cu vârste cuprinse între 20 și 60 de ani). Principalele caracteristici sunt prezentate în cele ce urmează: calote accentuat brahicefale, mijlociu hipsicefale și metriocefale; frunte eurimetopă, largă la femei și foarte largă la bărbați; față înaltă la femei și mijlocie la bărbați, leptoprosopă, mezenă; nas moderat de lung și moderat de larg, mezorin; occipital mijlociu de bombat; ureche de dimensiuni mijlocii, depărtată de temporal; contur facial majoritar oval; pomeți cu poziție intermediară; ram mandibular de oblicitate moderată; fantă palpebrală majoritar dreaptă; carenă nazală dreaptă, cu planșeu orizontal și vârf drept, la femei cu o frecvență relativ ridicată de planșeu ascendent și cu vârful în sus; pigmentație închisă pentru iris și păr la ambele sexe. Din punct de vedere tipologic/fenotipic, populația de la Gherăești prezintă un fond dinaro-nordico-mediteranid, în cadrul căruia predomină elementele tipului dinaroid. La acestea se adaugă puține elemente ale tipurilor est-europoide, alpinoide și un procent nesemnificativ de trăsături ale tipului mongoloid (Botezatu *et alii* 1995).

Georgeta Miu și colaboratorii publică rezultatele unui studiu biomorfometric referitor la variabilitatea conformației corporale la adulții din Săbăoani și Gherăești. Populația celor două sate, privită în ansamblu, prezintă o conformație corporală destul de unitară. Asemănările existente ar putea fi puse pe seama apartenenței la același fond antropologic, diferențele putând fi considerate mici variații specifice comunității respective. Se prelevează de la fiecare individ 15 dimensiuni corporale – statura, lungimea bustului, lungimea membrului inferior, lărgimea umerilor, lărgimea bazinului, circumferința toracică, circumferința taliei, circumferința brațului, circumferința coapsei, greutatea, capacitatea vitală și forța dinamometrică, iar ulterior se calculează valorile absolute (indicii). Atât populația din Săbăoani, cât și cea din Gherăești se caracterizează prin staturi mari, cu ușoare avantaje pentru Săbăoani, în special în cazul femeilor, ceea ce determină o conformație ușor diferită la acestea. Bărbații sunt submacroskelici, iar femeile sunt subbrahiskelice. Diferențierea între populații se face prin statura mai înaltă și umeri și bazin mai înguste la Săbăoani în comparație cu Gherăești,

ceea ce pledează pentru o conformație mai longilină la Săbăoani și mai brevilină la Gherăești. Indicatorii de troficitate (greutatea și circumferințele) au valori ușor mai ridicate la Săbăoani față de Gherăești. La bărbații din Gherăești se constată un raport destul de echilibrat între greutate și statură, la femei existând un puternic dezechilibru, valorile medii ale greutății le depășesc cu mult pe cele ale staturii. Această situație se reflectă și prin valorile indicelui staturo-ponderal, care indică eutrofie la bărbați și hipereutrofie la femei (Miu *et alii* 1995; 2001).

Un studiu dedicat raportului dintre statură și greutate la populațiile din Gherăești și Săbăoani a fost publicat în anul 1995. Acest indicator oferă informații despre aspectul fizic al unui individ (conformația) și starea de sănătate. Din nou se ajunge la concluzia că populațiile din cele două comunități rurale prezintă un raport staturo-ponderal bine echilibrat la seriile masculine, dar accentuat dezechilibrat la seriile feminine. Bărbații au în medie o greutate ideală, sunt eutrofici, însă femeile sunt în medie supraponderale, hipereutrofice. Obezitatea nu este numai cu mult mai frecventă la femei față de bărbați, dar și cu mult mai drastică, ceea ce lansează un semnal de alarmă privind modul de viață, ocupația și, în general, condițiile economico-sociale, care au o influență importantă asupra greutății, caracter puternic mezolabil (Știrbu, Bălteanu, Miu 1995).

Un studiu comparativ este publicat în anul 2000 de Dan Botezatu, în care sunt prezentate și discutate comparativ datele biomorfometrice ale locuitorilor din Gherăești și Săbăoani din județul Neamț și Faraoani și Prăjești din județul Iași. Autorul ajunge la concluzia că populațiile din cele patru localități se aseamănă biometric și morfologic cu cele din satele Podișului Central Moldovenesc și cu cele din localitățile de pe cursul râului Trotuș, diferențe mai accentuate constatându-se în ceea ce privește pigmentația și fenotipul. Se subliniază că populațiile din secolul al XX-lea din Gherăești și Săbăoani se aseamănă foarte mult, însă cea din Gherăești se distinge printr-o pigmentație mai închisă (culoarea ochilor și culoarea părului). Referitor la aspectele medicale, se trage un semnal de alarmă privind starea de sănătate a populației – supraponderalitatea este mai frecventă la Gherăești și Săbăoani decât la Faraoani și Prăjești, ceea ce indică diferențe în ceea ce privește structura populației, statutul socio-economic și obiceiurile alimentare. Și din studiul demografic rezultă semnale de îngrijorare – gradul de îmbătrânire al populației este foarte ridicat la Săbăoani și Gherăești (Botezatu 2000).

Din punctul de vedere al antropologiei sociale, comunitatea actuală din Gherăești a fost cercetată în două etape, în anii 2015 și 2023. Axele tematice urmărite au constat în: memoria locuitorilor privind istoria satului și a comunității; autodefinirea etnică; raporturile interetnice și interconfesionale; tradițiile și specificul local; rolul Bisericii și al altor instituții pentru comunitate; păstrarea identității locale; privire către viitor. Localnicii nu pot preciza cum se defineau

etnic strămoșii lor, însă părinții lor se consideră a fi români. De asemenea, ei se auto-definesc români și consideră că limba ce le aparține este limba română. În localitatea Gherăești este menționat un element definitoriu al identității, și anume culorile vestimentației tradiționale. În comunitate încă se mai păstrează portul popular, ca emblemă identitară. El reprezintă o mare valoare și este folosit pentru anumite ocazii speciale, cum ar fi nunțile cu specific tradițional sau sărbătorile laice și religioase. Inițiativa localnicilor, cu precădere cei vârstnici, de a continua tradiția populară reprezintă o formă de păstrare a identității culturale locale. Aceștia participă la demersuri etnografice de identificare a tradițiilor și istorisirilor cu privire la viața vechii comunități, conservă portul popular și fac demersuri de transmitere a procedeului de fabricare a acestuia către celelalte generații, organizează grupuri de dansuri și cântece tradiționale etc. Alți actori implicați în viața comunității sunt de natură instituțională. În acest sens, Biserica și Școala au un rol fundamental în încurajarea păstrării tradițiilor locale și celebrarea sărbătorilor specifice, rol recunoscut de membrii de toate vârstele ai comunității (Fedor 2019).

***

Cercetările de antropologie fizică desfășurate în localitatea Gherăești pe segmente populaționale care au ocupat același areal, dar distanțate cronologic (secolele XVI-XVIII *vs.* 1900-1997), ne permit înțelegerea modului în care această comunitate a evoluat diacronic, cum s-a transformat sub influența condițiilor de mediu.

O primă concluzie constă în asemănările constatate la populația veche și cea contemporană. Valorile medii ale staturii nu se diferențiază în timp, valorile medii fiind în medie de 169 cm la bărbați și 158 cm la femei, indiferent de intervalul cronologic. O altă constatare este tendința de brahicefalizare a populației, cu precădere la femei. La seria medievală indicele cranian (raportul dintre lărgimea maximă și lungimea maximă ale capului/craniului) este de 80,2 u.i. (unități indice) la bărbați și 81,3 u.i. la femei, iar la cea actuală valorile sunt de 84,0 u.i. la bărbați și 85,5 u.i. la femei. Populația veche de la Gherăești prezintă o valoare ridicată a speranței de viață la naștere, ceea ce se explică prin ratele scăzute de deces la segmentele 0-14 ani. O altă concluzie ce se desprinde din studiul diacronic este că cele două populații, pe care le despart în timp câteva secole, nu prezintă mari diferențe, trăsăturile alohtone fiind asimilate pe parcurs (Cantemir, Botezatu 1995; Botezatu 2000; Miu, Simalcsik, Simalcsik 2002).

În ceea ce privește comunitatea actuală din Gherăești, din perspectiva antropologiei sociale, ea ne apare ca fiind conștientă și mândră de trecutul istoric și de specificul local și, deopotrivă, optimistă privind viitorul ei.

Pl. I. Gherăești, Mormântul 29. Craniul văzut din planurile facial (1), lateral dreapta (2), occipital (3) și vertical (4).
Pl. I. Gherăești, Grave 29. The skull seen from the facial (1), right lateral (2), occipital (3) and vertical (4) views.

Pl. II. Gherăești, Mormântul 31. Craniul văzut din planurile facial (1), lateral dreapta (2), occipital (3) și vertical (4).
Pl. II. Gherăești, Grave 31. The skull seen from the facial (1), right lateral (2), occipital (3) and vertical (4) views.

Pl. III. Gherăești, Mormântul 51. Craniul văzut din planurile facial (1), lateral dreapta (2), occipital (3) și vertical (4).
Pl. III. Gherăești, Grave 51. The skull seen from the facial (1), right lateral (2), occipital (3) and vertical (4) views.

Pl. IV. Gherăești, Mormântul 57. Craniul fără maxilare, văzut din planurile facial (1), lateral stânga (2), occipital (3) și vertical (4).
Pl. IV. Gherăești, Grave 57. Skull without jaws, seen from the facial (1), left lateral (2), occipital (3) and vertical (4) views.

Pl. V. Gherăeşti, Mormântul 68. Craniul văzut din planurile facial (1), lateral stânga (2), lateral dreapta (3), occipital (4) şi vertical (5).
Pl. V. Gherăeşti, Grave 68. The skull seen from the facial (1), left lateral (2), right lateral (3), occipital (4) and vertical (5) views.

Pl. VI. Gherăești 1991. Craniu fără numărul mormântului, văzut din planurile facial (1), lateral dreapta (2), occipital (3) și vertical (4).
Pl. VI. Gherăești 1991. Skull without grave number, seen from the facial (1), right lateral (2), occipital (3) and vertical (4) views.

Bibliografie

Botezatu 2000: D. Botezatu, *Date antropologice privind unele comunități catolice din Moldova (Gherăești, Săbăoani, Fărăoani și Prăjești)*, Buletin Istoric 1, 2000, p. 106-118.

Botezatu *et alii* 1995: D. Botezatu, M. Știrbu, M. Roșca, A. Tudosie, *Variabilitatea caracterelor antropologice cefalo-faciale ale populației din satele Săbăoani și Gherăești (jud. Neamț)*, Studii și Cercetări de Antropologie 32, 1995, p. 23-28.

Botezatu *et alii* 2004: D. Botezatu, C. Fedor, M. Știrbu, M. Istrate, *Gherăești: aspecte de ordin antropologic*, Buletin Istoric 5, 2004, p. 269-284.

Botezatu, Miu 1998: D. Botezatu, G. Miu, *Evoluția structurii demografice a populației din satele Săbăoani și Gherăești (jud. Neamț)*, Studii și Cercetări de Antropologie 35, 1998, p. 49-53.

Cadar *et alii* 2020: C. Cadar, A. Moraru, D. Butnaru, A. Coșa, I. Dănilă, D. Doboș, C. Fedor, S. Văcaru, *Horgești. Monografie*, Iași, 2020.

Cantemir, Botezatu 1995: P. Cantemir, D. Botezatu, *Caracterizarea antropologică a populației feudale de la Gherăești (jud. Neamț)*, Studii și Cercetări de Antropologie 32, 1995, p. 3-7.

Ciubotaru 2003: I. H. Ciubotaru, *Gherăești, un sat din ținutul Romanului*, Iași, 2003.

Doboș *et alii* 2017: D. Doboș, D. Butnaru, A. Coșa, I. Dănilă, C. Fedor, F. Doboș, E. Pătrașcu, C. G. Crețu, *TRAIAN (NT). Istorie, spiritualitate și bună conviețuire*, Iași, 2017.

Doboș *et alii 2018*: F. Doboș, D. Butnaru, L. Botoșineanu, A. Coșa, D. Doboș, I. Ghercă, C. Fedor, *Istoria catolicilor din Săbăoani*, Iași, 2018.

Doboș *et alii 2021*: F. Doboș, A. Moraru, D. Doboș, D. Butnaru, L. Botoșineanu, G. Căliman, M.-C. Amăriuței, C. Fedor, I. Ghercă, S. Văcaru, *Catolicii din Tămășeni. Credință și tradiție*, Iași, 2021.

Fedor, Simalcsik 2018: C. Fedor, R. D. Simalcsik, *Memorie colectivă și identitate etnică*, în: A. Kozma, C. Glavce, C. Bălăceanu-Stolnici (coord.), *Antropologie și demografie*, Colecția *Zilele Rainer*, București, 2018, p. 479-486.

Fedor 2019: C. Fedor, *Identitate și alteritate. Studiu asupra ceangăilor din Moldova*, Iași, 2019.

Fedor, Simalcsik 2019: C. Fedor, R. D. Simalcsik, *Ieri și azi într-o comunitate catolică din Moldova*, în: A. Kozma, C. Glavce, C. Bălăceanu-Stolnici (Coord.), *Antropologie și genetică*, Colecția *Zilele Rainer*, București, 2019, p. 361-368.

Hordilă 2000: D. Hordilă, *Câteva considerații de ordin arheologic privind populația catolică din zona Romanului în secolele XIV-XIX*, Buletin Istoric 1, 2000, p. 59-82.

Lahovari 1900: G. I. Lahovari, *Ghirăești, com. rur.*, în *Marele Dicționar Geografic al Romîniei*. **3**. București: Stab. grafic J. V. Socecu, 1900, p. 522.

Lupu *et alii* 2021: Ș. Lupu, S. Vacaru, F. Doboș, D. Doboș, I. Ghercă, A. Cambose, L. Botoșineanu, C. Fedor, D. Butnaru, C. Duma, *Rotunda. Devenirea unei comunități catolice*, Iași, 2021.

Miu *et alii* 1995: G. Miu, P. Cantemir, D. Pavăl, A. Tudosie, *Caracterizarea conformației corporale la populațiile din Săbăoani și Gherăești (jud. Neamț)*, Studii și Cercetări de Antropologie 32, 1995, p. 29-35.

Miu *et alii* 2001: G. Miu, P. Cantemir, D. Pavăl, A. Tudosie, *Caracterizarea corformației corporale la populațiile din Săbăoani și Gherăești (jud. Neamț)*, Buletin Istoric 2, 2001, p. 142-148.

Miu, Simalcsik, Simalcsik 2002: G. Miu, A. Simalcsik, R. Simalcsik, *Contribuție la cunoașterea structurii antropologice a populațiilor medievale în lumina săpăturilor de la Răchiteni*, Buletin Istoric 3, 2002, p. 194-208.

Simalcsik 2021: R. D. Simalcsik, *Evoluția în timp a structurii antropologice a populațiilor de pe teritoriul comunei Săbăoani, județul Neamț*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021.

Simalcsik, Fedor 2020: R. D. Simalcsik, C. Fedor, *Evaluare și auto-evaluare etnică*, în: A. Kozma, O. Buda, C. Bălăceanu-Stolnici (Coord.), *Antropologia mileniului III*, Colecția *Zilele Rainer*, București, 2020, p. 566-577.

Știrbu *et alii* 2001: M. Știrbu, A. Simalcsik, M. Stupu, R. Simalcsik, *Evoluția indicelui de endogamie în decursul secolului al XX-lea în satele Răchiteni și Mircești (jud. Iași)*, Buletin Istoric 2, 2001, p. 119-124.

Știrbu *et alii* 2008: M. Știrbu, D. Botezatu, A. Simalcsik, C. Fedor, R. D. Simalcsik, *Structura antropologică a populației din Podișul Central Moldovenesc*, în: E. Radu, M. Bulai-Știrbu, C. Glavce, A. Țarcă, O. L. Ciotaru, *Atlasul Antropologic al Moldovei*, Editura Academiei Române, București, 2008, p. 420-553.

Știrbu, Bălteanu, Miu 1995: M. Știrbu, A.-C. Bălteanu, G. Miu, *Variabilitatea raportului staturo-ponderal și a obezității la unele populații din Moldova*, Studii și Cercetări de Antropologie 32, 1995, p. 37-41.

Știrbu, Istrate, Simalcsik 1998: M. Știrbu, M. Istrate, A. Simalcsik, *Evoluția indicelui de endogamie în două localități rurale din Moldova*, Studii și Cercetări de Antropologie 35, 1998, p. 41-48.

Țarcă 2000: A. Țarcă, *Aportul cercetărilor dermatoglifice la elucidarea etnogenezei populației de confesiune catolică din Moldova,* Buletin Istoric 1, 2000, p. 119-126.

Țarcă 2001: A. Țarcă, *Contribuții noi la descifrarea etnogenezei populației catolice din Moldova – din perspectivă dermatoglifică*, Buletin Istoric 2, 2001, p. 132-141.

Prelucrarea artistică a pietrei în satele Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi”

Sergiu Suvac[1]

Rezumat. Un element definitoriu al meșteșugăritului din zona localităților Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi” îl constituie prelucratul artistic al pietrei. Cioplitul pietrei a determinat modelarea habitatului din părțile locului încă de la așezarea cu traiul pe aceste meleaguri, iar meșterii care practicau această artă erau la mare căutare. De-a lungul timpului, au existat nenumărați meșteri populari, care cu iscusința lor au creat o imagine de ansamblu a zonei. Printre aceștia se înscriu la loc de cinste cunoscuți cioplitori din generațiile mai vechi: Nazar Melnic, Ilie Țanga, Toader Lisnic, frații Tcacenco, Ion Guțu etc., cărora le purtăm frumoasa amintire. Aceștia, fiind unii dintre cei mai vrednici, au împărtășit cu dărnicie tainele meseriei lor unor generații tinere. Așa au apărut noi meșteri pietrari, cunoscuții cioplitori în piatră Vasile Goloșneanu, Gheorghe Lisnic, Alexandru Lisnic, Constantin Rotari, Marcu Maxim, Gheorghe Moraru etc., care, deși au plecat din lumea aceasta, bucură și astăzi cu lucrările lor. Printre pietrarii contemporani vestiți din zona Orheiului, care au lăsat urmele pe piatra conturată a unor case din satele Brănești, Furceni, Butuceni sau din țară, se numără răposatul Tudor Gondiu, descendent dintr-o familie de pietrari vestiți. Un alt pietrar este Victor Târnovschi (1942-2022), cel pe care oamenii îl cunosc ca un veritabil meșter și neobosit de a practica arta pietrei. Nu în ultimul rând, un meșter pietrar al aripii tinere care modelează cu măiestrie orișice lespede este Sergiu Rotari din s. Brănești, care în timpul liber sculptează obiecte mari – coloane, lespezi pentru prispe, dar și mai mici – bisericuțe.
Cuvinte cheie: meșter; cioplitor; zidar; artă; Orheiul Vechi.

Artistic processing of stone in the villages of the “Orheiul Vechi” Cultural-Natural Reserve. A defining element of craftsmanship in the localities of the “Orheiul Vechi” Cultural-Natural Reserve is the artistic processing of stone. The carving of stones has determined the shaping of the habitat in the region since the establishment of settlements in these lands, and craftsmen who practiced this art were highly sought after. Over time, there have been numerous folk craftsmen who have created an overall image of the area with their skills. Among them, well-known carvers from the older generations hold a distinguished position: Nazar Melnic, Ilie Țanga, Toader Lisnic, the Tcacenco brothers, Ion Guțu, etc., whose beautiful memory we carry. Being some of the most worthy, they generously shared the secrets of their profession with the

[1] Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi”, Republica Moldova; suvacsuvac6@gmail.com.

CC BY NC SA

younger generations. This is how new master stonemasons appeared, the well-known stone carvers Vasile Goloșneanu, Gheorghe Lisnic, Alexandru Lisnic, Constantin Rotari, Marcu Maxim, Gheorghe Moraru etc, who, despite their passing, have left behind works that continue to delight the whole world. Among the contemporary, well-known stonemasons from the Orhei area who left traces on the stonework of some houses in the villages of Brănești, Furceni, Butuceni, or in the country, is the late Tudor Gondiu, a descendant of a lineage of famous stonemasons. Another stonemason is Victor Târnovschi (1942-2022), who is known as a true craftsman and tireless in practicing his art. Last but not least, a master stonemason of the young generation who masterfully shapes any slab is Sergiu Rotari from the village of Brănești, who in his leisure time sculpts large-scale objects – such as columns, slabs for porches, as well as smaller items – miniature churches.
Keywords: Craftsman; carver; mason; art; Orheiul Vechi.

.....

Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi" a fost creată cu scopul de a proteja și promova patrimoniul cultural din zonă. Acest lucru s-a datorat factorilor naturali și culturali care de-a lungul timpului au permis crearea unui spectru cultural unic în spațiul pruto-nistrean. Așezările perindate în timp au creat și perpetuat elementele culturale pe care le putem urmări astăzi în cadrul teritoriului. Rezervația cuprinde arealul comunei Trebujeni (satele Trebujeni, Butuceni și Morovaia) și parțial teritorii adiacente din comunele/satele învecinate: Ivancea (satele Furceni și Brănești), Susleni, Mașcăuți și Molovata. Principalul element definitoriu al meșteșugăritului zonei respective îl constituie, de secole bune, prelucratul artistic al pietrei. Această îndeletnicire are rădăcini vechi, iar localnicii au perpetuat-o până în zilele noastre. Meșteșugul este documentat arheologic încă din paleoliticul superior. Uneltele de muncă, armele de luptă, stelele funerare sunt vestigiile principale ce atestă evoluția meșteșugului în timpurile preistorice. În epoca feudală prelucrarea artistică a pietrei capătă o largă dezvoltare prin construcția orașelor, cetăților, edificiilor de cult, perfecționarea instrumentarului de muncă (Bălteanu 2011). Cioplitul pietrei a avut un rol deosebit și permanent în modelarea spațială a habitatului omului, atingând apogeul de realizare artistică în arhitectura populară în piatră. Cea mai accentuată ascensiune s-a produs în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În acest context, Complexul „Orheiul Vechi" din Republica Moldova reprezintă un exemplu veritabil de habitat, care posedă o diversitate de expresii culturale rar întâlnite, diversitate ce s-a format ca rezultat al interacțiunii multimilenare dintre om și natură, fapt ce-i oferă sitului respectiv dreptul de a pretinde a fi înscris în Lista Patrimoniului Mondial UNESCO (Postică 2007, p. 26).

Dezvoltarea rapidă a relațiilor capitaliste a condiționat creșterea necesității de materie primă pentru construcții, a sporit extragerea pietrei. Noi tehnologii și instrumente de dobândire a pietrei (în special ferăstraiele de fier) au permis meșterilor să diversifice extragerea și prelucrarea pietrei. Calitățile deosebite ale

pietrei – trăinicia, durabilitatea, precum și factura frumoasă, au stimulat procesul de înlocuire a materialelor perisabile precum lemnul și lutul, și ca materiale constructive, și decorative. În urma prelucrării creatoare a stilului clasicist urban, utilizat frecvent în construcția conacelor boierești și a caselor orășenilor din acea vreme, s-a construit treptat decorul popular din piatră, reflectat cel mai plenar în construcțiile gospodărești țărănești (case de locuit cu galerii de piatră, hogeacuri, anexe gospodărești, beciuri, porți, fântâni) (Bâzgu, Ursu 2009).

Cioplitul pietrei este practicat în centre specializate, așa cum era și zona localităților din cadrul Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi” și a satelor din împrejurimi. Existența unor rezerve de piatră de calitate potrivită, accesibile, aflate la suprafața pământului, a fost condiția principală de perpetuare a acestei ocupații, mai ales în raioanele din centrul țării (satul Horodiște din raionul Rezina, satele Brănești, Butuceni, Morovaia, Furceni, Jeloboc din raionul Orhei, satul Făurești din raionul Criuleni) (Bălteanu 2011).

În prelucrarea artistică a pietrei, materia de bază pentru producerea elementelor de construcție a caselor și acareturilor – coloane, galerii, parapete, hogeacuri, stâlpi de porți, pentru confecționarea uneltelor de muncă – pietre de moară, pietre de râșniță și tocilă, pive, mese de teascuri și linuri pentru zdrobirea strugurilor, tăvălugilor de treierat, ghizdurilor de fântână, jgheaburilor/ulucilor de adăpat vite și confecționarea obiectelor de cult – troițe, pietre funerare, răstigniri, „mese ale tăcerii”, realizate de către meșterii pietrari, este reprezentată de rocile de piatră de gresie și calcar. Ambele tipuri de rocă au calități fizice și plastice diferite, fiind utilizate corespunzător acestor calități (Bălteanu 2011).

Sergiu Nucă, în articolul *Balada pietrei* din lucrarea „Inima Gliei” (Nucă 1976, p. 5-12), face interesante trimiteri și realizează interviuri cu pietrari din localitatea Brănești, care se regăsește în zona Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi”. Acesta începe articolul său astfel: „Oricine poposește prin părțile Orheiului, în vechea așezare Brănești, aciuată de secole la poalele bătrânului Codru, este plăcut surprins de bogăția peisajului arhitectonic popular, ce se deschide aici la vederea fiecărei case de gospodar. De cum întri în sat, te întâmpină o adevărată lume a pietrei, devenită floare și contur de vis, care bucură ochiul. De la colacii de fântână de lângă drum și stâlpii de porți până la pragurile caselor, sus în cerdacuri, se văd tot felul de sculpturi în piatră, asemenea rozetelor ce reprezintă un cult străvechi al soarelui, coloane înalte și zvelte, cu linii șerpuitoare de diferite culori pe albul imaculat, capiteluri ca niște buchete de flori, chenare la ferești, ornamente cu mult gust și simț artistic” (Nucă 1976, p. 5). Simetria și gingășia lor ne vorbesc despre sufletul nobil al băștinașilor ce-și imortalizează existența în tot ce-i înconjoară, cântându-și bucuria vieții în cioplituri și încrustații autentice în piatră.

Fig. 1. Poarta familiei Cebotari Gheorghe și Valentina din Brănești, construită de meșterii din localitate (fotografie realizată de Sergiu Suvac).
Fig. 1. The gate of the Cebotari Gheorghe and Valentina family from Brănești, built by local craftsmen (photo taken by Sergiu Suvac).

Oamenii locului continuă să păstreze până în zilele noastre secretul celor mai simple îndeletniciri artistice, încrustând piatra pământului după datină și protejând intact produsul unic lăsat de meșterii de odinioară așa cum este cazul porților și îngrăditurilor localnicilor (**Fig. 1**), inclusiv a familiei Cebotari Gheorghe și Valentina din Brănești.

Constatăm că faima pietrarilor din satele Rezervației „Orheiul Vechi" și a meșteșugului lor de prelucrare a pietrei s-a statornicit de multă vreme. „Tradiția meseriei, a îndemânării s-a transmis aici de la o generație la alta. Ea începe undeva acolo, sub pământ, în adâncul carierelor, minelor, existența cărora are astăzi semnificația unor legende de demult: cică, prima carieră mare ar fi aparținut mai întâi unui oarecare boier armean Balioz, deschisă în părțile Brăneștiului, de la care a și pornit apoi exploatarea pietrei din împrejurimi, iar a doua că ar fi fost deschisă ceva mai încoace, la răspântia celor două veacuri, de către moș Nazar Melnic, băștinaș din Brănești, meșter iscusit în prelucrarea pietrei de podiș. Dar, de fapt, spun bătrânii, locurile erau știute de oameni mai dinainte" (Nucă 1976, p. 6), iar acest lucru este încrustat și pe pereții din minele vechi de calcar, unde localnicii

extrăgeau piatră. Mai cu seamă există însemnări care datează din anul 1641, ceea ce demonstrează vechimea acestei ocupații zonale. De aici au purces pe vremuri, povestesc ei, sute de care grele spre casele din târgul Orhei și conacele boierești de prin împrejurimi. Bisericile construite mari și monumentale, precum și lespezile și monumentele funerare de altă dată de pe mormintele din cimitire, au fost ridicate așijderea din piatra acelor locuri. Și apoi, însăși satele au crescut de-a lungul anilor pe străvechea vatră din această piatră albă căreia vestiții meșteri locali i-au dat chip și viață (Nucă 1976, p. 6).

În timp, numărul carierelor de piatră s-a mărit și a evoluat pe măsură ce cererea pentru piatră în construcții devenea tot mai mare, iar calitatea acesteia creștea de la o carieră spre alta. Firește, acestea sunt doar simple mărturii ale trăitorilor, păstrate din moși-strămoși. Oricare ar fi, însă, adevărul lor istoric, „vorba-i că, scoborând din vremuri trecute în aceste adâncituri, ca într-un labirint fără de capăt, împânzit de duritatea unui peisaj pustiu, cu ecouri mute, bărbații din aceste sate au deprins din tată-n fiu meșteșugul desprinderii din stâncă cu barosul, dalta și târnăcopul a blocurilor mari și grele de piatră, din care, scoțându-le apoi la lumina zilei, au clădit temelii și praguri de case, pivnițe, poduri, au cioplit colaci de fântâni, cruci, hogeaguri și, ceea ce este cu totul remarcabil, mai ales dacă se are în vedere arta populară, tot ei sunt aceia care lucrează stâlpii de la porțile gospodarilor, coloanele și capitelurile de la balcoane, tot felul de ornamente mari și mici de o rară valoare și frumusețe artistică” (Nucă 1976, p. 7). E vorba, în temei, de acele arcuri aidoma crinilor, schițe sferice, crestături și rozete, motive străvechi de artă populară, prin sculptarea cărora meșterii pietrari își asigură legătura simbolică cu înaintașii lor de secole, acea modalitate de expresie a unor sentimente artistice tradiționale ale poporului nostru, confirmate de veacuri. În rândul lor se înscriu la loc de cinste cunoscuții cioplitori din generațiile de brănișteni mai vechi: moș Nazar Melnic, despre care am pomenit mai sus, Ilie Țanga, Toadere Lesnic, frații Tcacenco, Ion Guțu etc., cărora satele pe care le-au înfrumusețat le poartă prin ani frumoasa amintire. Și nu întâmplător, căci bătrânii meșteri au lăsat tinerilor o întreagă avuție. Obiectele modelate de ei de-a lungul vieții împodobesc și acum gospodăriile oamenilor, au devenit cu timpul ceva nespus de intim și familiar, au ajuns să facă parte integrală din viața lor spirituală. Și apoi, tot ei au fost aceia care au transmis frumosul meșteșug departe generațiilor ce-au urmat (Nucă 1976, p. 7). Merge chiar vestea că numai la unul moș Nazar Melnic ar fi ucenicit zeci de băieți din satele vecine. Acest meșter s-a născut pe la 1870 și, până la apusul vieții sale, a tot cioplit în piatră, împărtășindu-și cu generozitate tainele meseriei tuturor celor care lucrau alături de el. Așa au apărut noi meșteri pietrari, care continuă tradiția meșteșugului și a căror voință de afirmare pe linia unui nivel artistic superior este mai mult decât evidentă la începutul anilor 1900. Aceștia au fost cunoscuții cioplitori în piatră

Vasile Goloșneanu, Gheorghe Lisnic, Constantin Rotari, Marcu Maxim, Gheorghe Moraru ș. a., ale căror lucrări continuă, deși ei nu mai sunt în viață, să bucure o lume întreagă (Nucă 1976, p. 7). Ei aproape că au uitat ostenelile bătrâneții și, transpuși de pasiune, au căutat să dea pietrei noi forme și conținut, după gustul și dorința lor. Sunt un fel de filosofi preocupați mereu de aflarea unor armonii tăcute, eterne în piatră. Tradiția meșteșugului e faima lor, a satului din care provin.

Printre ei e și vestitul meșter popular în artă aplicată din țara noastră, Alexandru Lisnic, din același sat, Brănești, cioplitor entuziast din aceeași familie de țărani-pietrari cu bogate tradiții. E feciorul lui Toadere Lisnic și văr cu Gheorghe Lisnic. Într-un interviu acordat lui Sergiu Nucă în anul 1976, acesta afirmă că: „E un om primitor, blajin și bun. Are vorba moale și caldă. Vorbește cu sfială și gingășie" (Nucă 1976, p. 7-8). Relevante în acest sens sunt mărturisirile intervievatului: „Apoi ce să spun... stau, iaca, și socot, dacă o fi bine și sănătate, degrabă es și eu la pensie. Mai am un an la mijloc. Trece vremea... Dar când mă gândesc, cum am început să cioplesc întâia dată la piatră, parcă-mi pare c-o fost mai ieri. Țin minte și acum. Eram un băiețaș, să fi avut vrio 12 ani, nu mai mult. Lucram alături de tata, că de la dânsul am deprins întâi meșteșugul. El m-a învățat cum să țin dalta și ciocanul în mână. Îndată cum dădea frigul, tata aducea petrele în casa cea mare și, după ce se mai uscau puțin, începea să cioplească la una din ele. Făcea, de obicei, hogiaguri și cruci, după cum erau și timpurile" (Nucă 1976, p. 8-9).

„Dar, de fapt, era meșter la toate. Lucra și la beciuri, și la temelii de casă, și la balcoane. La ce se nimerea. Mai ales vara. Iar în timpul de iarnă, cum spunem, își lua de lucru acasă. Și atunci mă ținea și pe mine mai aproape de dânsul. Îmi arăta cum se cioplește ba o floare, ba un capitel, până în cele din urmă, am deprins și singur să meșteresc câte ceva. Am lucrat așa, tot mai mult pe lângă tata, vrio patru ani. Dar în 1931, el a murit și am rămas singuri trei copii și mama văduvă. Era greu, foarte greu. Până într-o bună zi mă întâlnește Nazar Melnic și-mi zice: «Măi băiete, ești de amu mare și trebuie s-o ajuți pe mama ta. Știu că te pricepi oliacă la cioplit. Ea să vii la moșul și te-oi învăța și eu câte ceva. Și bănișori ai câștiga, cum altfel să trăiești?»... Așa am și făcut. Aveam pe-atunci vrio 15 ani. Lucram mai mult la făcut cruci împreună cu Costea Rotaru, iar Petrea Onisim le picta. Moșneagul avea comenzi multe. Și de prin alte sate. Lucrul era greu, cu migală. Dar ce puteam face, trebuia... De bună samă, trebuia. Era și aceasta sursă de existență – cioplitul crucilor. Dar au trecut acele vremuri. Meșteșugul prelucrării pietrei la Brănești – îndeletnicire de tradiție, cu atribute artistice – cunoaște astăzi alte obiective, ritmuri și dimensiuni, inimaginabile cu un sfert de veac în urmă. Între dimensiuni care, conturate industrial, au deschis posibilități mult mai largi. Azi carierele de la împrejurimi sunt complet mecanizate, electrificate, utilate cu ferestraie și combaine speciale de tăiat piatra, cu macarale și ciocane pneumatice, mașini de transportat blocurile și cotileții. He-he, nici pomină de

așa ceva, pe când lucram eu la moș Nazar. Am prins dragoste de mașinile acestea, de îndată cum le-am văzut, – povestește moș Alexandru. – Le deprinsesem meșteșugul, și la prima beschie eu am lucrat întâi. Apoi la primul combain/(combină electrică de tăiat piatra în mină) – tot eu. Pe urmă am fost și brigadir, vrio opt ani. Doisprezece ani am lucrat sub pământ...” (Nucă 1976, p. 10-11).

Pentru rezultatele frumoase și munca prestată cu dăruire, Alexandru Lisnic a fost menționat și apreciat în repetate rânduri cu diplome de onoare din partea Ministerului industriei locale din republică și a direcției Combinatului de extragere și prelucrare a pietrei din Orhei.

Or, activitatea meșterului pietrar Lisnic nu se reduce numai la munca în carieră. „El este autorul unor lucrări artistice de valoare, destul de variate ca gen: de la pivnițe și stâlpi de porți până la cerdacuri cu coloane, capiteluri și alte ornamente în piatră de o rară frumusețe. Bunăoară, balconul cu coloane al casei colhoznicului Simion Cruc, construit de meșterul Lisnic, este admirat de consăteni, iar casa e considerată cea mai mândră din Brănești. Cât despre stâlpii de la porțile oamenilor, nu le mai știe numărul. Sunt adevărate opere de artă, care te pun în legătură cu o lume, având adânci semnificații simbolice și artistice. Stâlpii și coloanele sculptate de Alexandru Lisnic dau o înțelegere, că s-a atins cea mai înaltă treaptă în meșteșugul prelucrării artistice populare a petrei. Comparativ cu lucrările înaintașilor săi, în cele ale meșterului Lisnic-feciorul, există un fel de mutație evidentă spre precizie și finețe, ceea ce dovedește, că și în lumea satului mesajul artistic nu stă pe loc” (Nucă 1976, p. 12). Prin anul 1967, meșterul Alexandru Lisnic este solicitat să execute câteva piese decorative, care au intrat în muzeul capitalei și împodobesc și acum exteriorul unei case mari în stil moldovenesc (Arhiva MNEINM).

Pe urmă, o parte din lucrările sale – capiteluri, coloane în miniatură, hogeacuri, balconașe, ornamente mici și delicate – au fost expuse în cadrul expozițiilor de artă aplicată populară la Moscova și Leningrad. „Iar de aici ele au luat drumul spre pavilionul sovietic de la expoziția internațională de la Leipzig (Germania). Pentru aceste lucrări meșterul popular în artă aplicată din RSS Moldovenească Alexandru Lisnic este distins cu diplomă de onoare a Prezidiumului VȚSPS-ului[2]. Apoi a urmat una dintre cele mai reprezentative lucrări ale meșterului, e vorba de portalul unei pivnițe, executat în stil național, care în 1971 a fost prezentat în cadrul exponatelor pavilionului din Damask (Siria). Aceasta e o operă de proporție, lucrată din blocuri de piatră albă de diferite dimensiuni și ornamente cu mult gust. Decorul din față reprezintă diverse chenare și linii, încrustate în stil tradițional moldovenesc” (Nucă 1976, p. 12).

[2] În limba rusă – ВЦСПС (Всероссийский центральный совет профессиональных союзов, în traducere Consiliul Central al Sindicatelor din Rusia).

Fig. 2. 1-2. Materiale de piatră prelucrate de Alexandru Lisnic, aflate în colecția Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău (după Guțu 2019).
Fig. 2. 1-2. Stone materials processed by Alexandru Lisnic, located in the collection of the National Museum of Ethnography and Natural History in Chișinău (after Guțu 2019).

Acesta este drumul creației iscusitului meșter popular Alexandru Lisnic (**Fig. 2**), prin lucrările căruia anticipăm astăzi un frumos succes al artei noastre tradiționale – arta cioplitului în piatră. Meșteșugul promovat de acest pietrar a constituit subiectul numeroaselor filme artistice, documentare și de scurt metraj realizate în secolul al XX-lea care au fost puse la dispoziția noastră de Agenția Națională a Arhivelor:

- *Piatră piatră*, o producție documentară din anul 1966, în regia lui Vlad Ioviță (Materiale despre regizori);

- *Ornamente* (Partea I), o producție Telefilm-Chișinău, anul 1968, în regia lui Ion Mija (ANA);

- *Neobosite mâinile tale*, o producție filmată în anul 1982, în regia lui Vlad Druck (film de scurt metraj pus la dispoziție de către Ex-directorul Agenției de Inspectare și Restaurare a Monumentelor din Republica Moldova Ion Ștefăniță, la data de 13 octombrie 2020).

„Pe semne, o dorință mai sfântă ca aceasta nici că se poate, mai mult decât atât, ea este o chemare, un apel în fața tinerii generații de la sat. Să sperăm, totuși, că doleanțele bătrânului meșter (**Fig. 3/1-3**) vor găsi ecou, vor înduioșa inimile unor tineri și ei vor îmbrățișa cu drag și această frumoasă și bogată meserie de pietrar, continuând astfel să îmbogățească patrimoniul nostru artistic popular", a spus Sergiu Nucă (Nucă 1976).

Fig. 3. 1-2. Meșterul popular Alexandru Lisnic lucrând în ograda sa la un complex artistic (imagini din filmul *Ornamente*, Partea I, Telefilm-Chișinău, 1968, în regia lui Ion Mija); 3. Produs artistic al meșterului Alexandru Lisnic fotografiat în ograda sa, pe fundalul satului.
Fig. 3. 1-2. Folk craftsman Alexandru Lisnic working in his garden at an artistic complex (images from the movie *Ornaments*, Part I, Telefilm-Chisinau, 1968, directed by Ion Mija); 3. Artistic product of the craftsman Alexandru Lisnic photographed in his garden against the background of the village.

1

2

Fig. 4. 1-2. Meșterul popular din Brănești, Constantin Rotari, lângă lucrările sale realizate în piatră (secvențe din filmul *Neobosite mâinile tale*, 1982, în regia lui Vlad Druck).
Fig. 4. 1-2. The folk craftsman from Brănești, Constantin Rotari, next to his works made in stone (sequences from the movie *Neobosite mâinile tale*, 1982, directed by Vlad Druck).

Alte lucrări realizate de-a lungul vieții de către Alexandru Lisnic, care reprezintă diverse complexe decorative, stâlpi (**Fig. 5-7**), cruci, hogeacuri, sfeșnice, icoane, pristolnice etc., se găsesc și astăzi, așteptând să bucure privirea oamenilor. Uneltele utilizate de meșterii pietrari sunt simple: diverse tipuri de pene (icuri) și dălți, ghinul, cherna, ciocane de diferite mărimi și destinații, buciarda, raşpa, țanga (compasul), rigla, toporul, răzătoarea, ferestrăul de fier. Ele servesc la deblocarea pietrelor de rocă, fasonarea, decorarea și asamblarea pieselor și detaliilor componente. În mare parte, aceste unelte sunt confecționate de meșter ori sunt adaptate de fierar la indicația lor. De obicei, meșterii prelucrează roca sub cerul liber. Ei plasează

Fig. 5. 1. Alexandru Lisnic lucrând asupra unui complex artistic, în fața porții sale (secvențe din filmul *Neobosite mâinile tale*, 1982, în regia lui Vlad Druck); 2. Pietrarul Alexandru Lisnic lucrând asupra unui complex artistic din piatră, în propria ogradă (secvențe din filmul *Neobosite mâinile tale*, 1982, în regia lui Vlad Druck).
Fig. 5. 1. Alexandru Lisnic working on an artistic complex, in front of his gate (sequences from the movie *Neobosite mâinile tale*, 1982, directed by Vlad Druck); 2. The stonemason Alexandru Lisnic working on an artistic stone complex, in his own garden (sequences from the movie *Neobosite mâinile tale*, 1982, directed by Vlad Druck).

bucata de piatră direct pe pământ în poziție orizontală și ore în șir, sprijinindu-se când pe un genunchi, când pe celălalt, înlătură cu multă migală, strat după strat, pentru a ajunge la forma dorită. După prelucrarea primară se trece la detalii, ornamente și personaje (Meșteșuguri populare 2006). Ornamentele sunt diverse: rozete spiralate și solare, soarele și luna, stele de diferite forme, rombul, cercul, triunghiul, flori, pomul vieții, vrejuri cu flori și frunze, vița de vie cu struguri și

Fig. 6. 1-2. Meșterul popular Alexandru Lisnic lucrând asupra unui complex artistic, în fața porții sale (secvențe din filmul *Neobosite mâinile tale*, 1982, în regia lui Vlad Druck).
Fig. 6. 1-2. Folk craftsman Alexandru Lisnic working on an artistic complex, in front of his gate (sequences from the movie *Neobosite mâinile tale*, 1982, directed by Vlad Druck).

frunze ș.a. Majoritatea motivelor au avut la origini funcții magice, care, pe parcurs, s-au desacralizat ori s-au redus doar la simple simboluri cu caracter estetic.

În procesul de lucru, meșterii pietrari utilizează următoarele procedee de cioplire și tehnici ornamentale: tehnica crestării, tehnica inciziei, tehnica reliefului plat, a reliefului mediu și înalt, tehnica cioplirii ajurate, tehnica sculpturii rotunde (Bălteanu 2011). Unele dintre acestea sunt de origine arhaică, altele – preluate de meșteri mai recent sau împrumutate din arta lemnăritului sau chiar a olăritului.

În zona Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi" cel mai viguros centru de prelucrare artistică a pietrei este localizat în satul Brănești din raionul Orhei

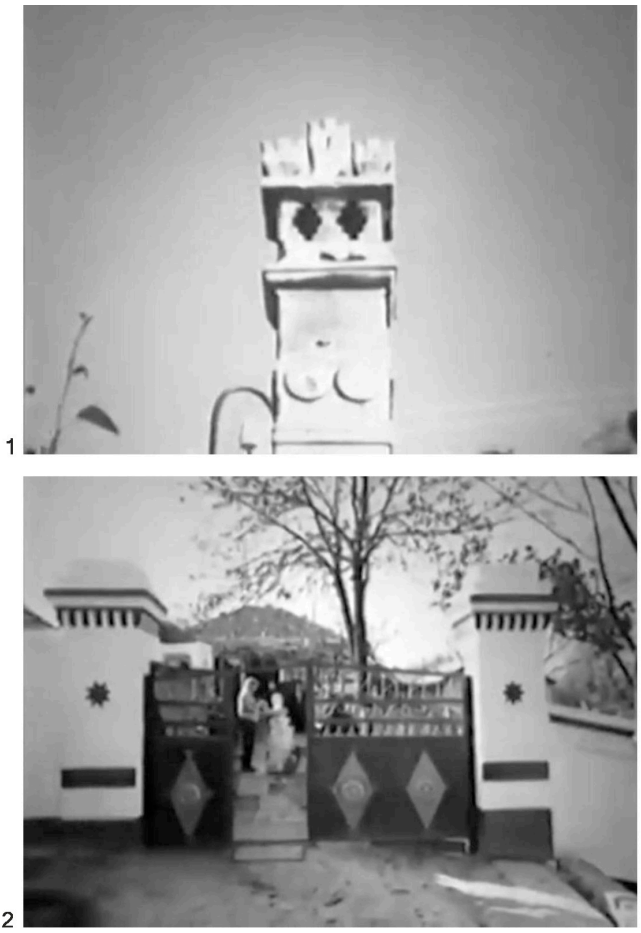

Fig. 7. 1. Hogeac produs de meșterul popular Alexandru Lisnic (secvențe din filmul *Neobosite mâinile tale*, 1982, în regia lui Vlad Druck); 2. Poarta și stâlpii de poartă ale meșterului popular Alexandru Lisnic (secvențe din filmul *Neobosite mâinile tale*, 1982, în regia lui Vlad Druck).
Fig. 7. 1. Chimney produced by the folk craftsman Alexandru Lisnic (sequences from the movie *Neobosite mâinile tale*, 1982, directed by Vlad Druck); 2. The gate and the gateposts of the folk craftsman Alexandru Lisnic (sequences from the movie *Neobosite mâinile tale*, 1982, directed by Vlad Druck).

(sat din lunca râului Răut). Aici meșteșugul s-a afirmat încă din secolul al XIV-lea și a avut un rol important în construirea orașului medieval tătaro-mongol Șehr al Djadid. Creația de vârf a meșterilor din acest centru este arhitectura țărănească în piatră – fenomen artistic inedit în Europa, numit de unii specialiști „Ordin arhitectural moldovenesc”, caracterizat prin unitate și integritate stilistică și o înaltă ținută artistică. El se constituie dintr-o galerie cu 4-6-8 coloane cioplite din piatră,

pe care se sprijină streaşina casei. Partea inferioară a colonadei se închidea cu un parapet, care consta din 2-4 tăblii, despărțite între ele prin stâlpișori ornamentați. Accentul principal în compoziție revine coloanei bine proporționate. Deşi coloana se compune din trei elemente distincte, ea arata integră. Suprafața ei este de obicei conturată prin caneluri incizate, colorate în culori albastru, cafeniu ori ocru. Partea principală a decorului coloanei o reprezintă capitelul, ale cărui forme şi decor sunt deosebit de variate şi includ motive zoomorfe şi fitomorfe, îmbogățite cu motive geometrice (Malcoci 2000).

La începutul secolului al XX-lea, din acest centru au derivat încă două centre noi, în satul Horodişte din raionul Rezina şi în satele Făureşti şi Goian din raionul Criuleni. Ambele centre au preluat secretele meşteşugului din satul Brăneşti din raionul Orhei (Bălteanu 2011). Deşi s-au constituit ca centre autonome şi şi-au creat un stil propriu, ele au degradat treptat în perioada sovietică, rămânând astăzi doar legendă.

Printre pietrarii contemporani, vestiți din Brăneşti, care au lăsat urmele pe piatra conturată a unor case din sat sau din țară, se mai numără răposatul Tudor Gondiu, descendent dintr-o dinastie de pietrari vestiți. A participat la restaurarea Arcului de Triumf din Chişinău în anii 2001-2002. L-a avut ca discipol pe Victor Prozorov, dar care în timp s-a lăsat de această meserie. Un alt pietrar a fost Victor Târnovschi (1942-2022) (**Fig. 8**), cu care am reuşit să discutăm despre meşteşugul prelucrării pietrei înainte de a pleca în lumea celor drepți.

Meşterii locali lucrează cu piatră provenită din depuneri şi resturi marine calcaroase. Aceasta este rezistentă la acțiunea factorilor naturali, uşoară, lesne de prelucrat, cu calități termoizolante bune. Este apreciată şi pentru culoarea deschisă, factura granuloasă fină şi alte calități decorative. Odinioară, meşterii erau neîntrecuți în confecționarea pieselor de decor popular în piatră, pentru case, acareturi, porți, pietre funerare, răstigniri din piatră şi o gamă largă de obiecte de uz gospodăresc.

Răngile, ciocanele mari, târnăcoapele de diverse feluri, uneltele cu cioc ascuțit, dălțile mari din lemn natural şi fierăstraiele se folosesc la dislocarea blocurilor mari. Se întrebuințează şi pene din lemn înfipte anevoie în masa pietrei, cu precădere în crăpăturile ivite sau în locurile special scobite, peste care se toarnă apă pentru a produce umflarea lemnului, ceea ce conduce la fisurarea şi apoi separarea blocurilor (Curț 1978, p. 4-6).

Fasonarea pietrei necesită unelte: compasuri pentru măsurări, pârghii şi vincluri pentru manevrare, pile cu diferite asperități, dălți de toate mărimile, ciocane cu suprafața de lovit prevăzute cu mici ridicături bombate şi unelte colțuroase. Meşterii pietrari (Moldavica 2017, p. 20-22) au lucrat la edificarea multor construcții medievale moderne vestite. Putem menționa aici renumita biserică valahă din

Fig. 8. 1. Meșterul popular Victor Târnovschi și ultimele sale lucrări din piatră (fotografie realizată de Anastasia Ardașan); 2-3. Lucrările lui Victor Târnovschi, expuse la Muzeul de Istorie și Etnografie din Orhei (sursa: MIE Orhei).
Fig. 8. 1. The folk craftsman Victor Târnovschi and his last stone works; 2. The works of Victor Târnovschi, exhibited in the Museum of History and Ethnography in Orhei.

Livov, ctitorită de domnitorii moldoveni. Frumosul portal al acestei biserici, în care predomină vrejul viței-de-vie, este probabil legat de vechea simbolistică a arborelui vieții și de imagini de inspirație biblică (Curț 1978, p. 10-15).

Putem admira și astăzi, în cadrul rezervației, case construite în prima jumătate a secolului al XX-lea, care au la prispă frumoși stâlpi ciopliți din piatră. Actualmente, întâlnim meșteri cioplitori ce păstrează tradițiile acestui meșteșug în zona Sorocii, folosind piatră de Cosăuți, de pe malul Nistrului, în raioanele Edineț și Orhei, unde utilizează piatra din carierele locale pentru a ciopli hogeacuri, stâlpi la poartă, uluce

Fig. 9. Sergiu Rotari, meșter pietrar contemporan din satul Brănești.
Fig. 9. Sergiu Rotari, contemporary craftsman from the village of Brănești.

de adăpat vitele, cruci și troițe (Patrimoniul cultural 2005, p. 66-73). Schimbările majore ale modului de viață tradițional, spre deosebire de alte meșteșuguri, au favorizat mult meșterii pietrari. Odată cu creșterea nivelului de trai al populației, a sporit și cererea pentru produsele acestora. Industria construcțiilor este cel mai mult solicitată. Tot mai mult sunt apreciate materialele naturale și de către persoanele particulare, care tind să-și zidească case frumoase din piatră. Apariția tehnicii moderne a favorizat productivitatea acestui meșteșug și prestigiul acestei profesii vechi, care, în perioada socialistă, aproape că dispăruse. Această criză a fost și rezultatul aplicării extinse în construcție a mortarului.

În ultimul deceniu, se observă un interes sporit față de creația meșterilor pietrari. Deși necesită investiții mari pentru dezvoltare, iar materia primă este tot mai scumpă, cotele de ascensiune nu au fost depășite. Așa cum se prezintă, cioplitul pietrei constituie un izvor de inspirație pentru generațiile noi de plasticieni și meșteri pietrari (Malcoci 2000).

Printre pietrarii care au o importanță locală în meșteșugărit se numără și Sergiu Rotari, meșter pietrar al generației tinere, care modelează cu măiestrie orișice lespede (**Fig. 9**). Din copilărie, Sergiu a fost înconjurat de o varietate de obiecte confecționate din piatră, atât în ograda părintească, cât și în ogrăzile vecinilor.

De aceea, nu a stat mult pe gânduri când, în anul 1997, a primit invitația de a învăța această îndeletnicire în cadrul unor instruiri practice organizate de primăria satului. Astfel, de la meșterii iscusiți din sat (Gheorghe Cebotari, Serghei Guțu, profesorul Fiodor Bejan) a deprins secretele tradiției de prelucrare artistică a pietrei (Catalogul meșteșugurilor 2013, p. 13-14). Materialul prelucrat de Sergiu Rotari și de ceilalți meșteri se extrage din mina de la Brănești, are o factură specifică și proprietăți care permit prelucrarea cu multă ușurință, având o densitate mai mică decât piatra extrasă din alte mine din vecinătate.

În concluzie, afirmăm că din sortimentul obiectelor confecționate de acest meșter, dar și de toți cei menționați, fac parte hogeacurile înfrumusețate cu flori și păsări stilizate, care încununează casele din Brănești și din satele vecine, stâlpii pentru porțile ogrăzilor consătenilor, împodobiți cu flori de piatră specifice doar acestei zone, prispele și pridvoarele cu stâlpi de piatră, având capiteluri inspirate din linia coarnelor berbecului sau capul de cal. Blocurile de piatră pentru modelarea florilor, coloanelor, parapetelor sunt aduse din mină în atelier, unde începe procesul de creație, iar produsul final este adesea imprevizibil, deoarece motivul ornamentului cu elemente vegetale sau geometrice se naște din factura pietrei, dispoziția și inspirația meșterului. Pentru evidențierea ornamentului cioplit în piatră, meșterii nu se limitau la acoperirea cu vopsele tradiționale specifice acestei zone, ci aplicau și sticlă colorată sau vitralii în interiorul ornamentului. O altă inovație a meșterilor (Catalogul meșteșugurilor 2013, p. 13-14) sunt coloanele, florile tradiționale aplicate sub formă de basorelief pe pereții interiori ai casei ca element de decor, având o valoare estetică, nu doar practică, cum ar fi structurile de suport pentru acoperișul sau pridvorul casei.

Bibliografie

Agenția Națională a Arhivelor (ANA): http://arhiva.gov.md/expozitii-virtuale/ (accesat: 07.01.2023).

Arhiva MNEINM: Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Moldova, https://www.muzeu.md/expozitia-permanenta/ (accesat: 07.01.2023).

Bălteanu 2011: I. Bălteanu, *Prelucrarea artistică a pietrei*, 2011, https://patrimoniuimaterial.md/ro/pagini/registrul-fi%C8%99ele-elementelor-de-patrimoniu-cultural-imaterial-tehnici-%C8%99i-cuno%C8%99tin%C8%9Be-legate-de-arta/prelucrarea-artistic%C4%83-pietrei (accesat: 07.01.2023).

Bâzgu, Ursu 2009: E. Bâzgu, M. Ursu, *Arhitectura vernaculară în piatră,* Chișinău, 2009.

Catalogul meșteșugurilor 2013: *Catalogul meșteșugurilor practicate în arealul Parcului Național Orhei*, 2013.

Curț 1978: R. E. Curț, *Cântecul petalelor dăltuite,* Chișinău, 1978, p. 4-6.

Guțu 2019: L. Guțu, *Ghidul diez*, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Moldova (MNEINM), 2019, https://diez.md/2019/09/03/foto-ghidul-diez-cunoaste-istoria-muzeului-national-de-etnografie-si-istorie-naturala-din-chisinau/ (accesat: 07.01.2023).

Malcoci 2000: V. Malcoci. *Decorul arhitectural în piatră din arta populară moldovenească (sf. sec. XIX - sec. XX)*, Chișinău, 2000.

Materiale despre regizori: https://m.moldovenii.md/md/people/186 (accesat: 07.01.2023).

Meșteșuguri populare 2006: *Meșteșuguri populare artistice. Ghid metodic pentru cadre didactice din învățământul special,* Chișinău, 2006.

Moldavica 2017: *Proiectul editorial „Moldavica". MEȘTEȘUGURI POPULARE TRADIȚIONALE MOLDOVENEȘTI* (din colecțiile Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova), Bibliografie de recomandare, Chișinău, 2017.

Nucă 1976: S. Nucă, *Balada pietrei*, în: A. Grăjdieru (Alcătuitor), *Inima gliei*, Chișinău, 1976, p. 5-14.

Patrimoniul cultural 2005: *Patrimoniul cultural al Republicii Moldova*, Chișinău, 2005, p. 66-73.

Postică 2007: G. Postică, *Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional de la Orheiul Vechi și perspectiva includerii sitului în Lista patrimoniului mondial UNESCO*, în: Conferința internațională „Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional", 2-4 august 2007, Chișinău, 2007, p. 25-30.

Despre capitalul social într-o comunitate rurală moldovenească. Studiu de caz

Cătălin-George Fedor[1]

Rezumat. Articolul de față prezintă rezultatele unui studiu de antropologie socială realizat într-o comunitate rurală moldovenească. Populația investigată aparține categoriilor de vârstă adultă, matură și vârstnică. Scopul studiului este de a reliefa capitalul social prezent în comunitate. Din punct de vedere metodologic, am apelat la metode cantitative. Rezultatele scot în evidență specificul capitalului social al comunității locale, iar concluziile pot constitui premise pentru dezvoltarea ulterioară a comunității, pe baza acestui tip de capital.
Cuvinte cheie: comunitate locală; reprezentări sociale; capital social.

About social capital in a Moldovan rural community. A case study. This article presents the results of a social anthropological study conducted in a rural Moldovan community. The investigated population was comprised of adult, mature, and elderly age groups. This study aimed to highlight the social capital present in the community. Methodologically, quantitative methods were employed. The results elucidate the specifics of social capital within the local community and the conclusions may serve as a foundation for further community development based on this form of capital.
Keywords: local community; social representations; social capital.

Introducere

Lucrarea prezintă rezultatele unei cercetări de antropologie socială realizată în localitatea Gherăești, jud. Neamț (România), care își propune o evaluare a specificului local. Premisa de la care pornim este aceea că viitorul unei comunități poate fi estimat pe baza coeziunii dintre membrii acesteia. Drept urmare, accentul în studiul nostru este pus pe relevarea capitalului social de care dispune comunitatea

[1] Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov", Academia Română, Filiala Iași, România; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Chișinău, Republica Moldova; cgfedor@yahoo.com.

CC BY NC SA

locală, ca factor de predicție pentru viitor. După cum am precizat într-o lucrare publicată într-un număr anterior al acestei reviste, „capitalul social se referă la conexiunile dintre oameni, așa numitele rețele sociale, normele de reciprocitate și încrederea generalizată între oameni; capitalul social se apropie foarte mult de simțul civic care solicită relații sociale reciproce." (Fedor 2021, p. 384).

Metode de cercetare

Cercetarea realizată pentru acest articol este de tip cantitativ. În demersul nostru am optat pentru un „sondaj aleator prin selecție nerepetată" (Jaba 2002, p. 283). Eșantionul de studiu cuprinde 135 de subiecți investigați. Pornind de la diversele forme de capital propuse de P. Bourdieu, am utilizat un instrument simplificat de captură a reprezentărilor sociale privind capitalul social al comunității studiate (Bourdieu 1986). Chestionarul a cuprins patru itemi (întrebări), după cum urmează: „Mă implic în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești"; „Știu că mă pot baza pe relațiile mele (rude, vecini, consăteni) în rezolvarea problemelor mele"; „Îmi place să mă implic religios și voluntar pentru binele consătenilor mei", respectiv, „Am încredere în autoritățile locale și autoritățile locale au încredere în mine".

Rezultate și discuții

Date demografice privind eșantionul cercetării

Distribuția eșantionului în funcție de apartenența la gen evidențiază faptul că peste jumătate dintre persoanele participante la studiu, respectiv 55,6%, sunt reprezentate de genul feminin, iar 44,4% dintre respondenți sunt de gen masculin.

Repartizând respondenții în funcție de vârstă, observăm faptul că ponderea cea mai ridicată se evidențiază în rândul celor care au vârsta cuprinsă în intervalul 30-64 ani (62,2%), aceștia fiind urmați de respondenții cu vârsta de peste 65 de ani (37,8%).

Repartizarea în funcție de ultima școală absolvită evidențiază faptul că cei mai mulți respondenți au absolvit 10 clase (29,0%). De asemenea, un procent de 22,2% s-a înregistrat atât în rândul respondenților care au afirmat în cadrul studiului că au absolvit ciclul gimnazial (clasele V-VIII), cât și în rândul celor care au absolvit liceul/colegiul. Respondenții care au precizat că ultimul nivel de studii absolvit este reprezentat de școala postliceală au acumulat o pondere de 11,1%. Totodată, 4,4% dintre persoanele participante la studiu au declarat că ultima școală absolvită este reprezentată de ciclul primar (clasele I-IV). Dacă ne raportăm la studiile superioare, 8,9% dintre respondenți au finalizat studii universitare, iar 2,2% au finalizat studii postuniversitare.

Rezultatele cercetării

Distribuția eșantionului pe baza răspunsurilor oferite la afirmația *„Mă implic în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești”*

În urma prelucrării datelor înregistrate, rezultatele obținute în tabelul nr. 1 evidențiază faptul că cei mai mulți respondenți, respectiv 37,8%, au răspuns că se implică așa și așa în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești. De asemenea, 33,3% dintre respondenți au afirmat că se implică în mică măsură în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești. Cea mai scăzută pondere (2,2%) clasează subiecții care au menționat că se implică în foarte mare măsură în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești (**Tab. 1**).

Deloc	11,1%
În mică măsură	33,3%
Așa și așa	37,8%
În mare măsură	15,6%
În foarte mare măsură	2,2%
Total	100,0%

Tab. 1. *Mă implic în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești.*
Table 1. *I am involved in solving all kinds of problems of Gherăești locality.*

Repartizând opinia respondenților cu privire la afirmația „Mă implic în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești” și apartenența la gen, rezultatele arată faptul că 24,4% dintre participanții la studiu sunt de gen feminin și au declarat că se implică așa și așa în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești. Următorul procent obținut în urma prelucrării datelor (17,8%) a fost înregistrat în rândul respondenților de gen feminin care au menționat că se implică în mică măsură atunci când vine vorba despre orice fel de probleme pe care localitatea Gherăești le-ar avea. Totodată, 15,6% dintre respondenți au declarat că se implică în aceeași măsură în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești și sunt de gen masculin.

Potrivit datelor prezentate în tabelul nr. 2, se observă faptul că același procent de 13,3% s-a înregistrat, pe de o parte, în rândul respondenților de gen feminin care au afirmat că se implică în mare măsură în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești și, pe de altă parte, în rândul respondenților de gen masculin care au declarat că se implică în mică măsură atunci când vine vorba despre orice fel de probleme pe care localitatea Gherăești le-ar avea. Cele mai scăzute ponderi (2,2%) se regăsesc în rândul respondenților de gen masculin care au afirmat că se implică atât în mare măsură, cât și în foarte mare măsură în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești (**Tab. 2**).

Mă implic în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești	Genul respondentului	
	Masculin	Feminin
Deloc	11,1%	--
În mică măsură	15,6%	17,8%
Așa și așa	13,3%	24,4%
În mare măsură	2,2%	13,3%
În foarte mare măsură	2,2%	--

Tab. 2. *Mă implic în rezolvarea ...* și apartenența la gen.
Table 2. *I am involved in solving …* and gender distribution.

Referitor la vârstă (**Tab. 3**), analiza datelor înregistrate evidențiază faptul că 22,2% dintre respondenți au vârsta cuprinsă între 30-64 ani și se implică așa și așa în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești. Același procent revine și respondenților din aceeași categorie de vârstă (30-64 ani) care susțin că se implică în mică măsură în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești. Ponderile cele mai scăzute (2,2%) se regăsesc atât în rândul respondenților care au vârsta cuprinsă în intervalul 30-64 ani și au afirmat că se implică în mare măsură, cât și rândul respondenților cu vârsta peste 65 ani, care susțin că nu se implică deloc în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești.

Mă implic în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești	Apartenența la vârstă	
	30-64 ani	65-X ani
Deloc	8,9%	2,2%
În mică măsură	22,2%	11,1%
Așa și așa	22,2%	15,6%
În mare măsură	6,7%	8,9%
În foarte mare măsură	2,2%	--

Tab. 3. *Mă implic în rezolvarea ...* și vârstă.
Table 3. *I am involved in solving …* and age distribution.

Potrivit repartiției eșantionului pe baza răspunsurilor oferite la afirmația „mă implic în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești" și ultimul nivel de studii absolvit (**Tab. 4**), se observă că cea mai ridicată pondere (13,3%) este înregistrată în rândul respondenților care au absolvit 10 clase și se implică în mică măsură în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești. De asemenea, o pondere semnificativă, de 11,1%, revine și respondenților care au finalizat ciclul gimnazial și se implică așa și așa atunci când sunt probleme la nivelul localității Gherăești.

Ultimul nivel de studii absolvit	Mă implic în rezolvarea problemelor de orice fel ale localității Gherăești				
	Deloc	În mică măsură	Așa și așa	În mare măsură	În foarte mare măsură
Ciclu primar (clasele I-IV)	--	2,2%	2,2%	--	--
Ciclu gimnazial (clasele V-VIII)	2,2%	6,7%	11,1%	2,2%	--
10 clase	2,2%	13,3%	8,9%	4,4%	--
Liceu/Colegiu	2,2%	6,7%	8,9%	2,2%	2,2%
Școală postliceală	2,2%	2,2%	4,4%	2,2%	--
Studii universitare	2,2%	2,2%	2,2%	2,2%	--
Studii postuniversitare	--	--	--	2,2%	--

Tab. 4. *Mă implic în rezolvarea ...* și ultimul nivel de studii.
Table 4. *I am involved in solving …* and the highest level of education.

Distribuția eșantionului pe baza răspunsurilor oferite la afirmația *„Știu că mă pot baza pe relațiile mele (rude, vecini, consăteni) în rezolvarea problemelor mele”*

Rezultatele obținute în urma analizei datelor (**Tab. 5**) evidențiază faptul că cei mai mulți respondenți (22,2%) au afirmat că se pot baza în mică măsură pe relațiile lor (rude, vecini, consăteni) în rezolvarea problemelor pe care le au. Următorul procent (17,8%) a fost înregistrat în rândul respondenților care au menționat că se pot baza în foarte mare măsură pe relațiile lor (rude, vecini, consăteni) în rezolvarea problemelor pe care le-ar putea avea.

Deloc	2,2%
În mică măsură	22,2%
Așa și așa	13,3%
În mare măsură	14,4%
În foarte mare măsură	17,8%
Total	100,0%

Tab. 5. *Știu că mă pot baza pe relațiile mele (rude, vecini, consăteni) în rezolvarea problemelor mele.*
Table 5. *I know that I can rely on my relations (relatives, neighbours, fellow citizens) in solving my problems.*

Referitor la gen (**Tab. 6**), cu o pondere de 28,9% se poziționează participanții la studiu care aparțin genului feminin și au declarat că se pot baza în mare măsură pe relațiile lor (rude, vecini, consăteni) în rezolvarea problemelor pe care le au. Dacă ne raportăm la persoanele de gen masculin care au afirmat același lucru, ponderea lor este de 15,6%. Se poate observa faptul că au existat respondenți de genul masculin care au declarat că nu se pot baza deloc pe relațiile lor (rude, vecini, consăteni) atunci când întâmpină probleme (2,2%).

Știu că mă pot baza pe relațiile mele (rude, vecini, consăteni) în rezolvarea problemelor mele	Genul respondentului	
	Masculin	Feminin
Deloc	2,2%	--
În mică măsură	11,1%	11,1%
Așa și așa	4,4%	8,9%
În mare măsură	15,6%	28,9%
În foarte mare măsură	11,1%	6,7%

Tab. 6. *Știu că mă pot baza ...* și apartenența la gen.
Table 6. *I know that I can rely …* and gender distribution.

Pe baza datelor din tabelul nr. 7, se observă că ponderile cele mai mari revin respondenților care au declarat că se pot baza în mare măsură pe relațiile lor (rude, vecini, consăteni) în rezolvarea problemelor și au vârsta cuprinsă în intervalul 30-64 ani, cât și participanților care au afirmat același lucru și au peste 65 ani (**Tab. 7**).

Știu că mă pot baza pe relațiile mele (rude, vecini, consăteni) în rezolvarea problemelor mele	Apartenența la vârstă	
	30-64 ani	65-X ani
Deloc	2,2%	--
În mică măsură	13,3%	8,9%
Așa și așa	8,9%	4,4%
În mare măsură	24,4%	20,0%
În foarte mare măsură	13,3%	4,4%

Tab. 7. *Știu că mă pot baza ...* și vârstă.
Table 7. *I know that I can rely ...* and age distribution.

Ultimul nivel de studii absolvit	Știu că mă pot baza pe relațiile mele (rude, vecini, consăteni) în rezolvarea problemelor mele				
	Deloc	În mică măsură	Așa și așa	În mare măsură	În foarte mare măsură
Ciclu primar (1-4 clase)	--	--	2,2%	2,2%	--
Ciclu gimnazial (5-8 clase)	--	6,7%	2,2%	8,9%	4,4%
10 clase	--	4,4%	4,4%	17,8%	2,2%
Liceu/Colegiu	--	8,9%	--	8,9%	4,4%
Școală postliceală	2,2%	2,2%	2,2%	4,4%	--
Studii universitare	--	--	--	2,2%	6,7%
Studii postuniversitare	--	--	2,2%	--	--

Tab. 8. *Știu că mă pot baza ...* și ultimul nivel de studii.
Table 8. *I know I can rely ...* and highest level of education.

Potrivit rezultatelor obținute în urma procesului de chestionare, cu o pondere de 17,8% se clasează respondenții care au absolvit 10 clase și au declarat că se pot baza în mare măsură pe relațiile lor (rude, vecini, consăteni) în rezolvarea problemelor. Cu o pondere de 2,2% se poziționează respondenții care au afirmat că au absolvit studiile postuniversitare și se pot baza așa și așa pe relațiile pe care le au (rude, vecini, consăteni) atunci când au probleme. Iese în evidență ponderea de 6,7% a celor care sunt de acord în foarte mare măsură și sunt absolvenți de studii superioare. Cei mai mulți respondenți care consideră că se pot baza în mică măsură pe relații sunt cei cu studii liceale (8,9%) (**Tab. 8**).

Distribuția eșantionului pe baza răspunsurilor oferite la afirmația *„Îmi place să mă implic religios și voluntar pentru binele consătenilor mei”*

În tabelul nr. 9, potrivit datelor obținute pe baza distribuției eșantionului referitoare la răspunsurile oferite la afirmația „Îmi place să mă implic religios și voluntar pentru binele consătenilor mei”, se evidențiază faptul că cea mai mare pondere, de 33,3%, revine respondenților care au susținut această afirmație în mare măsură. Cea mai scăzută pondere clasează respondenții care au declarat că le place să se implice într-o mică măsură religios și voluntar pentru binele consătenilor lor (**Tab. 9**).

În mică măsură	15,6%
Așa și așa	28,9%
În mare măsură	33,3%
În foarte mare măsură	22,2%
Total	100,0%

Tab. 9. *Îmi place să mă implic religios și voluntar pentru binele consătenilor mei.*
Table 9. *I like to get involved religiously and voluntarily for the good of my fellow citizens.*

Cea mai ridicată pondere, de 17,8%, se evidențiază în rândul participanților la studiu care sunt de gen feminin și au afirmat că le place să se implice în mare măsură religios și voluntar pentru binele consătenilor lor (**Tab. 10**). Pe baza analizei statistice efectuate, se observă ponderi egale, de 15,6%, ce revin respondenților de gen masculin și au declarat că le place să se implice în mare măsură religios și voluntar pentru binele consătenilor lor, cât și celor de același gen care au afirmat că le place să se implice așa și așa religios și voluntar pentru binele consătenilor lor. În cazul respondenților de gen masculin cărora le place în mică măsură să se implice religios și voluntar pentru binele consătenilor lor, ponderea înregistrată este de doar 4,4%. Aici observăm o diferență semnificativă față de respondenții de gen feminin care se implică în mică măsură (11,1%).

Îmi place să mă implic religios și voluntar pentru binele consătenilor mei	Genul respondentului	
	Masculin	Feminin
În mică măsură	4,4%	11,1%
Așa și așa	15,6%	13,3%
În mare măsură	15,6%	17,8%
În foarte mare măsură	8,9%	13,3%

Tab. 10. *Îmi place să mă implic religios și voluntar* ... și apartenența la gen.
Table 10. *I enjoy religious and voluntary involvement* ... and gender distribution.

Conform tabelului nr. 11**,** persoanele care au vârsta cuprinsă între 30-64 ani și susțin că le face mare plăcere să se implice religios și voluntar pentru binele consătenilor lor au acumulat cel mai mare procent, de 24,4%. Persoanele cu vârsta peste 65 ani cărora le face foarte mare plăcere să se implice religios și voluntar pentru binele consătenilor lor au acumulat un procent de 8,9%. Același procent clasează și respondenții de aceeași vârstă cărora le face mare plăcere să se implice religios și voluntar pentru binele consătenilor lor, cât și respondenții care au vârsta cuprinsă între 30-64 ani și au afirmat că le place în mică măsură să se implice religios și voluntar pentru binele consătenilor lor (**Tab. 11**).

Îmi place să mă implic religios și voluntar pentru binele consătenilor mei	Apartenența la vârstă	
	30-64 ani	65-X ani
În mică măsură	8,9%	6,7%
Așa și așa	15,6%	13,3%
În mare măsură	24,4%	8,9%
În foarte mare măsură	13,3%	8,9%

Tab. 11. *Îmi place să mă implic religios și voluntar* ... și vârstă.
Table 11. *I enjoy religious and voluntary involvement* ... and age distribution.

Ultimul nivel de studii absolvit	Îmi place să mă implic religios și voluntar pentru binele consătenilor mei			
	În mică măsură	Așa și așa	În mare măsură	În foarte mare măsură
Ciclu primar (1-4 clase)	--	4,4%	--	--
Ciclu gimnazial (5-8 clase)	2,2%	8,9%	2,2%	8,9%
10 clase	6,7%	2,2%	13,3%	6,7%
Liceu/Colegiu	4,4%	6,7%	8,9%	2,2%
Școală postliceală	--	6,7%	4,4%	--
Studii universitare	2,2%	--	2,2%	4,4%
Studii postuniversitare	--	--	2,2%	--

Tab. 12. *Îmi place să mă implic religios și voluntar* ... și ultimul nivel de studii.
Table 12. *I enjoy religious and voluntary involvement* ... and highest level of education.

Pe baza datelor obținute și evidențiate în tabelul nr. 12, se observă că persoanele care au absolvit clasele primare și susțin că le place așa și așa să se implice religios și voluntar pentru binele consătenilor lor au înregistrat o pondere de 4,4%. Același procent se regăsește și în rândul respondenților care au studii universitare și au declarat că le place în foarte măsură să se implice religios și voluntar pentru binele consătenilor lor (**Tab. 12**).

Distribuția eșantionului pe baza răspunsurilor oferite la afirmația *„Am încredere în autoritățile locale și autoritățile locale au încredere în mine”*

Conform datelor obținute pe baza procesului de chestionare și prezentate în tabelul nr. 13, se poate observa faptul că cei mai mulți dintre respondenți (37,8%) au afirmat că au încredere așa și așa în autoritățile locale și autoritățile locale au încredere în ei. În schimb, cea mai scăzută pondere, de 6,6%, se regăsește în rândul participanților la studiu care au afirmat că au încredere în autoritățile locale și autoritățile locale au încredere în ei într-o măsură foarte mare (**Tab. 13**).

Deloc	15,6%
În mică măsură	20,0%
Așa și așa	37,8%
În mare măsură	20,0%
În foarte mare măsură	6,6%
Total	100,0%

Tab. 13. *Am încredere în autoritățile locale și autoritățile locale au încredere în mine.*
Table 13. *I trust local authorities and local authorities trust me.*

În ceea ce privește distribuția eșantionului pe baza răspunsurilor oferite la afirmația „Am încredere în autoritățile locale și autoritățile locale au încredere în mine” și apartenența la gen, se poate observa că cea mai ridicată pondere, de 24,4%, revine respondenților care aparțin genului feminin și au fost imparțiali când au trebuit să își exprime opinia în legătură cu încrederea pe care o conferă autorităților locale și vice-versa. Potrivit rezultatelor obținute în tabelul nr. 14, se observă ponderi egale, de 2,2%, ce revin atât respondenților de gen masculin care au încredere în foarte mare măsură în autoritățile locale și autoritățile locale au încredere în ei, cât și respondenților de gen feminin care nu au încredere deloc în autoritățile locale și autoritățile locale nu au încredere în ei (**Tab. 14**).

Am încredere în autoritățile locale și autoritățile locale au încredere în mine	Genul respondentului	
	Masculin	Feminin
Deloc	13,3%	2,2
În mică măsură	11,1%	8,9%
Așa și așa	13,3%	24,4%
În mare măsură	4,4%	15,6%
În foarte mare măsură	2,2%	4,4%

Tab. 14. *Am încredere în autoritățile locale ...* și apartenența la gen.
Table 14. *I trust local authorities …* and gender distribution.

În tabelul nr. 15 regăsim repartiția eșantionului pe baza răspunsurilor oferite la afirmația „Am încredere în autoritățile locale și autoritățile locale au încredere în mine" și vârstă, care evidențiază faptul că cei mai mulți participanți la studiu au vârsta cuprinsă în intervalul 30-64 ani și au afirmat că au încredere așa și așa în autoritățile locale și autoritățile locale au încredere în ei (**Tab. 15**).

Am încredere în autoritățile locale și autoritățile locale au încredere în mine	Apartenența la vârstă	
	30-64 ani	65-X ani
Deloc	8,9%	6,7%
În mică măsură	17,8%	2,2%
Așa și așa	24,4%	13,3%
În mare măsură	6,7%	13,3%
În foarte mare măsură	4,4%	2,2%

Tab. 15. *Am încredere în autoritățile locale ...* și vârstă.
Table 15. *I trust local authorities …* and age distribution.

Ultimul nivel de studii absolvit	Am încredere în autoritățile locale și autoritățile locale au încredere în mine				
	Deloc	În mică măsură	Așa și așa	În mare măsură	În foarte mare măsură
Ciclu primar (1-4 clase)	--	--	4,4%	--	--
Ciclu gimnazial (5-8 clase)	6,7%	--	4,4%	8,9%	2,2%
10 clase	2,2%	6,7%	13,3%	4,4%	2,2%
Liceu/Colegiu	4,4%	4,4%	8,9%	4,4%	--
Școală postliceală	2,2%	4,4%	4,4%	--	--
Studii universitare	--	4,4%	2,2%	--	2,2%
Studii postuniversitare	--	--	--	2,2%	--

Tab. 16. *Am încredere în autoritățile locale ...* și ultimul nivel de studii.
Table 16. *I trust local authorities …* and highest level of education.

Conform repartiției eșantionului pe baza răspunsurilor oferite la afirmația „Am încredere în autoritățile locale și autoritățile locale au încredere în mine" și ultimul nivel de studii absolvit, se poate observa în tabelul nr. 16 faptul că 2,2% dintre

persoanele participante la studiu au declarat că au studii postuniversitare și au încredere într-o mare măsură în autoritățile locale, totodată fiind de părere că și acestea au încredere în ei în aceeași măsură (**Tab. 16**).

Lăsăm cititorului posibilitatea de a analiza în notă personală rezultatele de mai sus, mai cu seamă în privința repartițiilor pe sexe/genuri, vârste și niveluri de instrucție, pentru a își pune întrebări și a obține interpretări proprii.

Concluzii

Dacă la primul item al cercetării noastre, privind implicarea subiecților în rezolvarea problemelor de orice fel ale comunității lor, răspunsurile sunt în cea mai mare parte moderate („așa și așa", cu 37,8%), situația se schimbă o dată cu trecerea la itemul al doilea. Astfel, respondenții afirmă faptul că știu că se pot baza pe relațiile proprii în rezolvarea problemelor personale în proporție de 32,2% („în mare" și „foarte mare măsură"). Un procent și mai ridicat, de 55,5% (care însumează, de asemenea, rezultatele de „în mare" și „foarte mare măsură") întâlnim la itemul al treilea privind implicarea religioasă și voluntară pentru binele consătenilor. La itemul privind încrederea reciprocă între membrii comunității și autoritățile locale, rezultatele revin la același scor ca și în cazul primului item, cu 37,8% („așa și așa").

Diferențele între rezultatele de la itemii 1 și 4, pe de o parte, respectiv 2 și 3, pe de altă parte, pot fi interpretate prin prisma formulării lor. Astfel, „implicarea în rezolvarea problemelor de orice fel" este o formulare generală și nu prevede nicio acțiune concretă pe care subiecții cercetării să o poată analiza înainte de a se pronunța asupra ei. De asemenea, noțiunea de „autoritate" este una relativ abstractă, iar respondenții așteaptă acțiuni concrete din partea autorităților locale. Cu toate acestea, există un segment de populație care răspunde pozitiv („în mare" și „foarte mare măsură") la ambele întrebări (17,8%, respectiv 26,6%), de unde observăm prezența elementelor definitorii ale capitalului social în comunitate. În schimb, rudele, vecinii și consătenii sunt foarte bine reprezentați în conștiința respondenților, de unde rezultă sentimentul de încredere în aportul acestora în rezolvarea problemelor personale. Acest sentiment poate fi privit și în oglindă, în sensul implicării subiecților pentru binele consătenilor, ceea ce constituie premisele dezvoltării capitalului social al comunității.

Normele de reciprocitate între localnici sunt mai bine reprezentate decât cele între comunitate și autorități. Rezultatele vin să confirme concluziile unui studiu privind capitalul social într-o comunitate urbană, unde am obținut diferențe semnificative între reprezentările subiecților privind inițiativele propuse de „oamenii de încredere din comunitate" și cele propuse de „autoritățile locale", în favoarea primelor, concluzii prezentate în lucrarea menționată în introducere (Fedor 2021).

În această localitate rurală, pe lângă implicarea cu caracter voluntar, avem și o implicare cu caracter religios, care poate constitui un liant în sporirea coeziunii comunității, cu efecte pozitive asupra viitorului acesteia, factor care poate contrabalansa efectele negative ale depopulării și îmbătrânirii populației din mediul rural, fenomen specific epocii noastre. Rămâne la latitudinea autorităților locale să se implice în prezervarea și dezvoltarea capitalului social de care dispune comunitatea în perspectiva dezvoltării localității.

Bibliografie

Bourdieu 1986: P. Bourdieu, *The Forms of Capital*, în: J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, 1986, p. 241-258.

Fedor 2021: C. Fedor, *Studiu de antropologie socială într-o comunitate aflată la confluența a două regiuni istorice ale României (partea a treia)*, Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare 3, 2021, p. 383-387.

Jaba 2002: E. Jaba, *Statistica*, ediția a 3-a, Iași, 2002.

Sergiu Popovici, Angela Simalcsik,
Ion Ciobanu, Serghei Agulnikov
Turanicii în sudul Moldovei. O perspectivă arheologică și antropologică asupra înmormântărilor medievale și premoderne

Editura Pontos, Chișinău, 2023, 130 pagini (14 figuri, 4 tabele incluse în text, 48 planșe)
ISBN 978-9975-72-794-5

În cadrul seriei de lucrări monografice *Istorii și Documente Necunoscute – IDN*, coordonată de Dr. hab. Sergiu Musteață, vă propunem spre lectură cel de-al optulea volum, un studiu realizat de trei arheologi – Sergiu Popovici, Ion Ciobanu și Serghei Agulnikov, și un antropolog – Angela Simalcsik, cunoscuți cercetători, fiecare dintre aceștia afiliați unor însemnate organisme publice științifice și culturale din România și Republica Moldova.

Lucrarea este fundamentată pe recentele descoperiri funerare atribuite comunităților medievale târzii și premoderne din sudul Republicii Moldova, grupate în două mari categorii. Prima dintre acestea este reprezentată de morminte tumulare, documentate în nouă situri arheologice, cu un număr variabil de tumuli: Cimișlia – patru; Crihana Veche – trei; Filipeni și Giurgiulești – câte doi; Ciumai, Alexandru Ioan Cuza, Leca, Hănăsenii Noi și Burlăceni – câte un tumul. Cele 23 de morminte descoperite în cei 16 tumuli au fost atribuite unor populații migratoare

CC BY NC SA

timpurii (turanici), iar 14 indivizi dintre aceştia au fost analizaţi antropologic. Cea de-a doua categorie de descoperiri funerare o constituie necropolele plane, atestate în (numai) două localităţi (Cazaclia şi Comrat), care numără 44 de complexe ce aparţin unor populaţii nogaice.

Studiul este structurat pe cinci capitole, precedate de o introducere (p. 5-6), axată în principal pe prezentarea generală a lucrării şi pe argumentele autorilor referitoare la examinarea, analiza şi importanţa descoperirilor. Cele cinci capitole sunt succedate de un extins rezumat în limba engleză (p. 69-71), o listă a ilustraţiilor (p. 72-74), un mix bibliografic arheologico-antropologic ce cuprinde referinţe valoroase şi actualizate (p. 75-80), un set de planşe de înaltă calitate grafică (p. 81-128) şi un indice de instituţii, cercetători sau localităţi întâlnite în cuprinsul lucrării (p. 129-130).

Contextul geografic şi evoluţia cercetărilor arheologice (capitolul 1, p. 7-8), semnat de Sergiu Popovici, aduce în discuţie, aşa cum o arată şi numele, un succint istoric al cercetărilor cu privire la mormintele tumulare turanice şi la necropolele nogaice din arealul sudic al spaţiului Pruto-Nistrean (Bugeac), realizate de specialiştii Agenţiei Naţionale Arheologice din Chişinău.

Sub titulatura *Morminte tumulare* (capitolul 2, p. 9-18), autorii (Sergiu Popovici, Ion Ciobanu, Angela Simalcsik şi Serghei Agulnikov) reunesc, sub forma unui catalog, cele 23 de complexe funerare tumulare. Repertoriul cuprinde o descriere detaliată a tumulilor, în ordinea cronologică a cercetării lor: Filipeni (nr. 1 şi 2), Cimişlia (nr. 6, 7 şi 8), Ciumai (nr. 1), Alexandru Ioan Cuza (nr. 8), Crihana Veche (nr. 10, 12 şi 15), Giurgiuleşti (nr. 5 şi 7), Leca (nr. 10), Hănăsenii Noi (nr. 8) şi Burlăceni (nr. 10). Printre aspectele semnalate în catalog se fac referiri, acolo unde este posibil, atât la caracteristici ale tumulului (coordonatele geografice – grade, minute şi secunde şi relieful regiunii; coordonate metrice – formă, contur, înălţime, diametru; numărul şi încadrarea crono-culturală a mormintelor din cuprinsul tumulului; prezenţa unor artefacte; autorii cercetării sitului), cât şi la mormintele turanice medievale (poziţia în cadrul tumulului; coordonate metrice – adâncime, distanţă faţă de reperul central; conturul/forma şi dimensiunile camerei funerare/gropii; poziţia şi orientarea scheletului în groapă; gradul de păstrare a osemintelor; poziţia craniului şi oaselor membrelor; eventualele deranjamente post-depoziţionale; prezenţa resturilor de la sicriu; inventarul funerar asociat, descris în detaliu; relevarea resturilor faunistice, însoţită de o sumară analiză arheozoologică; sursa bibliografică a descoperirii).

Necropole plane (capitolul 3, p. 19-27), parte semnată de autorii Serghei Agulnikov şi Sergiu Popovici, constituie o parte a lucrării împărţită în două subcapitole: *Necropola din perioada premodernă de la Cazaclia VI* (p. 19-26) şi *Necropola din perioada premodernă de la Comrat XVI* (p. 26-27). În situl arheologic

de la Cazaclia au fost documentate și descrise 40 de morminte plane, identificate în trei secțiuni, iar pentru necropola de la Comrat au fost cercetate doar patru complexe funerare. În general, pentru caracterizarea complexelor funerare, autorii au păstrat același registru ca în cazul mormintelor tumulare.

O parte consistentă a lucrării este reprezentată de *Date antropologice privind mormintele tumulare turanice provenite din descoperiri arheologice recente* (capitolul 4, p. 29-60). Autoarea, Angela Simalcsik, face referire la 14 morminte tumulare atribuite migratorilor medievali (13 adulți și un sub-adult; 10 indivizi de sex masculin și trei de sex feminin), care provin din tumulii de la Filipeni, Cimișlia, Giurgiulești și Crihana Veche (câte trei indivizi), Alexandru Ioan Cuza (doi indivizi), Leca și Ciumai (câte un individ).

Într-o primă etapă au fost descrise metodele de lucru cu ajutorul cărora au fost determinați numeroși parametri și caracteristici antropologice. Și în acest capitol se recurge la un catalog, dar, de această dată, este vorba despre descrierea individuală a scheletelor analizate antropologic. Aceasta cuprinde date în legătură cu starea de reprezentare, gradul de conservare, vârsta biologică în momentul decesului, sexul antropologic, unele caracteristici morfometrice, anomalii epigenetice și patologii dentare și osoase, indicatori ocupaționali, traumatisme, modificări tafonomice și modificări bio-culturale. Unele dintre morminte sunt dublate de fotografii de înaltă calitate, care surprind diferite caracteristici antropologice evidențiate la indivizii analizați.

În cuprinsul capitolului, plecându-se de la premisa că scheletele aparțin unor alohtoni, au fost observate și unele caracteristici biomorfometrice cefalo-faciale, concomitent examinării unor caractere non-metrice (în special dentare) și calculului staturii scheletice. Astfel, au fost relevate unele trăsături fenotipice de tip mongoloid, rezultat al invaziei teritoriilor din sudul Moldovei de către triburi succesive de populații turanice.

Niciun studiu antropologic nu este complet fără observarea modificărilor patologice întâlnite la nivelul scheletului, demers pe care autoarea capitolului l-a realizat pe deplin. Astfel, au fost surprinse numeroase patologii dentare (tartru supragingival, carii, granuloame, pierderi dentare *antemortem* și hipoplazia liniară a smalțului) și osoase (porozități exocraniene, granulațiile Pacchioni, leziuni litice craniene, osteoartrita, hernia intervertebrală, tasarea vertebrală).

Pentru reconstituirea osteo-biografiei acestor migratori, pe lângă patologii, au fost luate în calcul și anomaliile și trăsăturile epigenetice dentare și osoase, traumatismele și adaptările scheletice la mediul de viață. Profilul ocupațional a beneficiat de o atenție sporită; au fost remarcați pe suprafața oaselor numeroși indicatori biomecanici: inserții musculare bine exprimate, ligamente osificate, sacralizări, exostoze auriculare, aperturi septale humerale, markeri pe femure

(pilastrie, al treilea trohanter, fațetele Poirier și Walmsley, fosa Allen) și pe tibii (fațete de hiperdorsiflexie). Nu puteau să lipsească indicatorii călăritului, un complex de caracteristici cunoscute sub numele de „sindromul călărețului sau cavalerului". Cu toate că starea de conservare a centurii pelviene nu a permis observarea integrală a tuturor acestor caracteristici, unele destul de numeroase, totuși au putut fi făcute aprecieri cu privire la unele dintre acestea.

O atenție specială a fost îndreptată către modificările bio-culturale, cunoscute sub numele de trepanații simbolice sau pseudo-trepanații. În eșantionul scheletic studiat acestea au fost observate la trei indivizi adulți (doi de sex masculin și unul de sex feminin). Au fost descrise mecanismele prin care se realizează procedura, scopul trepanării simbolice, tipul și localizarea acestora. De asemenea, s-a făcut o scurtă trecere în revistă a craniilor trepanate simbolic din perioada medievală din arealul Bazinului Carpatic, Bulgariei, Nordul Caucazului, regiunea nord-pontică sau spațiul dintre Carpați și Nistru.

Au fost înregistrate și câteva date tafonomice, modificări produse de factorii naturali din momentul depunerii scheletului în groapă și până în momentul dezvelirii acestuia.

Capitolul se încheie cu unele comparații paleodemografice între indivizii din eșantionul turanic analizat și cei care provin din mormintele seriilor nogaice de la Cazaclia și Comrat (38 de indivizi). Pentru acest demers, celor 14 schelete turanice li s-au adăugat alte opt morminte tumulare analizate antropologic, din același orizont funerar, provenite din alți tumuli: Cimișlia (patru indivizi) și Burlăceni și Filipeni (câte doi indivizi). Astfel, cei 22 de indivizi turanici (18 adulți și patru subadulți; 11 indivizi de sex masculin și cinci de sex feminin – *sex ratio* = 2,2) prezintă o vârstă medie la deces de 35,27 ani. În cadrul lotului adulților, femeile trăiau mai mult decât bărbații (48,0 ani față de 40,6 ani). În ceea ce privește scheletele din mormintele nogaice, au putut fi analizate antropologic 43 de indivizi (39 de la Cazaclia și patru de la Comrat). Au fost identificați 27 de adulți și 16 subadulți (12 indivizi de sex masculin și 15 de sex feminin – *sex ratio* = 0,8). Vârsta medie la deces pentru întreaga populație este de 35,27 ani. În cadrul lotului adulților, bărbații trăiau mai mult decât femeile (42,82 ani față de 40,37 ani).

Contextul cultural și cronologic al descoperirilor (capitolul 5, p. 61-68), semnat de Sergiu Popovici, aduce în discuție, în principal, o serie de considerații arheologice referitoare la mormintele tumulare și necropolele plane. În ceea ce privește prima categorie de înmormântări, s-au avut în vedere următoarele elemente de ritual funerar: amenajarea mormintelor în tumul; conturul camerelor funerare; orientarea și poziția defuncților; poziția mâinilor și picioarelor; asocierea indivizilor cu resturi faunistice sau cu obiecte de inventar funerar etc. Pentru două dintre mormintele analizate, provenind de la Cimișlia, în baza probelor de oase umane și animale, s-au

obținut și o serie de date radiocarbon, care plasează indivizii în general în secolul al X-lea și prima jumătate a secolului al XI-lea și care ar putea fi atribuite pecenegilor, după unii autori, sau populației ungare timpurii, după alții.

Referitor la necropolele plane din perioada premodernă, autorul capitolului a evidențiat caracteristicile constructive ale mormintelor (tipul de cameră funerară, forma gropii, acoperișul de lemn al camerelor funerare, prezența pietrelor de calcar și stâlpilor de lemn în umplutura gropilor), precum și elemente de ritual funerar caracteristic defuncților (orientare și poziție, poziția membrelor superioare, piese de inventar etc.). De asemenea, se fac referiri în legătură cu istoria nogailor din Bugeac (pătrunderea lor în sudul Moldovei, trăsăturile distincte ale ritualului lor funerar musulman, islamizarea acestora). Necropolele plane cercetate la Cazaclia și Comrat sunt datate în anii de mijloc sau a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Lucrarea, ce îmbină echilibrat informațiile de ordin arheologic-istoric cu studiul biologic al resturilor scheletice, se constituie într-un important reper și instrument de lucru pentru cercetătorii interesați de Evul Mediu și contribuie la mai buna înțelegere a istoriei și evoluției culturilor arheologice din perioada medievală și premodernă a sudului Republicii Moldova.

Gabriel Vasile
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Academia Română, București, România;
Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău, Republica Moldova;
gabriel.vasile@iabvp.ro

REVISTA DE ARHEOLOGIE, ANTROPOLOGIE ȘI STUDII INTERDISCIPLINARE (RAASI)

NORME DE REDACTARE (LIMBA ROMÂNĂ), recomandări generale

Revista are următoarele secțiuni: Studii; Materiale; Sinteze; Valorificarea / revalorificarea unor vechi loturi de materiale și colecții; Recenzii, note, discuții.

Text

1. Dimensiunile paginii: A4: sus, jos, stânga, dreapta – 2 cm.
2. Font Times New Roman, spațiere 1,15 rânduri, titlul articolului – 14 puncte, cu majuscule; numele autorului – 12 puncte; afilierea instituțională și adresa de e-mail – 12 puncte; text articol – 12 puncte; cuvinte cheie, rezumate – 10 puncte; referințe bibliografice – 11 puncte.
3. Text format .doc sau .docx.
4. Ilustrație trimisă în fișiere separate, fie inclusă în text (figuri), fie la sfârșitul articolului (planșe).
5. Un rezumat în limba română (maxim 500 de cuvinte) și unul tradus în limba engleză și cinci cuvinte-cheie în limba română și traduse în limba engleză.
6. Detalii privind autorii: gradul științific, afilierea instituțională, adresa de email.

Trimiterile bibliografice / citările

1. Vor cuprinde numele autorului, anul, pagina și vor fi inserate în paranteze rotunde, la sfârșitul frazei / paragrafului. Exemplu: (Necrasov 1990, p. 78).
2. În cazul unui autor cu mai multe contribuții din același an, se va face departajarea prin adăugarea unei litere. Exemplu: (Cristescu 1995a; Cristescu 1995b).
3. În cazul contribuțiilor cu trei autori, se vor menționa numele tuturor. Exemplu: (Necrasov, Antoniu, Știrbu 1998).
4. În cazul contribuțiilor cu minim patru autori și mai mulți, se va trece numele primului autor, după care se adaugă *et alii* și anul. Exemplu: (Botezatu *et alii* 1992).

Lista bibliografică

1. Carte, exemplu:
   Teodorescu 1982: D. Teodorescu, *Mic atlas de anatomia omului*, București, 1982.
2. Articol într-o lucrare colectivă, exemplu:
   Blondiaux 1994: J. Blondiaux, *A propos de la dame d'Hochfelden et de la practique cavaliere: discussion autour des sites fonctionnels femoraux*, în: L. Buchet (ed.), *La femme pendant le Moyen Age et l'Epoque Moderne*, Paris, 1994, p. 97-110.
3. Articol într-o revistă periodică, exemplu:
   Cantemir, Botezatu 1995: P. Cantemir, D. Botezatu, *Caracterizarea antropologică a populației feudale de la Gherăești (jud. Neamț)*, Studii și Cercetări de Antropologie 32, 1995, p. 3-7.
   Recomandăm folosirea întregului nume al revistei (de exemplu, Arheologia Moldovei) și nu a formei abreviate (ArhMold). Numărul revistei se va scrie doar cu cifre arabe.
4. La articolele cu patru sau mai mulți autori, în lista bibliografică se vor trece toți autorii, exemplu:
   Paine *et alii* 2007: R. R. Paine, D. Mancinelli, M. Ruggieri, A. Coppa, *Cranial trauma in Iron Age Samnite Agriculturists, Alfedena, Italy: Implications for Biocultura land Economic Stress*, American Journal of Physical Anthropology 132, 2007, p. 48-58.

Ilustrația (color sau alb-negru)

1. Pentru fiecare ilustrație se face trimiterea în text, între paranteze rotunde (Fig. 1, Gr. 1, Tab. 1, Pl. 1).
2. Lista figurilor trebuie să se găsească la sfârșitul articolului, în limba în care este scris articolul și în limba engleză.
3. Ilustrația poate fi concepută atât sub formă de planșe (plasate la sfârșitul articolului, după bibliografie), cât și sub formă de figuri (incluse în text).
4. Ilustrațiile pot avea următoarele dimensiuni:
   – planșele pe întreaga pagină, de 119×181 mm (această dimensiune permite adăugarea unei legende de două rânduri; în cazul în care legenda ocupă mai multe rânduri, rezervați o porțiune albă în partea de jos a planșei care să permită decuparea acesteia);
   – figuri care ocupă jumătate de pagină, fie orientate pe verticală, de 57×173 mm, fie pe orizontală, de 119×90 mm.
5. Textul inclus în ilustrație (numerotarea părților componente ale unei planșe, denumiri de localități pe o hartă creată de autor etc.) trebuie scris cu font Arial Regular 9 cu cifre (1, 2, 3) sau litere mici (a, b, c).
6. Ilustrația trebuie trimisă în format JPG sau TIFF, rezoluție minim 300 dpi.
7. Graficele trebuie trimise incluse în text și în format excel (.xls sau .xlsx).
8. Tabelele trebuie trimise în format .doc sau .docx.

JOURNAL OF ARCHAEOLOGY, ANTHROPOLOGY AND INTERDISCIPLINARY STUDIESS

PUBLISHING RULES (ENGLISH), general recommendations

This Journal has the following parts: Studies; Materials; Synthesis; Recovery/re-evaluation of old discoveries and collections; Book reviews, notes, discussions.

Text:

1. Page format: A4, top, bottom, left, right – 2 cm.
2. Font Times New Roman, 1.15 space, article title – size 14, All Caps; authors name – size 12; institutional affiliation and email address – size 12; article text – size 12; keywords, abstracts – size 10; references – size 11.
3. Text format .doc or .docx.
4. The illustration should be sent in separate files, either included in the text (figures) or at the end of the article (plates).
5. Each article must have an abstract in Romanian (maximum 500 words) and one translated into English, along with five keywords in Romanian and translated into English.
6. Authors are asked to specify their scientific degree, institutional affiliation, and email address.

The references:

1. These will include the author's name, year, page and will be inserted in round brackets, at the end of the sentence/ paragraph, like: (Necrasov 1990, p. 78).
2. In the case of an author with several contributions from the same year, the separation will be made by adding a letter after the year, like: (Cristescu 2001a; Cristescu 2001b).
3. In the case of contributions with three authors, the names of all will be mentioned. Example: (Necrasov, Antoniu, Știrbu 1998).
4. In the case of contributions with at least four authors and more, the name of the first author will be entered, after which *et alii* and the year will be added. Example: (Botezatu *et alii* 1992).

Bibliography list:

1. Book:
   Teodorescu 1982: D. Teodorescu, *Mic atlas de anatomia omului*, București, 1982.
2. Article in a collective book:
   Blondiaux 1994: J. Blondiaux, *A propos de la dame d'Hochfelden et de la practique cavaliere: discussion autour des sites fonctionnels femoraux*, în: L. Buchet (ed.), *La femme pendant le Moyen Age et l'Epoque Moderne*, Paris, 1994, p. 97-110.
3. Article in a Journal:
   Cantemir, Botezatu 1995: P. Cantemir, D. Botezatu, *Caracterizarea antropologică a populației feudale de la Gherăești (jud. Neamț)*, Studii și Cercetări de Antropologie 32, 1995, p. 3-7.
   We recommend using the full name of the journal (like: Arheologia Moldovei) and not the abbreviated form, like (ArhMold). The journal number will be written only in Arabic numerals.
4. For articles with four or more authors, all authors will be included in the bibliographic list, for example:
   Paine *et alii* 2007: R. R. Paine, D. Mancinelli, M. Ruggieri, A. Coppa, *Cranial trauma in Iron Age Samnite Agriculturists, Alfedena, Italy: Implications for Biocultura land Economic Stress*, American Journal of Physical Anthropology 132, 2007, p. 48-58.

Illustration (color or black and white):

1. For each illustration, the mention in text will be inside round brackets (Fig. 1, Ch. 1, Table 1, Pl. 1).
2. The list of figures must be at the end of the article, in the original language of the article and in English.
3. The illustration can be conceived both in the form of plates (placed at the end of the article, after the bibliography) and in the form of figures (included in the text).
4. Illustrations can have the following dimensions:
   – full-page plates 119×181 mm (this size allows adding a caption of 2 lines, if the caption occupies several lines reserve a white area at the bottom of the plate to allow it to be cropped)
   – half-page figures, either vertically oriented 57×173 mm or horizontally oriented 119×90 mm
5. The text related to the illustration (numbering the component parts of a sheet, names of localities on a map created by the author, etc.) must be written in Arial Regular, font size 9, with numbers (1, 2, 3) or small letters (a, b, c).
6. The illustration must be sent in JPG or TIFF format, minimum 300 dpi resolution.
7. The charts must be included in the text and sent also in excel format (.xls or .xlsx).
8. The tables must be submitted in .doc or .docx format.

BONS

Casa Editorial-Poligrafică Bons Offices SRL
Chișinău, str. Feredeului 4/6, MD-2005
Tel./fax: +37322 50 08 94
Tel.: +37322 50 08 95, +37322 27 66 44
E-mail: bons@bons.md